

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2023

Cilt/Volume : 9

Sayı/Number : 19

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 19

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. İsmail KÖSE

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Doç. Dr. Hülya Çalışkan AKGÜL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadi ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☛ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Dilek BEYAZLI ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV ☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA	Prof. Dr. Necmettin AYGÜN ☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR ☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üni. / TÜRKİYE	Prof. Dr. Özgür YILMAZ ☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE ☞ University of Melbourne / AUSTRALIA	Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK ☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Haşim KARPUZ ☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ ☞ Samtskhe-Javakheti State Uni. / GEORGIA
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Rustam SHUKUROV ☞ Lomonosov Moscow State Uni. / RUSSIA
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Süleyman ERKAN ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU ☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Şerife TALİ ☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ ☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE	Assoc. Prof. Dr. Liliana Elena BOSCAN ☞ Bucharest University / ROMANIA
Prof. Dr. Mesut ÇAPA ☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat ARSLAN ☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Coşkun ERÜZ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat KEÇİŞ ☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Vahit GÜNTAY ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE ☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Ali AKAR ☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Nedim İPEK ☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA ☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Oktay BELLİ ☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN ☞ University of Oslo / NORWAY	Prof. Dr. Osman KARATAY ☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ ☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN ☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Enis ŞAHİN ☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Sergey P. KARPOV ☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ ☞ Paris- INALCO / FRANCE	Prof. Dr. Salim GÖKÇEN ☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
Prof. Dr. Feridun EMECEN ☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Sezai BALCI ☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI ☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ ☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU ☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Ülkü ELİUZ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal SAYLAN ☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Osman EMİR ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kenan İNAN ☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE	Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ ☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Sercan EROL ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN ☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Serkan DEMİREL ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN ☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE	Öğr. Gör. Veysel USTA ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2023 CİLT / VOLUME: 9 SAYI / NUMBER: 19

HAKEMLER / REFEREES

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA ☞ Bursa Uludağ Üniversitesi	Doç. Dr. Fatih US ☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK ☞ Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Makbule CİVELEK ☞ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Mehtap ÖZBAYRAKTAR ☞ Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ŞAHİN ☞ Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Murat TUTKUN ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Metin AKSOY ☞ Gümüşhane Üniversitesi	Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN ☞ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Bahriye GÜRAY GÜLYÜZ ☞ Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Adem DAĞ ☞ Bursa Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Cenk BEYAZ ☞ İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Emre YÜRÜK ☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman ÖZGÜR KEYSAN ☞ Atılım Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Hür Kamil BİÇİCİ ☞ Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Aynur ÇİFCİ ☞ Yıldız Teknik Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi İsmet GÜNEY ☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Emriye KAZAZ ☞ Atatürk Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Caner KAYA ☞ Trabzon Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

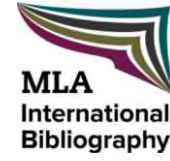
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan hakemli akademik bir dergidir ve senede üç kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published three times in each year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon / TURKIYE*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Eylül / September 2023, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / Karadeniz Technical University Printing Office

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Erol KALKAN - Hakan KÜÇÜK A Comparative Analysis of Bulgaria before and after the EU Membership in Context of Minority Rights <i>Azınlık Hakları Bağlamında Bulgaristan'ın AB Üyeliği Öncesi ve Sonrası Karşılaştırmalı Analizi</i>	231-244	Uluslararası ilişkiler / International Relations
Huriye Gökten DOĞANGÜN Karadeniz Bölgeselleşmesinin Ekonomik Boyutu: İmkan ve Kısıtlar <i>The Economic Dimension of the Black Sea Regionalization: Opportunities and Constraints</i>	245-265	Uluslararası ilişkiler / International Relations
Suayip ÇELEMOĞLU - Turgay YAZAR Niksar Büyükyurt Köyü Mezarlığı ve Çantı Mezarlar Üzerine bir Değerlendirme <i>An Evaluation on Niksar Büyükyurt Village Cemetery and Çanti Tombs</i>	267-286	Sanat - Tarih / Art History
Reyhan MİDİLLİ SARI - Kader KESKİN Kolektif Bellekte Yer in Tahribi ve Değişen Anlamı: Samsun Fuarı <i>Destruction and Changing Meaning of Place in Collective Memory: Samsun Fair</i>	287-309	Mimari / Architecture
Emine SAKA AKIN - Aygün KALINBAYRAK ERCAN Köhneleşmiş Tarihi Kent Çekirdeklerinin Soylulaştırılması Üzerine: Tokat Sulu Sokak Örneği <i>On Gentrification of Dilapidated Historical City Cores: The Case of Tokat Sulu Sokak</i>	311-341	Mimari / Architecture
Melik Onur GÜZEL - Pembe Gül ÇAKIR Turizm Paydaşlarının Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Anlayışının Değerlendirilmesi: Uzungöl'e Yönelik Bir Araştırma <i>Evaluation of Tourism Stakeholders' Understanding of Sustainable Tourism Management: A Research for Uzungöl</i>	343-362	Turizm / Tourism
Hüseyin YADİGAROĞLU Pandeminin Sosyal Etkileri ve Değişen Gündelik Hayat: Trabzon Kentinin KOVİD-19 Deneyimi <i>Social Impacts of the Pandemic and Changing Daily Life: Trabzon City's COVID-19 Experience</i>	363-384	Sosyoloji / Sociology
Mustafa Işkın TERCAN Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Nizâmiye ve Bahriye Ordusuna Kur'a Usûlüyle Asker Alımı (1846-1860) <i>Recruitment into the Naval and Regular Armies in the Eastern Black Sea Region Through the Lottery System (1846-1860)</i>	385-400	Tarih / History
Yüksel KÜÇÜKER Amerika Birleşik Devletleri Samsun Konsolosunun Gözünden 1920 Yılında Samsun'un Durumu <i>The Situation of Samsun in the Perspectives of the United States Consul in Samsun in 1920</i>	401-415	Tarih / History
Derya ÇAKICI Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938) <i>The Black Sea Region in the Railway Policies of the Ataturk Period (1923-1938)</i>	417-438	Tarih / History

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmaktadır. / There are articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Kalkan, Erol – Küçük, Hakan, “A Comparative Analysis of Bulgaria before and after the EU Membership in Context of Minority Rights”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.231-244. DOI: 10.31765/karen.1297896

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF BULGARIA BEFORE AND AFTER THE EU MEMBERSHIP IN CONTEXT OF MINORITY RIGHTS *

Erol KALKAN** - Hakan KÜÇÜK***

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE
✉ erolkalkan@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0003-2846-4088

*** Doktora Öğrencisi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE
✉ hakank488@gmail.com

ORCID : 0000-0003-1950-3348

Keywords: Europeanization, Rational Choice Institutionalism, European Union, Minority Rights, Bulgaria

Anahtar Kelimeler: Avrupalılaşıma, Akılcı Seçim Kurumsalcılığı, Avrupa Birliği, Azınlık Hakları, Bulgaristan

Geliş Tarihi / Received Date: 16.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.08.2023

Abstract: This study aims to examine the changes in the field of minority rights in Bulgaria after it gained the status of the European Union (EU) membership. It has argued that important developments in the field of minority rights have been experienced in Bulgaria after the EU membership and the EU has played a leading role in these changes. To investigate these phenomena, this study poses the following questions: How has the EU contributed to Bulgaria in the democratization and its progress on minority rights? What are the changes in minority rights in Bulgaria after EU membership and what role did the EU play in these changes? This study utilizes Europeanization and Rational Choice Institutionalism as its theoretical framework. Hence, it is aimed to contribute to the literature of Europeanization and Rational Choice Institutionalism in general, and to the EU-Bulgaria relations and the EU's role in the democratization of Bulgaria in particular.

AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA BULGARİSTAN'IN AB ÜYELİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Öz: Bu çalışma, Bulgaristan'ın Avrupa Birliği (AB) üyesi statüsü kazanması sonrasında ülkede azınlık hakları alanında yaşanan değişim ve dönüşümleri incelemektedir. Bulgaristan'da AB üyeliği sonrası azınlık hakları alanında önemli gelişmelerin yaşandığı ve AB'nin bu değişimlerde başat rol oynadığı tartışılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, AB Bulgaristan'ın demokratikleşmesi ve azınlık haklarına dair ilerlemesi hususlarında Bulgaristan'a nasıl katkı sunmuştur? AB üyeliği sonrası Bulgaristan'da azınlık hakları alanında yaşanan değişimler nelerdir ve AB bu değişimlerde nasıl bir rol oynamıştır? sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada Avrupalılaşıma (Europeanization) ve Akılcı Seçim Kurumsalcılığı (Rational Choice Institutionalism) yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Böylece genel anlamda Avrupalılaşıma ile Rasyonel Seçim Kurumsalcılığı literatürüne ve özelde AB-Bulgaristan ilişkileri ile AB'nin Bulgaristan'ın demokratikleşmesindeki rolü literatürüne katkı sunması amaçlanmıştır.

Introduction

How and what type of social/political and economic changes and transformations the EU candidacy and membership processes bring about in the relevant countries has received increasing academic attention in the last two decades. The effects of EU membership on Bulgaria's social, political and economic structure have been the subject of many studies¹. In these studies, the transformative role of the EU candidacy and membership process on Bulgaria's political and economic structure is principally examined. The effects of the EU candidacy and membership process on Bulgaria's democratic structure, especially on minority rights, have been the subject of relatively limited academic studies. This study aims to contribute to the literature on Europeanization and Rational Choice Institutionalism in general and the effects of the EU on minority rights in Bulgaria particularly by examining the effects of EU on minority rights in Bulgaria.

Bulgaria became a member of the EU in 2007. It has and used to have serious problems in the field of minority right. Especially from 1971 to 1989, when Todor Zhivkov was in power, all ethnic minorities, especially Turks, lived in difficult conditions in Bulgaria. With the end of the Cold War and the end of the Jivkov government, Bulgaria has made virtual progress on minority rights². With the EU accession and membership process, however, Bulgaria had to make more serious breakthroughs to adapt to the EU *acquis communautaire*, especially in the field of human and minority rights. The oppressive policies of the Jivkov government toward minorities, especially toward Turkish minority, drew international reaction. Although there were affirmative developments in the field of minority rights as a result of Jivkov's removal from the Bulgarian administration, it could not reach the required level until Bulgaria became an EU member. With the EU accession process, relatively faster progress in the field of minority rights has been made by Bulgaria. It is argued that first, with the EU membership, Bulgaria has made progress in human rights and democratization, including the minority rights. Secondly, the EU played an important role in these developments.³

The following section presents "Europeanization" and "Rational Choice Institutionalism, in order to provide a basis for assessing the influence of the EU on the changes in the field of minority rights in Bulgaria. Then, the concepts of "minority", "ethnic identity" and "human rights" are discussed. The basic dynamics of Bulgaria and the general situation of the country in the pre-accession period, and the situation of the country in the field of minority rights are examined. Finally, the changes in the field of minority rights in Bulgaria throughout its EU accession and membership processes are elaborated. By doing so, it assesses how and to what extent, if so, the changes made have been generated by Bulgaria's EU accession and membership processes.

1. Theoretical and Conceptual Framework

The concept of Europeanization has been increasingly employed to analyze the European integration throughout the EU. Europeanization concept provides new tools, methods, and mechanism to examine the effects of European integration throughout the EU on associated states. With the Single European Act of 1986 and the Maastricht Agreement of 1993, the integration process has accelerated, and new approaches have gained importance in relation to this situation. Europeanization has also found its place as a new research topic at this point.⁴ In this regard, since the 2000s, the Europeanization studies have increasingly focused on whether the local policies, institutional and political functioning of the member and candidate states are affected by the polity, political and policies of the EU, and if so, to what extent and how.

---

¹ Coşkun, 2001; Özlem, 2020;2015;2008.

² However, these improvements are still far away from the EU norms and calls.

³ Özlem, 2008: 350-367.

⁴ Uğur & Aksoy, 2015: 164-165.

The concept of Europeanization is broadly explained as a political development that specializes in the emergence of a set of political institutions that formalize and perpetuate the interaction between a political system and actors, which is clearly visible at the European level and the development of European rules. Thus, the effect of the EU is not limited to the associated states and their policies, but also it includes norm and value construction at domestic and EU levels.⁵ Thus, different definitions of Europeanization have been made by different scholars in different fields in different periods. Different points are touched upon in each of these definitions. In this context, one of the definitions of the concept belonged to Robert Ladrech.⁶ Ladrech referred to Europeanization as a process in which the EU's political and economic structures and local policies and policy-making processes become an integral variable of the organizational logic. For this reason, Europeanization has also been seen by Ladrech as the integration of national actors and institutions with the policies emerging at the European level, within the framework of the developments brought by the integration process of the EU accession and/or membership process.⁷

According to Tanja Börzel, Europeanization is a process in which local policy areas become the subject of policy making at the European level. Rather, Börzel has focused on the transformation of some of the sovereignty of EU member states to the EU level and has tended to limit the concept to changes in policy practices at the local level.⁸ According to Bulmer and Burch, Europeanization is a process in which member states are influenced by EU norms and values both in policy making and in their implementation. In this regard, Europeanization requires the internalization of the EU norms and values by the member states.⁹ Radaelli, on the other hand, expanded the content of the concept and stated that the Europeanization has turned into an approach that can be used not only for EU members, but also for candidate and even non-EU countries. According to Radaelli, Europeanization is a process in which economic, political and socio-cultural variables are part of the logic that dominates local policies and policy-making mechanisms, institutions and identities. At the same time, Radaelli claimed that Europeanization is still an ongoing process and that it expands itself in scope by adding different levels day by day.¹⁰ Featherstone, on the other hand, analyzed the period between 1981 and 2001 and classified the definitions of Europeanization. According to Featherstone, four main areas are discussed in Europeanization. These areas can be identified as *historical process*, *institutional adaptation*, *cultural spread* and *political adaptation processes*.¹¹

Although the concept of Europeanization is increasingly associated with the EU, there are also those who want to explain the concept by taking it out of the EU context and extending it to the European institutions and organization. According to this setting, the Europeanization studies have ignored the influence of other European-based institutions and organizations. Europeanization should, therefore, also include the non-EU countries. Europeanization should not be reduced to the EU alone due to the relations between European-based institutions and organizations such as the Council of Europe (EC), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and the European Free Trade Association (EFTA) and the EU's institutions.¹² The concept can be defined as the implementation of EU legislation by the member and candidate countries in a narrow sense, and the adoption of European norms and values and changes at the domestic level in a broad sense.¹³ For this study, we define it as the adaptation

⁵ Cowles & Risse, 2001: 127

⁶ Doğan, 2018: 288-289.

⁷ Ladrech, 1994: 69.

⁸ Börzel, 1999: 574.

⁹ Bulmer & Burch, 1998: 602-603.

¹⁰ Uğur & Aksoy, 2015: 166.

¹¹ Özçelik, 2015: 37.

¹² Vink & Graziano, 2007: 10-12.

¹³ Yazgan, 2012: 124.

to the EU acquis by the member and candidates states as a result of the EU calls and adaptation pressure.

According to Rational Choice Institutionalism, which constitutes the theoretical framework of the study, national and international actors make cost-benefit calculation in their preferences and act strategically¹⁴ to maximize their interests. In this regard, institutions and organizations are established by actors in line with their rational goals. Actors' behavior and choices are shaped and to some extent be constrained by institutional frameworks. Actors, therefore, also try to shape and change the institutional framework as well.¹⁵ The concept of institution, on the other hand, can be named as variables that provide foresight and tend to encourage cooperation to ensure the optimum benefit of national and international communities in uncertain conditions, instead of directly determining the preferences of the actors.¹⁶ Institutions can also be viewed as a formal structure, an informal agreement or set of expectations. According to Peter A. Hall, institutions are defined as "*regulated patterns of behavior that reflect pareto-optimal equilibria or subgame-perfect solutions to collective behavioral dilemmas*".¹⁷ From this point of view, institutions are also seen as a behavioral pattern that is important in coordinating the relations between the actors, shaping the preferences of the actors to a certain extent and thus providing stability and balance on social relations.¹⁸ As a result, it is seen that one of the distinguishing points of this approach is in terms of defining institutions. In general terms, according to Rational Choice Institutionalism, institutions matter, and they are the arrangements that keep the relations between the actors trying to maximize their benefits in balance.¹⁹

Rational Choice Institutionalism proposes a set of assumptions about politics and actors. There is a presupposition that actors are rational, have their own interests and clear preferences and in the light of these preferences, they try to maximize their interests by making a strategic calculation. However, in an environment where there are no institutions, the work of each actor to maximize his own self-interest greatly reduces the possibility of producing an optimum result for the community. Institutions growth the collective benefit and reduce the behavioral uncertainties between the actors by giving guarantees about the behavior of other actors and by identifying the alternatives related to the preferences of the actors. As such, the institutional framework does not only try to limit the behavior of the actors, but also ensures that the behaviors are channeled in a certain direction by providing predictability.²⁰ In this regard, rational choice institutionalism tries to explain the formation process of institutions with a functionalist approach through the benefits of institutions. The existence of institutions on behalf of the actors is based on their values and efficiency. institutions are largely formed by the actors on a voluntary basis to maximize their benefit raising from cooperation.²¹ As such, it has emphasized that institutions stabilize the interaction between the actors, encourage the formation of cooperative association among self-interested individuals and provide information to prevent possible uncertainties. In short, institutions are mechanisms that undertake the task of coordination to maintain political and social balances.²²

There is also need to evaluate the concepts of "minority", "ethnic identity" and "human rights to critically assess, conceptualize and delimit the existing definitions used in the study. From a sociological perspective, a minority is a group that is few in number in any community and

---

¹⁴ Hall & Taylor, 1996: 948; Immergut, 1988: 12.

¹⁵ Bell, 2002: 366-370.

¹⁶ Rakner, 1996: 1-2.

¹⁷ Hall, 2009: 204-205; Fiorina, 1995: 113.

¹⁸ Rakner, 1996: 8.

¹⁹ Thelen, 1999: 381.

²⁰ Hall & Taylor, 1996: 946-949.

²¹ Hall & Taylor, 1996: 949.

²² Rakner, 1996: 10; Thelen, 1999: 381-382.

has different characteristics from the majority group.²³ In the context of international law, it is possible to talk about the lack of definition. Francesco Capotorti, who rapporteur of the United Nations Human Rights Commission's Subcommittee on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, made a proposal on the definition of the concept of minority. The definition of minority in the report he prepared in 1978 is as follows: "A *minority* is a group that is numerically less than the rest of the population of a country, is not in the administration of the country, but is a citizen of that country, has different linguistic, religious and ethnic characteristics from the rest of the country's population and has the motive to preserve their own traditions."²⁴ This definition of Capotorti has been accepted by many international organizations. While defining minorities, the UN and OSCE suggest religion, language, culture, being less than the rest of the country's population and not being in government as objective variables. As the subjective variables, the desire for the preservation of religion, language, culture and traditions was mentioned.²⁵ As it can be understood, many criteria can be used in order to put the concept of minority on a more suitable ground. However, none of these criteria alone is competent to define the concept of minority. For this reason, it is important to evaluate all the criteria together to define the concept of minority correctly.²⁶

In addition to the concept of minority, we see that the concepts of "national minority" and "ethnic minority" are also used. The concept of *national minority* is used to describe minority groups living within the borders of another country outside the country with which they have ethnic, linguistic, religious, historical and cultural ties. The concept of *ethnic minority* is generally associated with the emphasis on identity and the characteristics of living in the same geography for a certain period of time. In this context, immigrant groups and indigenous peoples can be included in the concept. Because the phenomenon of solidarity between immigrant groups highlights the identity, which is one of the basic features of the concept of ethnic minority. Likewise, if there is an emphasis on identity, the indigenous peoples who have been settled in a region for a certain period of time are also included in the ethnic minority class. The difference between a national minority and an ethnic minority is that, in addition to the characteristics of the ethnic minority, the national minority has the chance to participate in the decision-making mechanisms of the country in which it is located.²⁷

Another concept to be used in the study is the *ethnic identity*. Ethnic identity is the characteristics that a community has almost as given, without necessarily having the organizational ability to organize themselves within a state structure. This concept emerges as a unifying factor in times of crisis. It can be said that this concept plays a role in increasing the solidarity between groups in the first period of nation-state formation processes and in the co-existence of multiple identities in nation-states. It, thus, presents a political, cultural and social unification that makes sense in the name of "groups of people who can organize themselves around the common religion, language, belief, norms and values".²⁸ On the other hand, it also presents a negative meaning at the point when it deepens the distinctions. In this case, blood and lineage ties of groups can trigger a process of marginalization and thus social and/or political chaos in a multi-ethnic society. This can result in the division or even extinction of the society and/or the country. In addition to that, ethnic identities are structures that change, develop, and transform over time in line with the conjunctures of the periods. As a result, it has a variable structure and ethnic groups cannot be expected to be a homogeneous whole.²⁹

²³ Oran, 2010: 26.

²⁴ Çavuşoğlu, 2001: 35.

²⁵ Girasoli, 1995: 88.

²⁶ Tendre, 2000: 577-578; Okutan, 2004: 62.

²⁷ Çavuşoğlu, 2001: 41; Arsava, 1993: 55-64; Okutan, 2004: 65; Girasoli, 1995: 102.

²⁸ Göka, 2006: 261-311.

²⁹ Yanık, 2013: 231-232.

The last concept to be used in the study is the *human rights*. Rights and freedoms granted to individuals in democratic societies are referred to with different definitions. In this context, it is seen that the concepts of individual rights, individual liberties, fundamental rights, public liberties and human rights are used.³⁰ Although there are slight differences between these words, which are used to define the concept of human rights in today's sense, they are used interchangeably because they generally have the same meaning. However, the most comprehensive of these words in terms of meaning was definitely human rights. In fact, there is no generally accepted definition of human rights. But in general, it is possible to make a definition as "the inalienable rights that people are entitled to have as human beings at birth and that they are equal before the law, regardless of their religion, language, race, gender and opinion". Today human rights are briefly introduced as rights that should be granted to all people.³¹ Johan Galtung, on the other hand, made a unique definition and conveyed human rights as an important parameter of the peace project, which aims to reduce the suffering people are exposed to.³²

Especially in the 20th century, there has been a period of serious developments in human rights. Human rights, which were seen as a part of the internal affairs of states until World War II, ceased to be related to individual states after this war and gained an international identity. At the same time, human rights violations are also counted as the violations of international law. The states signed the UN Founding Agreement to prevent attacks against humanity and human rights. As a result of this initiative, the "Universal Declaration of Human Rights" was declared by the United Nations Security Council (UNSC) on 10 December 1948. Another European-based organization, the EC, like the UN, gave importance to the protection of human rights and the "European Convention on Human Rights" was announced on 4 November 1950. With these efforts, human rights and the protection of human rights have gained a stronger position on the legal ground.³³

2. Minority Rights in Bulgaria in the Pre-EU Membership Process

Since its independence from the Ottoman Empire in 1908, Bulgaria did (to some extent, does) not tolerant of people who are not of their own religious or ethnic identity. Bulgaria, therefore, has experienced Turkish migration to the Anatolia at different times. the first wave of immigration started after the Balkan Wars and was followed by the First World War. According to Justin McCarthy, approximately 400,000 immigrants came to Anatolia between 1912 and 1920.³⁴ With the Neuilly Agreement signed on November 27, 1919, issues such as Bulgaria's non-discrimination between minorities and Bulgarians living in its country, the ability of minorities to work at state levels like Bulgarians and even to have a say in the administration and that minorities should not be deprived of their right to education, were settled for the first time. The agreement is a very progressive text on minority rights. In 1925, with the Friendship Agreement signed between Bulgaria and Turkey, the rights of the Bulgarian Turks were guaranteed. However, with the formation of a fascist-oriented administration in Bulgaria, this positive atmosphere began to disappear. As a result of this situation, approximately 200,000 Turks migrated from Bulgaria to Turkey in the period between 1923 and 1939. As of 1944, the transition to the communist regime in Bulgaria made the situation of minorities in the country more difficult. The migration wave called 1951 Migration took place in such an environment and 150,000 Turks had to migrate to Turkey.³⁵ With the communist revolution, Bulgarian Governments' pressures on minorities further increased. The movable and immovable properties of minority schools were nationalized. the courses taught in minority languages were reduced

³⁰ Kapani, 1993: 13.

³¹ Kuyaksil, 2012: 21-22.

³² Galtung, 1999: 10.

³³ Canikoğlu, 2001: 464-465.

³⁴ McCarthy, 2014: 182-185.

³⁵ Özlem, 2008: 349-351.

and minority school was abolished. As a result, Turkey and Bulgaria signed an immigration agreement in 1968 and approximately 130,000 Turks migrated Turkey between 1969 and 1978. Todor Zhivkov became the head of Bulgaria in 1971. The Zhivkov era was seen as a "black period" for the minorities in the country. In this period, the policy called "Bulgarianization" was first implemented on minorities. With this policy, minority names were changed with Bulgarian names and developments such as ignoring non-Christian religions and their freedoms, the Bulgarian Government's failure to invest in the regions where minorities live, economic isolation and torture of those who oppose these practices were experienced within this policy.³⁶

By the end of 1984, tensions peaked in Bulgaria. The continuation of the Bulgarianization process by the government led to the start of protests, especially in Deliorman and Rhodope regions, where the Turkish minority live intensely. In this process, the Bulgarian security forces took drastic measures and tens of people lost their lives and thousands of people were exiled. Belene Camp, located on Belene Island, which is known throughout the world and has a very bad reputation, was chosen as the place of exile. During the exile period, many people lost their lives due to bad conditions and torture. As a result of the developing conjuncture, the protests intensified in 1989 and death-fast strikes started. Bulgaria, which could not stand the reactions from the outside world, especially Turkey, started to take a step back. Speaking to the Bulgarian media on May 29, 1989, Jivkov stated that "Bulgarian Muslims" in Bulgaria are free to go wherever they want. *"We will give your passports, Turkey will open its doors, those who do not want to stay, leave."* In this way, Zhivkov publicly called on Turkey to open its borders. In fact, Jivkov made this call as a bluff. According to Jivkov, at that time it was not possible for Turkey to accept hundreds of thousands of immigrants into its country and Turkey was not prepared for this issue. However, Turgut Özal, who is President of Turkey at the time, responded positively to the call and approximately 350,000 Turks emigrated to Turkey from 1989 to 1990. At the same time, this migration was the largest migration movement in Europe after World War II.³⁷

The Glasnost (Openness) and Perestroika (Reconstruction) policies put forward by the then Union of Soviet Socialist Republics (USSR) leader Mikhail Gorbachev in the 1980's were also felt in Bulgaria and a change took place in the country. At the end of 1989, Zhivkov administration collapsed, and Petar Mladenov came to power. With this change, Bulgaria started to make improvements in minority policies, especially Turks.³⁸ The Mladenov Government released those sentenced to prison for leading the above-mentioned protests. In addition, meetings were held with Turkish intellectuals, the largest minority group in the country and it was stated that the position of all minorities, including Turks, in Bulgaria would be strengthened. In this regard, it has been explained that minorities can use their old names and live their religious life as they wish. Some steps have also been taken by Bulgaria in the field of education. First, minorities were allowed to open courses in their mother tongue. It was decided to teach Turkish for four hours a week in public schools³⁹. The communist party was closed, and The Mladenov administration allowed to the establishment of new political parties.⁴⁰ In addition, with the new constitution issued in 1991, the rights of minorities were guaranteed in the legal context. According to the Article 6 of the constitution: "all human beings are born free and equal in dignity and rights. All citizens are equal before the law. There shall be no privileges or restrictions on rights based on race, social origin, ethnic identity, gender, religion,

³⁶ Özlem, 2008: 351-352; Poulton, 1993: 146-184; Korkud, 1986: 29-36; Özlem, 2015: 89.

³⁷ Özlem, 2008: 352-353; Atasoy, 2011: 106-116; Çağlayan, 2009: 29; Şimşir, 2012: 440.

³⁸ Özlem, 2015: 89-90.

³⁹ Although, these decisions were implemented at the beginning, the problems regarding the implementation of these rules keep going.

⁴⁰ Although more than a hundred parties were founded, most of them remained ineffective in Bulgarian political life. For details see Özlem, 2008: 353-359; Özgür, 1999: 86.

education, opinion, political affiliation, personal or social status or property status.” At the same time, there are clauses in the constitution stating that the privacy of private life, the inviolability of personal and personal rights, freedom of communication, free movement, freedom of expression and all these rights will be protected by the state. In fact, it is clear that the new constitution is quite liberal on paper and can be seen as an important progress in the context of minority rights for Bulgaria after the communist regime.⁴¹

3. Development of Minority Rights in Bulgaria During and After EU Membership Process

After the communist era, Bulgaria wanted to steer its course towards the West, namely the EU. The act of developing relations with the European Economic Community (EEC) in 1988 can be seen as the beginning of Bulgaria's relations with the EU. After a period of about two years, the Trade and Economic Cooperation Agreement was signed between the EEC and Bulgaria in May 1990. With the partnership agreement signed on March 1, 1993, the works for the harmonization of Bulgarian legislation with the Community legislation were launched. On 14 December 1995, Bulgaria officially applied for EU membership, but had to wait 5 years for the negotiations to start. the National Security Concept (Kontseptsiya za Natsionalnata Sigurnost na Republika Bulgaria) were put into practice. With this concept, Bulgaria's EU membership goal has been declared more clearly and the membership goal has been placed at the center of Bulgaria's foreign policy. it has, therefore, tried to solve its problems with its neighbors, including Turkey. It has taken steps to resolve its border issues with Greece and Romania, its linguistic issues with Macedonia and the Turkish minority issue with Turkey.⁴² Due to the Turkey's role in Western organizations, Turkey was, to some extent, seen as a bridge to the West and Western organizations by The Mladenov administration. The relations with Turkey, therefore, have improved and Turkey supported Bulgaria's NATO membership in 2004.⁴³

On February 15, 2000, the negotiations between Bulgaria and the EU officially started and as a result of the negotiations, on January 1, 2007, Bulgaria officially became one of the member states of the EU.⁴⁴ During the period from 1988 to 2007, Bulgaria tried to comply with European legislation in many areas throughout the harmonization law. In this regard, democratization reforms gained momentum. the MRF, the majority of whom were Turks, was established and entered the political life of Bulgaria. This situation was received very positively by the EU. In addition to these, developments in the country have shown themselves in terms of religious freedoms. Mosques were opened and Muslims were allowed to pray as they wish. On the other hand, it has been stated in the progress reports that discrimination against especially Roman and Gypsy minorities still continues and Bulgaria has been warned in this context. In the 2002 Progress Report, the improvements made by Bulgaria for the mentioned minority groups were deemed insufficient and it was stated by the EU that the problem still endures. the 2002 Progress Report also notes that economic and social services were not provided to the regions where Turks live intensely. The socio-economic situation of the Turkish minority in the country, therefore, deteriorated gradually. In this regard, the Framework Convention on the Protection of National Minorities and the Racial Equality Directive and the Labor Equality Directive were put into practice with the harmonization law in 2003.⁴⁵

It is, however, important to note that, the reforms and efforts undertaken to advance the minority rights in Bulgaria unfortunately have weakened after it guaranteed EU membership in 2007. The situation of immigrants is, therefore, not at the desired level in many areas yet. Bulgaria has not invested enough in the regions where minorities live. This has led to the

---

⁴¹ Yıldırım, 2006: 34.

⁴² Özlem, 2008: 358-360; Coşkun, 2001: 46-47.

⁴³ Poulton, 1993: 198-199; Özlem, 2015: 90-91.

⁴⁴ Yıldız, 2018: 7; Tezcan, 2004: 97-98; Özlem, 2020: 566.

⁴⁵ Yıldız, 2018: 9-10.

emergence of the problem of unemployment among minorities. The low-price policy of Bulgarian companies for tobacco, which is mostly undertaken by the Turkish minority, has put the Turkish minority into an economic bottleneck. The EU's agricultural and regional subsidies have been deliberately misused and have not been delivered to the minority regions and people. This has further worsened the living conditions for the minorities. This resulted in the gradual increase in economic inequality, unemployment rates of minorities and the minority migration to European countries.⁴⁶ When we look at the political field, a similar picture emerges. The first problem we encounter in this political field is the efforts to reduce the influence of Turks in the Bulgarian parliament, especially for minorities. The mentioned situation is carried out indirectly, not directly. It has been realized that to reduce the number of Turkish deputies in the parliament, the voting rate of Turks should be reduced. To give an example, some procedures have been devised to make it difficult for people of Turkish origin who have Bulgarian citizenship and live in Turkey to vote. People who wanted to enter Bulgaria through the border gates were blocked by ultra-nationalist Bulgarians and a problem was created for Turks who wanted to vote in Bulgaria. On the other hand, another difficulty was that the Turks who were going to vote were required to write a petition in Cyrillic in front of the ballot box. This has made it extremely difficult for Turks who have not lived in Bulgaria for a long time to vote. Another challenge is the drastic reduction in the number of ballot boxes across Türkiye. As a result, Turks had to wait in long queues to vote. The number of Turks who voted in the elections in Bulgaria, therefore, decreased. In parallel with this, the vote rate of the MRF and the number of Turkish deputies in the parliament began to decrease as the elections progressed, and the voices of the minorities in the country were less heard.⁴⁷

In the religious field, although there are improvements compared to the past, it is seen that there are still problems in this field. The first of these problems is the salaries of clergy. Due to the fact that the salaries of the clergy are insufficient to live in the country, these people are supported by minority foundation and even the local people. At this point, it is seen that Bulgaria allocates about twenty times more budget to Christian institutions than Muslim institutions. This situation, inevitably, is met with a reaction by the Muslim minorities and makes it inevitable that the expenses and salaries of mosques and clergy are mostly covered by the local people. Another problem in the religious field is that the mosques in the country are not maintained and even the mosques that are about to be demolished are not given material and moral support for restoration. Despite the calls and legal struggles of the Muslim minorities in Bulgaria, no maintenance and repair work is carried out on mosques in the country. This behavior, which is against the basic norms of the EU, has been continued by Bulgaria for years and does not face enough reaction from the outside world. Another problem in the religious field is the ban on headscarves in public places in Bulgaria. In this context, according to the Bulgarian Constitution, headscarved photos are not allowed in the official documents of the state and headscarved employees in state institutions are not allowed. Another problem in the religious context was the acceleration of anti-Islamic movements in Bulgaria, as in the rest of the European continent. In this context, violent movements have been organized through some extremist movements. In terms of violent movements, attacks on mosques are at the forefront. In this context, another point was the provocation of the Bulgarians in the country by ultra-nationalist groups against all Muslims. This situation increases the possibility of tensions not only between ethnic but also religious groups within the country and the spread of this situation throughout the country. Another problem in the religious field is that the Sofia Higher Islamic Institute is not recognized in Bulgaria. There are three imam hatip high schools providing religious education in Bulgaria. In the context of higher education, there is only Sofia Higher Islamic Institute in the country. However, since this institute is not officially affiliated with the Bulgarian Ministry of Education, difficulties arise from time to time in terms of the

⁴⁶ Özlem, 2008: 365-366; Gökbel & Karakuş, 2019: 61.

⁴⁷ Gökbel & Karakuş, 2019: 65.

validity of the diplomas obtained from the institute. This affects the number of official religious posts in the country.⁴⁸

When we look at the problems of minorities in the field of education in Bulgaria, it is seen that Turkish minorities have problems in general. The most basic point here is the issue of Turkish education. According to the National Education Law adopted by Bulgaria in 1999, the fact that Turkish lessons will be given on the weekends or after the end of the school week caused the participation in the lessons to be limited. In addition, the fact that the students who took the Turkish course could not take another foreign language course caused the application to be inadequate and was met with a reaction from the Turkish minority.⁴⁹ In addition, with a new decision taken by the Bulgarian Ministry of Education in 2001, the hours of Turkish lessons were reduced. In this context, it has been reduced to two lesson hours in primary education and three lesson hours in secondary education and the benefit rate of the lesson has decreased further. In addition to all these, the school administration's efforts to direct parents to take another foreign language lesson instead of Turkish lesson, the requirement to have at least ten Turkish students in schools for Turkish lessons and the low number of teachers to teach Turkish made it difficult to give Turkish lessons, at the same time, further reduced its efficiency. As a reflection of this situation, the Turkish course, which was chosen by approximately 100,000 people in 1992, was chosen by 40,000 people in 2002, and the number of students who chose it decreased to 10,000 in 2015. The tragic decrease in the number of students choosing Turkish lessons has also caused Turkish teachers to be out of work in Bulgaria and increased unemployment among Turkish teachers.⁵⁰

Another important problem regarding Turkish education is that the books of the Turkish course have not been updated. Although this problem has been mentioned many times by the Turkish minority in Bulgaria, no steps have been taken by the Bulgarian Ministry of Education for a long time. At the same time, Turkish teachers in Bulgaria complained a lot about this situation and the insistence gave results and the books were updated even at the primary level. Another problem related to education is the denigration of the Ottoman State administration during the time Bulgaria was under Ottoman rule in the textbooks and in this way a defamation of the Turks. As a result of this situation, children belonging to the Turkish minority are exposed to marginalization and exclusion from the first period of their school life. Especially in the days of Bulgaria's national independence, nationalist and anti-Ottoman discourses come to the even more. These days, allegations are emerging that many people of Bulgarian origin were killed during the independence process of the Ottoman Empire and that the Bulgarian people were persecuted during the 500-year period of Ottoman rule. In response to these claims, results such as not maintaining and restoring architectural works belonging to the Ottoman period emerge.⁵¹

As a result, Bulgaria has tried to raise the country's standards in many areas since 1990, the official start date of its bilateral relations with the EU. The main reason for this is the country's desire to be integrated into the Western camp as soon as possible. Because Bulgaria was under the domination of the USSR for many years and in this process, it fell behind in many areas and isolated itself from the world. With the end of the Jivkov era, Bulgaria has made a breakthrough in EU membership. In this context, Bulgaria, which exhibited a very willing attitude in the first place, took a passive orientation regarding minorities after being included in the community in 2007. As mentioned above, the Turks, who are the largest minority group in the country, have been most affected by this situation. Although conditions are better compared to the communist era, minorities in Bulgaria still face various difficulties in areas such as

-----
⁴⁸ Gökbel & Karakuş, 2019: 70-74.

⁴⁹ Özlem, 2008: 366.

⁵⁰ Gökbel & Karakuş, 2019: 67-69; Çolakoğlu, 2015: 4443.

⁵¹ Gökbel & Karakuş, 2019: 67-69.

economic, political, religious and educational. The biggest problem here is that the EU does not react to Bulgaria on the mentioned issues and does not impose any sanctions. Because the EU has a great role in changing Bulgaria's approach towards minorities in a positive way.

Conclusion

Bulgaria, which officially separated from the Ottoman Empire in 1909, has been on the world political scene independently since the mentioned date. Bulgaria, which has an ethnic minority of about 15% within its borders, has experienced some problems because of this. In particular, the Turks, who have the largest population among the ethnic minorities in Bulgaria, were seen as the biggest obstacle to the emergence of a homogeneous Bulgaria. For this reason, pressure was put on all minorities, especially Turks, by Bulgaria. Particularly between 1971 and 1989, when Zhivkov was the head of the country, minorities were tried to be assimilated. After eighteen years, which was very difficult for minorities, in parallel with the collapse of the USSR, the winds of democracy began to blow in Bulgaria and as a result of this situation, Jivkov was dismissed from his post. In the post-Jivkov period, Bulgaria started to turn towards the Western camp and in this process, the country tried to catch up with European standards in many areas. One of the areas mentioned was minority rights. Particularly, with the official start of the EU membership negotiations of Bulgaria on February 15, 2000, efforts have been carried out to put the regulations on minority rights on a legal basis. This situation is closely related to the "Europeanization" approach. Because adaptation to the EU acquis and calls in the field of minority rights is very important for it to be an EU member. As a result, Bulgaria tried to adapt to the EU acquis and calls in the field of minority rights until it guaranteed EU membership in 2007. The finding of the study, however, display that, first, Bulgaria started to turn its back on minorities gradually after it guaranteed EU membership in 2007 this date. There has been no economic investment in the regions where minorities live, which has led to an increase in unemployment rates among minorities. In the political field, especially the influence of Turks in the parliament has started to decrease gradually. Freedoms of religion were restricted and no maintenance or restoration was carried out on religious artifacts. Minorities did not have the chance to receive education in their mother tongue and the use of languages other than Bulgarian in public places was not welcomed. Second, it does not seem possible for Bulgaria to adapt to the positive regulations regarding the minority rights without the EU calls and adaptation pressure. Bulgaria has made virtual progress on minority rights during the period of accession negotiations. In short, as the rational institutionalists propose, Bulgaria adapted to the EU calls and norms when the costs of change are adaptation are less than the benefits and served its interests and welfare.

REFERENCES

- Arsava, Füsün (1993), *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.
- Atasoy, Emin (2011), *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Bell, Stephen (2002), "Institutionalism: Old and New", *Government, Politics, Power And Policy In Australia*, (Ed: Dennis Woodward, Andrew Parkin & John Summers), NSW: Longman, 363-380.
- Börzel, Tanja (1999), "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaption to Europeanization in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies*, 37/4, 573-596.

Bulmer, Simon & Burch, Martin (1998), "Organizing for Europe: Whitehall, the British State and the European Union", *Public Administration*, 76, 601-628.

Canikoğlu, Meltem Dikmen (2001), "Anlamı, Kapsamı ve Sınırlarıyla Temel Haklar ve Anayasalarımız", *DEÜ Hukuk Fakültesi Mahmut Tevfik Bırsel Armağanı*, 461-494.

Coşkun, Birgül Demirtaş (2001), *Bulgaristan'la Yeni Dönem/Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları.

Cowles, Maria Green & Risse, Thomas (2001), "Transforming Europe: Conclusions", *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*, (Ed. Maria Green Cowles, James Caporaso, & Thomas Risse), New York: Cornell University Press, 217-237.

Çağlayan, Savaş (2009), "New Perspective of Exile of Bulgarian-Turks in the Case of 1989 Migration Wave", *Sosyoloji Dergisi*, 20-21, 25-40.

Çavuşoğlu, Naz (2001), *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları.

Çolakoğlu, Bayram (2015), "Bulgaristan'da Türkçe Eğitim Serencamı", *Yeni Türkiye Dergisi*, 64, 4439-4444.

Doğan, Burcu Göğüş (2018), "Avrupalılaştırma Araştırma Programını Kamu Politikaları Yazınıyla Yeniden Düşünmek: 'Politika Transfer Eden Devlet' olarak Avrupa Birliği", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22/2, 283-304.

Fiorina, Morris (1995), "Rational Choice and the New(?) Institutionalism", *Polity*, 28/1, 107-115.

Galtung, Johan (1999), *Bir Başka Açıdan İnsan Hakları*, (Tr: Müge Sözen), İstanbul: Metis Yayınevi.

Girasoli, Nicola (1995), *National Minorities: Who Are They?*, Budapeşte: Akademiai Kiado.

Göka, Erol (2006), *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler*, Ankara: Aşina Kitaplar.

Gökbel, Ahmet & Karakuş, Aykut (2019), "AB Üyeliği Sonrasında Bulgaristan'da Türk Azınlığa Dair Devam Eden Sorunlar", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/1, 56-78.

Hall, Peter & Taylor, Rosemary (1996), "Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies*, 44, 936-957.

Hall, Peter (2009), "Historical Institutionalism in Rationalist and Sociological Perspective", *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency and Power*, (Ed: James Mahoney & Kathleen Thelen), Cambridge: Cambridge University Press, 204-223.

Immergut, Ellen (1988), "The Theoretical Core of the New Institutionalism", *Politics and Society*, 26/1, 5-34.

Kapani, Münci (1993), *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Korkud, Refik (1986), *Komünist Bulgaristan'ın Dosyası*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı.

Kuyaksil, Ali (2012), *İnsan Hakları: Kavram, Tarihçe, Korunması ve Geliştirilmesi*, Gaziantep: Ada Kitabevi.

Ladrech, Robert (1994), "The Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", *Journal of Common Market Studies*, 32/1, 69-88.

- McCarthy, Justin (2014), *Ölüm ve Sürgün-Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Tr: Fatma Sarıkaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Okutan, Çağatay (2004), "Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Kavramı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59/2, 59-75.
- Oran, Baskın (2010), *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik, Ali Onur (2015), "Avrupalılaştırma", *Avrupa Birliği: Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler*, (Ed: Cengiz Dinç), Ankara : Savaş Yayınevi, 37-50.
- Özgür, Nurcan (1999), *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Özlem, Kader (2008), "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1-2, 341-371.
- Özlem, Kader (2015), "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002-2015)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 4/2, 85-112.
- Özlem, Kader (2020), "Göçün Güvenleştirilmesi Bağlamında Bulgaristan’ın Suriyeli Göçmenlere Yönelik Politikası", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16/35, 555-594.
- yazganPoulton, Hugh (1993), *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, (Tr: Yağmur Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Rakner, Lise (1996), "Rational Choice and the Problem of Institutions: A Discussion of Rational Choice Institutionalism and its Application by Robert Bates", *Michelsen Institute Development Studies and Human Rights*, Bergen, 1-31.
- Şimşir, Bilal (2012), *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tendre, Gerald (2000), "The Problem of Minority Education in an International Perspective", *International Journal of Educational Research*, 33, 577-583.
- Tezcan, Ercüment (2004), "Avrupa Birliği'ne Katılma Yolunda Bulgaristan, Romanya ve Türkiye: Komisyonun 2003 İlerleme Raporları Işığında Bir Karşılaştırma", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3/2, 95-109.
- Thelen, Kathleen (1999), "Historical Institutionalism in Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, 2, 369-404.
- Uğur, Ömer & Aksoy, Metin (2015), "Avrupalılaştırma Kavramı ve Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkisi", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 163-180.
- Vink, Maarten & Graziano, Paolo (2007), "Challenges of a New Research Agenda", *Europeanization, New Research Agendas*, (Ed: Maarten Vink & Paolo Graziano), Londra: Palgrave-Macmillan, 3-20.
- Yanık, Celalettin (2013), "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 20, 225-237.
- Yazgan, Hatice (2012), "Bir Kavramsal Çerçeve Olarak “Avrupalılaştırma”: Kapsam, Gerekliklik ve Sınırlar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/4, 123-140.
- Yıldırım, Bülent (2016), *Bulgaristan’da İnsan Hakları, Temel Hak ve Hürriyetler*, Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası.

Yıldız, Nevin Türker (2018), "Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreçlerinin Değerlendirilmesi", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1, 1-16.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Doğangün, Huriye Gökten, “Karadeniz Bölgeselleşmesinin Ekonomik Boyutu: İmkân ve Kısıtlar”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.245-265.
DOI: 10.31765/karen.1366755

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, ODTÜ
Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü, KKTC
 dgokten@metu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-7541-9477

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Bölgeselleşme, Ekonomik İş Birliği

Keywords: Black Sea, Regionalization, Economic Cooperation

Geliş Tarihi / Received Date: 14.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2023

KARADENİZ BÖLGESELLEŞMESİNİN EKONOMİK BOYUTU: İMKÂN VE KISITLAR*

Huriye Gökten DOĞANGÜN**

Öz: Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Karadeniz Bölgesi bir bölge olarak yeniden keşfedilmiş ve bölgeselleşme tartışmalarının ve girişimlerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Karadeniz bölgeselleşmesine dair öngörüler ekonomik iş birliği sayesinde bölgenin ekonomik kalkınma ve refah seviyesinin artacağı, bölge ülkeleri arasında karşılıklı bağlılık ve dayanışmanın gelişeceği ve böylelikle bölge ülkeleri arasında tarihsel ve siyasi ihtilaflarının çözüleceği şeklinde idi. Ancak Karadeniz'in stratejik önemine ve bölgeselleşme hedefi etrafında atılan önemli adımlara rağmen Karadeniz bölgeselleşmesi gerçekleşmemiştir. Karadeniz'in siyasi, ekonomik ve kültürel olarak heterojen bir yapıya sahip olması ve bölge ülkelerinin ekonomik, siyasi ve jeostratejik önceliklerinin örtüşmemesi ekonomik iş birliği girişimlerini gölgelemekte ve bölgeselleşme girişimlerini engellemektedir.

THE ECONOMIC DIMENSION OF THE BLACK SEA REGIONALIZATION: OPPORTUNITIES AND CONSTRAINTS

Abstract: In the aftermath of the Cold War, the Black Sea was re-discovered as a region and has become the target of regionalization discussions and initiatives. The predictions regarding the regionalization of the Black Sea included that economic cooperation would increase the regional development and welfare, develop interdependency between the countries of the region, and thus the historical and political conflicts between them would be resolved. Despite the important steps taken around the goal of regionalization and the region's significant strategic importance, however, the Black Sea regionalization could not be realized. The Black Sea region has politically, economically and culturally heterogeneous structure and the economic, political and geostrategic priorities of the countries in the region do not overlap, thereby overshadow the economic cooperation initiatives and prevent regionalization attempts.

Giriş

Karadeniz Bölgesi'nin stratejik önemi Soğuk Savaş dönemi boyunca liberal/demokrat Batı ile komünist Doğu'yu birbirinden ayıran hatta bulunması sebebiyle ihmal edilmesine karşın, Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninin inşa edilmeye çalışıldığı dönemde hem bölge ülkeleri hem de bölge dışı aktörler tarafından bölgeselleşme potansiyeli taşıyan yeni bir bölge olarak tekrar keşfedilmiştir. Bölgeselleşme niyetinin kurumsallaşması açısından Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü'nün (KEİ) kurulması başarılı bir başlangıçtır. Ancak bölge ülkeleri arasındaki siyasi rejim ve kültür farklılıkları, ekonomik büyüklük ve büyüme oranları arasındaki dengesizlikler, sahip oldukları dilsel, dinsel ve etnik çeşitlilik ve tüm bunlara ilaveten Soğuk Savaş döneminde üstü örtülen donmuş çatışmaların tekrar su yüzüne çıkması gibi faktörler Karadeniz'de ekonomik iş birliğine dayanan bölgeselleşme girişimlerine en başından beri ket vurmuştur.

Karadeniz Bölgesi 2000'li yıllardan itibaren AB'nin Doğu genişlemesi sonucunda AB ile komşu olmuş, öte yandan ABD nezdinde 11 Eylül olaylarından sonra terörizmle mücadelede stratejik bir önem kazanmıştır. Rusya'nın ABD liderliğindeki tek kutuplu küresel düzene karşı eski Sovyet coğrafyada nüfuz alanını genişletme iddiasını tekrar sahiplenmesi ile Karadeniz Bölgesi gerek stratejik önemi gerekse küresel ölçekte yeni bir mücadele alanı olarak önem kazanmaktadır. Böylelikle Karadeniz Bölgesi gerek bölge içi gerekse bölge dışı aktörler arasındaki güç mücadelesinin etkisine girmiş ve ekonomik alanda geliştirilmek istenen bölgesel iş birlikleri güvenlik paradoksuna sıkışmaya başlamıştır. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile bir kez daha gerginleşen ABD/AB/NATO ile Rusya ilişkileri Karadeniz'in küresel güçler için jeopolitik bir mücadele alanı olduğunu doğrulamaktadır. Bu bağlamda, kısır döngüye dönüşen Karadeniz bölgeselleşmesini tartışmak bir kez daha önem kazanmaktadır. Karadeniz ülkeleri Avrupa bölgeselleşme deneyimine benzer bir ekonomik bütünleşme etrafında kökleşmiş siyasal ihtilafları çözebilir miydi, yoksa Karadeniz bölgeselleşmesi en başından beri ölü doğmuş bir proje miydi sorusunu savaşın gölgesinde tekrar sormak gereklidir.

Soğuk Savaş sonrası eski Doğu bloğu ülkelerinin Avrupa coğrafyası ile bütünleşmesi sürecinde bölgeselleşme tartışması yeni bir coğrafi boyut kazanmıştır. Avrupa deneyiminden hareketle bölgeselleşmenin ekonomik kalkınmaya etkisi ve bu sayede ekonomik problemlere içkin güvenlik tehditlerinin ve askeri gerilimlerin azalacağı beklentisi ile bölgeselleşme girişimleri teşvik edilmiştir.¹ Devletlerin giderek karmaşıklaşan tehditler ve zorluklar karşısında yetersiz kalması ve mevcut çok uluslu kurumların aksiyon ve politikalarının belli devletlerin önceliklerine cevap vermesi bölgeselleşmenin kaçınılmaz, gerekli ve arzu edilen bir girişim olduğunu göstermektedir. Bölgesel girişimler serbest ticaret alanları oluşturarak ekonomik büyümenin artırılması, demokratikleşmenin teşvik edilmesi, savaş ve doğal afetlere müdahale edilmesi ve terörizm ile mücadele edilmesinde devlet gücünün sınırlarını yumuşatmakta ve devlet-dışı aktörlerin de sürece dahil olmalarını kolaylaştırmaktadır.² Erken dönem bölgeselleşme literatürünün 'enformel entegrasyon' veya 'yumuşak bölgeselleşme' olarak adlandırdıkları bu süreç karşılıklı ekonomik bağılılığı artıracak ticaret ve yatırım akışlarına, sosyal ve ekonomik etkileşime ve insan hareketliliğine dayanan bir entegrasyon modeline tekabül etmektedir.³ Öte yandan devlet-dışı aktörlere, toplumsal yapılara, ekonomik iş birliklerine ve kültürel dinamiklere yapılan vurgu bölgeselleşmenin aşağıdan yukarıya işleyen otonom bir süreç olabileceğine de dikkati çekmektedir.⁴

Soğuk Savaş sonrasında Karadeniz bölgeselleşmesi de ekonomik iş birliği sayesinde siyasal ihtilafların çözüleceği, güvenlik ihtiyaçlarının azalacağı ve kurumsallaşmanın sağlanacağı bir entegrasyon hedefi ile başlamıştır. Bu amaçla bölgenin ticaret, ulaşım, enerji, turizm ve kültürel değişim alanlarında çekici bir bölgeye dönüşmesi için bölgeselleşme girişimleri teşvik

¹ Dellenbrant ve Olsson, 1994.

² Fawcett, 2005.

³ Hurrell, 1995.

⁴ Hettnee, 2002.

edilmiştir. Ancak Karadeniz Bölgesi'ndeki kökleşmiş sorunlar, örtüşmeyen ekonomik ve siyasi öncelikler ve farklı bölgesel mekanizmalara aidiyet bölgenin ekonomik iş birliği ile bütünleştirilmesinin sınırlarını göstermiştir. Son olarak Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile Karadeniz Bölgesi'nin çatışan jeopolitik çıkarların etkisinde bir çatışma alanına dönüşmesi engellenememiştir. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasi boyutların ayırt edildiği bölgeselleşme tartışmaları özellikle Soğuk Savaş sonrası dinamiklerin etkisinde karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olarak ilerleyen bölgeselleşmenin doğasını anlamakta yetersiz kalmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomik iş birliğine dayalı bir bölgeselleşme sürecinin siyasi süreçlerden bağımsız düşünülmesi indirgemeci bir bakış açısı sunmakta ve ekonomik, siyasi ve jeopolitik boyutlar arasındaki karşılıklı etkileşim ihmal etmektedir.⁵ Bu önermeden hareketle bu makale Karadeniz'de bölgeselleşmenin ekonomik imkân ve kısıtlarını bölge içi ve dışı aktörler arasındaki jeopolitik mücadele bağlamında tartışmayı amaçlamaktadır. Karadeniz özelindeki bölgeselleşme tartışmaları gerek bölgenin jeostratejik konumu gerekse bölgenin bölge ülkeleri arasında güç mücadelesi ve hatta çatışma alanına dönüşmesi sebebiyle bölgede ivme kazanması beklenen ekonomik iş birliği girişimlerinin gölgelenmesine sebep olmaktadır.

Makalenin ilk bölümünde Karadeniz'in Soğuk Savaş sonrası yeni bir bölge olarak tanımlanmasına dair tartışmalar ele alınacaktır. İkinci bölümde Karadeniz Bölgesi'nin genel ekonomik durumunun ve bölge ülkeleri arasındaki ekonomik farklılıklarının bölgeselleşme üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Ekonomik iş birliğinin imkân ve kısıtları ise Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler, ulaşım ve turizm alanlarındaki iş birliği girişimleri etrafında ele alınacaktır. Söz konusu alanlar bölgeselleşme tartışmalarında ekonomik bölgeselleşmenin klasik sac ayakları olarak kabul edilmektedir.⁶ Ayrıca KEİ de ikili ve bölgesel ticari ilişkileri, ulaşım altyapısının ekonomik ilişkileri artırma amacıyla iyileştirilmesini ve bölgesel turizmi canlandırma girişimlerini ekonomik bölgeselleşmenin öncelikli iş birliği alanları olarak belirlemektedir. Dolayısıyla Karadeniz Bölgesi'nde ekonomik bölgeselleşmenin imkân ve kısıtlarını bölge ülkeleri arasındaki jeopolitik mücadelenin ticari ilişkiler, ulaşım ağı altyapısını iyileştirme yatırımları ve bölgesel bir turizm ağı yaratma adımları üzerindeki etkisinde izlemek mümkündür. Bu alanlarda bölge ülkeleri arasındaki iş birlikleri ile jeopolitik öncelikler arasındaki etkileşim Karadeniz bölgeselleşmesinin, bölgesel bir aidiyet duygusunun ve bölgesel karşılıklı bağımlılık ilişkisinin yaratılmasında ortaya çıkan sınırlılıkları anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Sonuç bölümünde ise Karadeniz'deki jeostratejik önceliklerin ekonomik bölgeselleşmeye etkisine dair bir değerlendirme yapılacaktır.

Makale metodolojik olarak doküman incelemesine dayanmaktadır. Karadeniz bölgeselleşmesine dair akademik literatür ile ulusal ve uluslararası kuruluşların hazırladıkları raporların analizi bölge ülkeleri arasındaki ikili ve bölgesel anlaşmalar, ithalat-ihracat verileri, ulaşım projeleri ve turizm verileri ile desteklenmiştir.

1. Karadeniz Bölgeselleşmesine Kısa Bir Bakış

Karadeniz Bölgesi yüzyıllar boyunca Bizans, Osmanlı ve Rusya imparatorluklarının arka bahçesi olmuş ve bu siyasi güçler arasındaki rekabete maruz kalan bir alan olarak jeopolitik çatışmalara sahne olmuştur.⁷ Karadeniz Bölgesi'nde 19. yüzyıl boyunca hem kıyı kesimleri arasında hem de iç kesimlere de ulaşan ticari ilişkiler ağı ve demografik hareketliliğin Birinci Dünya Savaşı ile kesintiye uğraması, Özveren'in ifadesiyle, 'Karadeniz dünyasının' tarihsel olarak oluşmuş bir analiz birimi olmasını sonlandırmış ve Karadeniz'in potansiyel bir çatışma alanına dönüşmesine yol açmıştır.⁸ Karadeniz Bölgesi 20. yüzyılda ise iki kutuplu dünyanın sınırlarını belirleyen bir coğrafi alan olagelmiştir. Bu haliyle Karadeniz Bölgesi ve bölgeselleşmesi Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve siyasal bir olgudur. Soğuk Savaşın sona ermesi

⁵ Ghica, 2012.

⁶ Bkz. Zhelev, 2021.

⁷ Aydın, 2005a: 258.

⁸ Özveren, 1997: 109.

ile Sovyetler Birliği ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi, merkezi planlı ekonomilerden serbest piyasa ekonomilerine geçiş ve bölge ülkelerinin küresel sistemle entegre olma hedefleri Karadeniz’de bölgeselleşmeyi teşvik eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bölgesel kalkınma, güvenlik ve istikrar için bölgeselleşmenin öneminin ve gereğinin anlaşılmasının kurumsal yansıması olarak KEİ’nin kurulması ile Karadeniz Bölgesi’nde ilk bölgeselleşme adımları atılmıştır. Karadeniz donmuş çatışmalar, yoksulluk, terör, insan ticareti, göç, ekonomik kriz, çevre kirliliği, güvenlik gibi sorunlarla mücadele etme ve iş birliği imkanları geliştirme gereği etrafında bir bölge olarak ele alınmaya başlamıştır.

Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna’nın yanı sıra Arnavutluk ve Yunanistan’ın katılımıyla ve 2004 yılında Sırbistan ve Karadağ’ın da üyelik kazanmasıyla KEİ inisiyatifinde ivme kazanan Karadeniz bölgeselleşmesinin ana amacı üye ülkelerin geniş Avrupa ekonomik alanı ve küresel ekonomi ile entegre olmalarını hedefleyen reform ve yapısal uyum sürecinden kaynaklanan karşılıklı ekonomik iş birliğini geliştirmektir.⁹ Bu haliyle KEİ’nin öngördüğü bölgeselleşme modeli ekonomik iş birliği sayesinde donmuş çatışmaların ve bölgesel ihtilafların çözüleceği, siyasi güvenlik ve istikrarın sağlanacağı ve böylelikle ekonomik iş birliğinin siyasi boyuta taşınacağı bir paradigmaya dayanmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda KEİ ekonomik iş birliğini kolaylaştırmak ve güçlendirmek amacıyla kapsayıcı bir kurumsal yapı ve ticaret, yatırım, bankacılık ve finans, enerji, ulaşım, iletişim, çevre, turizm, kültür, eğitim, bilim ve teknoloji, örgütlü suçla mücadele ve iyi yönetim gibi alanları kapsayan çok boyutlu iş birliği alanları benimsemiştir.

Kuruluşundan itibaren KEİ üye ülkeler arasında karşılıklı bağlılık ve doğal sinerjinin hem bölge ülkelerinin ekonomik gücünü hem de bölgenin ortak refahını artıracığına dayanan bir yaklaşım ile bölgenin küresel ekonomi ve Avrupa ekonomik alanı ile entegrasyonunu benimsemiştir.¹¹ Ancak KEİ’yi bir ‘ticaret bloğu’ veya ‘güvenlik topluluğu’ olarak tanımlamak mümkün değildir. Örneğin, Emerson’a göre, bu haliyle, Karadeniz bölgeselleşmesi eklektik bölgeselleşmenin kurumsal varyantına denk düşen, kapsayıcı bir kurumsal yapıyı ve zaman içinde bazı fonksiyonların ayıklanıp, diğerlerinin öne çıkacağı bürokratik bir Darwinian süreci öngörmektedir. Öte yandan, bu tür eklektik ve kurumsal yaklaşımlar bölge aktörleri arasındaki hedeflerin uyumsuzluğunu ve bundan kaynaklanan problemleri de gizlemektedir.¹²

Karadeniz Bölgesi’nin coğrafi sınırları üzerinde bir anlaşma olmaması ve bölgenin Kafkasya, Akdeniz ve Balkanlar gibi diğer komşu bölgeler ile ilişkilendirilerek ele alınması da Karadeniz’in bölgesel sınırlarını belirlemeyi güçleştirmektedir.¹³ Karadeniz deyince ilk akla gelen kıyı ülkeleri iken KEİ’ye üye ülkeleri kapsayan Geniş Karadeniz Bölgesi tanımı bölgesel algıyı muğlaklaştırmakta ve bölgesel sürdürülebilir iş birliklerinin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca güçlü bir bölgesel kimliğin olmaması, bölge ülkelerinin bölge dışı yapılanmalara eklemelenmeyi tercih etmeleri ve bölgede kültürel, ekonomik ve siyasi çeşitliliğin hâkim olması Karadeniz bölgeselleşmesinin zayıf tarafını oluşturmaktadır.¹⁴ Buna rağmen Karadeniz Bölgesi’nde hem bölge ülkeleri hem de AB ve ABD gibi aktörler tarafından bölgeye ilginin artması ve bölgesel iş birliklerinin çeşitlenmesi- Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (*Blackseafor*), Karadeniz Sinerjisi (*Black Sea Synergy*), Demokratik Seçenek Topluluğu (*Community of Democratic Choice*), Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (*GUAM*) ve Karadeniz Diyalog ve Ortaklık Forumu (*Black Sea Forum*), Karadeniz İşbirliği Ortaklığı (*Black Sea Trust*) gibi - Çelikpala’nın ifadesiyle, bölgenin ‘de facto’ varlığına işaret etmektedir.¹⁵

⁹ Bolukbasi ve Ertugral, 2008.

¹⁰ Ciută, 2008.

¹¹ Celac ve Manoli, 2006, 195

¹² Emerson, 2008.

¹³ Çelikpala, 2010: 288.

¹⁴ Aydın, 2005b.

¹⁵ Çelikpala, 2010.

2. Karadeniz Bölgesi'nin Ekonomik Durumu

Karadeniz Bölgesi özellikle ekonomik, siyasi ve jeopolitik olarak hem bir fırsatlar hem de çatışmalar alanı olarak uluslararası arenada ön plana çıkmaktadır. Karadeniz Bölgesi zengin doğal kaynakları, gelişmiş sanayi altyapısı ve nitelikli işgücünün yanı sıra, doğal gaz ve petrol kaynakları açısından dünyanın ikinci en büyük kaynağına sahiptir. Hem sahip olduğu doğal kaynaklar hem de jeopolitik konumu (Hazar Denizi, Orta Asya'yı ve Orta Doğuyu birbirine bağlaması) nedeniyle bölge uluslararası ticaret ve yatırım için bir cazibe merkezidir. Bölge enerji, ulaşım, telekomünikasyon, sanayi, tarım endüstrisi, çevre ve turizm alanlarında uygulanacak proje ve yatırımlar için önemli bir ekonomik potansiyele sahiptir.¹⁶

Ancak Karadeniz'in stratejik önemi ve ekonomik potansiyeli bütün bölge ülkelerinin refah ve kalkınma düzeylerini artıracak bir bölgeselleşme sürecini doğrudan beraberinde getirmemiştir. Öncelikle Karadeniz Bölgesi ülkeleri Soğuk Savaş sonrasında ekonomik büyüklükleri, kalkınma düzeyleri ve yapıları açısından farklılık gösteren bir bölgedir. Örneğin, 1992 senesi itibarıyla serbest piyasa modelini takip eden ülkeler sadece Yunanistan ve Türkiye'dir. 1990'lı yıllarda Dünya Ticaret Örgütüne üye olarak uluslararası ticaret sistemine entegre olan ülkeler sadece Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'dır. Eski Sovyet bloğu ülkeleri içinse 1990'lı yıllar serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin yaşandığı sancılı bir dönem olmuştur. Planlı ekonominin çöküşü ile birlikte bu ülkeler makroekonomik istikrarsızlık, düşük büyüme oranları, artan yoksulluk, işsizlik ve yüksek enflasyon oranlarından kaynaklanan çeşitli ekonomik krizler ile mücadele etmişlerdir. Özellikle 1995'e kadar devlet güdümlü üretim ve dağılım sisteminin çökmesi, mülkiyet haklarını koruyacak yasal ve finansal çerçevenin inşa edilememesi, özelleştirmelerin karlı ve şeffaf bir şekilde yürütülememesi, yapısal reformların etkin uygulanmaması ve işleyen bir devlet mekanizmasının olmamasından dolayı¹⁷ bölgenin eski komünist bloğa dahil ülkeleri küresel ekonomiye hızlı bir şekilde entegre olmakta zorlanmışlardır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren ise Karadeniz Bölgesi ülkelerinin ekonomik büyüme hızı artış göstermeye başlamıştır.¹⁸ 2000'lerin başından 2008 finansal krizine kadar olan süreçte Karadeniz Bölgesi ülkeleri yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme dönemi yaşamışlardır.¹⁹ Bölge genelinde 2000-2008 arası dönemde yükselen büyüme oranları yaşam standartlarını yükseltmiş, yoksulluk oranını azaltmış, ticari faaliyet ve yabancı yatırım oranlarını artırmış ve dolayısıyla Karadeniz Bölgesi'nin Avrupa ve küresel ekonomik piyasalar ile entegrasyonuna hız kazandırmıştır.²⁰ Bu ekonomik canlanma özellikle AB tarafından gelen uluslararası talebin artması, Rusya'da 1998 ekonomik krizinden sonra yaşanan ekonomik iyileşme ve yükselen enerji fiyatları ile de alakalıdır.

2008 sonrası dönemde ise, küresel ölçekte yaşanan finansal krizin etkisiyle Karadeniz Bölgesi genelinde ekonomik büyüme hızında düşüş yaşanmaya başlamıştır.²¹ Enerji fiyatlarındaki değişkenlik ve gıda fiyatlarındaki hızlı yükselişe bağlı olarak yıllık enflasyon oranları 2007'ye oranla 2008 yılında tekrar yükselişe geçmiş ve makroekonomik göstergeler kötüleşmiştir. Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik resesyon hem Avrupa ülkeleri ile Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasında devam eden ticari ilişkileri hem de Karadeniz Bölgesi'ne yapılan doğrudan yatırımları

¹⁶ BSEC, 2020a.

¹⁷ Gavras, 2010; OECD, 2008: 14; Papava, 2010: 9.

¹⁸ Gavras, 2009.

¹⁹ OECD, 2008: 14.

²⁰ BSTDB, 2009: 5.

²¹ 2008 yılında yaşanan %5,9'luk GSYH büyümesini 2009 yılında %-6,5'luk negatif büyüme hızı takip etmiştir. Karadeniz Bölgesi'nin ortalama GSYH büyüme hızı 2010, 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla %4,2, %3,9, %2,1, %1,8, %1,1 ve %-0,7 olarak tespit edilmiştir. 2008 finansal krizi sonrasında Karadeniz Bölgesi ülkeleri ekonomik olarak iyileşme sağlayamamışlardır. 2010-2015 yılları arasında Karadeniz Bölgesi yıllık ortalama %2,1'lik bir büyüme ile Latin Amerika ve Karayipler ile dünyanın en zayıf ekonomileri olmuş ve Orta ve Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerinin gerisinde kalmıştır (BSTDB, 2015: 9-10).

olumsuz yönde etkilemiştir.²² Bu durum, bir yandan Karadeniz Bölgesi'nin bölgesel ekonomik hacminin ve performansının yüksek olduğunu gösterirken diğer yandan da bölgenin yabancı sermaye girişine bağımlı ve bu ölçüde de kırılğan olduğunu göstermektedir. Son yıllarda Karadeniz Bölgesi ekonomik büyüme açısından tekrar olumlu bir tablo çizmeye başlasa da hala 2008 krizi öncesi oranlara ulaşmaktan uzaktır. 2015 yılında itibaren büyüme eğilimi gösteren GSYH oranları inişli çıkışlı bir tablo sergilemektedir. Tüm bu sebeplerle Karadeniz Bölgesi büyüme hızı gelişmekte olan diğer bölgelerin gerisinde kalmıştır.²³ Küresel ölçekte yaşanan Covid-19 pandemisi ve Ukrayna-Rusya savaşının da etkisiyle bölgede GSYH büyüme oranları beklenen seviyenin altında kalmaktadır.²⁴

Karadeniz Bölgesi büyüme hızı açısından 2000'lerin ilk yarısında gösterdiği ivmeyi yeniden kazanamasa da 1992'ye göre daha olumlu bir tablo çizmektedir: merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci büyük ölçüde tamamlanmıştır. Örneğin; bölge ülkeleri hem birbirleri ile hem de küresel ve Avrupa piyasaları ile daha entegredirler; insan, sermaye, ürün ve servis akışı artmıştır.²⁵ Karadeniz Bölgesi genelinde, ülkeler arası farklılıklar devam etmesine rağmen refah oranı yükselmiştir.²⁶ Tüm bunlara ilaveten, günümüzde Karadeniz Bölgesi'nde on yıl öncesinde gözlemlenen bölgesel farklılıklar azalmaya başlamış ve bölgenin doğusunda ve batısında yaklaşık büyüme hızları gözlenmeye başlamıştır.²⁷

Tüm bu olumlu parametrelere rağmen Karadeniz Bölgesi ülkelerinin ekonomik kalkınma seyirleri ve küresel ekonomiye entegre olma dereceleri bakımından hala homojen bir yapıya sahip olmaktan uzak olması,²⁸ Karadeniz'in ekonomik potansiyelinin bölgeselleşme sürecine gerekli ivmeyi kazandırmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Söz konusu heterojen yapı özellikle Karadeniz Bölgesi ülkelerinin parçası olduğu uluslararası (*supranational*) yapıların ve bölgesel iş birliği modellerinin farklılaşmasında ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan AB üyesi ülkelerdir ve AB müktesebatına tabidirler. Türkiye ise her ne kadar müzakereler donmuş olsa da AB üyeliğine aday ülke konumundadır ve Gümrük Birliği'nin bir üyesidir. Ermenistan ve Rusya AB'ye alternatif bir bölgesel girişim olan Avrasya Ekonomik Birliği'nin üyesidirler. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ise AB ile Ortaklık Anlaşması (*Association Agreement*) imzalayarak siyasi ve ekonomik iş birliğini geliştirme yönünde ilerlemekte ve Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı (*Deep and Comprehensive Free Trade Area*) inşa etmek için gerekli kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapmaktadırlar. Ermenistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu Serbest Ticaret Alanı üyesidirler.²⁹ Ancak Rusya ile Ukrayna arasındaki gerginliğin 2014'ten beri yükselişe geçmesi ile Ukrayna 2018 yılında üyeliğini kısmi olarak sonlandırmıştır.³⁰ Bölgesel kapsayıcılığı dar olan ve birbiriyle örtüşmeyen bu bölgesel girişimler bölge ülkeleri arasında farklı ticari yükümlülükler ve farklı gümrük vergisi rejimleri yaratarak bölgede serbest ticaret alanının kurulmasını engelleyen en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu heterojen yapının hali hazırda ekonomik iş birliği üzerinde yarattığı kısıtlamalar Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile derinleşmiş ve özellikle denizyolu taşımacılığı ile yürütülen ticari faaliyetlerin güvenliği tehlikeye girmiştir. Ukrayna savaşı nedeniyle Karadeniz'de hem bölgesel hem küresel ticari faaliyetler Ukrayna limanlarının bloke edilmesi, altyapının zarar

²² BSTDB, 2008: 13-16.

²³ BSTDB, 2018: 14-15; BSTDB, 2020: 13.

²⁴ BSTDB, 2022.

²⁵ Gavras, 2009.

²⁶ Commission on the Black Sea, 2010: 31.

²⁷ BSTDB, 2018: 15.

²⁸ Papava, 2010: 9.

²⁹ Öztürk, 2019: 14.

³⁰ Ponomarenko, 2018.

görmesi, denizyolu lojistiğinde yaşanan aksaklıklar ve nakliye ve sigorta maliyetlerinin artması ile sekteye uğramaktadır.³¹ Özellikle Tahıl Koridoru Anlaşmasının Rusya tarafından 2023 Haziran ayında uzatılmaması sonucu taraflar arasındaki yükselen gerilimin son safhasında limanlar ve ticari gemiler saldırıların hedefi haline gelmekte ve bu durum Karadeniz’de yürütülen ticari faaliyetleri riskli hale getirmektedir.³² Rusya-Ukrayna savaşı gerek doğu-batı gerekse kuzey-doğu aksında ürün ve enerji sevkiyatında bir koridor işlevine sahip Karadeniz’in stratejik öneminin ve ekonomik potansiyelinin jeopolitik öncelikler tarafından gölgelenmesinin ve Aydın’ın ifadesiyle, ‘jeostratejik bir lanete’ dönüşmesinin en güncel örneğidir.³³

3. Ticari İlişkiler

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk bölgeselleşme girişimlerinden biri olarak Karadeniz bölgeselleşmesi bölge ülkeleri arasında serbest ticaret alanının (*free trade zone*) inşa edilmesi fikri ile başlamış ve süreç KEİ’nin ekonomik iş birliği örgütü olarak kurulmasıyla sonuçlanmıştır.³⁴ KEİ bünyesinde alınan kararlar, üye ülkelerin ekonomik iş birliğini geliştirmek, Avrupa geniş ekonomi alanı ile entegre olmak ve küresel ekonomik entegrasyonu sağlamak yönündeki kararlılıklarını yansıtmaktadır.³⁵ Bu doğrultuda, 1998 yılında KEİ çatısı altında enerji, ulaşım, üretim, hizmet ve telekomünikasyon sektörlerinde bölge ülkeleri arasında ticari ilişkileri finansal olarak desteklemek üzere Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası (*Black Sea Trade and Development Bank - BSTDB*) kurulmuştur.³⁶

KEİ’nin Karadeniz Bölgesi’nde bölge içi ticaret hacmini artırma çabalarına rağmen 1990’lar boyunca bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler oldukça düşük seyretmiştir. Bölge içi ticaret artış göstermesine rağmen KEİ ülkelerinin 1992-2000 yılları arasındaki bölge ticaret hacmi toplam yabancı ticaret hacminin %16’sına denk düşmektedir.³⁷ Bunun en temel nedenlerinden biri ihracat ve ithalatta uygulanan gümrük ve gümrük dışı vergi düzenlemeleri yükünün fazla olması, ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmalarının çok kapsayıcı olmaması ve eski Sovyet ülkelerinde döviz sisteminin serbestleştirilmesi hususunda yaşanan zorluklardır.³⁸ Bu süreçte ortaya çıkan bir diğer engel ise öngörülebilir bir yasal çerçevenin olmamasıdır. Bölge ülkeleri arasında var olan gümrük tarifeleri ve vize muafiyetinin uygulanmayışı hem ekonomik iş birliğinin artırılmasını hem de malların serbest dolaşımını engellemektedir.³⁹ Aynı eğilim 2000’li yıllarda da devam etmiş ve Karadeniz Bölgesi ülkeleri serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini önemli ölçüde tamamlamış olmalarına rağmen bölge içi ticaret hacminde bir sıçrama yaşanmamıştır. Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasındaki bölge içi ticaret hacmi 2019’da toplam ticaret hacminin sadece %13,4’ünü ve GSYH’nın sadece %6,7’sini oluşturmaktadır. Bölge içi ticaretin çoğunlukla enerji ihracat ve ithalatı üzerinden yapılması da ticari ilişkilerin çeşitlenmesini engellemekte ve ticaret hacmini bölgesel ve küresel dinamiklerin etkisiyle değişen enerji arz-talep dengesine oldukça duyarlı hale getirmektedir.⁴⁰

Karadeniz Bölgesi ülkeleri bölge içi ticarete vergilendirme ve gümrük duvarlarının yarattığı engelleri 1990’lı yıllardan itibaren imzaladıkları ikili anlaşmalar ile bertaraf etmeye çalışmaktadırlar. Söz konusu durum çifte vergilendirme, ikili anlaşmalar ve KEİ bünyesinde yürütülen çalışmalar ile önemli oranda çözülmüş olsa da bölge ülkelerinin çok taraflı bir ticari anlaşma

³¹ Jacobs, 2022.

³² Latschan, 2023.

³³ Aydın, 2009.

³⁴ Karagöz ve Karagöz, 2009: 71.

³⁵ Dediu, 1997: 2. KEİ’nin Karadeniz Bölgesi içinde ticari ilişkileri teşvik etmek amacıyla aldığı temel kararlar Moskova Deklarasyonu (1996), KEİ Serbest Ticaret Alanının Kurulması Deklarasyonu (1997), Yalta Zirvesi Deklarasyonu (1998) ve KEİ Serbest Ticaret Alanının Kurulması Eylem Planıdır (Ioffe, 1999: 2).

³⁶ BSTDB, 1999: 21.

³⁷ Manoli, 2014: 167.

³⁸ Dediu, 1997: 2.

³⁹ Kalnic, 1996: 4.

⁴⁰ BTSBD, 2019.

konusunda uzlaşamaları bölge içi ürün ve servis dolaşımının istenilen düzeye ulaşmamasının en önemli sebeplerinden birisidir.⁴¹ Ayrıca, aşağıdaki tablonun gösterdiği gibi, KEİ üyesi olan ve olmayan ülkelerle yapılmış olan ikili ticaret anlaşmaları coğrafi kapsayıcılığı ve piyasa yönelimleri açısından karşılaştırıldığında KEİ ülkeleri arasındaki anlaşmalar hem bölge içi ticareti ve serbest mal dolaşımını teşvik etmek için sınırlı kalmakta hem de bölgesel bir parçalanmışlığa işaret etmektedir. Eski Sovyet ülkeleri kendi aralarında ikili ticaret anlaşmaları imzalamışlardır. Karadeniz Bölgesi dışındaki yönelimleri ise Bağımsız Devletler Topluluğu'nun bünyesinde serbest ticari faaliyetler yürütme ve Orta Asya piyasalarına erişim şeklindedir. AB üye ve aday ülkeleri ise diğer AB üyeleri ve Avrupa piyasaları ile entegre olmuş komşuları ile ikili anlaşmalar imzalama ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika piyasaları ile ekonomik ilişkileri geliştirme eğilimindedirler.

Tablo 1. KEİ Üyesi Ülkeler Arasındaki İkili Ticaret Anlaşmaları⁴²

KEİ Ülkeleri	KEİ Üyeleri ile İkili Anlaşmalar	KEİ Üyesi Olmayan Üye ve / veya Bölgelerle İkili Anlaşmalar
Arnavutluk	Türkiye	Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA) 2006, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), Avrupa Birliği (AB)
Ermenistan	Moldova, Rusya, Ukrayna, Gürcistan	Kazakistan, Türkmenistan, BDT, Kırgızistan
Azerbaycan	Gürcistan, Ukrayna	BDT, Ekonomik İş Birliği Örgütü (ECO)
Bulgaristan	Arnavutluk, Sırbistan, Türkiye	EC27, AB-Cezayir, AB-Andorra, AB-Bosna-Hersek, AB-Kamerun, AB-CARIFORUM Devletleri EPA, AB-Şili, AB-Fildişi Sahili, AB-Hırvatistan, AB-Doğu ve Güney Afrika Devletleri EPA, AB-Mısır, AB-Faroe Adaları, AB-Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, AB-İzlanda, AB-İsrail, AB-Ürdün, Kore Cumhuriyeti, AB-Lübnan, AB-Meksika, AB-Karadağ, AB-Fas, AB-Norveç, AB-Denizaşırı Ülkeler ve Bölgeler (EKT), AB-Filistin Yönetimi, AB-Papua Yeni Gine / Fiji, AB-San Marino, AB-Güney Afrika, AB-İsviçre-Lihtenştayn, AB-Suriye, AB-Tunus, Avrupa Ekonomik Alanı (AÇA)
Gürcistan	Ermenistan, Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Türkiye	BDT, Kazakistan, Türkmenistan
Yunanistan	Arnavutluk, Sırbistan, Türkiye	EC27, AB-Cezayir, AB-Andorra, AB-Bosna-Hersek, AB-Kamerun, AB-CARIFORUM Devletleri EPA, AB-Şili, AB-Fildişi Sahili, AB-Hırvatistan, AB-Doğu ve Güney Afrika Devletleri EPA, AB-Mısır, AB-Faroe Adaları, AB-Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, AB-İzlanda, AB-İsrail, AB-Ürdün, Kore Cumhuriyeti, AB-Lübnan, AB-Meksika, AB-Karadağ, AB-Fas, AB-Norveç, AB-Denizaşırı Ülkeler ve Bölgeler (EKT), AB-Filistin Yönetimi, AB-Papua Yeni Gine / Fiji, AB-San Marino, AB-Güney Afrika, AB-İsviçre-Lihtenştayn, AB-Suriye, AB-Tunus, Avrupa Ekonomik Alanı (AÇA)
Moldova	Ermenistan, Ukrayna	CEFTA, BDT, Kırgızistan
Romanya	Arnavutluk, Sırbistan, Türkiye	EC27, AB-Cezayir, AB-Andorra, AB-Bosna-Hersek, AB-Kamerun, AB-CARIFORUM Devletleri EPA, AB-Şili, AB-Fildişi Sahili, AB-Hırvatistan, AB-Doğu ve Güney Afrika Devletleri EPA, AB-Mısır, AB-Faroe

⁴¹ Öztürk, 2019: 23.

⁴² WTO, 2020.

		Adaları, AB-Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, AB-İzlanda, AB-İsrail, AB-Ürdün, Kore Cumhuriyeti, AB-Lübnan, AB-Meksika, AB-Karadağ, AB-Fas, AB-Norveç, AB-Denizaşırı Ülkeler ve Bölgeler (EKT), AB-Filistin Yönetimi, AB-Papua Yeni Gine / Fiji, AB-San Marino, AB-Güney Afrika, AB-İsviçre-Lihtenştayn, AB-Suriye, AB-Tunus, Avrupa Ekonomik Alanı (AÇA)
Rusya	Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna	Ortak Ekonomik Bölge, BDT, Avrasya Ekonomi Topluluğu, Kırgızistan
Sırbistan	Türkiye	CEFTA, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), AB, Ticaret Müzakereleri Protokolü (PTN)
Türkiye	Arnavutluk, Gürcistan, Sırbistan	ECO, EFTA, Mısır, AB, Ticaret Müzakereleri Protokolü (PTN), Bosna-Hersek, Şili, Hırvatistan, Makedonya, İsrail, Ürdün, Karadağ, Fas, Suriye, Tunus
Ukrayna	Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova, Rusya	Ortak Ekonomik Bölge (CEZ), BDT, Kırgızistan, Belarus, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan

Karadeniz Bölgesi'ndeki ithalat ve ihracat ilişkilerinin ortaklarına ve hacmine bakıldığında göze çarpan başka bir eğilim ise bölge ülkelerinin ticaret ortaklarının çoğunlukla AB ülkeleri gibi üçüncü ülkeleri kapsadığı ve bölge içi ticarete bağımlılıklarının düşük olduğudur. Öte yandan, geniş Avrupa ekonomik alanı ile eklenme Karadeniz Bölgesi ülkelerinin KEİ'nin kuruluşundan beri benimsedikleri bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki bu durum bölge ülkeleri için küresel piyasalara entegre olmanın önemli bir yoludur. Ayrıca Karadeniz Bölgesi ülkelerinin coğrafi olarak AB bölgesine yoğunlaşması AB pazarının büyüklüğü, satın alma gücü paritesi, ürün çeşitliliği ve kalitesi açısından bölge ülkelerine göre daha çekici olması ile de alakalıdır. 2020 yılı itibariyle bölgenin iki büyük ekonomisi olan Türkiye ve Rusya'nın GSYH büyüme hızı Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.⁴³

Bu noktada bir diğer önemli husus Karadeniz Bölgesi'nin en büyük ekonomisi olan Rusya'nın bölge içi ticarete bağımlılığının oldukça düşük olması ve ithalat ve ihracatında önceliğinin Çin ve AB ülkeleri (Hollanda, Birleşik Krallık ve Almanya) olmasıdır.⁴⁴ Özellikle Ukrayna'nın işgalden sonra Batılı ülkelerin yaptırımlarına maruz kalan ve küresel piyasalardan dışlanan Rusya, Çin'in en hızlı büyüyen ticaret partneri haline gelmiş ve ikili ticari ilişkiler işgalden sonra büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir.⁴⁵ 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesine kadar olan süreçte Ukrayna Rusya'nın Karadeniz Bölgesi'ndeki en büyük ticaret ortağıydı.⁴⁶ Ukrayna'nın köhnemiş teknolojik kapasitesi ve geri kalmış ekonomik yapısı AB piyasaları ile rekabet etmesini engellemekte ve Ukrayna'yı Rus pazarına bağımlı hale getirmekteydi.⁴⁷ Rusya uzun yıllar Ukrayna için en ulaşılabilir pazar olmasına rağmen Ukrayna'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltmaya ve AB ile hem siyasi hem ekonomik olarak bütünleşmeye çalışması ikili ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Ukrayna ile AB arasındaki Serbest Ticaret Alanı Anlaşmasının 2016 yılı itibariyle yürürlüğe girmesi ile birlikte AB menşeli ürünlerin Ukrayna üzerinden Rusya'ya vergisiz olarak gireceği ve rekabeti artıracacağı endişesiyle Rusya 2016 yılında Ukrayna ile arasındaki anlaşmayı askıya almıştır.⁴⁸ Söz konusu düzenlemeler sadece Ukrayna menşeli bazı

⁴³ Trading Economics, 2020a.

⁴⁴ Statista, 2015.

⁴⁵ Wang, 2023.

⁴⁶ OECD, 2008: 29.

⁴⁷ Dragneva ve Wolczuk, 2016: 680.

⁴⁸ Bhutia, 2019.

tarım ürünlerinin, gıda ürünlerinin ve ham maddenin ithalatının yasaklanması ile sınırlı kalmamış; Ukrayna menşeli malların Rusya üzerinden transit ticaretine de kısıtlama getirilerek Ukrayna'nın Kafkasya ve Orta Asya pazarlarına erişimi de engellenmiştir.⁴⁹ Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri müdahalelerine maruz kalan Ukrayna ise ticari ilişkilerinde AB'ye yönelmiş ve AB (%42.6) Ukrayna'nın birinci ihracat partneri olma konumunu elde etmiştir.⁵⁰ İki ülke arasındaki ithalat oranları da benzer bir örüntü sergilemektedir. Rusya'nın Ukrayna'nın ithalatında payı 2012'de %32,4'ten 2018'de %15'e gerilemiştir.⁵¹ 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesini takiben Ukrayna ithalat ilişkilerinde Rusya'dan daha da uzaklaşmış ve yönünü AB'nin yanı sıra Çin'e de çevirmeye başlamıştır.⁵²

Bölgenin ikinci büyük ekonomisi olan Türkiye de Rusya ile benzer bir ekonomik eğilim göstermektedir ve ihracatının coğrafi odağını AB ülkeleri (Almanya, İngiltere, İtalya), ABD ve Irak oluşturmaktadır.⁵³ Bölge ülkelerinden Rusya Türkiye'nin en büyük ithalat ortağıdır ancak bu durum iki ülke arasındaki enerji ithalatının son yıllarda artmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁴ Ukrayna'nın işgalinden sonra Türkiye Rusya'ya uygulanan yaptırımlara dahil olmamış; aksine Rusya pazarında ortaya çıkan boşluk Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında önemli bir artışa imkan tanımıştır. İki ülke arasındaki ihracatın artması bölgenin genel refah düzeyinin artmasına ve büyümesine katkı sağlasa da bölge içi ticari ilişkilerin seyri bölgeselleşme motivasyonu yerine jeopolitik dinamikler etrafında ve ikili ilişkilerin güçlenmesi şeklinde ilerlemektedir. Rusya ile enerji ithalatı dışında Karadeniz Bölgesi ülkelerine yapılan ihracat ve ithalat hacmi Türkiye'nin toplam ithalat ve ihracatında çok küçük bir oranı (toplam ihracatının %10,6'sını, toplam ithalatının ise %14,7'sini) oluşturmaktadır.⁵⁵ Türkiye Gürcistan'a en çok ihracat yapan ülke olduğu halde Türkiye'nin ithalat-ihracat oranları açısından bakıldığında 2017 yılı itibarıyla Gürcistan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı %0,77, ithalatındaki payı ise %0,9'dur.⁵⁶ Türkiye'nin Azerbaycan ile ithalat-ihracat ilişkileri ise 1993 yılından beri artış göstermektedir. Türk menşeli ihraç ürünlerinin Azerbaycan piyasasına erişiminin ve rekabet gücünün artması iki ülke arasındaki ticaret akışını artırmaktadır. Ancak yüksek gümrük vergisi oranları nedeni ile iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkisi potansiyelinin gerisinde kalmaktadır.⁵⁷ Türkiye ile Ukrayna arasında ihracat-ithalat ilişkileri son yıllarda artış göstermeye başlamıştır. 2011 yılında iki ülke arasında stratejik ortaklık kurulmuş ve feribot ve demiryolu ulaşımı konularında önemli ekonomik anlaşmalar imzalanmıştır.⁵⁸ İki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanması sürecinde büyük yol alınmış olmasına rağmen müzakereler halen tamamlanamamıştır.⁵⁹ Ancak Ukrayna ile ticari ilişkilerin güvenlik endüstrisinde de artış göstermesini ve özellikle savaş esnasında denge politikası izlenmesini bir yandan Türkiye'nin Karadeniz'de bölgesel nüfuzunu genişletme öte yandan ise zayıflayan ve izole olmuş Rusya'nın yarattığı boşluktan faydalanma hedefinden ayıştırmak mümkün değildir.⁶⁰

İthalat ve ihracatının büyük kısmını Karadeniz Bölgesi ülkeleri ile yapan tek bölge ülkesi Gürcistan'dır. Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan arasında 1990'lardan itibaren başlayan ve 2000'lerde de devam stratejik ortaklık bölgesel güvenlik sorunlarının barışçıl çözümlerinin

⁴⁹ Russian Government, 2015.

⁵⁰ Zachmann, Dabrowski ve Domínguez-Jiménez, 2020.

⁵¹ Zachmann, Dabrowski ve Domínguez-Jiménez, 2020.

⁵² Darvas vd. 2023.

⁵³ WITS, 2020.

⁵⁴ Trading Economics, 2022b

⁵⁵ Öztürk, 2019: 20.

⁵⁶ Sandalcılar ve Ayran, 2018.

⁵⁷ Van Ticaret ve Sanayi Odası, 2018.

⁵⁸ Balcer, 2015.

⁵⁹ DEİK 2018.

⁶⁰ ISPI, 2023.

yanı sıra üç ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesini de sağlamıştır.⁶¹ Gürcistan'ın başat ticari ortakları arasında yer alan bir diğer bölge ülkesi ise Ermenistan'dır. Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanmış uluslararası anlaşma, protokol ve memorandumlar ile serbest ticaretin teşvik edilmesi, çifte vergilendirmenin önlenmesi, karayolu ve havayolu bağlantılarının kurulması, yatırımların teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.⁶² Ancak Gürcistan ile bu üç ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde bölgesel bir ticaret ağı oluşturmaktan ziyade jeostratejik ortaklıklar daha belirleyicidir. Türkiye ile Gürcistan arasındaki Sarp sınır kapısının Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz'i Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya bağlaması hem Gürcistan'ın stratejik önemini artırmakta hem de bu bölgenin küresel piyasalar ile entegrasyonunda önemli bir rol oynamaktadır.⁶³ Öte yandan, Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile sınırlarının kapalı olması da küresel pazarlara erişimde Gürcistan'ın stratejik önemini artırmaktadır.

Gürcistan'ın Rusya ile ticari ilişkileri Rusya'nın 2005 yılından itibaren Gürcü tarım ürünlerine ambargo uygulamaya başlaması ve 2008 Rus-Gürcü savaşında ayrılıkçı rejimleri desteklemesi sebebiyle inişli-çıkışlı bir çizgide ilerlemeye başlamıştır. Ancak Gürcistan'ın Rusya'ya ekonomik bağımlılığında, özellikle şarap ihracatında, radikal bir düşüş kaydedilmemiştir. 2022 yılı boyunca Rusya'dan Gürcistan'a insan hareketliliği, döviz girişi ve şirket kayıtları açısından bir artış yaşansa da bu durum Ukrayna savaşı sırasında başlatılan askeri mobilizasyondan kaynaklanmaktadır.⁶⁴ İki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar yumuşamaya başlaması da yine Atlantik/Avrupa ve Rusya arasındaki jeopolitik mücadele hattında Gürcistan hükümetinin Batı karşıtlığı sebebiyle Rusya'ya daha yakın bir tavır alması ile alakalıdır.⁶⁵ Diğer bölge ülkelerine kıyasla Gürcistan bölge içi ticarete daha fazla bağımlı olsa da bu eğilim Çin ile gelişen ticaret ve yatırım ilişkileriyle değişmeye başlamıştır. Gürcistan'ın ulaşım yatırımlarını Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkileri geliştirecek şekilde planlaması Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (*Belt and Road Initiative*) hedefleri ile örtüşmektedir. Ayrıca Gürcistan'ın Çin'e Karadeniz üzerinden Rusya ve İran'ın stratejik önemini azaltacak bir rota sunması Çin'in küresel piyasalara erişimini kolaylaştırıcaktır.⁶⁶ Ancak derinleşen bu iş birliği ABD ve AB'nin yanı sıra Çin'in de bölge dışı bir aktör olarak Karadeniz'e müdahil olmasına ve bölge ülkeleri arasında, özellikle Rusya ile, rekabetin artmasına da gebe dir.

AB üyesi olan Romanya ve Bulgaristan ise AB Müktesebatı ile beraber Ortak Ticaret Politikasına tamamen uyum sağlamıştır ve bölge içi ticarete en az bağımlı olan ülkelerdir. Romanya'nın ana ihracat (Almanya, İtalya, Fransa, Macaristan, İngiltere) ve ithalat (Almanya, İtalya, Macaristan, Polonya, Çin) partnerleri arasında Karadeniz Bölgesi üyeleri bulunmamaktadır. Romanya'nın Türkiye ve AB dışındaki üçüncü ülkelere sanayi mamulü ithalatında AB'nin Ortak Gümrük Tarifelerini, tarım ürünlerinde ise Dünya Ticaret Örgütü taahhütlerini uygulaması⁶⁷ nedeniyle Romanya pazarı Karadeniz Bölgesi ülkeleri için cazip ve kolay erişilebilir olmamaktadır. Doğu bloğundan ayrıldıktan sonra Bulgaristan da Avrupa coğrafyası ile ekonomik bütünleşme eğiliminde olmuş ve ilk girişimleri 1990'lı yıllarda Avrupa ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamak olmuştur.⁶⁸ Bulgaristan'ın ihracatında AB'den ana ticaret partnerleri Almanya, İtalya, Romanya, Yunanistan ve Fransa'dır. Üçüncü ülkelere ihracatının yarısından fazlasını ise Türkiye, Çin, Mısır, Sırbistan, Makedonya ve Rusya'ya yapmaktadır. Bulgaristan ticari ilişkilerini AB ülkeleri ile geliştirmeye çalışırken Rusya ile de ithalat ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Ancak bunun en önemli nedenlerinden biri Bulgaristan'ın enerji ürünleri ithalatındaki bağımlılığıdır.⁶⁹ Rusya'nın bölgenin en büyük doğal gaz ve petrol

⁶¹ Çelikpala, 2015: 2.

⁶² Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2020.

⁶³ Çelikpala, 2015: 13.

⁶⁴ Civil Ge, 2023.

⁶⁵ Atasuntsev, 2023.

⁶⁶ Schulz, 2022.

⁶⁷ KFU, 2018.

⁶⁸ Balcer, 2015.

⁶⁹ T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019.

rezervlerine sahip olması Karadeniz Bölgesi'nin stratejik önemini artıran bir avantaj olsa da ticari ilişkilerin enerji ithalatı ile sınırlı olması hem bölge içi ticaretin çeşitlenmesini engellemekte hem de Rusya'nın enerji ithalatını siyasi bir baskı aracı olarak kullanmasına sebep olmaktadır. Rusya-Ukrayna savaşında siyasi aktörlerin Rusya yanlısı veya karşıtı tavır alarak ayrışmaları da Bulgaristan'da Rusya'nın bölgesel bir ortak olmaktan ziyade jeopolitik bir denge unsuru olmasına dair güçlü bir algıya işaret etmektedir.⁷⁰

4. Ulaşım Ağı

Karadeniz Bölgesi'nde ticaret akışının yoğunlaşması, bölgenin rekabet gücünün artması ve küresel piyasalara entegre olması bölgesel bir ulaşım sisteminin inşasına, mevcut ulaşım altyapısının iyileştirilmesine ve bölgenin uluslararası ulaşım ağına entegrasyonuna önemli ölçüde bağlıdır.⁷¹ Ulaşım sisteminin iyileştirilmesi Karadeniz Bölgesi'nin ekonomik kalkınması ve bölge ülkeleri arasında daha yakın ekonomik ilişkilerin kurulması için KEİ'nin belirlediği en önemli ve öncelikli iş birliği alanlarından biridir. KEİPA raporlarında Karadeniz Bölgesi'nde ulaşım sisteminin hantallığı ve maliyetlerin yüksek olması 1990'lar boyunca bölge içi ticaret hacminin düşük seyretmesinin nedenlerinden biri olarak belirtilmektedir.⁷² KEİ hem bölge içi ticaret ve ulaşım kapasitesinin hem de Karadeniz Bölgesi'nin transit rota potansiyelinin artırılmasının ekonomik bölgeselleşmenin ivme kazanması için gerekli olduğunu vurgulamaktadır.⁷³ Ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, sınır kontrol noktalarında uygulanan bürokratik prosedürlerin uyumlaştırılması, operasyonel maliyetlerin düşürülmesi ve bölge ülkeleri arasında farklılık gösteren yasal, bürokratik ve kurumsal çerçevenin düzenlenmesi bölge içi ticaret hacmini artırmak için gereklidir.⁷⁴

Bu öncelikler doğrultusunda KEİ üye devletlerin sahip olduğu limanlar ile düzenli deniz ve kara bağlantısını sağlayacak ulaşım altyapısı projelerine destek vermektedir. Bu kapsamda başlatılan önemli bir girişim Karadeniz Otoyol Halkası (*Black Sea Ring Highway – BSRH*) projesidir. 2007 yılında Karadeniz'i çevreleyen bir karayolu inşa edilmesi amacıyla imzalanan anlaşma ile ürün ve insan dolaşımının sağlanması, karayolu inşası veya rehabilitasyonunun planlanması, Karadeniz Bölgesi ile AB ve Asya ülkeleri arasındaki ulaşım ağının geliştirilmesi ve Trans-Avrupa, Pan-Avrupa ve Avrupa-Asya Ulaşım Ağları ile karayolu bağlantılarının inşa edilmesi yolunda fikir birliğine varılmıştır.⁷⁵ Bu proje kapsamında Türkiye, Bulgaristan ile Gürcistan sınırları arasında kalan bölgede, Yunanistan ise İyonya Denizi ile Türkiye sınırı arasında karayolu inşasını tamamlamışlardır. Böylece Gürcistan'dan İyonya Denizine kadar Karadeniz'in güneyinde kesintisiz karayolu bağlantısı sağlanmıştır.⁷⁶

Karayolu bağlantıları hız açısından en avantajlı ulaşım yolu olsa da bölgede karayolları altyapısının yeteri kadar iyileştirildiğini söylemek güçtür. Avrupa ve Asya arasında Karadeniz Bölgesi üzerinden gerçekleştirilen ürün ulaşımının sadece %1'i karayolu taşımacılığı ile sağlanacak altyapıya sahiptir.⁷⁷ Bölgede karayolları ulaşım operasyonunun hacmi de küçüktür. Ayrıca karayolu bağlantıları bölge içi ulaşımı teşvik etmekten çok AB ülkeleri ile bağlantı kurmak için tercih edilmektedir.⁷⁸ Karayolları ulaşımında karşılaşılan operasyonel sıkıntılar bölge içi ticaret hacminin istenilen düzeye ulaşmasını engellemektedir. Sınır kontrol noktalarının yetersiz altyapısı, komşu sınırlar arasında farklılaşan çalışma prosedürleri, yeterli donanıma sahip olmayan sınır kontrol

⁷⁰ Zankina, 2023.

⁷¹ Saganelidze, 2005: 3.

⁷² Alçelik, 1998: 2.

⁷³ BSEC, 2020b.

⁷⁴ Zaimoğlu, 1996.

⁷⁵ Apostolos, 2009.

⁷⁶ Hürriyet, 26 Haziran 2012.

⁷⁷ Huseynov, 2013: 86.

⁷⁸ BSEC-URTA, 2016: 2.

noktası görevlileri, vize uygulamaları, nakliye araçlarının fiziksel kontrolleri ve muayenelerinin uzun sürmesi karayolu ile ticaretin cazip bir seçenek olmasını engellemektedir.⁷⁹

Karadeniz’de ekonomik iş birliğini teşvik etmek amacıyla Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’nin girişimiyle başlatılan bir diğer ulaşım projesi ise Avrupa’yı Orta Asya’ya kesintisiz olarak bağlaması planlanan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesidir. BTK Demiryolu Projesi ile Türkiye ile Gürcistan arasında doğrudan demiryolu bağlantısının kurulması ve Türkiye’nin Gürcistan üzerinden Azerbaycan, Orta Asya, Çin ve Moğolistan ile bağlanması amaçlanmaktadır. 2007 yılında inşasına başlanan BTK projesi ile Türkiye ile Gürcistan arasında yeni demiryolu inşa edilmesi ve mevcut demiryolu hattının iyileştirilmesi planlanmıştır.⁸⁰ BTK demiryolu hattı esas olarak Asya’yı Avrupa coğrafyası ile bağlamayı hedeflemiş olsa da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında iş birliğinin enerji ulaşımının ötesine geçmesi, ekonomik pazarın canlanması ve siyasi koordinasyonun güçlenmesi de hedeflenmektedir. Ancak BTK demiryolu projesi bu üç ülke arasında İran, Rusya ve Ermenistan’ı çevreleyen bir jeopolitik aks yaratma olasılığını da taşımaktadır.⁸¹ BTK projesi Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşı Dağlık-Karabağ sorununda elini güçlendirmek, Gürcistan’ın Ermenistan’ın ticaretinde transit konumunu korumak ve Türkiye’nin AB’ye karşı Orta Asya ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirmek gibi jeopolitik öncelikleri ile örtüşmektedir.⁸² Bu haliyle BTK projesi gümrük vergilerini düşürerek, servis kalitesini ve transit kargo hacmi artırarak bu üç Karadeniz ülkesi arasında ticari ilişkileri canlandırma potansiyeli taşısa da Karadeniz’de bölge içi ticareti artırmayı hedefleyen girişimlerin jeoekonomik ve jeopolitik önceliklerin etkisinde olduğuna ve bölgeselleşme imkânını kısıtladığına dair önemli bir örnektir.

Karadeniz’de gerek KEİ gerek bölge ülkeleri tarafından karayolları ve demiryollarının kapasitesi ve kalitesi artırılmaya çalışılsa da ulaşım altyapısını iyileştirmeyi amaçlayan projelerin jeoekonomik ve jeopolitik önceliği petrol ve doğalgaz taşımacılığıdır. Karadeniz’in Orta Asya enerji kaynakları ve Avrupa pazarı arasındaki stratejik konumu enerji ulaşım altyapısının iyileştirilmesi hedeflerinin Batılı ülkeler ile Rusya arasındaki jeoekonomik ve jeopolitik mücadelenin etkisinde kalmasına sebep olmaktadır. Bölge içi aktörler enerji kaynaklarına erişim güvenliğini sağlayacak ulaşım altyapısını güçlendirme amacını taşımaktadırlar. Diğer yandan da birbirlerinin gücünü kısıtlayacak ve belli ülkeleri dışlayacak alternatif ve çatışan boru hattı projeleri sunmaktadırlar. Bu bağlamda bölgenin en büyük petrol ve doğal gaz ihracatçısı olan Rusya’nın bölgesel ulaşım stratejisi petrol ve doğalgaz transit pazarındaki konumunu koruma ve bölgesel hegemonyasını sağlamlaştırma hedefleri etrafında şekillenmektedir. Rusya, Hazar Denizi ve Orta Asya’daki enerji kaynaklarını Karadeniz üzerinden Rusya’yı pas geçerek Avrupa’ya bağlayacak enerji rotaları inşa etme girişimlerine karşı çıkmaktadır. Öte yandan, bölge ülkeleri arasında rekabeti artıracak iş birlikleri kurmaya çalışmaktadır. Örneğin, Rusya Azerbaycan’daki enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden Orta Avrupa’ya bağlayacak ve Avrupa’nın Rusya’ya bağımlılığını azaltacak Nabucco projesini en başından beri engellemeye çalışmış ve alternatif olarak Rus gazını Karadeniz üzerinden Güney ve Orta Avrupa’ya ulaştıracak Güney Akım projesini önermiştir.⁸³ Rusya’nın Karadeniz üzerinden alternatif boru hattı projeleri inşa etmesinin arkasındaki bir başka sebep de Ukrayna’nın transit konumundan kaynaklanan pazarlık gücünü azaltmaktır.⁸⁴ Ukrayna’nın Rusya tarafından tehdit olarak algılanan AB ve NATO yönelimli dış politikası sonucu 2006 ve 2009 yıllarında Rusya ile Ukrayna arasında patlak veren gaz krizi sonucu Rus gazının Avrupa’ya sevkiyatının aksaması ve Ukrayna’nın transit konumunu Rusya’ya karşı bir pazarlık enstrümanı olarak kullanması Rusya’nın enerji rotalarını

⁷⁹ BSEC-URTA, 2018: 1-2.

⁸⁰ Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 191.

⁸¹ Lussac, 2008.

⁸² Bittner ve İbrahimli, 2018.

⁸³ Fernandez, 2011.

⁸⁴ Siddi 2018, 1559.

Ukrayna'yı dışlayacak şekilde (örneğin Güney Akım ve Türk Akım boru hatları) çeşitlendirmesine yol açmıştır.⁸⁵ Rusya-Ukrayna savaşı esnasında ise AB ülkelerinin Rusya'ya olan enerji bağımlılıklarını azaltmaya çalışmaları, ekonomik yaptırımlar uygulamaları ve Kuzey Akım 2 boru hattının sabote edilmesi sonucu Türkiye'nin doğal gaz merkezi olma planları yapılmaktadır. Bu durumda enerji rotalarının Karadeniz'i pas geçecek şekilde yeniden planlanacağı öngörülebilir. Enerji ulaşımında bölge aktörleri arasındaki jeopolitik mücadele ve özellikle Rusya-Ukrayna arasındaki savaş Karadeniz'in bir bölge olarak enerji merkezine dönüşmesini ve enerji sevkiyatı yatırımlarının bölgesel bir bakış açısı ile yapılmasını engellemektedir.

5. Turizm

Turizm endüstrisi yeni istihdam ve gelir alanları yaratması, döviz kazançları ile önemli bir kaynak oluşturması, çoklu sektörel gelişimi ve ekolojik öncelikler etrafında sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmesinin yanı sıra bölgesel ve küresel düzeyde daha yakın sosyal bağların kurulmasında, ırkçılık ve ayrımcılığa karşı mücadelede ve ülkeler arasındaki önyargı, gerilim ve düşmanlıkların azaltılmasında da etkin bir rol oynamaktadır.⁸⁶ Bölgesel gerilimler, istikrarsızlık ve güvenlik zaaflarından oldukça etkilense de çatışma dışı (*non-conflictive*) bir sektör olarak turizm tarihsel anlaşmazlıklar veya çıkar çatışması yaşayan ülkeler arasında iş birliğini kolaylaştırması açısından Karadeniz'de bölgeselleşmenin hayati alanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasındaki tarihsel sorunlar ve anlaşmazlıklar göz önünde bulundurulduğunda, turizm sektörü toplumsal önyargı ve düşmanlıkların azaltılmasında, sosyal karşılaşmaların teşvik edilmesinde, ortak kültürel tarih ve mirasın keşfedilmesinde ve bölgesel bir kimlik ve aidiyet duygusunun gelişmesinde önemli iş birliği alanlarından biridir.⁸⁷

Karadeniz Bölgesi'nde turizm endüstrisi yavaş ancak istikrarlı bir gelişme çizgisi göstermektedir. Karadeniz doğal güzellikleri, ılık denizi, sanatoryum, kaplıca ve SPA olanakları ile turistler için çekici bir varış noktası olmaya başlamıştır.⁸⁸ Özellikle alternatif seyahat biçimlerine ve rotalarına artan ilgiye karşılık Karadeniz Bölgesi kültürel, etnik ve dilsel çeşitliliği, tarihsel mirası, mimari yapısı, zengin doğal kaynakları nedeniyle önemli bir avantaj yakalamış durumdadır.⁸⁹ Böylelikle, turizm endüstrisi Karadeniz Bölgesi ülkelerinin ekonomisinde önemli bir yatırım ve istihdam alanı haline gelmiştir.⁹⁰ Karadeniz Bölgesi'nde turizm sektöründe yakalanan ivme uluslararası turist varış sayısında da gözlenmektedir. 1995 ile 2016 yılları arasında Karadeniz Bölgesi'ne uluslararası turist varış sayısı dünya ortalamasının üstünde seyretmiştir.⁹¹ UNWTO verilerine göre 2016 yılı itibarıyla KEİ bölgesinde turizm endüstrisinin büyümesi, %11,9 oranında gerçekleşmiştir. 2018'de dünya genelinde turizm sektörünün büyüme oranı %6,8 iken Karadeniz bölgesinde %12'dir. Karadeniz ülkelerini 130 milyon turist ziyaret etmiş ve 66 milyar dolar tutarında döviz geliri bırakmışlardır. Bu haliyle Karadeniz Bölgesi dünya genelinde turist sayısının %5'ini ağırlamıştır.⁹² Ancak COVID-19 pandemisi ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonucu özellikle Avrupa'dan Rusya ve Ukrayna'ya seyahat eden turist sayısında ciddi düşüş yaşanmıştır.⁹³

Karadeniz Bölgesi'nde turizm önemli bir avantaj ve popülerite yakalamış olmasına rağmen bölge ülkeleri arasında turizm sektörünün bölgeselleşmesi ve bölge halkları arasında turistik ilgi ve seyahat akışı beklenen düzeyde değildir. Karadeniz Bölgesi ülkelerinin coğrafi yakınlığa rağmen kendi aralarında gerçekleştirdiği turistik seyahat sayısı oldukça düşüktür. Örneğin,

⁸⁵ Pirani, Stern & Yafimava, 2009.

⁸⁶ Dimadama ve Chantzi, 2014: 24; Kassimis, 1999: 1.

⁸⁷ Dimadama ve Chantzi, 2014: 25.

⁸⁸ Muliava vd., 2018: 163.

⁸⁹ Dimadama ve Chantzi, 2014: 25.

⁹⁰ Vulpescu, 2018: 5.

⁹¹ Vulpescu, 2018: 2.

⁹² Novinite, 17 Haziran 2018.

⁹³ UNWTO, t.y.

2018 yılında Türkiye'ye yapılan turistik seyahatlerin sadece %29,7'sinin çıkış noktası Karadeniz Bölgesi ülkeleridir. Türkiye özellikle Ruslar için çekici bir turistik varış noktasıdır ancak Türkiye'nin Rusya'daki payı oldukça düşüktür. Savaş öncesi Rusya'ya yapılan turistik seyahatlerin çoğu Ukrayna'dan gelmekte iken Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan'dan Rusya'ya yapılan turistik seyahatler toplam uluslararası seyahatlerin %1'den azını oluşturmaktadır. Bulgaristan ve Romanya ise daha çok AB ülkeleri için çekici bir turizm bölgesidir. Türkiye'den Bulgaristan'a giden turist sayısı toplam sayının %12,4'ünü, Romanya'ya giden turist sayısı ise toplam sayının %16,5'ini oluşturmaktadır. Romanya'ya yapılan toplam turistik seyahat sayısının %12,5'ini Ukrayna, %13,7'sini ise Bulgaristan oluşturmaktadır. Karadeniz Bölgesi ülkelerinden Ukrayna'ya yapılan turistik seyahat sayısı ise toplam sayının %19,55'ini oluşturmaktadır.⁹⁴ Karadeniz Bölgesi ülkelerinden en çok ziyaretçi çeken ülke ise Gürcistan'dır. Gürcistan son on yılda yaptığı yatırımlar sayesinde bölgenin en hızlı büyüyen turist varış noktalarından biri haline gelmiştir.⁹⁵ Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasındaki turist hareketliliğinin toplam uluslararası turistik seyahat oranı içindeki payının düşük kalması Karadeniz'in tarihi mirasından ve doğal zenginliklerinden bölgeselleşmeyi teşvik edecek şekilde faydalanılmadığına işaret etmektedir.

Karadeniz Bölgesi ülkeleri son yıllarda vize serbestisi konusunda önemli adımlar atmış olmalarına rağmen bölgede farklılaşan vize rejimleri turizm endüstrisinin potansiyelini kısıtlamaktadır. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan AB üyesi ülkeleri oldukları için karayolu ve havayolu ulaşımında araçlar ve yolcular Schengen vizesine tabidirler ve Karadeniz Bölgesi vatandaşlarına uygulanan özel bir vize rejimleri bulunmamaktadır. Türkiye ile Ukrayna ve Gürcistan arasında 2017 ve 2015 yılından itibaren vize serbestisi anlaşması yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Rusya arasında 2011 yılı itibarıyla yürürlüğe giren vize serbestisi ise iki ülke arasında yaşanan askeri, siyasi ve diplomatik krizler sonucu bir süreliğine askıya alınmıştır. Dolayısıyla, Karadeniz turizm sektörünün ekonomik bölgeselleşmenin önemli alanlarından biri haline gelmesi için kıyı şeridindeki turistik merkezilerin çekiciliğini artırmak, deniz ve kurvaziyer turizmini teşvik etmek ve turist hareketliliğini kolaylaştıracak ulaşım yatırımlarını ve yasal düzenlemeleri yapmak gereklidir.

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk bölgeselleşme girişimlerinden biri olan Karadeniz bölgeselleşmesi ekonomik iş birliği sayesinde bölge ülkeleri arasında karşılıklı dayanışmanın artacağı, karşılıklı güvenin tesis edileceği ve bu sayede bölgenin refah, güvenlik ve istikrarının artacağı beklentisi ile teşvik edilmiştir. Karadeniz bölgeselleşmesi tartışmalarında ilk dönemlerde hâkim olan argüman ekonomik kalkınma ve büyüme hedefinin bölge ülkeleri arasındaki tarihsel anlaşmazlıkların, siyasi ihtilafların ve donmuş çatışmaların çözümünü kolaylaştıracağı idi. 1990'lı yıllara kıyasla Karadeniz Bölgesi ülkeleri ekonomik büyüklük, büyüme hızı, rekabet kapasitesi, küresel piyasalarla entegrasyonları açısından daha olumlu göstergelere sahip olmasına rağmen bölge ülkeleri arasındaki iş birlikleri bölgeselleşme ivmesi yaratmakta yetersiz kalmaktadır. Karadeniz bölgesi ülkelerinin coğrafi yakınlığa rağmen bölgesel büyüklük, nüfus, ekonomik yapı ve siyasi oryantasyon açısından birbirlerinden çok farklı olmaları bölgesel bir aidiyet ve iş birliği perspektifinin gelişmesini engellemektedir. Ayrıca bölge ülkelerinin çatışan jeopolitik önceliklere sahip olması bölgeselleşme motivasyonu ile hareket etmelerini ve dolayısıyla ekonomik iş birliği imkanlarını kısıtlamaktadır. Diğer bir deyişle, Karadeniz bölgeselleşmesi siyasi, ekonomik, kültürel ve coğrafi çeşitliliğe sahip bir coğrafyada ekonomik iş birliğine dayanan bölgeselleşme girişimlerinin sınırlarını göstermektedir.

Karadeniz bölgeselleşmesi heterojen bir yapıya sahip ve stratejik konumu önemli olan bir coğrafyada bölgeselleşme girişimlerinin siyasi önceliklerden ve bölge içi ve dışı aktörlerin jeopolitik mücadelesinden bağımsız gerçekleşemeyeceğini göstermektedir. Öyle ki bölgenin Avrupa

⁹⁴ The Institute for Economic Research and Policy Consulting, 2019.

⁹⁵ Kereselidze, 2013.

ve Çin arasındaki transit ve stratejik konumu yani ‘coğrafi lütfu’ ‘jeopolitik bir lanete’ dönüşmüştür.⁹⁶ Karadeniz Bölgesi AB, ABD ve NATO gibi bölge dışı aktörlerin müdahil olması nedeniyle büyük güçlerin jeopolitik mücadelesinin ve güvenlik stratejilerinin etkisi altında kalmaya başlamıştır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren Avrupa-Atlantik ittifakının enerji güvenliğini sağlamak, güvenlik risklerini bertaraf etmek, terörle mücadele etmek, Batı yanlısı demokratik yönetimleri desteklemek ve Rusya’nın küresel gücünü dengelemek amacıyla bölgeye yönelik ilgi ve girişimleri artmıştır. Buna karşılık, bölgenin hegemon gücü olan Rusya ise bölge ülkelerinin AB ve NATO ittifakına katılma girişimlerini bölgesel güç, nüfuz ve güvenliğine bir tehdit olarak algılamakta ve bağımsız ülkelerin toprak bütünlüğünü hedef alan askeri eylemlere bile girişmektedir. Bu bağlamda, bölge ülkeleri ekonomik bölgeselleşmeye Rusya’nın nüfuz ve kontrol alanını genişleteceği endişesi ile mesafeli yaklaşmakta ve kendi coğrafi konumlarını jeopolitik bir avantaja dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasındaki jeopolitik mücadele ekonomik iş birliği girişimlerini etkilemektedir. Özellikle ticaret ve ulaşım alanında yapılan iş birliklerinin itici gücü bölgenin ekonomik kalkınma ve refah düzeyini artıracak bölgesel bir ağ kurma niyetinden ziyade bölgesel rekabet olmaktadır.

Bu haliyle, Karadeniz Bölgesi hem bir ‘güvenlik problemi’ hem de bir ‘güvenlik değeri’ haline gelmiştir.⁹⁷ Avrupa-Atlantik ittifakı ile Rusya’nın jeoekonomik ve jeopolitik mücadelesi arasında sıkışıp kalan Karadeniz ülkeleri ya güvenlik şemsiyesi sunabileceği ihtimali ile Avrupa-Atlantik kampına yaklaşmakta ya Rusya safında yer almakta ya da Batı ile Rusya arasında bir denge kurmaya çalışmaktadırlar. Bu güven(siz)lik ortamı, Manoli’nin de ifade ettiği gibi, Karadeniz bölgesinde güvenlik endişelerinden kaynaklı bir parçalanmışlık yaratmakta ve ekonomik iş birliğine dayanan yumuşak bölgeselleşme girişimlerini kısıtlamaktadır. Bu koşullar Karadeniz Bölgesi ülkeleri arasında bölgesel bir kimlik ve aidiyet duygusunun oluşmasını ve ekonomik bölgeselleşmeye ivme kazandırmasını da engellemektedir.

KAYNAKÇA

Alçelik, T. (1998), Transport in the Black Sea Region, PABSEC. <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (2 Temmuz 2020).

Atasuntsev, Alexander (2023), How Far Will the Thaw in Russia-Georgia Relations Extend? Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/politika/89796> (18 Ağustos 2023).

Aydın, Mustafa (2005a), “Europe’s new region: The Black Sea in the wider Europe neighbourhood”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 5/2, 257-283.

Aydın, Mustafa (2005b), “Regional Cooperation in the Black Sea and the Role of Institutions”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 10/3, 57-83.

Aydın, Mustafa (2009), “Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 9/3, 271-285.

Balcer, Adam (2015), A Polish-Romanian-Turkish Triangle and the Black Sea Region – A New Driving Force of Regional Integration, Neighbourhood Policy Paper, 14 Haziran, 1-11, [https://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/NeighbourhoodPolicyPaper\(14\).pdf](https://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/NeighbourhoodPolicyPaper(14).pdf) (3 Temmuz 2020).

Bhutia, Sam (2019), How has conflict with Russia affected Ukraine’s trade? Ukraine’s trade with Russia and other ex-Soviet republics shows no sign of bouncing back six years after the

⁹⁶ Aydın, 2009.

⁹⁷ Ciuta, 2008, 125.

Euromaidan Revolution began, Eurasianet, <https://eurasianet.org/how-has-conflict-with-russia-affected-ukraines-trade>

Bittner, Victoria Ariel ve Ibrahimli, Minavvar (2018), Baku-Tbilisi-Kars: Regional Implications and Perspectives, Center for Economic and Social Development, https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2018/10/CESD_Research_Paper_BTK.pdf (3 Temmuz 2020).

Bolukbasi, Tolga, ve Ertugral, Ebru (2008), Regionalism and Regionalization in the Black Sea Region and Turkey, Black Sea Discussion Papers, Istanbul: EDAM.

BSEC (2020a), Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) <https://trade.gov.tr/data/5b8e935813b8761b8471c11b/Organizasyonun%20of%20Black%20Sea%20Cooperation.pdf> (2 Temmuz 2020).

BSEC (2020b), Transport, <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/transport/information> (2 Temmuz 2020).

BSEC-URTA (2016), BSEC Outlook 2015: BSEC-URTA International Road Transport Industry Performance Report,

http://www.bsec-urta.org/content/files/29GA/G4522_Outlook%20Report.pdf (3 Temmuz 2020).

BSEC-URTA (2018), Report on Results of the Activities of the BSEC-URTA Ad Hoc Working Party on Border Crossing Problems in BSEC Region,

http://www.bsec-urta.org/content/files/34%20GA/G5080_EN_Report_WPBC_Updated.pdf (3 Temmuz 2020).

BSTDB (1999), Annual Report 1999, https://www.bstdb.org/AnnualBSTDB_1999.pdf (3 Temmuz 2020).

BSTDB (2008), Annual Report 2008, https://www.bstdb.org/annualBSTDB_2008.pdf (3 Temmuz 2020).

BSTDB (2009), Annual Report 2009, https://www.bstdb.org/annualBSTDB_2009.pdf (5 Temmuz 2020).

BSTDB (2015). Annual Report 2015, https://www.bstdb.org/BSTDB_Annual_Report_2015.pdf (3 Temmuz 2020).

BSTDB (2018), Annual Report 2018, https://www.bstdb.org/BSTDB_Annual_Report_2018.pdf (3 Temmuz 2020).

BSTDB (2019), Annual Report 2019, https://www.bstdb.org/BSTDB_Annual_Report_2019.pdf (3 Temmuz 2023).

BSTDB (2020), Our Projects, <https://www.bstdb.org/our-projects> (3 Temmuz 2020).

BSTDB (2022), Annual Report 2022, https://www.bstdb.org/BSTDB_Annual_Report_2022.pdf (3 Temmuz 2023).

Celac, Sergiu ve Manoli, Panagiota (2006) "Towards a New Model of Comprehensive Regionalism in the Black Sea Area", *Southeast European and Black Sea Studies*, 6/2, 193-205.

Ciută, Felix (2008), "Region? Why Region? Security, Hermeneutics, and the Making of the Black Sea Region", *Geopolitics*, 13/1, 120-147.

Civil Ge (2023), TI Georgia: Georgia's Economic Dependence on Russia Increased in 2022, <https://civil.ge/archives/526770> (17 Ağustos 2023).

Çelikpala, Mitat (2010), “Escalating rivalries and diverging interests: prospects for stability and security in the Black Sea region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 10/3, 287-302.

Çelikpala, Mitat (2015), Azerbaijan-Georgia-Turkey Relations: An Example of a Successful Regional Cooperation, Centre for European Studies Policy Brief, 4, 1-25 (3 Temmuz 2020).

Cohen, Ariel ve Irwin, Conway (2006), U.S. Strategy in the Black Sea Region, Heritage Foundation Paper, No. 1990, <https://www.heritage.org/europe/report/us-strategy-the-black-sea-region> (2 Temmuz 2020).

Commission on the Black Sea. 2010. A 2020 Vision for the Black Sea Region, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_A_2020_Vision_for_the_Black_Sea_Region.pdf (3 Temmuz 2020).

Darvas, Zsolt, Demertzis, Maria, Martins, Catarina, Poitiers, Niclas Frederic, Moffat, Luca Léry, Ribakova, Elina ve McWilliams, Ben (2023) EU trade and investment following Russia’s illegal invasion of Ukraine, European Parliament, Haziran [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/702591/EXPO_STU\(2023\)702591_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/702591/EXPO_STU(2023)702591_EN.pdf) (18 Ağustos 2023).

Dediu, I. (1997), The BSEC Free Trade Area: Part of the New European Architecture, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (3 Temmuz 2020).

DEİK (2018c), Türkiye Ukrayna Ticari ve Ekonomik İlişkileri, <https://www.deik.org.tr/uploads/ukrayna-bilgi-notu-ekim-2018.pdf> (2 Temmuz 2020).

Dellenbrant, J.A. ve Olsson, M.-O. (1994), “Regionalization and security in the European North”, *The Barents Region: Security and Economic Development in the European North* (Ed. J.A. Dellenbrant ve M.-O. Olsson), Umea: CERUM.

Dimadama, Zefi ve Chantzi, Georgia (2014), “A New Era for Tourism in the Black Sea Area”, *International Journal of Cultural and Digital Tourism*, 1/2, 23-29.

Dragneva, Rilka ve Wolczuk, Kataryna (2016), “Between Dependence and Integration: Ukraine’s Relations with Russia”, *Europe-Asia Studies*, 68/4, 678-698.

Emerson, M. (2008), The EU’s New Black Sea Policy: What kind of regionalism is this?, CEPS Working Document No. 297.

Fawcett, L. (2005), “Regionalism from an Historical Perspective”, *Global Politics of Regionalism* (Ed. Haz. M. Farrell, B. Hettne, L.K. Langehove), L.K. Pluto Press.

Fernandez, Rafael (2011), “Nabucco and the Russian gas strategy vis-à-vis Europe”, *Post-Communist Economies*, 23/01, 69-85.

Gavras, Panayotis (2009), The Current State of Economic Development in the Black Sea Region Policy Report 1,

https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Current_State_of_Economic_Development_in_the_Black_Sea_Region.pdf (3 Mart 2020)

Gavras, Panayotis (2010), “The Current State of Economic Development in the Black Sea region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 10/3, 263-285.

Ghica, Luciana Alexandra (2012), “Regionalism at the Margins: East Central European and Black Sea Regional Cooperation Initiatives in Comparative Perspective”, *New Regionalism or No Regionalism? Emerging Regionalism in the Black Sea Area* (Ed. Ruxandra Ivan), NY: Routledge.

Goulas, Apostolos. 2009. The Black Sea Ring Highway, BSEC. <https://unece.org/DAM/trans/doc/2009/wp5/ECE-TRANS-WP5-GE2-03-pres05e.pdf> (18 Ağustos 2023).

Hettne, Björn (2002), “The Europeanization of Europe: Endogenous and Exogenous Dimensions”, *Journal of European Integration*, 24/4, 325-340.

Hurrell, Andrew (1995), “Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics”, *Review of International Studies*, 21/4, 331- 358.

Hürriyet (26 Haziran 2012), Members Set to Build Highways, <https://www.hurriyetdailynews.com/members-set-to-build-highways-24061>

Ioffe, Y. (1999), Trade Development in the Black Sea Region, PABSEC. <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (3 Temmuz 2020).

ISPI (2023), Turkey’s Neutral Stance in Ukraine: How Sustainable Will It Be? Ukraine: The War That Changed the World, One Year On, <https://www.ispionline.it/en/publication/turkeys-neutral-stance-in-ukraine-how-sustainable-will-it-be-116700> (18 Ağustos 2023).

Jacobs, Karin (2022), Russia’s war on Ukraine: Maritime logistics and connectivity, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA\(2022\)733603_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA(2022)733603_EN.pdf) (11 Ağustos 2023).

Kalnic, V. (1996), Development of Cooperation in the Field of Trade and Business among the BSEC Member States, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (7 Temmuz 2020).

Karagöz, Kadir ve Karagöz, Murat (2009), “Determining Factors of Trade Flows in Black Sea Economic Cooperation (BSEC) Region: A Panel Gravity Model”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 1/1, 63-75.

Kassimis, T. (1999), Development of Tourism in the Black Sea Region, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (2 Temmuz 2020).

Kereselidze, David (2013), A Perspective on Tourism in the BSEC Countries, ICBSS Policy Brief No 27. https://www.files.ethz.ch/isn/162937/973_original.pdf (2 Temmuz 2020).

Kobrinskaya, Irina (2008), The Black Sea Region in Russia’s Current Foreign Policy Paradigm, PONARS, Eurasia Policy Memo, No. 41, https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/pepm_041.pdf (2 Temmuz 2020).

KFU (2018), Romanya Ülke Raporu, http://bolutso.org.tr/dosyalar/romanya_ur.PDF (3 Temmuz 2020).

Latschan, Thomas (13 Ağustos 2023), The Black Sea’s role in Russia’s war on Ukraine, DW, <https://www.dw.com/en/the-black-sea-plays-a-key-role-in-russias-war-on-ukraine/a-66517223>

Lussac, Samuel (2008), “The Baku-Tbilisi-Kars Railroad and Its Geopolitical Implications for the South Caucasus”, *Caucasian Review of International Affairs*, 2/4, 212-224.

Manoli, Panagiota (2014), Building an inclusive, innovative, and integrated region, BSTDB.

Muliava, O. D. vd. (2018), “Tourism in the Black Sea Region through the Eyes of Tourists and Locals”, *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 204, 1-3.

Novinite (2018), Черноморский регион генерирует 5% мирового дохода от туризма,

<http://www.novinite.ru/articles/28637/Черноморский+регион+генерирует+5+мирового+дохода+от+туризма> (2 Temmuz 2020).

OECD (2008), Black Sea and Central Asia Promoting Work and Well-Being: An OECD Development Centre Economic Outlook,

<https://www.oecd.org/dev/blackseaandcentralasianeconomicoutlookofficiallaunchofthereport.htm> (3 Temmuz 2020).

Öztürk, C. (2019), Conclusion of Preferential Trade Agreements with a View to Eliminate Double Taxation between the BSEC Member States, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (3 Temmuz 2020).

Özveren, Y. Eyüp (1997), “A Framework for the Study of the Black Sea World, 1789-1915”, *Fernand Braudel Center*, 20/1, 77-113.

Papava. Vladimer (2010), The Economic Development Complex in the Black Sea Area, Xenophon Working Paper, 9, 1-96.

Petersen, Alexandros (2004), Black Sea Security: The NATO Imperative, Wilson Center, <https://www.wilsoncenter.org/publication/black-sea-security-the-nato-imperative> (2 Temmuz 2020).

Pirani, Simon, Stern, Jonathan ve Yafimava, Katya (2009), The Russo-Ukrainian Gas Dispute of January 2009: A Comprehensive Assessment, OIES Paper 27 (Oxford, Oxford Institute for Energy Studies).

Ponomarenko, Illia (19 Mayıs 2018) Ukraine withdraws all envoys from CIS bodies, *Kyiv Post*, <https://www.kyivpost.com/post/8960>

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2020), Bilateral Relations Serbia: General Information, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/rs> (3 Temmuz 2020).

Russian Government (2015), Introducing a ban on the import of agricultural products, raw materials and foodstuffs from Ukraine, 21 Aralık, <http://government.ru/en/docs/21185/> (11 Ağustos 2023).

Saganelidze, D. (2005), Development of Transport Infrastructure in the Black Sea Region, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (2 Temmuz 2020).

Sandalcılar, Ali Rıza ve Ayran Cihan, Kezban (2018), “Türkiye ile Gürcistan arasındaki Dış Ticaretin Sektörel Analizi”, *UIİİD-IJEAS (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı)*, 361-378.

Schulz, Dante (2022), China-Georgia Bilateral Relations, Caspian Policy Center, <https://caspianpolicy.com/research/security-and-politics-program-spp/china-georgia-bilateral-relations> (18 Ağustos 2023).

Siddi, Marco (2018) “The Role of Power in EU-Russia Energy Relations: The Interplay between Markets and Geopolitics”, *Europe-Asia Studies*, 70/10, 1552-1571.

Statista (2021), Export value of goods from Russia in 2021, by major country of destination, <https://www.statista.com/statistics/1002015/russia-leading-export-partners/> (11 Ağustos 2023).

T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2019), Bulgaristan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri (2018-2019),

https://www.deik.org.tr/uploads/2018_2019-bulgaristan-yillik-ulke-raporu.pdf (2 Temmuz 2020).

The Institute for Economic Research and Policy Consulting (2019), Black Sea Bulletin Tourism in the Black Sea Region, 3.

Trading Economics (2022a), GDP, <https://tradingeconomics.com/country-list/gdp> (11 Ağustos 2023).

Trading Economics (2022b), Turkey Imports By Country, <https://tradingeconomics.com/turkey/imports-by-country> (11 Ağustos 2023).

UNWTO (t.y.), Impact of the Russian Offensive in Ukraine on International Tourism, <https://www.unwto.org/impact-russian-offensive-in-ukraine-on-tourism> (22 Eylül 2023).

Üzümcü, Adem ve Akdeniz, Sıdıka (2014), “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, *Avrasya Etüdleri*, 45/1, 171-199.

Van Ticaret ve Sanayi Odası (2018), Azerbaycan Ülke Raporu 2018, <http://www.vantso.org.tr/u/files/azerbaycan%281%29.pdf> (2 Temmuz 2020).

Vulpescu, I. 2018. Current and Future Perspectives in the Development of Tourism in the BSEC Region”, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (2 Temmuz 2020).

Wang, Philip (7 Haziran 2023) China sees biggest trade increase with Russia in 2023, Chinese customs data shows, *CNN Business*, <https://edition.cnn.com/2023/06/07/business/china-russia-trade-increase-intl/index.html>

WITS (2020), Trade Summary for Turkey 2020, The World Bank, <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/TUR> (18 Ağustos 2023).

WTO (2020), Participation in Regional Trade Agreements, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/rta_participation_map_e.htm?country_selected=BGR&sense=b (2 Temmuz 2020).

Zachmann, Georg, Dabrowski, Marek ve Domínguez-Jiménez, Mart (2020), Ukraine: trade re-orientation from Russia to the EU, Bruegel, 13 Haziran <https://www.bruegel.org/blog-post/ukraine-trade-reorientation-russia-eu>

Zaimoğlu, R. (1996), Cooperation in Transportation among the BSEC Member Countries, PABSEC, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=en> (2 Temmuz 2020).

Zankina, Emilia (2023), Pro-Russia or anti-Russia: Political dilemmas and dynamics in Bulgaria in the context of the war in Ukraine, European Center for Populism Studies (ECPS), <https://www.populismstudies.org/pro-russia-or-anti-russia-political-dilemmas-and-dynamics-in-bulgaria-in-the-context-of-the-war-in-ukraine/> (18 Ağustos 2023).

Zhelev, Paskal (2021), Building a Closer Black Sea: Promoting Trade and Economic Interdependence, Frontier Europe Initiative, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3914197 (9 Eylül 2023).

Çelemeoğlu, Şuayip – Yazar, Turgay, “Niksar Büyükyurt Köyü Mezarlığı ve Çantı Mezarlar Üzerine bir Değerlendirme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.267-286.
DOI: 10.31765/karen.1300242

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi
Bölümü, Samsun/TÜRKİYE
✉ scelemogluo8@gmail.com

ORCID : 0000-0003-3432-302X

*** Dr. Öğr. Üyesi,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve
Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi
Bölümü, Samsun/TÜRKİYE
✉ turgay.yazar@omu.edu.tr

ORCID : 0000-0003-0179-4511

Anahtar Kelimeler: Niksar, Büyükyurt
Köyü, Mezar, Ahşap, Çantı Tekniği

Keywords: Kuymak, Karadeniz, Karadeniz
Mutfağı, Kültür Endüstrisi

Geliş Tarihi / Received Date: 21.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.09.2023

NİKSAR BÜYÜKYURT KÖYÜ MEZARLIĞI VE ÇANTI MEZARLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME *

Şuayip ÇELEMOĞLU** - Turgay YAZAR***

Öz: Türklerde ölüm, yaşamın bir parçası olarak kabul edildiğinden, ölen kişinin ruhu için saygı duyulan ve ölümsüzlüğü temsil eden bir mezarın olması büyük önem taşımaktadır. Somut kültürel mirasımızın önemli öğelerinden biri olan mezarlar ile mezar taşları, yapıldıkları dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca bölgenin yaşam, inanç ve sanat özelliklerini yansıtmaları bakımından tarihi vesika niteliği taşımaktadır.

Anadolu'daki önemli yerleşmelerden biri olan Niksar, Türk İslam mezarları ve mezar taşları bakımından oldukça zengindir. İlçe merkezindeki Anadolu'nun en eski Türk mezarlıklarından olan Melikgazi Mezarlığı dışında, Niksar'a bağlı köylerde de Osmanlı Dönemi'ne ait mezarlar ve mezar taşları bulunmaktadır. Bu köylerden biri olan Niksar'a 26 km uzaklıktaki Büyükyurt köyünde çantı teknikli mezarlar tespit edilmiştir.

Bu çalışmada Niksar ilçesinin Büyükyurt köyü mezarlığı ele alınarak tanıtılmış ve şimdiye kadar örneği bilinmeyen çantı tekniğinde ahşap mezarlar üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca çantı teknikli mezarların Türk-İslam mezar geleneği içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Anadolu'da fazla yaygın olmayan bir mezar tipi olan çantı teknikli bu mezarların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması önem taşımaktadır.

AN EVALUATION ON NIKSAR BÜYÜKYURT VILLAGE CEMETERY AND ÇANTI TOMBS

Abstract: Since death is considered a part of life in Turks, it is of great importance to have a tomb that is respected for the soul of the deceased and represents immortality. Tombs and tombstones, which are one of the important elements of our tangible cultural heritage, provide information about the economic, social and cultural structure of the period in which they were made. In addition, they have the quality of historical documents in terms of reflecting the life, faith and art characteristics of the region.

Niksar, one of the important settlements in Anatolia, is very rich in terms of Turkish-Islamic tombs and tombstones. Apart from the Melikgazi Cemetery, which is one of the oldest Turkish cemeteries in Anatolia in the district center, there are graves and tombstones belonging to the Ottoman Period in the villages connected to

Niksar. In the village of Büyükyurt, which is 26 km away from Niksar, one of these villages, tombs with çanti technique have been identified.

In this study, the Büyükyurt village cemetery of Niksar district was introduced by considering and an evaluation was made on wooden graves in the çanti technique, the example of which has not been

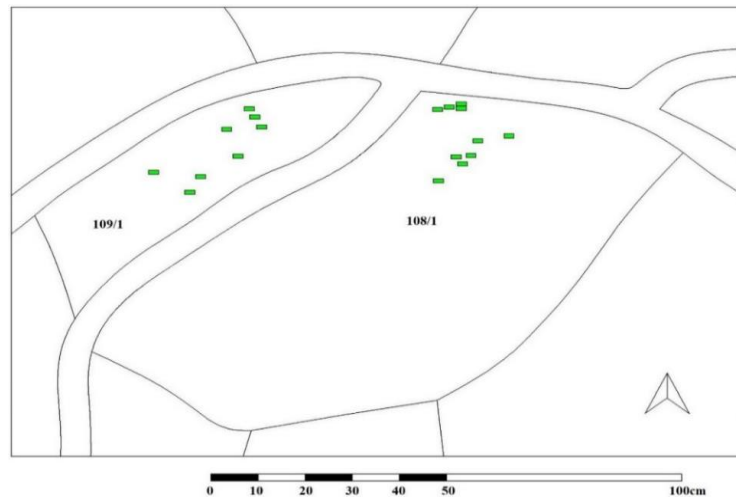
known until now. In addition, it has been tried to determine the place of tombs with çanti technique within the Turkish-Islamic burial tradition. It is important to protect these tombs with çanti technique, which is a type of tomb that is not very common in Anatolia, and to transfer them to future generations.

Giriş

Bu çalışmada Niksar ilçesinin Büyükyurt köyü mezarlığındaki çanti tekniğinde yapılmış ahşap mezarlar tanıtılarak değerlendirilmiştir. Mezarlık, Niksar ilçesine 26 km uzaklıktaki Büyükyurt köyünün doğu çıkışında, Büyükyurt'tan Kaşıkçı köyüne giden yolun güney tarafında tapunun 108 ve 109 ada, 1 parselde yer almakta olup köy tüzel kişiliğine aittir. Parseller birbirinden bir yol ile ayrılmıştır. 198 ada, 1 parselde 8, 19 ada 1 parselde ise 10 adet olmak üzere toplam 18 mezar tespit edilmiştir. Mezarlar 109 ada, 1 parselden başlanarak güneye ve batıya doğru numaralandırılmış ve bu sıra ile tanıtılmıştır. 10 ve 11 numaralı mezarların tahrip olması nedeniyle sadece yerleri belirlenebilmektedir. Bu nedenle krokiye işlenmiş ancak kataloğa konulmamıştır (Foto 1, Çizim 1-2).

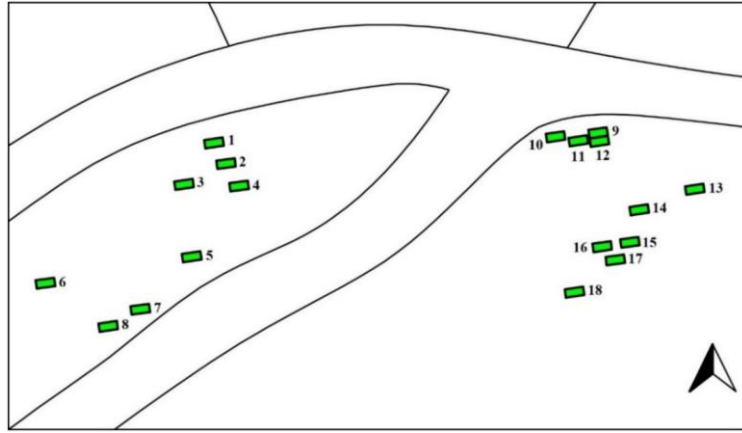

Foto 1. Büyükyurt Köyü Mezarlığı'nın (109/1 ve 108/1 parsellerin) hava fotoğrafı

Çizim 1. Büyükyurt Köyü Mezarlığı'nın krokisi

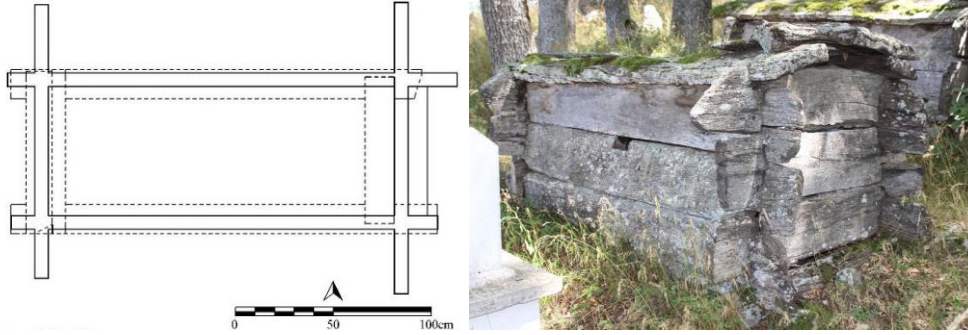

Çizim 2. 109/1 ve 108/1 parsellerdeki mezarların numaralandırılmış hali

1. Katalog

1 Numaralı Mezar

Kısa kenarlarda yer kaide üzerine üç sıra tahtadan oluşan, kapak ve kapak üstü tahtaları bulunan mezar 191 cm boyunda, 80 cm eninde ve 102 cm yüksekliğindedir (Çizim 3, Foto. 2-4).

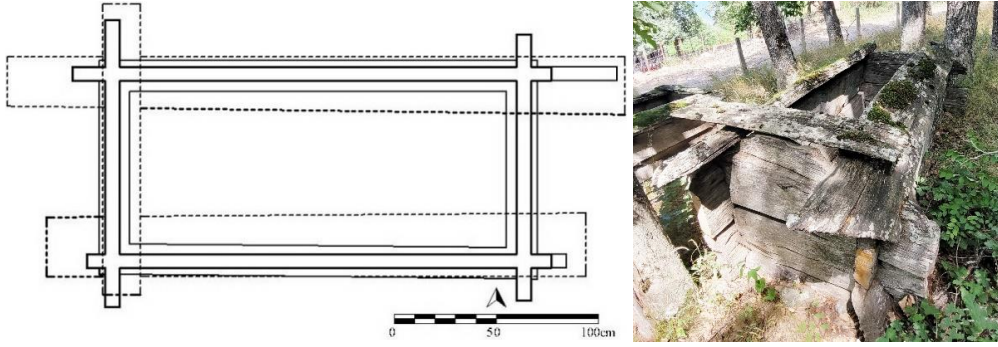
Çizim 3, Foto. 2. 1 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeybatıdan görünümü

Foto. 3-4. 1 Numaralı Mezarın batı ve güneyden görünümü

2 Numaralı Mezar

Hem uzun hem de kısa kenarlarda yer kaide üzerine iki sıra tahtadan oluşan mezarın kapak tahtaları mevcut olup, kapak üstü tahtalarından sadece ayakucundaki günümüze gelmiştir. Mezar 209 cm boyunda, 99 cm eninde ve 110 cm yüksekliğindedir (Çizim 4, Foto. 5-7).

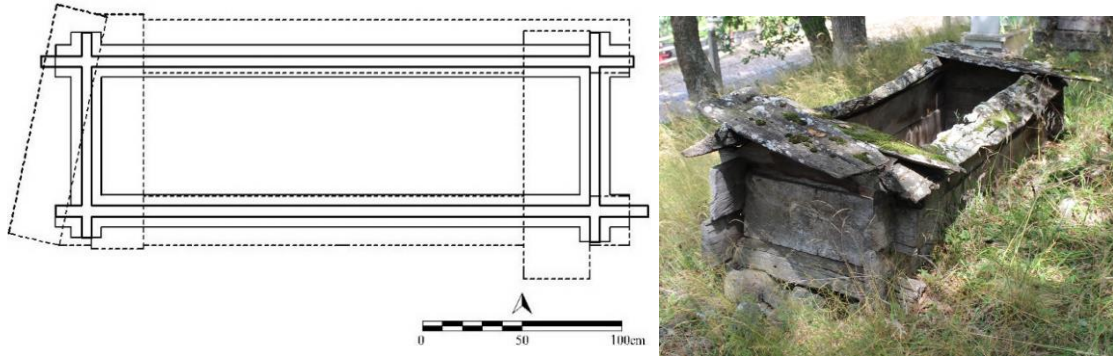
Çizim 4, Foto. 5. 2 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeydoğdan görünümü

Foto. 6-7. 2 Numaralı Mezar'ın batı ve doğudan görünümü

3 Numaralı Mezar

Kısa kenarlarda yer kaide üzerine iki sıra tahtadan oluşan, kapak ve kapak üstü tahtaları bulunan mezar 264 cm boyunda, 79 cm eninde ve 75 cm yüksekliğindedir (Çizim 5, Foto. 8-10).

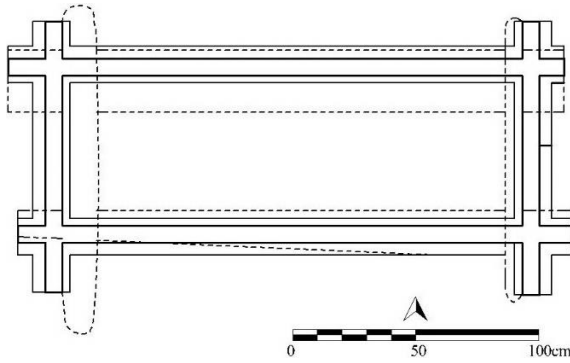
Çizim 5, Foto. 8. 3 Numaralı Mezar'ın planı ile güneybatıdan görünümü

Foto. 9-10. 3 Numaralı Mezar'ın batı ve kuzeydoğudan görünümü

4 Numaralı Mezar

Hem uzun hem de kısa kenarlarda yer kaide üzerine iki sıra tahtadan oluşan, kapak ve kapak üstü tahtaları bulunan mezar 201 cm boyunda, 75 cm eninde ve 95 cm yüksekliğindedir (Çizim 6, Foto. 11-13).

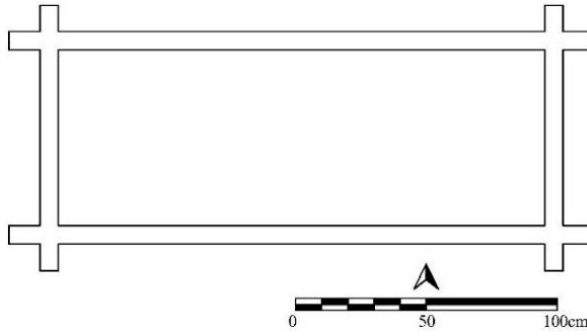
Çizim 6, Foto. 11. 4 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeydoğudan görünümü

Foto. 12-13. 4 Numaralı Mezar'ın batı ve doğudan görünümü

5 Numaralı Mezar

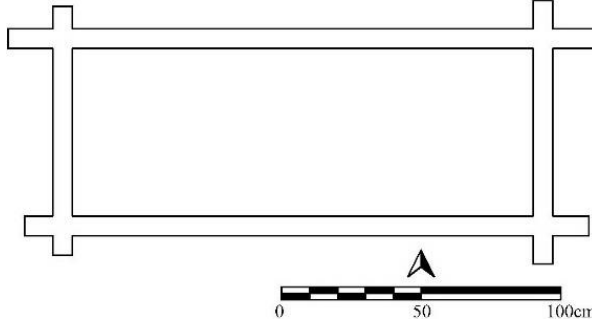
Kısmen toprağa gömülmüş ve dağılmış olan mezar 186 cm boyunda, 67 cm eninde ve 35 cm yüksekliğindedir. Kısa yüzlerinde kaidesi bulunduğu anlaşılan mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze gelmemiştir (Çizim 7, Foto. 14).

Çizim 7, Foto. 14. 5 Numaralı Mezar'ın planı ile batıdan görünümü

6 Numaralı Mezar

Hem uzun hem de kısa kenarlarda yer alan kaide üzerine tek sıra tahtadan oluşan mezar 179 cm boyunda, 74 cm eninde ve 52 cm yüksekliğindedir. Mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları tahrip olmuştur (Çizim 8, Foto. 15-17).

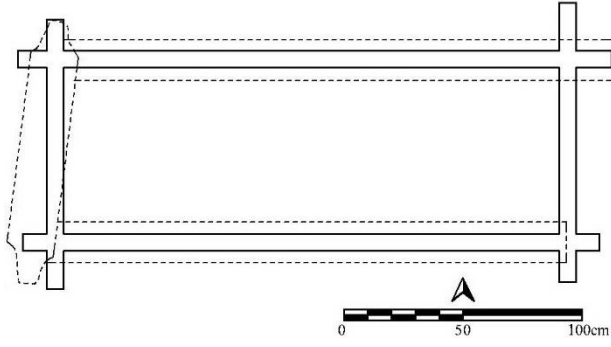
Çizim 8, Foto. 15. 6 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeydoğudan görünümü

Foto. 16-17. 6 Numaralı Mezar'ın güney ve doğudan görünümü

7 Numaralı Mezar

Toprağa gömüldüğü için kaidesi tespit edilemeyen mezar 222 cm boyunda, 84 cm eninde ve 81 cm yüksekliğindedir. Üç sıra tahtadan oluşan mezarın kapak tahtaları mevcut olup başucu tarafındaki kapak üstü tahtası günümüze gelmemiştir (Çizim 9, Foto. 18-20).

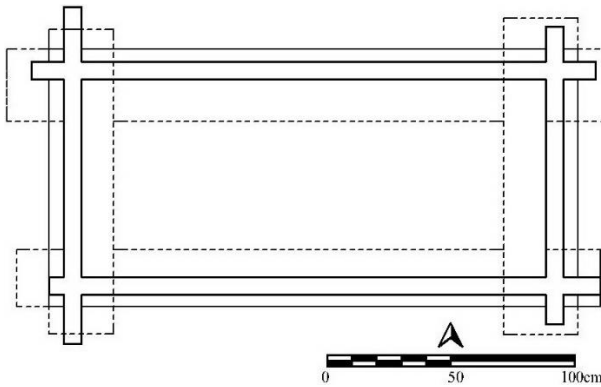
Çizim 9, Foto. 18. 7 Numaralı Mezar'ın planı ile doğudan görünümü

Foto. 19-20. 7 Numaralı Mezar'ın güney ve güneybatıdan görünümü

8 Numaralı Mezar

Uzun kenarlarda yer alan kaide üzerine iki sıra tahtadan oluşan, kapak ve kapak üstü tahtaları bulunan mezar 202 cm boyunda, 94 cm eninde ve 86 cm yüksekliğindedir (Çizim 10, Foto. 21-23).

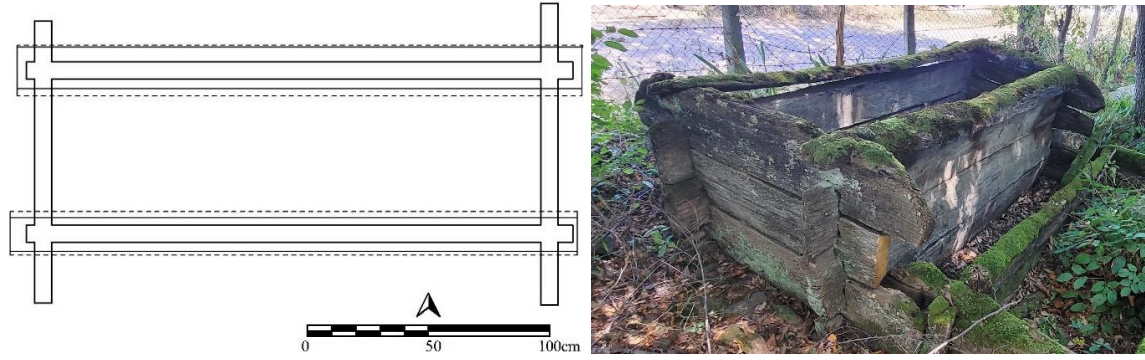
Çizim 10, Foto. 21. 8 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeydoğudan görünümü

Foto. 22-23. 8 Numaralı Mezar'ın güneydoğu ve batıdan görünümü

9 Numaralı Mezar

Uzun kenarlarda yer alan kaide üzerinde üç sıra tahtadan oluşan ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmayan mezar 216 cm boyunda, 74 cm eninde ve 103 cm yüksekliğindedir (Çizim 11, Foto. 24-26).

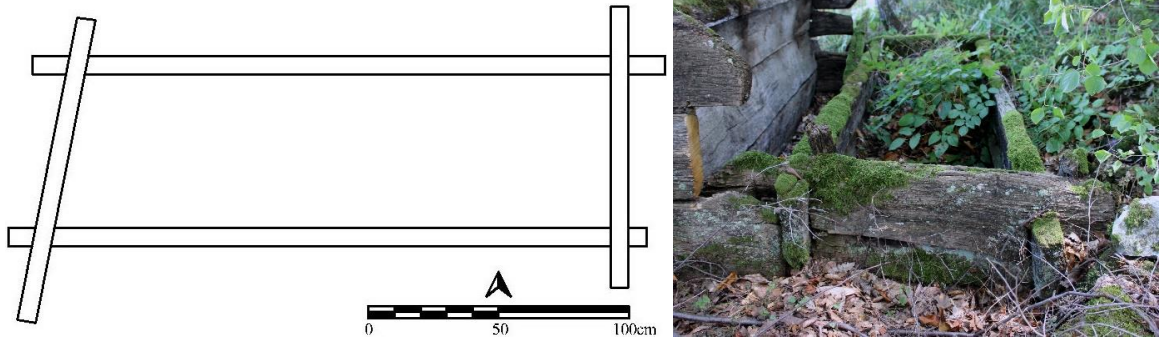
Çizim 11, Foto. 24. 9 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeydoğudan görünümü

Foto. 25-26. 9 Numaralı Mezar'ın güneybatı ve doğudan görünümü

12 Numaralı Mezar

Kısmen toprağa gömülü olan mezar yamuk planlı olup yaklaşık 230 cm boyunda, 104 cm eninde ve 42 cm yüksekliğindedir. Kaidesi tespit edilemeyen ve iki sıra tahtadan oluşan mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 12, Foto. 27-29).

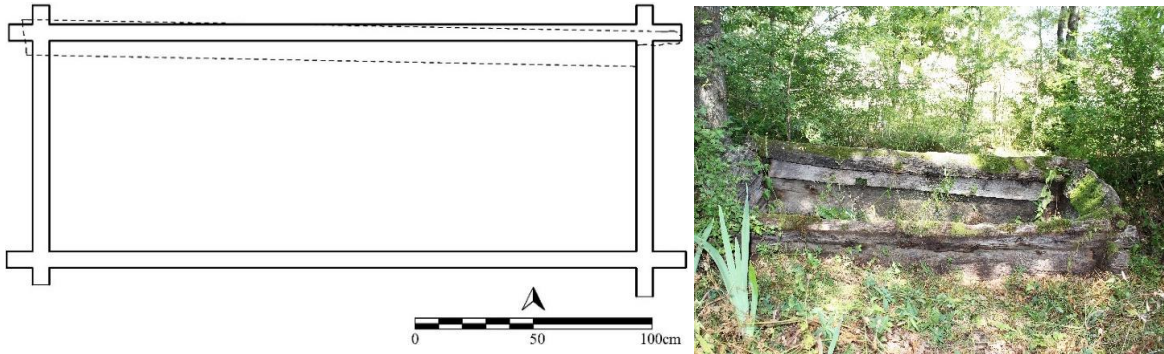
Çizim 12, Foto. 27. 12 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeydoğudan görünümü

Foto. 28-29. 12 Numaralı Mezar'ın kuzey ve güneybatıdan görünümü

13 Numaralı Mezar

Kısmen toprağa gömülü olduğu için kaidesi tespit edilemeyen mezar 262 cm boyunda, 104 cm eninde ve 55 cm yüksekliğindedir. Gövdesi iki sıra tahtadan oluşan mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 13, Foto. 30-32).

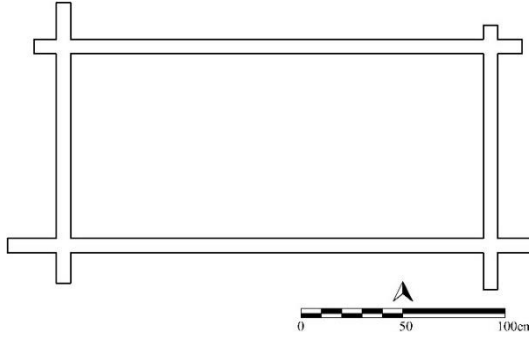
Çizim 13, Foto. 30. 13 Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeyden görünümü

Foto. 31-32. 13 Numaralı Mezar'ın kuzeybatı batıdan görünümü

14 Numaralı Mezar

Kısmen toprağa gömülü olduğu için kaidesi tespit edilemeyen mezar 216 cm boyunda, 104 cm eninde ve 37 cm yüksekliğindedir. Gövdesi iki sıra tahtadan oluşan mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 14, Foto. 33-35).

Çizim 14, Foto. 33. XIV Numaralı Mezar'ın planı ile kuzeyden görünümü

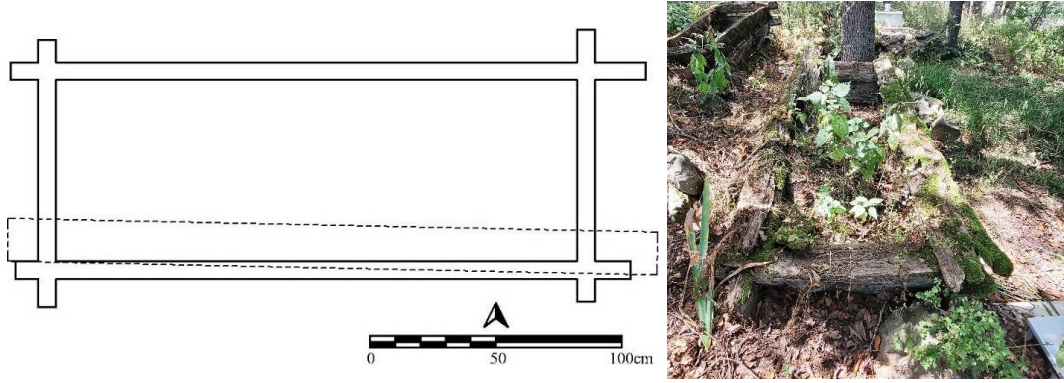

Foto. 34-35. 14 Numaralı Mezar'ın kuzey ve doğudan görünümü

15 Numaralı Mezar

Kısmen toprağa gömülü olan mezar 195 cm boyunda, 85 cm eninde ve 47 cm yüksekliğindedir. Kaidesi tespit edilemeyen ve iki sıra tahtadan oluşan mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 15, Foto. 36-38).

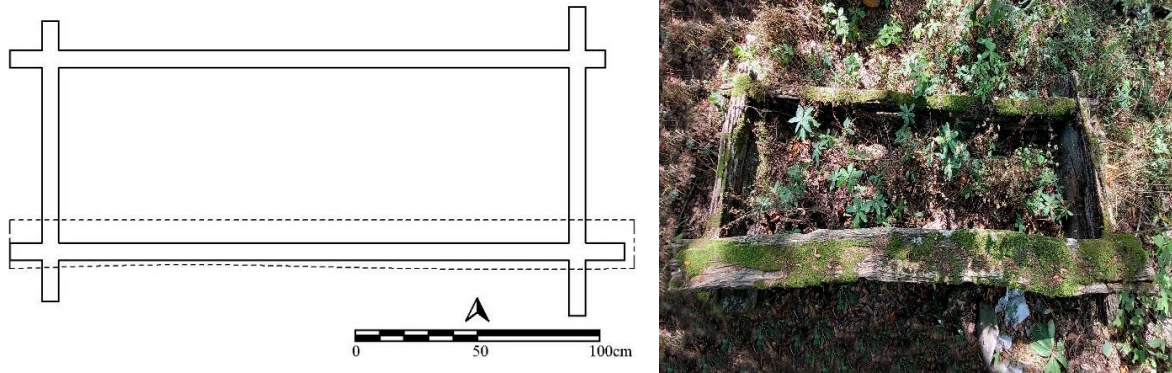
Çizim 15, Foto. 36. 15 Numaralı Mezar'ın planı ile doğudan görünümü

Foto. 37-38. 15 Numaralı Mezar'ın batı ve kuzeyden görünümü

16 Numaralı Mezar

Kısmen toprağa gömülü olan mezar 223 cm boyunda, 86 cm eninde ve 53 cm yüksekliğindedir. Kaidesi tespit edilemeyen ve iki sıra tahtadan oluşan mezarın kuzeydeki kapak tahtası ile kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 16, Foto. 39-41).

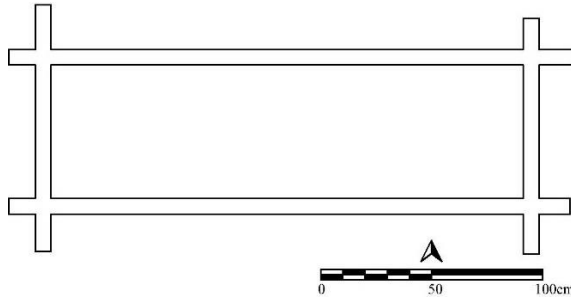
Çizim 16, Foto. 39. 16 Numaralı Mezar'ın planı ile güneyden görünümü

Foto. 40-41. 16 Numaralı Mezar'ın batıdan ve güneyden görünümü

17 Numaralı Mezar

Kısa kenarlarda yer alan kaide üzerine iki sıra tahtadan oluşan mezar 227 cm boyunda, 74 cm eninde ve 55 cm yüksekliğindedir. Mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 17, Foto. 42-44).

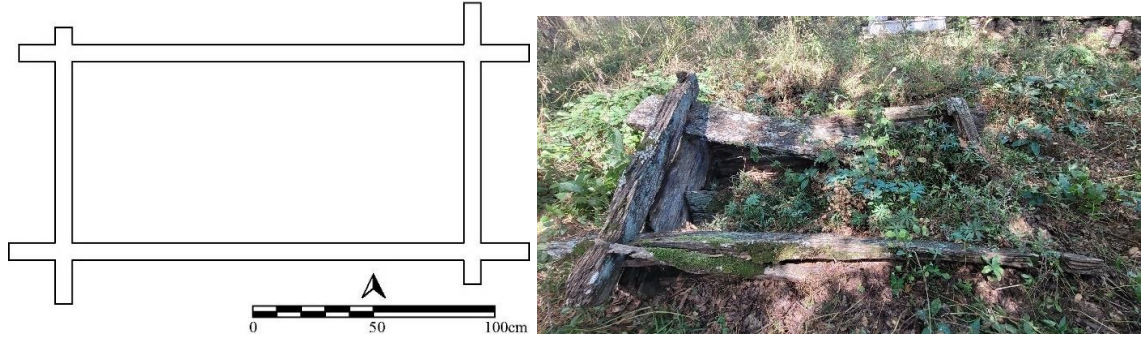
Çizim 17, Foto. 42. 17 Numaralı Mezar'ın planı ile doğudan görünümü

Foto. 43-44. 17 Numaralı Mezar'ın batıdan ve güneyden görünümü

18 Numaralı Mezar

Kısmen tahrip olmuş olan 176 cm boyunda, 89 cm eninde ve 38 cm yüksekliğindeki mezar uzun ve kısa kenarlarda yer alan kaide üzerine iki sıra tahtadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Mezarın kapak ve kapak üstü tahtaları günümüze ulaşmamıştır (Çizim 18, Foto. 45-47)

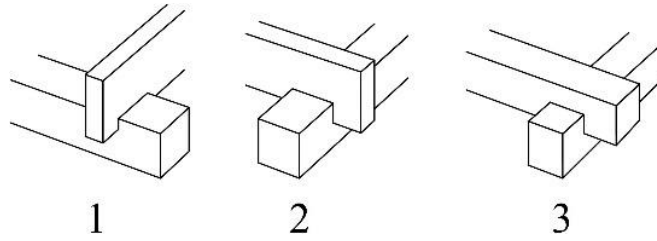
Çizim 18, Foto. 45. 18 Numaralı Mezar'ın planı ile güneyden görünümü

Foto. 46-47. 18 Numaralı Mezar'ın kuzeybatı ve kuzeyden görünümü

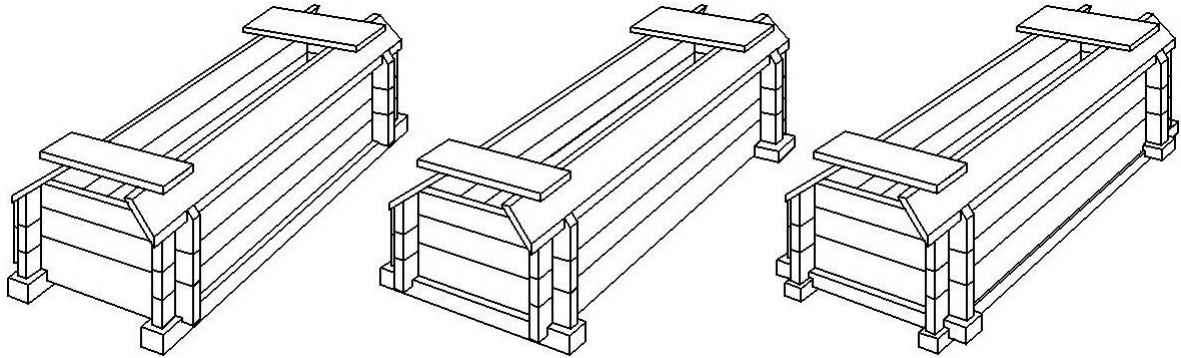
2. Mezarların Genel Özellikleri

Plan, malzeme ve inşa tekniği açısından ortak özelliklere sahip olan mezarlar kaide, gövde ve kapak olarak niteleyebileceğimiz üç ana parçadan oluşmaktadır. Gövdenin oturacağı bir altlık oluşturan ve ortalama 15 ile 20 cm arasında kalınlığa sahip kaideler yontularak kısmen düzeltilmiş tomruk veya latalardan yapılmıştır. Mezarlarda üç farklı kaide tipi tespit edilmiştir. İlk tipte kaideyi oluşturan latalar mezarın kısa, ikinci tipte uzun, üçüncü tipte ise her iki kenarında yer almakta olup birbirleri ve gövde ile çantı tekniği ile birleştirilmiştir (Çizim 19).

Çizim 19. Büyükyurt Köyü Mezarlığı'ndaki kaide tipleri

Gövde, ortalama 7 cm eninde, 20 ile 30 cm arasında değişen yüksekliklere sahip iki veya üç tahtanın birbiriyle ve kaideyi oluşturan latalarla çatılmasıyla yapılmıştır. Gövdenin üst kısmında, mezarın kısa kenarlarını oluşturan tahtaların dışa çıkıntı oluşturan uçları, belirli bir mesafe bırakılarak aşağı doğru yaklaşık 7 cm kadar kesilip 45 derece eğimle yontularak bir çentik oluşturulmuştur. Mezarın uzun kenarları boyunca uzanan kapak kısmı tek bir tahtadan ibaret olup kısa kenarın uçlarındaki çentiklerin eğimine uygun şekilde yerleştirilmiştir. Kapak tahtaları üzerine, iki kısa kenar boyunca ortalama 1,5 m boyunda kısa tahtalar yerleştirilerek mezarın yapısı tamamlanmaktadır (Çizim 20).

Çizim 20. Büyükyurt Köyü Mezarlığı'ndaki farklı kaide tiplerine ait çatma mezarların perspektif çizimleri. Mezarların planları 12 Numaralı mezar dışında dikdörtgendir. 12 numaralı mezar ise yamuk planı ile diğer örneklerden farklıdır. Mezarlardan 1, 3 ve 4 numaralı mezarlarda kısa kenarda, 8 ve 9 numaralı mezarlarda uzun kenarlarda, 2, 4 ve 6 numaralı mezarlarda ise her iki kenarda kaide bulunmaktadır. Diğer örneklerin de kaidelerinin olması gerekmele birlikte toprağa gömülmesi veya tahrip olmaları nedeniyle tipleri tespit edilememiştir.

Mezarların uzunlukları 262 ile 176, enleri 74 ile 104 cm arasında değişmektedir. Sağlam olarak günümüze gelen örneklerden hareketle mezar yüksekliklerinin 86 ile 110 cm arasında olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Mezarların boy, en ve yükseklikleri

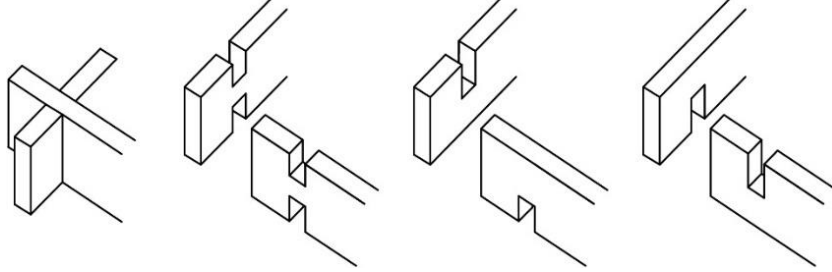
Mezar Numarası	Boyu	Eni	Yükseklik
1 Numaralı Mezar	191	80	102
2 Numaralı Mezar	209	99	110
3 Numaralı Mezar	264	79	75
4 Numaralı Mezar	201	75	95
5 Numaralı Mezar	186	67	35
6 Numaralı Mezar	197	74	52
7 Numaralı Mezar	222	84	81
8 Numaralı Mezar	202	94	86
9 Numaralı Mezar	216	74	103
12 Numaralı Mezar	230	104	42
13 Numaralı Mezar	262	104	55
14 Numaralı Mezar	216	104	37
15 Numaralı Mezar	195	85	47
16 Numaralı Mezar	223	86	53
17 Numaralı Mezar	227	74	55
18 Numaralı Mezar	176	89	38

3. Malzeme ve Yapım Tekniği

Büyükyurt Köyü Mezarlığı'ndaki mezarlar ahşaptan çantı tekniği ile inşa edilmiştir. Çantı,¹ dallarından temizlenerek veya kenarları hafif yontularak düzleştirilen ahşap kütükler ya da

¹ Bu teknik "Çatma", "Çandı", gibi isimler ile de anılmaktadır. Bkz. Sözen-Tanyeli 2010: 72; Tuna 2008: 129; Karpuz 1987: 166.

lata veya tahtaların alt, üst veya her iki kenarının birbirinin içine geçebileceği şekilde kesilerek² üst üste birleştirilmesi tekniğine verilen bir isimdir. Daha çok kırsal mimaride kullanılan bu teknik Büyükyurt'ta mezar inşası için kullanılmıştır. (Çizim 21).

Çizim 21. Çantı tekniğinde geçme yuvalarının açılması için kullanılan kesim türleri

Yapılan analizlere göre mezarlar bölgede yaygın olarak bulunan Akmeşe grubuna ait sapsız meşe (*Quercus petraea*) ağacından inşa edilmiştir.³

4. Mezarların Aidiyeti

Araştırmalara göre 19. yüzyılda Niksar'ın köy ve mezarlarında yaşayan halk tarım ve hayvancılık yaparak yerleşik-yarı göçebe bir hayat sürmektedir (Bay 2016: 25). Köy halkıyla yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bilgiler de bu durumu doğrular niteliktedir. Büyükyurt 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Niksar'ın Yeşilhisar (Abdalkolu) köyünün yaylağıdır.⁴ Köy ahalisi 1915'li yıllarda Yeşilhisar'dan göçüp yaylakları olan Büyükyurt'a yerleşerek köyü kurmuşlardır.⁵ Bu bilgilere göre mezarlık; 1915 yılına kadar Yeşilhisar köyünde yaşayarak Büyükyurt'u yaylak olarak kullanan, 1915 sonrası ise eski köylerini terk ederek Büyükyurt'a yerleşen Yeşilyurt köyü mensuplarına aittir. Köy halkının tamamı Türk ve Müslümandır. Mezarlığın Müslümanlara ait olduğu mezarların kazılış yönleri ile de doğrulanmaktadır.

Mezarlarda kitabe, işaret veya bezeme gibi ayırt edici bir unsur tespit edilememiştir. Dolayısıyla mezarlardan hareketle kabir sahiplerinin cinsiyeti belirlenememektedir. Ancak köyde başka mezarlık olmaması nedeniyle mezarlığa hem erkek hem de kadınlar defnedilmiş olmalıdır.

5. Tarihlendirme

Büyükyurt köyü mezarlığında kullanılan ahşapların kesim tarihleri dendrokronoloji yöntemleri kullanılarak tespit edilmiş, örnek alınan 11 mezardan 9'unun tarihleri belirlenmiştir (Akkemik-Çelik 2021: 187-195). Dendrokronoloji sonuçlarına göre mezarların inşasında kullanılan ağaçların kesim tarihleri 1871 ile 1944 yılları arasındadır. 1964 tarihli bir örnek ise 1919 tarihli mezarda (4 Numaralı Mezar) yapılan bir onarım olarak değerlendirilmiştir. İlgili yayında verilen krokide örnek alınan 11 mezar işaretlenmiş, örnek alınmayan mezarlar ise gösterilmemiştir. Bu nedenle tarihleri saptanan 9 mezarın arazideki aplikasyonu tam olarak yapılamamıştır. Karşılaştırma yöntemiyle yaptığımız çıkarıma göre kesim tarihlerini belirleyebildiğimiz 7 mezar Tablo 2'de gösterilmiştir.

² Kesme işlemine kurtboğazı veya kara boğaz geçme adı da verilmektedir. Bk. Karpuz 1987: 166; Tuna 2008: 129-132; Çorapçoğlu vd. 2011: 107; Özen 2019: 61-77.

³ Akkemik-Çelik 2021: 190.

⁴ <https://nisanyanmap.com/?lv=2&y=Co%C3%A7&t=&srt=x&u=1&ua=0>.

⁵ Köy halkı dedelerinin Yeşilyurt'tan yaylakları olan Büyükyurt'a göçmelerinin nedenini eski köylerinde çok sinek olmasıyla açıklamaktadır. Muhtemelen köyün terkedilmesinin ana nedeni sıtma veya benzeri bir salgındır. Arşiv kayıtlarına göre 19. yüzyılda bu gibi salgınlar Niksar'da ekonomiye zarar verecek boyutlarda olup köylerdeki nüfusun neredeyse yarıya kadar azalmasına neden olmuştur. Yeşilyurt'ta sıtma veya benzeri bir salgın olup olmadığına dair bir kanıt elde edilememiştir. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında Niksar'da sıtma ile çok yoğun bir mücadele yapılmış olması ve Cumhuriyet öncesi döneme ait arşiv kayıtlarındaki veriler, Niksar'da salgın hastalıkların önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Bk. Bay 2016: 25; Özer 2017, 561-570.

Tablo 2. Büyükyurt Köyü Mezarlığı'ndaki çatma mezarlarda kullanılan ahşapların kesim tarihleri

Mezar No	Kesim Tarihi
1 Numaralı Mezar	1927
2 Numaralı Mezar	1871
3 Numaralı Mezar	1912
4 Numaralı Mezar	1919 (Onarım 1964)
7 Numaralı Mezar	1878
8 Numaralı Mezar	1944
9 Numaralı Mezar	1936

Bu veriler ve köy sakinlerinden alınana bilgilere göre mezarların inşasına Büyükyurt'un yaylak olarak kullanıldığı dönemde yaylağa çıkan Yeşilhisar köyü sakinleri tarafından başlanmıştır. 1915 yılından sonra yaylak köye dönüşmüş ve çantı mezar inşa edilmesine devam edilmiştir. Mezarlıkta tespit edilen en erken tarihli ahşap 1871, en geç tarihli ahşap ise 1944 tarihlidir. Ağaçların kesildikten sonra hemen kullanılmayacağı, en azından işlenen veya biçilen ahşapların kuruması için bir süre bekletilmiş oldukları da düşünülürse ilk mezarın 1872-73, son mezarın ise 1946-47 yıllarında inşa edilmiş olması muhtemel gözükmektedir. 1950'li yıllardan sonra çantı tipinde mezar inşasının terk edildiği, mezarlıkta yer alan taş ve mermer mezarlardan da anlaşılmaktadır.

6. Değerlendirme

Defin gelenekleri ve mezar yapıları, toplumların kalıcı kültür normlarından biridir. Bu bağlamda Anadolu Türklerindeki defin gelenekleri ve mezar yapılarının kökleri İç Asya'da İskit ve Hun dönemine kadar geriye giden güçlü bir geleneğin devamıdır. İskit ve Hun dönemine ait kurganlar, Göktürk Dönemi'nde inşa edilen kült alanları ve mezar külliyesi ile balbal ve heykeller, Türklerin Müslümanlığı kabulünden sonra yeni bir çehreye bürünmüş, türbe veya kümbet adı verilen mezar yapıları ile farklı mezar tiplerinin oraya çıkmasa neden olmuştur.⁶ Türbe ve kümbetler yönetici sınıf, dini zümrelere mensup tanınmış kişiler veya toplumun önde gelen fertleri için inşa edilmişlerdir. Geniş halk kesimi ise ekonomik güçleri ölçüsünde toprak, sandukalı, çerçevesiz, kapak taşlı ve örme gibi farklı tiplerde mezarlar inşa etmişlerdir. Yukarıda belirtilen mezar yapıları ve mezar tiplerinin inşasında taş ve tuğla gibi kalıcı malzemelerin tercih edildiği görülmektedir.

Yukarıda belirtilen mezar tipleri Selçuklulardan itibaren Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ve her dönemde yaygın olarak tespit edilmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar bilinen bu mezar tiplerinin yanı sıra, örnekleri az olsa da Anadolu'da farklı mezar tiplerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁷ Bu mezar tiplerinden biri de ahşap mezarlardır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda yayınlanmış ahşap mezar örneği tespit edilememiştir. Bu nedenle çalışmamızın konusunu oluşturan Büyükyurt köyü mezarlığındaki çantı tipi mezarlar ilk defa tanıtılan ünik bir örnek oluşturmaktadır.

Türk sanatında çantı tekniği ile inşa edilen ilk mezar örnekleri İskit kurganlarıdır. Çantı tekniğinde ahşap mezar inşa geleneği Hun ve Göktürk dönemlerinde de sürdürülmüştür.⁸ Ancak kurganlarda yer alan çantı mezarların toprak üstü değil, toprak altına inşa edilen mezar odaları olduğunu belirtmek gerekir (Foto. 48-49).

⁶ Yazar, 2022: 14.

⁷ Bk. Yazar-Bilget Fataha 2013 (<https://docplayer.biz.tr/6570886-Akincilar-ve-golova-yuzey-arastirmasi.html>)

⁸ Kurganlar için bk. Çoruhlu, 2016; Parzinger, 2017: 331-355; Sezer, 2022: 107-138.

Foto. 48-49. İskit Dönemi'ne ait Olon-Kurin-Gol 10 Kuganı mezar odası (<https://www.archaeologie-online.de/artikel/2006/ein-krieger-auf-eis/>)

Anadolu'da çantı tekniği ile Erken Tunç Çağı'dan itibaren karşılaşılır. Yapılan araştırmalara göre çantı, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin ormanlık alanlarında, özellikle de sahil kesiminde geleneksel bir yapım tekniğidir.⁹ Bu gelenek Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde sürdürülerek çantı tekniğinde çok sayıda cami inşa edilmiştir. Samsun Çarşamba Göğceli (1206)¹⁰ ve Yaycılar köyü Şeyh Habil Camisi (1204-1211)¹¹ Selçuklu, Çarşamba Ordu Köyü Camisi¹² ise Beylikler Dönemi'nde inşa edilen örneklerden bir kaçıdır.¹³ Çantı tipinde cami inşasına Osmanlı Dönemi'nde de devam edilmiştir. Ayverdi'nin kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre çantı camilerin ilk örnekleri Orhan Gazi Dönemi'ne (1323-1362) ait olup sonraki yıllarda inşası sürdürülmüştür.¹⁴ Samsun Çarşamba Porsuk Köyü Camii,¹⁵ Sinop Derepazarı Camii¹⁶ ve Kastamonu Geyikli Camii¹⁷ bu örneklerden bazılarıdır.

Çantı tekniği cami ve konutlarda yaygın olarak tespit edilmesine karşın türbe ve mezar yapımında fazla tercih edilmemiştir.¹⁸ Çorum İskilip Aşağı ve Yukarı Şeyhler köylerindeki 16. yüzyıla tarihlenen türbeler¹⁹ ile muhtemelen 18 veya 19 yüzyıla ait olan Samsun Alacam Yukarı Soğukçam, Ayvacık Hacı Sofu Yazıcı, Bafra Paşa Şeyh (Foto. 50), Terme Hüseyinoğlu, Şakırcuk, Kazım Karabekir, Çarşamba Dalbahçe ve Havza Sarılık türbeleri (Foto. 51),²⁰ çantı tekniğinde inşa türbe örnekleridir.

⁹ Tuna 2008: 55-67.

¹⁰ Danışman, 1986: 135-144; Can, 2007: 509-527.

¹¹ Şahin, 2004: 15-36.

¹² Bayraktar 2013: 113-117.

¹³ Çantı cami örnekleri için Bk. Karpuz, 1987: 165-181; Bayraktar, 2006: 399-425; Bayraktar, 2007: 529-557; Bayraktar, 2009: 85-118; Yücel, 2022: 481-505; Nefes, Can ve Gün, 2017, 129-154.

¹⁴ Ayverdi, 1989: 120-122.

¹⁵ Bayraktar 2013: 95-100.

¹⁶ Can 2003: 118-119.

¹⁷ Can 2003: 119-121.

¹⁸ Altun, 2020: 1-18; DüNDAR, Altay ve Coşkun, 2022: 998-1015.

¹⁹ Koşan, 2016, 80-92.

²⁰ Samsun'daki türbe örnekleri için bk. Aslan 2012 (<https://pubhtml5.com/ctzy/xydr/basic/>)

Foto. 50-51. Samsun Bafra Paşa Şeyh ve Havza Sarılık Türbesi

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi çantı tipinde türbeler az da olsa bulunmasına karşın Büyükyurt köyü mezarlığında dışında çantı tekniğinde inşa edilen mezar örneği tespit edilememiştir. Sivas Gölöva Arslanca köyündeki 19.yüzyılın sonu veya 20 yüzyılın başlarına ait olması muhtemel ahşap sandukalar ve çitli mezarlar²¹ ile Bolu Göynük Gerçişler köyündeki²² 1852, 1867 ve 1902 tarihli ahşap çerçeveli mezarları bu tipin tespit edilen yakın örnekleri olarak belirtmek gerekir (Foto. 52-55).

Foto. 52-53. Sivas Gölöva Arslanca köyü mezarlığındaki ahşap sandukalı ve çitli mezarlar

Foto. 54-55. Bolu Göynük Gerçişler köyü mezarlığındaki ahşap çerçeveli mezarlar

Sonuç olarak; İskit ve Hun dönemine kadar geriye giden güçlü bir geleneğin devamını oluşturan Büyükyurt köyündeki çantı teknikli 18 mezar, bu tipin Anadolu'da şimdiye kadar bilinen ilk örneklerini oluşturmaktadır. Plan, malzeme ve inşa tekniği açısından ortak özelliklere sahip olan bu mezarlar kültürel mirasımızın önemli ve ünik örneklerinden olup öncelikle korunması gereken eserler içerisinde yer almaktadır.

²¹ Bk. Yazar-Bilget Fataha 2013 (<https://docplayer.biz.tr/6570886-Akincilar-ve-golova-yuzey-arastirmasi.html>)

²² Bolu ili Gerçiş köyündeki mezarlık hakkında bir yayının mevcut değildir.

KAYNAKÇA

- Akkemik, Ünal ve Çelik, Hakan (2021), “Büyükyurt Köyündeki (Niksar-Tokat) Tarihi Ahşap Mezarların ve Caminin Dendrokronoloji Yöntemleriyle Tarihlendirmesi”, *Eurasian Journal of Forest Seçince*, 9/3, 187-195.
- Altun, Cemile Yıldırım (2020), “Ahşap Eserlerin Kullanım Alanlarının Sınıflandırılması”, *Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 5/10, 1-18.
- Arslan, Seyfettin (2012), *Samsun İlinde Bulunan Dini, Tarihi ve Kültürel Önem Taşıyan Mekânlar*, Samsun.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989), *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bay, Abdullah (2016), “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Niksar Kazasında Mâlikâne-Divânî Sistemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 23-40.
- Bayraktar, M. Sami (2006), “Samsun’da Türk Mimarisinin Gelişimi”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 399-425.
- Bayraktar, M. Sami (2007), “Samsun Çarşamba’da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 529-557.
- Bayraktar, M. Sami (2009), “Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Dönemi’nden Kalan Tarihi Yapılar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 85-118.
- Bayraktar, Sami (2013), “Samsun Çarşamba’da Taceddinogulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri”, *Samsun Araştırmaları Üçüncü Kitap "Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 87-114.
- Can, Yılmaz, (2003) "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 117-34.
- Can, Yılmaz (2007), “Samsun’da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 509-527.
- Çorapçioğlu, K., -Suat Çakır-Nezih R. Aysel-Hatice Can Görgülü-Duygu Kolbay-N. Papatya Seçkin ve Emine Ünsal (2011), *Yöresel Kırsal Mimari Kimlik*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Çoruhlu, Yaşar (2016), *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar-Orta ve İç Asya’nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Danışman, Günhan H.H. (1986), “Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği- Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba, Gökçeli Camiinin İncelenmesi”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, 21-25 Eylül 1981, Ankara, I, 135-144.
- Dündar, Derya Gürtaş, Altay, Çağlar ve Coşkun, Saadet Nihal (2022) “Doğudan Batıya Orta Çağ Dini Mimarisinde Ahşap Kullanımı ve Örnekleri”, *4. International Ankara Multidisciplinary Studies Congress*, July 29-31 2022, 998-1015.
- Karpuz, Haşim (1987), “Halk Mimarimizde Ahşap Yığma ‘Çantı’ Yapılar”, *III. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 5, 165-181.

Koşan, Doğan (2016), “İskilip’te Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Cami ve Türbeler”, *Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 5, 80-92.

Nefes, Eyüp, Can, Yılmaz ve Gün, Recep (2017), “Samsun / Vezirköprü’de Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Bir Grup Ahşap Cami”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 129-154.

Özen, Hamiyet (2019), "Rize Halk Mimarisi Malzeme ve Yapım Teknikleri", *Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar*, Haz. Haşim Karpuz, Rize Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 61-77.

Özer, İsmail (2017), “Tokat ve İlçelerinde Sıtma ile Mücadele (1923-1950)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, ed. Sükran Köse vd. Gece Kitaplığı, Ankara, 561-570.

Parzinger, Hermann (2017), “Burial Mounds Of Scythian Elites İn The Eurasian Steppe: New Discoveries”, *Journal of the British Academy*, 5, 331-355.

Sezer, Okan (2022), “Kurgan Tipi Gömüt Yapısı, Yeni Öneriler ve Kültürlerarası Etkileşimdeki Olası Rolü: Kuzey Karadeniz (Büyük Olbia) Örneği”, *Anadolu Araştırmaları*, 27, 107-138.

Sözen, Metin-Tanyeli, Uğur (2011), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

Şahin, M. Kemal (2004), “Samsun-Çarşamba/Yaycılar-Şeyh Habil Köyü Camii”, *Current Perspectives in Social Sciences*, 4, 15-36.

Tuna, Celâl (2008), *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yazar, Turgay (2022), *Niksar Melik Gazi Mezarlığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yücel, Gül (2022), “Risk Altındaki Kültürel Miras: Karadeniz Bölgesi’ndeki Geleneksel Ahşap Yığma (Çantı) Camiler için Değerlendirme”, *Kent Akademisi Dergisi*, 15/2, 481-505.

İnternet Kaynakçası

Yazar, Turgay-Bilget Fataha, *Ebru* (2013), “Akıncılar ve Gölöva Yüzey Araştırması” <https://docplayer.biz.tr/6570886-Akincilar-ve-golova-yuzey-arastirmasi.html> (04.04.2023).

<https://nisanyanmap.com/?lv=2&y=Co%C3%A7&t=&srt=x&u=1&ua=0> (04.04.2023).

<https://pubhtml5.com/ctzy/xydr/basic/> (19.05.2023).

https://pubhtml5.com/ctzy/xydr/Samsun_Evliya_Atlas%C4%B1/ (19.05.2023).

<https://www.archaeologie-online.de/artikel/2006/ein-krieger-auf-eis/> (04.04.2023).

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Midilli Sarı, Reyhan - Keskin, Kader, “Kolektif Bellekte Yerin Tahribi ve Değişen Anlamı: Samsun Fuarı”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.287-309.
DOI: 10.31765/karen.1262312

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda hazırlanan ve Doç. Dr. Reyhan MİDİLLİ SARI danışmanlığında yürütülmüş olan “Bellek-Mekân Etkileşimi Bağlamında Samsun Fuarı'nı Anlamak” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr.,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE

✉ rmidilli@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-9069-5656

*** Arş Gör. Dr.,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Samsun/TÜRKİYE

✉ mim.kkeskin@gmail.com

ORCID : 0000-0003-1022-7607

Anahtar Kelimeler: Samsun Fuarı, Kamusal Mekân, Kolektif Bellek, Belleğin Sürekliliği

Keywords: Samsun Fair, Public Space, Collective Memory, Continuity Of Memory

Geliş Tarihi / Received Date: 08.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.09.2023

KOLEKTİF BELLEKTE YERİN TAHRİBİ VE DEĞİŞEN ANLAMI: SAMSUN FUARI*

Reyhan MİDİLLİ SARI** - Kader KESKİN***

Öz: Zamanın eşlik ettiği toplumsal gelişmeler, kentleri de mekânlarını da değişime ya da dönüşüme zorlamaktadır. Bu değişim ve dönüşümde sadece günün ihtiyaç ve koşulları dikkate alınmakta; mekânlar hızla geçmişinden koparılmaktadır. Mekânlara müdahale ederken mekânların birey ve toplum ölçeği göz ardı edilmekte; aidiyet, kimlik ve geçmişle olan bağın kurulmasındaki önemi ve kolektif bellekteki etkisi gözden kaçırılmaktadır. Yapılan çalışmanın amacı kolektif bellek için kamusal mekânların hayati önem taşıdığını ve kamusal mekânlara müdahale yaklaşımlarının yeniden sorgulanması gerektiğine vurgu yapmaktır. Bu amaçla, hizmet ettiği dönem için sadece Samsun'un değil Karadeniz Bölgesi'nin de en büyük kamusal mekânı ve ülkenin ilk milli fuarı olan Samsun Fuarı ele alınmaktadır. Samsun Fuarı, sahip olduğu mekânsal pratikler ile ticari yaşamın yanında sosyal, kültürel hayatın gelişmesinde rol almış ve kentli kolektif belleğinde önemli bir yer edinmiştir. Ancak süreç içerisinde yaşanan toplumsal gelişmeler, tüm dünya kentlerinde olduğu gibi Samsun kentinin de hem fiziksel hem de kamusal anlamda dönüşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda çalışma, Samsun Fuarı'nı ve dönüşüm sonrası alanın kolektif bellekteki durumunu kentli deneyimi üzerinden elde edilen verilerle değerlendirmeye almaktadır. Çalışma sonucunda, mekânsal dönüşümün kamusal kullanımı değiştirdiği ve buna bağlı olarak kentli belleğini besleyen sosyal değerleri etkilediği açığa çıkmıştır. Bu mekânın kentten kopuşu nedeniyle kolektif bellekte yıkımların olduğu, sürekliliğinin kesintiye uğradığı ve zaman içinde değişen mekânsal pratiklere bağlı olarak bu yer için yeni bir bellek katmanının inşa edilemediği ortaya çıkmıştır.

DESTRUCTION AND CHANGING MEANING OF PLACE IN COLLECTIVE MEMORY: SAMSUN FAIR

Abstract: Social developments accompanied by time force both cities and their spaces to change or transform. In this change and transformation, only the needs and conditions of the day are taken into account; places are rapidly being torn from their past. While intervening in the spaces, the individual and social scale of the spaces are ignored; Its importance in establishing a connection with belonging, identity and the past and its impact on collective memory are overlooked. The aim of the study is to emphasize that

public spaces are vital for collective memory and that intervention approaches to public spaces should be re-examined. For this purpose, Samsun Fair, which is the largest public space not only in Samsun but also in the Black Sea Region and the first national fair of the country for the period it served, is discussed. Samsun Fair, with its spatial practices, played a role in the development of social and cultural life as well as commercial life and gained an important place in the urban collective memory. However, the social developments experienced in the process caused the city of Samsun to transform both physically

and publicly, as in all other cities in the world. In this context, the study evaluates the Samsun Fair and the situation of the post-transformation area in the collective memory with the data obtained from the urban experience. As a result of the study, it has been revealed that the spatial transformation changes the public use and accordingly affects the social values that feed the urban memory. It has been revealed that due to the separation of this place from the city, there are destructions in the collective memory, its continuity is interrupted and a new memory layer cannot be built for this place due to the changing spatial practices over time.

Giriş

Toplumsallığın izlerinin görüldüğü yerler olan kamusal mekânlar, çok farklı kültürden bireyleri bir araya getirmeleri, bireylerin sosyo-kültürel yaşantısına ev sahipliği yapmaları ile sosyal birer varlık olarak önem kazanmaktadır. Kamusal mekânlarda bireyler, kendileri için bir şeyler deneyimleyebilmekte, öğrenebilmekte ve toplum olma duygusunu hissedebilmektedir. Kültürel, sosyal ve kolektif yaşam ihtiyaçlarının karşılanabildiği bu mekânlar, farklı insanların bir araya gelmesine ve karşılaşmaların gerçekleşmesine imkân tanımaktadır. Norberg-Schulz kamusal mekânların birer karşılaşma zemini olarak farklı insanları bir araya getirerek kenti oluşturduğunu¹, Sennet de kamusal mekânları, eşitliğin ve paylaşımın olduğu, demokrasinin taşıyıcısı, yurttaşlık hislerinin ve anıların oluştuğu, güçlendiği, kentin kalbi, ruhu ve ambiyansı olduğunu ifade etmektedir.²

Kamusal mekânların üretimlerine yönelik yaklaşımlar dönemin önceliklerine göre değişse de mekânlar her dönem için bir örgütlenmenin neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumlardaki sosyo-ekonomik ve politik boyutlar toplumsallığın aynası olan kamusal mekânlara yansımakta, onları var etmekte, sürdürmekte ya da süreç içerisinde dönüştürebilmektedir. Ancak bu evrilme gerçekleşirken mekân üzerindeki yıkıcı etki ve buna bağlı geçicilik durumu tarihsel bağ, toplumsal birlik göz ardı edilmekte, yere olan bağlılık ortadan kalkmakta, nesiller arası tarihsel aktarım yıkıma uğramakta ve ortak bir geçmiş kurulamamaktadır. Bununla beraber bu hızlı dönüşüm içerisinde kamusal mekânların kolektif belleğin kurucu unsuru olduğu göz ardı edilmektedir.³

Kolektif bellek, grup üyelerinin kişisel geçmişlerini tüm üyelerin kolektif olarak hatırladığı ortak bir paydada buluşturur ve toplumlar tarafından ortaklaşa inşa edilir. Kolektif bellek, mekânsal ve toplumsal bir oluşum olmakla birlikte temeli bireylere dayanmaktadır. Bireyler, hatırlama eylemini tekrar ettikleri etkinlikler/pratikler aracılığıyla, toplumlar ise mekânsal anlamda kentsel simgeler yardımıyla gerçekleştirmektedir. Mekânlardan alınan bilgilerin kodlanması, saklanması ve sonrasında geriye çağırılması (hatırlama), mekânı algılama ve deneyimleme sürecine bağlıdır. Bu nedenle insanların günlük yaşamda yürüme, toplanma, eğlenme, dinlenme gibi günlük eylemlerini gerçekleştirdikleri kamusal mekânlar, hatıralarda önemli yer tutar⁴; kültürel kimliği, kentlilik bilincini oluşturur ve yaşatır.⁵ Kolektif bellek için oldukça önemli olan bu mekânlar, teknolojik, ekonomik ve siyasi anlamda gelişmelerin yaşandığı günümüzde değişmekte ya da dönüşmektedir. Yaşanan bu değişim ve dönüşüm yalnızca kamusal mekânları değil, toplumun kolektif belleğini de etkilemektedir. Bu doğrultuda çalışmadaki ana

¹ Norberg-Schulz, 1980:69.

² Sennet, 2013:60.

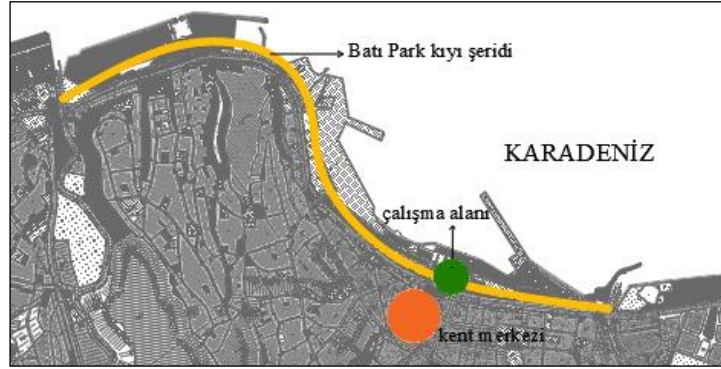
³ Licata vd.,2007:565.

⁴ Downs ve Stea, 1973:338.

⁵ Sargın, 2002:9-40.

amaç mekânların sosyal bir varoluş olduğuna dikkat çekerek kamusal mekânların kolektif bellek için önemini ve rolünü gözler önüne sermektir.

Yapılan çalışma, Samsun kentinin en eski kamusal mekânlarından birisi olan ‘Samsun Fuarı’⁶’nı ele almaktadır. Samsun Fuarı, 1954 yılında liman inşası için doldurulan fakat boş kalan 900.000 m²’lik alanın 40.000 m²’lik bölümünde, 1963 yılında deneme amacıyla ilk kez açılmıştır. Fuar Samsun kenti kıyı şeridinin kuzeybatı-güneydoğu aksında (bugünkü ismiyle Batı Park), kent merkezine yakın bir konumda yer almaktaydı (Şekil 1).

Şekil 1. Samsun Fuarı'nın Kent İçindeki Konumu⁶

Her yıl aynı tarihler arasında bir aylığına (1 Temmuz-31 Temmuz) düzenlenen Samsun Fuarı, kamu ve özel sektörlerden kurum, kuruluş ve firmalara ev sahipliği yapmıştır. Fuar, ürünlerin sergilendiği, tanıtıldığı ve satışının yapılabildiği birbirinden bağımsız pavyon, stand ve vitrinlerden oluşmuştur. Ekonomik yansımalarının yanı sıra Samsun Fuarı, halkın sosyo-kültürel anlamda gelişmesini sağlayabilecek bir tesis olarak da düşünülmüştür. Açılacağı dönemde sinema, tiyatro ve çay bahçeleri haricinde kamusal mekânı olmayan Samsun kenti için fuar, bu eksikliği giderebilecek en büyük ve en önemli girişimlerden olmuştur.

‘Samsun 19 Mayıs Karadeniz Fuarı’ ismiyle kurulan ve 1964 yılında Anadolu’nun ilk milli fuarı olarak tescillenen fuar; kentin ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda gelişmesine yardımcı olmuş, kurulduğu ilk yıllardan itibaren kentte farklı iş kollarını da canlandırmıştır. Fuar yalnızca kent içinden değil, bölge ve ülke ölçeğinden de yoğun ziyaretçi çekebilmeyi başarmış; gösterilen ilgi ve talep arttıkça fuar da sınırlarını genişleterek mekânsal olarak büyümüştür. Hatta öyle ki çekim potansiyelinin bölge sınırını aşarak ülke sınırına ulaşması ile bölge ismi niteliği taşıyan ‘Samsun 19 Mayıs Karadeniz Fuarı’ ismi değiştirilmiş ve fuara, ‘Samsun Fuarı’ ismi verilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. 1975 yılı-Samsun Fuarı 19 Mayıs Giriş Kapısı⁷; Fuarın İlk Yıllarında Pavyonlar⁸

⁶ Keskin ve Midilli Sarı, 2018:1106

⁷ Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Arşivi.

⁸ Kenan Hazneci Arşivi.

Bölge, kent ve toplum için önemli bir yere sahip olmasına rağmen ilerleyen yıllarda fuarın birincil kuruluş amacı olan ticari yönü örtük kalmış; fuar, eğlence yönüyle anılmaya başlamıştır. Dönemin çeşitli gelişmelerine tanıklık eden fuar zamanla etkinliğini ve gücünü kaybetmiş; fiziksel müdahalelere maruz kalarak dönüşüme uğramış; 1992 yılında ise son kez açılmıştır.

Fuarın kapanması sonrasında alanda çeşitli ölçeklerde yapılar inşa edilmiştir. Atatürk Müzesi, Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Lunapark ve birkaç yapı ve gazino dışında fuara ait yapıların tamamı kaldırılmış; fuar alanına 1990'lı yıllardan başlamak üzere Yabancılar Pazarı, çay bahçeleri, yeme-içme mekânları, Hükümet Konağı (valilik) binası gibi yeni yapılar eklenmiştir. Böylelikle dönüşüm sonrasında fuarın bulunduğu yer, içinde sosyo-kültürel yapıların yanı sıra kamusal yapıları da barındıran çok işlevli bir kamusal mekân olarak katmanlı bir doku haline gelmiştir.⁹ Yaşanan bu dönüşümün kentli belleğindeki etkisini anlayabilmek, kamusal mekânlara müdahalelere ilişkin tarihsel bir açılım yapabilmek adına önem taşımaktadır. Buradan hareketle çalışma, 1963 yılında kurulmuş ve 1992 yılında son kez açılmış olan Samsun Fuarı'nın kolektif bellekteki durumunu incelemektedir.

1980'lerden itibaren neoliberal politikalar Türkiye'de birçok kamusal mekânı yeniden şekillendirmiştir. Yaşanan bu değişim ve dönüşüm yalnızca kamusal mekânları değil, toplumun kolektif belleğini de etkilemektedir. Kamusal mekânların kolektif belleğin sürekliliği için bağlayıcı unsur olması ancak toplumsal gelişmeler paralelinde değişimlere maruz kalması kamusal mekân stratejilerinin oluşturulabilmesindeki çok boyutlu karmaşık sorunu göstermektedir. Kent merkezindeki konumunun kıymetli ve değerli olması nedeni ile Samsun fuar alanı da bu süreçten etkilenmiştir. Fuarın kapanması sonrasında alanda çeşitli ölçeklerde yapılaşmanın meydana gelmesi, geçmişten günümüze bu alana yüklenen anlamın kentli gözünden değerlendirilmesini önemli kılmıştır.

Samsun Fuarı her ne kadar kapanmış ve bulunduğu yer dönüşüme uğramış olsa da bu yeri kendine özgü ve tekil yapan barındırdığı yapılardan ve peyzaj niteliklerinden ziyade kentliler üzerinde bir belleğinin olduğunun düşünülmesidir. Kolektif bellek, öz saygıyı korumaya ve yükseltmeye yardım etmekte, bireylerin/grupların davranışlarını ve eylemlerini meşrulaştırmakta, bir gruba ait bireylere kim olduklarını, nereden gelip nereye gittiklerini anlatmakta, öyküler sunmakta ve bireylere/gruplara kimlik tanımlamaya ve yüceltmeye yardım etmekte ve grup üyelerinin kişisel geçmişlerini tüm üyelerin kolektif olarak hatırladığı ortak bir paydada buluşturmaktadır. Yer'in kentlilerin kolektif belleğini besleyen temel bir güç olduğu da gerçektir. Bu nedenle, Samsun Fuarı üzerinden kamusal mekânın kolektif bellekteki yerini ve önemini ortaya koymaya gayret eden çalışma dönüşüm geçiren fuar alanının hafızlardaki yeni katmanını anlamak, devamlı yıkma ve yapma eyleminin yer aldığı günümüz yaşamında yeni stratejilerin oluşturulabilmesi için önem taşımaktadır. Ayrıca yapılan bu çalışma, sahip olduğu değere rağmen alanyazında kendisine neredeyse yer edinememiş olan Samsun Fuarı'nı bilimsel çalışma alanlarına açarak, ülke için de değerli olan bir kent hazinesinin görünürlüğünü arttırmak anlamında önemli bir başlangıç yapmaktadır.

1. Kolektif Bellek ve Mekân İlişkisi

Belleğin ilk oluşmaya başladığı aile başta olmak üzere çeşitli grupsal bağlantıların yanı sıra toplumsal anlamda bir kültürel birikim, belleği kişisellikten çıkararak bireylere kolektif bir çerçeve çizmektedir. Bu yaklaşıma göre hatırlama etkinliği, özel bir sosyal çerçevede yer almakta ve bu çerçevenin özellikleri hem hatırlama biçimini hem de anıların içeriğini etkilemektedir. Bu sosyal çerçeve ise iletişim-etkileşim sırasında üretilen, değişen ve yayılan dinsel inanç, siyasi görüş, yer, zaman, mekân ve görüntülere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır¹⁰

⁹ Keskin, 2022:4.

¹⁰ Halbwachs, 2017:10; Öner, 2008:29-35.

Dış dünyanın olağan imgeleri bireylerin benliğini oluşturmakta ve bu imgeler mekânla kurulan ilişki doğrultusunda bireysel olarak deneyimlenen sosyal pratikler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır.¹¹ Pratikler ve sosyal ilişkilerle üretilen bu imgeler, temelinde mekânsal izler taşımaktadır. Nora, belleğin kendiliğinden var olamayacağını, bir mekânla olan bağlantısı ile ortaya çıktığını belirtmektedir.¹² Sayar Avcıoğlu ve Akın da ortak bir geçmişe referans veren sembollerin mekânlarla çarpışarak mekânlar üzerinden belirlediğine değinmektedir.¹³ Bu anlamda toplum tarafından kabul gören değerlerin ortak izlerini taşıyan ortak mekânlar da kolektif belleğe yönelik hatırlamada önemli düğüm noktalarıdır. Özellikle kentin kamusal alanları bu temsillerin ortaya çıktığı sahnelerdir. Uludağ ve Aycı kamusal mekânların bireylere ait mekânsal pratikler ve taşıdığı anlamlar nedeniyle, kolektif bellek için önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Altan Bayraktar'a göre de bir toplumda topluluk bilincinin oluşabilmesinde önemli rolü olan, bireylerin karşılaştığı, etkileşim içerisinde bulunduğu ve eşitlik koşullarının paylaşıldığı, deneyimlerin olduğu kamusal mekânlar, kolektif belleği oluşturan sosyal çerçevenin üretildiği bir yerdir.¹⁵

Mekânlar, kolektif değerlerin üretildiği yerler olmakla beraber anımsama eyleminde anımsamaya yardımcı bir uyarandır.¹⁶ Halbwegs böylelikle maddi formların geçmişi hareketsiz kıldığını ileri sürmektedir. Assmann da hatırlamanın somut bir olgu olduğunu; düşüncenin henüz belleğe yerleşmeden önceki algılama sürecinde kavram ile görüntünün birbirinden ayrılmayacak şekilde bütünleştiğini belirtmektedir.¹⁷ Bu anlamda kolektif bellek, sabit maddelerin pasifliğini taklit ederek kendisine hayat bulmaktadır. Sonuç olarak kolektif belleğin oluşumu, gündelik yaşamda mekânlardaki pratikler doğrultusunda meydana gelmekte ve toplum tarafından ortak üretilen değer, yargı, tutum, alışkanlıklara bağlı olarak inşa edilmektedir. Bu nedenle anımsama eylemi, geçmişten gelen semboller, değerler, anlamlar yardımıyla gerçekleşmekte ve bugünün eylemleri ile çarpışarak yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla anımsama, mekânsal pratikler ve topluma bağlı olarak oluşan sosyal çerçeveye bağlıdır.

2. Kolektif Belleğin Tahribi ve Yerin Değişen Anlamı

Mekânsal deneyimlerin zihinde yer etmesiyle oluşan bellek, bireylerin mekânlarla kurduğu duygusal ve anlamsal yaşanmışlıklar doğrultusunda kurulmaktadır.¹⁸ Mekânların algılanması esnasında yardımcı olan algısal her türlü uyaran aslında mekânların bellekte bıraktığı izlere denk gelmektedir. Bu anlamda bellekte geri getirmeyi sağlayan tüm izler, uyararı ortaya çıkaran çevreden gelen duyum, imgeler ve belleğin birikimlerinin bir birleşimi olarak açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla kolektif bellekte yer edinmiş bir bilgi geri çağrıldığında anımsamaya yardımcı olan mekânsal öğelerin zarar görmesi ya da yok olması bellekte hasarlara ve kayıplara neden olabilmektedir.¹⁹

Günlük yaşamsal pratiklerin zaman içerisinde doğal yollarla bireylerin hafızasında yer ettiğini belirten Lefebvre, bu pratiklerin mekânsal pratiklerle çakışarak toplum tarafından yeni anlam ürettikleri üzerinde durmaktadır.²⁰ Mekânın sosyal üretimini tanımlayan bu yaklaşım, zaman içerisinde değişen mekânsal pratiklerle üretilen anlamın yeniden üretildiğini tanımlamaktadır. Bu süreç içerisinde fiziksel varlığını veya işlevini kaybeden mekânlar, bireylerin hafızasında sosyo-mekânsal geçmişin yitirilmesine neden olmaktadır. Kolektif bellekte olabilecek bu

¹¹ Bergson, 2015: 165-182; Halbwegs, 2017:10.

¹² Nora, 2006:31-38.

¹³ Sayar Avcıoğlu ve Akın, 2017:423-450.

¹⁴ Uludağ ve Aycı,2016: 746-773.

¹⁵ Altan Bayraktar, 2015: 291-317.

¹⁶ Halbwegs, 2016:100.

¹⁷ Assmann,2015: 43-62.

¹⁸ Halbwegs, 2017:100.

¹⁹ Sayar Avcıoğlu ve Akın, 2017: 423-450.

²⁰ Lefebvre, 1974:109-110.

unutma eylemi, kentin tarihi ile bütünleşmiş, güçlü temsillere sahip mekânların ve bu mekânlarda gerçekleşen sosyal pratiklerin de unutulmasını beraberinde getirmektedir.²¹

Unutma konusunda kolektif belleğin zamanla olan ilişkisi önemlidir. Halbwachs'a göre kolektif bellek, zamanla sınırlıdır. Zaman, hatıranın hatırlanmasında önemli bir rol üstlenmekte ve bu yönüyle de bir anlamda hatıranın sınırlarını oluşturmaktadır. Belli bir zamanla sınırlı olan kolektif bellek, zaman olgusuna bağlı olarak unutulup kaybolabilmektedir. Kolektif bellek, bu belleğe sahip olan ve sürdüren kuşaklar var oldukça yaşamaya devam etmekte, kuşakların yaşatmadığı bir hafıza ise kaybolup gitmeye mahkûm olmaktadır.²²

Özet olarak hatırlama etkinliği, özel bir sosyal çerçevede yer almakta ve bu çerçevenin özellikleri hem hatırlama biçimini hem de anıların içeriğini etkilemektedir. Sosyal değişim, yani belleğin sosyal çerçevelerinin değişmesi, bireylerin hatıralarını yeniden inşa etmelerindeki yöntemlerini de dönüştürmektedir. Mekânla birlikte/ aracılığıyla var olan kolektif bellek ise gündelik yaşam ve kentsel kültürle devamlılığını sağlamaktadır. Bir toplumda yaşayan bireylerin paylaştığı değerler, deneyimler ve anılar olmadığı sürece kolektif bellek de sürdürülemez. Çünkü kolektif belleğin sosyal çerçevesini oluşturan ve kentselliği sağlayan semboller, burada birlikte gerçekleştirilen deneyimler ile üretilmekte ve devamlılıkları sağlanmaktadır. Bu nedenle kamusal mekânların ortadan kaldırılması ya da dönüştürülmesi, kentin tarihini, kimliğini ve toplumun belleğini canlı tutan milli değerlerin ve sembollerin de zarar görmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla kolektif bellek, mekânların devamlılığını gerekli kılmakta ve korunması gerekliliğini açığa çıkarmaktadır.

3. Çalışmanın Yöntemi

Samsun Fuarı ve dönüşüm sonrası bu alanın kolektif bellekteki durumunu, kentli deneyimine dayandırarak çözümlemeyi hedefleyen çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan 'görüşme tekniği' kullanılmıştır. Bu teknikte, bireylerin herhangi bir konu hakkında algı, duygu, düşünce, tutum ve tanımlamaları öğrenilmektedir.²³ Bu kapsamda görüşme tekniği, bireylerin perspektifinden olayları anlamaya ve kavramaya imkân tanıması; sosyal gerçekliğe yönelik bilgileri, görüşleri, kavramları, deneyimleri ve duyguları açığa çıkarmaya yardımcı olması ile çalışmaya veri oluşturmuştur.

Görüşme soruları üç ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm kişilerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek ve ikametgâh özelliklerini içeren demografik soruları içermektedir. Fuarın kolektif bellekteki yerini, etkisini ve önemini açığa çıkarmayı hedefleyen ikinci bölüm fuarın nasıl bir yer olduğu, hangi mekânları barındırdığı, fuara ilişkin anıların/akılda kalanların neler olduğu, fuarın açık olduğu dönemde kent yaşamı, fuarla ilgili olarak özlemi/yokluğu hissedilenler ve kentli için anlamını arayan sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise dönüşüm geçiren fuar alanının kent halkı için önemi ve anlamı ile bu alanın kolektif bellekteki mevcut durumunu anlamaya yönelik olarak bu alanın mekânsal ve yaşamsal olarak geçmişi ile nasıl farklılıklar taşıdığı, kullanılan mekânlar ve kullanım sıklığı, kullanım amacı, alana ilişkin anıların neler olduğu ve kentli için nasıl bir anlam taşıdığını keşfetme amacı içeren sorulardan oluşmaktadır.

Katılımın gönüllülük esasına dayandığı görüşmeler, kırk beş dakika ile bir saat arasında sürmüş, görüşme ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve araştırmacı tarafından görüşme notları alınmıştır. Yazılı doküman haline getirilen ham veriler, ayıklanmış, gruplandırılmış ve betimsel olarak analiz edilmiştir. Metin içerisinde temalara ilişkin öne çıkan katılımcı görüşlerine doğrudan yer verilmiştir.

²¹ Uludağ ve Aycı, 2016:770.

²² Halbwachs, 2017:170.

²³ Türnüklü, 2000:543-559; Kümbetoğlu, 2008:71-75.

3.1. Örneklem Seçimi

Görüşme yapılacak kişilerin seçiminde yaş ve ikametgâh özellikleri belirleyici ölçüt olmuş; cinsiyet ve eğitim durumunun dengeli dağılmasına; meslek gruplarında da çeşitlilik olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada katılımcıların Samsunlu olması ve kısa süreli kentten ayrılmalar hariç Samsun'da yaşamış ve yaşıyor olması şartı aranmıştır.

Katılımcılar, 'Fuarı Deneyimleyen Grup' (30 kişi) ile 'Fuarın Fiziksel Varlığına Tanık Olmayan Grup' (15 kişi) olmak üzere iki ayrı görüşme kümesinden oluşmaktadır. Hafıza üzerine yapılan çalışmalarda "yaş" faktörünün anımsama eyleminde önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemindeki kişisel olaylar için 9-19 yaş arasının, toplumsal olaylar için ise 20-30 yaş arasının özellikle anımsandığı belirtilmektedir (Tekcan, 2011). Bu nedenle, fuarın kapandığı dönemde 9-29 yaş aralığındaki çocuk-genç olan 15 kişi ve yine aynı dönemde 30 yaş üzeri yetişkin 15 kişi fuarı deneyimleyen grubu oluşturmaktadır. Fuarın fiziksel varlığına tanık olmayan grup ise günümüzde 28 yaş ve altındaki 15 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların 'K' olarak kodlandığı görüşmelerde, K1-K30 arası fuarı deneyimleyen grubun; K31-K45 arası ise fuarın fiziksel varlığına tanık olmayan grubun katılımcılarıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Samsun'da İkamet Süresi
K1.	E	67	Üniversite	Serbest meslek/ Pavyon Sahibi	1953-
K2.	K	87	Üniversite	Eczacı	1959-
K3.	K	67	Üniversite	Emekli Öğretmen	1953-
K4.	E	75	Üniversite	Avukat	1941-
K5.	K	61	Üniversite	Emekli Öğretmen	1959-
K6.	K	61	Yüksekokul	Serbest meslek	1959-
K7.	E	83	Ortaokul	Serbest meslek/ Pavyon Sahibi	1937-
K8.	K	61	Üniversite	Emekli Öğretmen	1959-
K9.	E	65	Ortaokul	Emekli Memur/ Fuar Müdürü	1963-
K10.	E	65	Lise	Emekli Memur/ Fuar Müdürü	1949-
K11.	E	69	Lise	İşçi	1951-
K12.	K	61	İlkokul	Ev hanımı	1959-
K13.	E	60	Lise	Elektrik teknisyeni	1960-
K14.	K	67	İlkokul	Ev hanımı	1953-
K15.	E	68	İlkokul	Kuaför	1952-
K16.	E	37	Üniversite	Memur	1983-
K17.	E	48	Lise	İşçi	1972-
K18.	K	38	Üniversite	İç Mimar	1982-
K19.	K	37	Üniversite	Harita Teknikeri	1983-
K20.	E	42	Lise	Memur	1978-
K21.	K	48	Yüksekokul	Memur	1972-
K22.	K	38	Üniversite	Öğretmen	1982-
K23.	E	50	Yüksekokul	Emekli	1970-

K24.	K	44	İlkokul	İşçi	1976-
K25.	E	45	Üniversite	Öğretim Üyesi	1975-
K26.	E	43	Üniversite	Memur	1977-
K27.	E	52	Lise	Antrenör	1968-
K28.	E	56	Ortaokul	Serbest meslek	1964-
K29.	K	55	Ortaokul	Emekli memur	1965-
K30.	K	48	Lise	Serbest meslek	1972-
K31.	E	20	Üniversite	Öğrenci	2000-
K32.	K	21	Üniversite	Öğrenci	1999-
K33.	E	11	Ortaokul	Öğrenci	2009-
K34.	E	19	Üniversite	Öğrenci	2001-
K35.	K	25	Üniversite	Öğrenci	2004-
K36.	K	16	Lise	Öğrenci	2004-
K37.	K	22	Üniversite	Öğrenci	2004-
K38.	E	12	Ortaokul	Öğrenci	2008-
K39.	K	16	Lise	Öğrenci	2004-
K40.	K	16	Lise	Öğrenci	2004-
K41.	E	17	Lise	Öğrenci	2003-
K42.	E	21	Üniversite	Öğrenci	1999-
K43.	E	24	Üniversite	Öğrenci	1996-
K44.	K	16	Lise	Öğrenci	2004-
K45.	K	21	Üniversite	Öğrenci	1999-

4. Dönüşen Mekân Samsun Fuarı'nın Kolektif Bellekteki Yeri

Samsun Fuarı'nın kolektif bellekteki yerini, etkisini ve önemini açığa çıkarmak, dönüşüm geçiren fuar alanının bellekteki mevcut durumuna bakmak ve belleğe olan yansımalarını çözümlenmek amacıyla yapılan görüşmeler iki bölüm altında ele alınmıştır. Bunlardan ilki 'Fuarın Kolektif Bellekteki Durumu' iken ikincisi 'Fuar Alanı Güncel Kullanımının Kolektif Bellekteki Durumu' dur.

4.1. Fuarın Kolektif Bellekteki Durumu

Kamusal mekânlar, kültürel kimliğin, aidiyet ve grup duygusunun, kentlilik bilincinin oluştuğu ve yaşandığı yerler olarak tanımlanmakta ve bu anlamda hatıralarda önemli yer tutmaktadır. Kent hafızasında önemli bir yere sahip olan Samsun Fuarının, kent ve bölge ölçeğinde birçok kişiyi bir araya getirmesi, barındırdığı eylemlerle gruplara ortak deneyim kazandırması ile kolektif bellekte önemli bir yerinin olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda elde edilen veriler bellek- mekân ilişkisi ve bellek-aidiyet ilişkisi temaları altında gruplandırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Fuarın Kolektif Bellekteki Durumuna İlişkin Temalar

İrdelenen ilişki	İçerik
Bellek- mekân ilişkisi	<ul style="list-style-type: none"> Fuarın kentte yaşayan bireylerin belleğinde ortak kentsel imge oluşturma durumu Fuarın kentli kolektif belleğinin yapılanmasındaki yeri (belleğin inşası, yıkımı ve sürekliliği)
Bellek-aidiyet ilişkisi	<ul style="list-style-type: none"> Samsun Fuarı'nın, yere duyulan bağlanma, sahiplenme, aidiyet hissetme ve grup olma duygusundaki rolü

4.1.1. Bellek-Mekân İlişkisi

Mekânsal deneyimlerin zihinde yer etmesiyle oluşan bellek, bireylerin mekânlarla kurduğu duygusal ve anlamsal yaşanmışlıklar doğrultusunda inşa edilmektedir. Kolektif bellekte yer edinmiş bir bilgi geri çağrıldığında anımsamaya yardımcı olan mekânsal öğelerin zarar görmesi ya da yok olması ise bellekte kayıplara neden olabilmektedir. Bu bilgiler ışığında 1963-1992 yılları arasında aktif olan Samsun Fuarı'nın kentli kolektif belleğinin yapılanmasındaki etkisine ve kolektif bellekte varlığını hâlâ sürdürüp sürdürmediği (inşa, yıkım ve süreklilik) irdelenmiştir.

Kent imgeleri, toplumun kenti benimsemelerinde, kente ait bağlam kurmalarında ve bireylerin çevreyi daha hızlı hatırlamalarında etkilidir. Bu anlamda, ortak ihtiyaçlar, düşünceler, geçmiş ve kültürel paylaşımları içinde barındırması ile kentli hayatında yer edinen fuar, kentte yaşayan bireylerin belleğinde ortak noktaları ile kentsel imge oluşturmaktadır. Fuarı deneyimleyen kişilerde Samsun Fuarı'nın kentsel imge olarak ilk sıralarda yer alması fuarın kentin hafıza mekânları arasında bulunduğunu, kolektif bellekte hâlâ varlığını koruduğunu ve kent halkı tarafından sevilen bir kent hazinesi olduğunu göstermektedir.

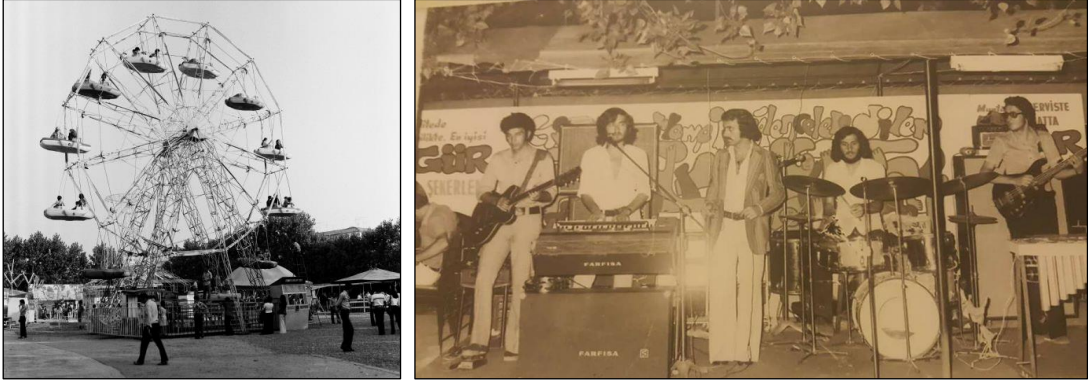
“Kurtuluş’un başlangıcı, Atatürk, deniz, doğa, fuar” (K6)

“Ticari olarak fuar gibi, Samsun Limanı, Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’nı başlatması, Atatürk Anıtı ve Karadeniz incisi” (K8)

“Onur Anıtı, Çiftlik Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, Atakum, Samsun Fuarı” (K34)

Samsun Fuarı denince akla gelen ilk öğeler arasında fuarla ilgili en çok anımsanan öğelerin fuarın eğlence fonksiyonuna ait olduğu görülmektedir. Sergileme, gezme/dinlenme, eğlenme, yeme-içme ve alışveriş yapma gibi çeşitli aktivitelere olanak sağlayan Samsun fuarı, kentli için çok işlevli kamusal alanın yaşandığı bir mekân olmuştur. Ticaret ve eğlence olarak iki farklı işlevin bir arada programlandığı fuar, açık kaldığı dönem boyunca kent halkının bir arada vakit geçirebildiği, eğlence yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Alışveriş mekânlarına göre sosyal mekânlarda daha fazla yoğunluk oluştuğunun ifade edilmesi ise fuarın eğlence yönünün ağır bastığını göstermektedir. Gösteri alanları, atış yerleri ve sirklerin içinde bulunduğu birçok eğlence türlerini bir araya getiren lunapark, fuarı deneyimleyen kişiler arasında en fazla anımsanan öğedir. Lunaparktan sonra öne çıkan ve en çok anımsanan ikinci öğe ise gazinolardır. Tanınmış birçok ses sanatçısını ağırlayan gazinoların fuar eğlencesinde önemli bir yer tuttuğu ve Neco Gazinosu ile Yosun Kafe'nin en çok bilinen gazinolar olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3).

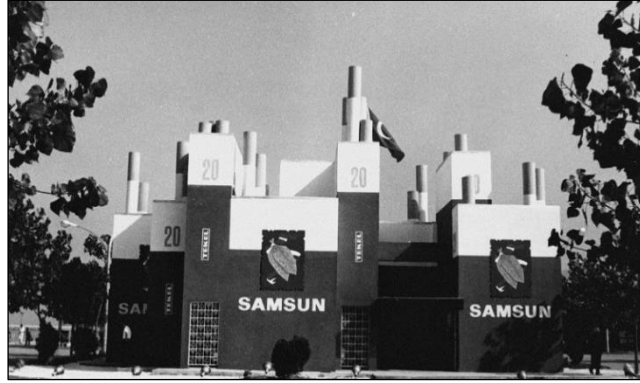
Şekil 3. Lunapark²⁴ ve 1973 yılı- Yosun Kafe'de bir müzik dinletisi²⁵

İçinde farklı kurum ve kuruluşlara ait pavyonların bulunduğu fuar, tasarımları ile dikkat çeken modern pavyonları da barındırmıştır. Bu pavyonlardan biri olan Tekel Pavyonu, katılımcılar arasında en çok anımsanan üçüncü öge olmuştur (Şekil 4). Bu pavyon analogik tasarımıyla halkın dikkatini çekmiş; ismi yerine biçimsel formu (sigara paketleri) ile kullanıcıların zihinlerinde yer edinmiştir. Bu bağlamda halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere fuar kullanımının birincil amacının eğlence ve sosyalleşme olduğu görülmektedir:

“...Orada bir ay boyunca farklı bir şehre geliyor gibi oluyoruz, bir karnaval deyin, festival deyin, öyle düşünün, evet bir ay boyunca burada bir festival var, ama kaliteli bir festival.” (K5)

“...Eğer eğlenmeye gittiyse insan o zaman gazinosunda çoluk çocuğuyla gidip orda kadınlar matinesi, halka açık konserler, çay içmek isteyen çay bahçelerine...” (K17)

“Samsun halkı orada, eğlence ortamları oluyordu, uluslararası gösterilerin olduğu organizasyonlar vardı, yabancı ülkelere insanlar geliyordu, uluslararası dans gösterileri oluyordu, yeni kültürleri tanıyorduk.” (K26)

Şekil 4. Tekel Pavyonu²⁶

Hatırlama eylemi maddi dünyanın somut varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda mekânlar, anımsanmaya çalışılan bir hatıradan hatırlayıcı bileşen olmaktadır.²⁷ Yani, bellek mekânda var olan insan hareketleri, görüntüler, işaretler ve sembollerle kendini inşa etmektedir. Bu kapsamda fuara yönelik anımsamalarda eğlence mekânlarından alışverişlerin ve sergilerin yapıldığı pavyonlara, kentsel donatılara kadar birçok somut nesneden yararlanıldığı görülmektedir.

²⁴ Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Arşivi.

²⁵ Turgut Kartav Arşivi.

²⁶ Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Arşivi.

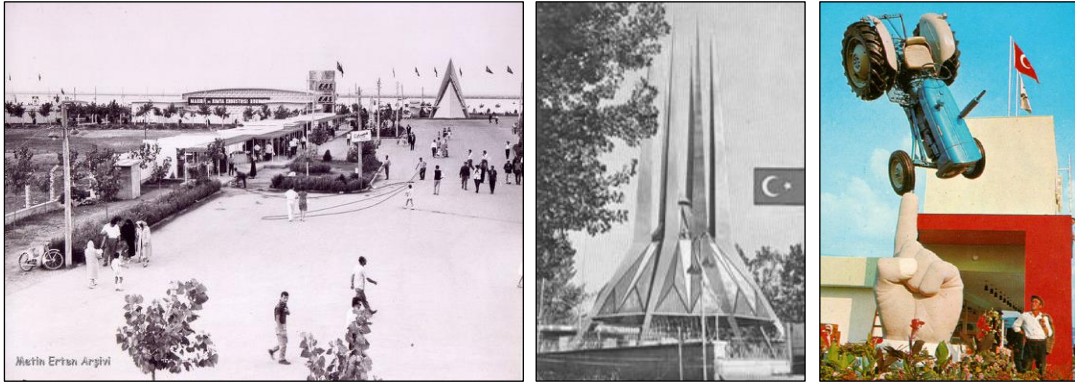
²⁷ Halbwachs, 2017:143; Nora 2006:31-38.

Eğlence mekânı olarak gazinolardan Neco Gazinosu, Kısmet Gazinosu, Yosun Kafe, Sempatı Gazinosu; yeme-içme mekânlarından çay bahçeleri, Küçük Ev Restoran, Fayço Restoran, Evin Kafe, Tilla Kafe, Villa Kafe, Divan Kafe, Maksim Kafe, Selin Kafe, Arzum Kafe, Yelken Kulüp, Avcılar Kulübü ve mısır-turşu-dondurma-çekirdek satış yerleri; etkinlik mekânlarından luna-park, sirk alanları, motosiklet gösteri alanı, açık hava tiyatrosu, açık hava sinemaları, korku tünelleri, kukla gösteri standları ve parklar, belirtilen mimari öğeler olmuştur. Alışverişlerin ve sergilerin düzenlendiği Tekel Pavyonu, Ziraî Donatım Kurumu Pavyonu, Makine Kimya Endüstri Kurumu Pavyonu (MKEK), Paşabahçe Pavyonu, Sümerbank Pavyonu gibi diğer pavyonlar²⁸ da zihinlerde iz bırakan pavyonlar olmuştur (Şekil 5). Kentsel donatı olarak Atatürk Müzesi önündeki havuz, raylı sistem hattı (tren) üzerinde yer alan üst geçit, fuar giriş kapısı ve anıt (16 Türk devletini temsil eden ışıklı kule) belleklerde kendilerine yer edinen mimari öğelerdir.

“Büyükçe bir havuz vardı, karşısında küçük küçük pavyonlar, Yosun Kafe ve Evin Kafe karşılıklı müzik yapıyorlar, geliyorsunuz karşınızda lunapark... Tren yolunu köprü ile karşıya geçiyorsunuz, karşıda da Paşabahçe'nin Pavyonu sizi karşılıyor, sigara şeklinde pavyon var, ordan sola dönüyorsunuz en sonda Yelken Kulüp vardı, Yelken Kulübe kadar o yol devam ediyordu.” (K1)

“Fuarın giriş kapısı, gişe, karşıda Atatürk Müzesi, onun önünde havuz ve havuzun fiskeyeleri, sağ tarafa dönüştü büyük bir çay bahçesi, yan tarafta fuar, onun bir arka kısmı stantların olduğu daha çok böyle daha entel mağazaların olduğu... Sol tarafta yine bir Yosun Kafe...Alçak tenekeden yükseltilmişler oradan müziğinizi dinliyorsunuz, dışardan da dinleyebiliyorsunuz, tenteler vardı, dışardan da izlenebiliyordu, öyle lüks bir mekân değildi, ister çayını iç, ister biranı iç... Lunapark'ın orda da bir Kısmet Gazinosu, sahilde de bir Neco, bir taraf konser salonu, bir taraf restoran, ilerleyince Yelken Kulüp vardı oraya doğru gidildiğinde yine standlar, restoranlar... Samsun sigarası, Şişe ve Cam Pavyonu, Li-li vardı, hepsinin görselinde yaptıkları işe göre bir görsellik vardı...” (K6)

“... Tekel'in vardı, Ziraî Donatım'ın vardı, Ziraî Donatım'da parmağın ucunda gerçek traktör dönerdi, Petrol Ofisi (PO) vardı, yani olmadık resmi dairelerin vardı, Domag makine ürünlerini satardı, bunların binaları daha büyüktü, diğerleri eşit reyonlardaydı...Villa Kafe, Yosun Kafe, Divan Kafe, Maksim Kafe, Neco Gazinosu, Kısmet Gazinosu ... Akşamları müzik eğlenme.” (K11)

Şekil 5. Makine Kimya Endüstri Kurumu Pavyonu (MKEK), Şişe ve Cam Pavyonu²⁹, İpragaz Pavyonu³⁰, Ziraî Donatım Kurumu Pavyonu³¹

²⁸ Tarım İl Müdürlüğü Pavyonu, Çaykur Pavyonu, Fiskobirlik Pavyonu, Şeker Fabrikaları Pavyonu, Toprak Malzeme Ofisi Pavyonu, Orman İşletme Pavyonu, Menteşoğulları Pavyonu, Petrol Ofisi Pavyonu (PO), Kızılay Pavyonu, Domag Pavyonu, Ülker Pavyonu, Nasa Pavyonu, Assan Pavyonu, Tuborg Pavyonu, Efes Pavyonu, Dyo Pavyonu, Marshall Pavyonu, Etibank Pavyonu, Hacışakir Pavyonu, Demko Pavyonu, Devlet Su İşleri Pavyonu (DSİ), Li-li Pavyonu, İpragaz Pavyonu ve Samsunspor Pavyonu

²⁹ Metin Erten Arşivi.

³⁰ Nevzat Uslu Arşivi.

³¹ Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Arşivi.

Mekânı oluşturan fiziksel öğelerin katılımcıların fuar deneyimleri üzerinde dolayısıyla belleğin inşasında önemli yer tutmaktadır. Bu özellikler ile bireylerin çevreden aldıkları duyum arasında sarmal bir yapının olduğu görülmektedir. Katılımcıların anlatımlarında çevrenin; biçim, renk, doku, yüzey gibi özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, algılama sonrasında çevreden gelen uyarıların seçilerek kodlandığı aşamada, algılananların belleğe alınmasında ve saklanmasında mekânın fiziksel özelliklerinin önemli olduğu görülmektedir.

“Paşabahçe’nin üçgen şeklinde cam kristali gibi o çok değişik gelirdi bize, mesela sigara paketleri düşünün üzerinde Samsun yazıyordu böyle sigara paketlerinden oluşmuş bir pavyon, bir kapıdan giriyordunuz diğerinden çıkıyordunuz, Makine Kimya Endüstri Kurumu’nun üzerinde Makine Kimya Endüstri Kurumu yazıyordu.” (K1)

“...Mesela Makine Kimya’nın hafif oval olan binası çok dikkatimizi çekmişti, Paşabahçe’nin üçgen binası çok dikkatimi çekmişti, çünkü bu binalar Samsun için aykırı binalardı.” (K2)

“Yemyeşil bir yerdi, çok yeşildi, çok güzeldi, çok ışıklı bir yerdi, belki de o yıllarda Samsun’da böylesi aydınlatılmış bir yer olmadığı için çok cazip gelirdi bize...” (K3)

“...Samsun sigarası, Şişe ve Cam Pavyonu, Li-li vardı, hepsinin görselinde yaptıkları işe göre bir görsellik vardı, mesela Samsun sigarasının şekli orda bacasıydı atıyorum, Li-li poşetinin mavi torbası ordaki duvar rengiydi...” (K6)

“Işıkları hatırlıyorum, dar dar sokaklar, böyle birbirlerine çok yakın çadırsal reyonları hatırlıyorum...” (K19)

Bellekte kodlama işlemi gerçekleşirken mekânın fiziksel özelliklerinin yanı sıra bireyin yaşamı, kazanımları, eylemleri, mekândaki deneyim ve izlenimleri ile mekâna ilişkin edinilen duysal imgeler de belleğe alınmaktadır.³² Fuara ilişkin hatırlama eyleminde somut nesne ve mekânların yanı sıra mekâna ait işitsel ve kokusal uyarıların da önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Ayrıca görme, işitme, tat alma, koklama, dokunma gibi duyu organlarını harekete geçiren uyarılar mekânda hissedilen korku, sevgi, heyecan, endişe, mutluluk gibi farklı duymalara da neden olmuştur. Ses, koku, tat, heyecan gibi uyarılar dikkate alındığında fuara ait anı paylaşımlarında bireylerin fuarda hissettikleri olumlu duyguların ağır bastığı, güzel vakit geçirdikleri ve mutlu oldukları sıkça dile getirilmiştir.

“... Bir de müzik sesleri aklımda... Geziyorsunuz ya, her yerden farklı müzik sesleri gelirdi. Çekiliş olurdu, o çok heyecanlı olurdu, bütün herkes onu beklerdi. Mesela o çekilişler nerede olacak? Ortada bir bölüm vardı, bütün her şey orada sıralanmış olurdu, elinde mikrofonla birisi tombala çeker gibi konuşurdu.” (K6)

“Girişte sağda bir çay bahçesi vardı, orda oturup çay söyledik, hoşumuza giderdi, köfte ekmek kokularını şimdi hatırladım...Burnuma alkol kokusu geldi şimdi, oradan kapının önünden geçen alkol kokardı.” (K12)

“...Açık hava sinema sesleri vardı, lunaparkın şaşalı gürültüsü, deniz tarafına indiğinizde oranın sessizliği, alışveriş yapacaksın onun heyecanı... Eğer eğlenmeye gittiyse insan o zaman gazinosunda çoluk çocuğuyla gidip orda kadınlar matinesi, halka açık konserler, çay içmek isteyen çay bahçelerine...” (K17)

Kamusal mekânlar, üstlendiği işlevlerle kentlilere sosyal bir yaşam kazandıran, kentsel deneyimin sağlandığı, tanıdık olmayana karşı hoşgörünün geliştirildiği, bilinmeyenlerle karşılaşıldığı ve öğrenildiği yerler olarak da tanımlanmaktadır.³³ Samsun Fuarı da ziyaretçilerin etnik, cinsiyet, kültürel ve sınıfsal ayrımlarından bağımsız olarak kolektif bir kimlik halini barındırmış; bu nedenle de her gruptan bireyleri bir araya toplayabilmesiyle demokratik bir kamusal

³² Subaşı, 1999:27-36.

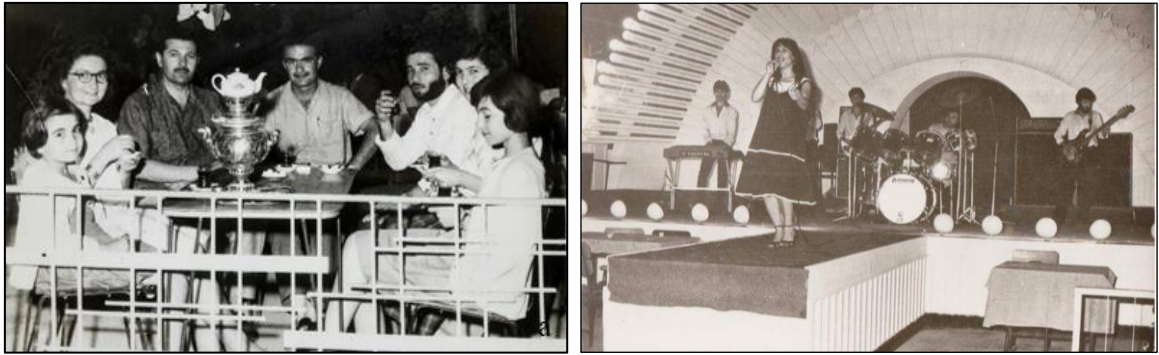
³³ Çalpak, 2012:13; Altan Bayraktar, 2015: 291-317.

mekân olmuştur. Bu anlamda kamusal mekân olan fuar, birbirinden farklı kültür gruplarını bir araya getirerek bireylerin iletişim halinde birbirlerine temas ettiği, sosyalleşebildiği ve farklılıkları öğrenebildiği bir araç olarak hizmet etmiştir (Şekil 6).

“Çeşitli yaşamlar vardı, orda herkes kendine göre bir şey buluyordu, kimi çay bahçesinde oturuyor, yanında bir poğaçaya alıyor yiyor... Fayço diye güzel bir lokanta vardı deniz kenarında, kimileri oraya gidiyor, yemeğini yiyor, bir ucunda da Yelken Kulüp vardı... Çeşit çeşit insanlar, kendi bütçesine göre kendi dünya görüşüne göre kendini orada oyalayacak bir şey bulurdu.” (K2)

“... Zevkine ve bütçesine göre eğlenme ve yemek yeme imkânı, çay içme, pavyonları gezip dolaşım aktif şeyleri kullanma, yararlananlar olurdu, fiyatları ucuzdu.” (K4)

“... Gazinolara gitmezdik, kültürümüzde yoktu, alkollü bir yerdi, kapısının önünde adamlar vardı, içerisi karanlık loş ışıktı ...” (K12)

Şekil 6. Fuar Aile Çay Bahçesi³⁴ ; Neco Gazinosu'na bir akşam eğlencesi³⁵

Mekânlar, kültürel etkileşim halinde bulunan bireylerin toplumsal kimliklerini kurmalarına aracılık etmekte, sosyal dünyayı yeniden biçimlendirmekte ve bireylere değer yargıları, normlar ve ritüeller gibi kazanımlar sağlamaktadır.³⁶ Günün yaşam biçimlerinin ve yeniliklerin halka ulaştırıldığı; birtakım mekânsal eylemlerle kent halkına yeni gündelik yaşam pratiklerini kazandıran fuar, kentsel sosyal ilişkilerin geliştirildiği, geleneksel davranış kalıplarının esnetildiği bir mekân olarak kolektif belleğe yeni değerler katan bir eğitim alanı gibi çalışmıştır. Mekânlar üzerinden paylaşılan anılarda; yeni teknik, teknolojik, giyim ve gıda gibi farklı sektörlerde yaşanan gelişmelerin fuar aracılığıyla halkla buluşturulduğu ifade edilmektedir. Yeniliklerin gösterime çıkarıldığı, halka anlatıldığı; ünlü sanatçıların halkla buluştuğu bir mekân olması ile fuarın, o dönemlerde gazete ve televizyona benzer bir iletişim aracı gibi çalıştığı söylenebilir. Özellikle fuar içinde yer alan eğlence mekânları, çay bahçeleri ve gazinolar; kadın ve erkeğin birlikte eğlenmesi gibi sunduğu yeni sosyal davranış pratikleriyle modern yaşam biçimlerinin normalleştirilmesinde etkili bir mekân olmuştur.

“...Fuar kurulmadan önce Samsunlu hanımefendiler kendi başlarına deniz kenarında gezemezlerdi... Kadınlara sosyal yaşam kazandırdı...” (K3)

“...Dyo'nun bir standı vardı, boyayı hangi renk istiyorsanız o renge sokan makine vardı, o zaman yeni çıktıydı... Millet gelip seyredirdi, bilinçlenirdi...Üçüncü reyonomda kıyma makinesini öğretiyorduk, bizde kıyma makinesini seyretmeye gelenlerde kuyruk olurdu, toplumu bilgilendiriyorduk, değişik fikirler ediniyorsunuz.” (K7)

³⁴ Füsün Hazneci Arşivi.

³⁵ Hüseyin Kösebay Arşivi.

³⁶ Aytaç, 2013: 138-169.

“...Adını unuttum bayanlara hitap ettiği için, bayan losyonları, parfümleri olurdu, iç giyim çamaşırları olurdu, o tarihlerde Bafra’da imal edilirdi, Yıldız diye bir markaydı. Ankara’dan gelirdi, ayakkabı reyonları vardı, iç giyimden yiyeceğine, giyimine, içkisine kadar her türlü reyonlar olurdu...”(K11)

“...Kadın erkeğin toplu halde gidebildiği bir fuarı bir de sinemaları hatırlıyorum...” (K29)

Fuarda gazinolara gidilmesi, lunaparkta eğlenilmesi, çay bahçelerinde dinlenilmesi/sohbet edilmesi ve havuz önünde fotoğrafların çekilmesi katılımcılar tarafından en sık tekrarlanan eylemler olarak mekânsal bellekte yer etmiştir (Şekil 7). Bu kapsamda alışveriş mekânlarına göre sosyal eğlence mekânlarının daha fazla talep gördüğü anlaşılmaktadır. Atkinson ve Shiffrin, algılananların belleğe kodlandığı aşamada tekrarlanan bilgilerin bellekte tutunma ve uzun süreli zihinde kodlanma olasılığını artırdığı belirtmektedir.³⁷ Bu bağlamda Samsun Fuarı’na ilişkin fiziksel, biçimsel özellikler ile çevreye ilişkin duyuşsal uyaranların yanı sıra tekrarlanan eylemlerin ve eylemlerin gerçekleştiği mekânların anımsamada etkili olduğu görülmektedir.

“Kendimizi değişik hissederdik, sanki Samsun’a değil de başka bir yere gidiyor gibiydik, gençlik yıllarımızdı, çay bahçeleri vardı, gruplaşır orada toplanırdık. Yosun Kafe, Divan Kafe gibi çeşitli eğlence yerleri vardı, canlı balık restoranlar vardı, içkili yerler vardı, öbür tarafta çocuklara hitap edecek lunapark vardı ...” (K11)

“... Çekirdeğini alıp çitliyordu, Yosun Kafe vardı, bir çayını içiyordu, Avcılar Kulübü vardı, dönerini yiyordu orada, iki tane birasını içiyordu, yani hem eğleniyordun hem serin hava alıyordun...” (K13)

“O Kızılay’ın çekilişlerini unutamiyorum, babamız kucağına alırdı, çekiliş kutusundan çekerdik, ufak tefek şeyler çıkardı, bazen de kayıkla açılmışlığımız ve denizin tutması kalmış aklmda. Lunaparka giderdim, hatta lise yıllarımda makinist olarak yazları çalışmaya lunaparka girdim, onu hatırlıyorum.” (K23)

Şekil 7. Kuğu Havuz Önünde Çekilen Bir Fotoğraf³⁸; Lunaparkta Eğlence Yaşamı³⁹

Bir toplumda yaşayan bireylerin paylaştığı değerler, deneyimler ve anılar olmadığında kolektif bellek sürdürülemez. Oysaki kolektif bellek, kişisel bellek çerçevesini oluşturmaktadır. Kişilerin kendilerine ait geçmiş olayları hatırlaması, kişinin kendi benliğini oluşturması ile vazgeçilmez bir unsurdur.⁴⁰ Locke da insanın ancak kendine ait, onu diğerlerinden ayıran geçmişiyile bağlantı kurabildiği ölçüde birey olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Bu anlamda benliklerde, kimlik-

³⁷ Atkinson ve Shiffrin, 1968: 89-195.

³⁸ Sadi Subaşı Arşivi.

³⁹ Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Arşivi.

⁴⁰ Neisser, 1993: 3-21.

⁴¹ Locke, 2000: 209-220.

lerde yer etmiş olan Samsun fuarı, yaşanmışlıkları ve kişisel geçmişleri içinde barındırmaktadır. Anlatımlarda fuar üzerinden geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağlantı kurulmuş olması Samsun fuarının, kolektif bellekteki sürekliliği için önem taşımaktadır.

“Samsun için markaydı. Çocukluğum, gençliğimiz güzel anılarımın olduğu yer...” (K1)

“Her köşesini özliyorum, fuar olsa fuara giderdik diye sohbetlerimizde geçiyor, dolu dolu bir ay yaşattırdı o zaman bize. Şimdi çalışan kesim Antalya’ya gidiyor ya, bu onları bir kış motive ediyor ya, fuar da bizi motive ederdi. Kışın soba yanında bile fuar sohbetleri olurdu, bu sene fuarda nereler açılacak, fuara kim gelecek?... İzmir’de fuar vardı, bizim fuarımız kapanıyordu. İzmir Fuarı açılıyordu, bir o fuar vardı, bir de bizim fuarımız vardı...Eğlence, moral, bir başka şehre gitmek gibi...” (K14)

“Küçük olduğum için çocukluğumla özdeşleştirdiğim için, akşam hep beraber ailecek dışarı çıkırdı, hatta akrabalarla toplanıp çıkılıyordu, o hareketi, o canlılığı ve akşamları özliyorum...” (K22)

Bellek her anımsamada uyaranlar ve bağlam ekseninde sistemini yeniden tanımlamakta ve kendini devam ettirmektedir.⁴² Bu süre içerisinde bu alışveriş duraksar, çerçevesi değişir ya da ortadan kalkarsa olaylar silikleşmekte ve unutmalar/bellekte yıkımlar ortaya çıkmaktadır. Fuarın kapanmasının üzerinden 28 yıl geçmiş olmasına rağmen kolektif bellekte anılar üzerinden fuarın varlığı devam etmektedir. Ancak kent halkı için önemli olan fuarın yıkım kararı, fuarın anımsattığı mekânları da ortadan kaldırmıştır. Kolektif bellekte Samsun Fuarı, her ne kadar canlılığını sürdürüyor olsa da mekânsal yıkımlara bağlı olarak fuarda yer alan mimari öğelerin bazı kişiler tarafından anımsanmadığı, hatırlananlar kadar unutulmalarının da olduğu ortaya çıkmıştır. Yıkılan binalar üzerinden anılar paylaşılmış ancak binaların yıkılmasıyla hafıza kaynaklarının da yok olduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

“... Pavyonların dış görünüşlerini hatırlamıyorum, silinmiş oralar.” (K14)

“Oralar hiç yok bende, hiç hatırlayamıyorum... Bina var mıydı? Onu bile hatırlayamıyorum.” (K24)

“Sadece Küçük Evi (restoran) hatırlıyorum, tamamen ahşap olan yapısından kaynaklı.” (K30)

Samsun Fuarı kentsel imge olarak ifade edilmiş olsa da alt yaş grubu olan fuarı deneyimleyen katılımcıların birçoğunun fuarı bilmiyor oluşu, kolektif bellekte kesintilerin ve yıkımların oluştuğunu göstermektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların belleğinde Samsun Fuarı’nın olmaması hem üst nesilden bilgi aktarımının olmadığı hem de yerel politikada kente yönelik tanıtımlar/programlar düzenlenirken kent imgesi olarak Samsun Fuarı tanıtımının yeteri kadar yapılamadığını da göstermektedir. Yerel politikada kendisine yer bulamayan fuarın, üst kuşaklardan birilerinin zihinlerinde yaşatmadığı, alt kuşaklara aktarmadığı sürece zamanla sınırlı olan kolektif bellekten de kısa sürede silineceğinin bir göstergesi olarak okunabilmektedir.

“Yok, bilmiyorum.” (K34)

“Hayır, bilmiyorum.” (K37)

“... Sadece öyle bir fuar vardı, gidiyorduk, eğleniyorduk, geliyordük şeklinde söylediler, bu kadar anlattılar” (K43)

4.1.2. Bellek-Aidiyet İlişkisi

Kolektif anımsamada ortak temsilleri barındıran kamusal mekânlar, kolektif belleğin temelini meydana getiren ortaklık ve aidiyet duygusunu besleyen sembolleri taşımaktadır. Bu bağlamda toplumu bir ay boyunca bir araya getiren Samsun Fuarı’nın bellekte kalan ortak temsilleri ile

⁴² Yalım, 2002: 157-214.

kent halkını geçmişten günümüze bağlayabilmesindeki rolünün yanı sıra yere duyulan bağlanma, sahiplenme, aidiyet hissetme ve grup olma duygusundaki rolü irdelenmiştir.

Kentlileri bir araya getiren sosyal yaşam alanları olan kamusal mekânlar, geçmişi, şimdiyi ve geleceği birbirine bağlamanın yanında kentsel hafızanın inşa edilmesinde de rol almaktadır. Bu nedenle kamusal mekânlar, kentler için coğrafi bir parça olmanın çok ötesinde, kentlilik bilincinin açığa çıktığı yaşam alanlarıdır.⁴³ Fuarın kent esnafına ekonomik hareketliliği sağlaması ve prestij, marka ve Samsun imajı betimlemeleri fuar için sık tekrarlanan önem ve anlam değerleri olmuştur. Bir yeri yer yapan taşıdığı anlamsal değeri ve yaşamışlıklarıdır. Önem ve anlam olarak fuarın kente yönelik değerlerin belirtilmesi, bireylerin kendilerini Samsunlu bir grup içine aldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda grup kimliğinin oluşmasında fuarın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

“...Bir arada olması, ticaret, sanatsal şeyleri öğrenmeleri, şehre ticari bir büyük canlılık gelmişti... Trabzon, Karadeniz, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat... Hepsi fuarı görmeye bahane şehre gelirlerdi, bence fuarın en büyük amacı oydu...” (K2)

“Samsun’un sembolü gibiydi... Samsun için turizm ve ekonomi açısından çok önemliydi.” (K6)

“Samsun için de Karadeniz’in markası diyebiliriz, o zamanlar Karadeniz’de bu kadar büyük başka bir fuar yoktu.” (K20)

Sosyal temsiller, pratikler esnasında üretilen siyasi düşünce, dünya görüşü, mekân, zaman ve görüntülere kadar büyük bir ölçeği içermektedir. Hatırlama için önemli olan bu sosyal temsiller, kolektif belleği şekillendiren ve tabanını oluşturan, kişilere ait olma, birlikte olma algısı teşkil eden simgelerdir.⁴⁴ Katılımcılar, fuarı daha çok sosyal ilişkiler, toplumsal öğeler ve mekânın ifade ettiği anlamlar üzerinden değerlendirmiştir. Bireylerin mekânlarla kurduğu ilişkiler sonrasında mekânı sahiplenme duygusu oluşmuş; bireyler, mekâna ve oradaki sosyal ilişkilere aidiyet hissetmiştir. Ek olarak fuarın tüm aile bireyleri ile birlikte ziyaret edilebilecek bir ortam sunmuş olması, insanların bir araya gelerek oluşturduğu topluluk hissi fuarın en fazla özlenen olguları arasında olmuştur. Bu anlamda fuar, bir mekân aracılığıyla ortak olma, yakınlarla karşılaşma, vakit geçirme, etkileşimde olma, aynı değerleri paylaşma, bir gruba ve kente ait olma duygusunun kazanıldığı yer olarak simgesel bir anlam taşımaktadır.

“... İnsanlarla tanışıyorduk, insanlar kendi ürünlerini tanıtıyordu, biz onları tanıyorduk, buradan elde edemediğimiz birtakım ürünleri oradan elde ediyorduk ...” (K1)

“... Hep birlikte paylaştık aynı şeyleri, aile paylaşımı, birlikte olmanın güzelliği...” (K5)

“Herkesin gidebileceği bir yerdi, toplu halde güzel alanlardan yararlanılabiliyordu, bir ay herkes gelebilirdi, dışardan çok turist gelirdi, sanatçılar gelirdi, kültürel anlamda çok dolu dolu geçirdi.” (K6)

“Türkiye’de bir İzmir Fuarı denirdi bir de Samsun Fuarı denirdi, Türkiye’de çok meşhur adı sanı duyulan ve bilinen fuardı...” (K27)

“O canlılığı özlüyorum, herkes birdi sanki, herkes aynı amaç için oradaydı” (K29)

4.2. Fuar Alanı Güncel Kullanımının Kolektif Bellekteki Durumu

Kolektif belleğin hazinesi olan kamusal mekânlar, aynı zamanda bir yer olarak bulunduğu toplum içindeki grupların atfettiği anlamları yüklenmektedir. Bu anlamda bu bölümde, dönüşen fuar alanının sahip olduğu işlev çeşitliliği ile mekânsal deneyimi ve kolektif bellekteki yeri (bellek-mekân ilişkisi) ve topluma, kente yönelik aidiyet duygusunu besleyen sembolleri taşıma durumu (bellek-aidiyet ilişkisi) irdelenmektedir (Tablo 3).

⁴³ Altan Bayraktar, 2015: 291-317.

⁴⁴ Öner, 2008: 29-35.

Tablo 3. Bölüme Ait Başlıklar

İrdelenen ilişki	İçerik
Bellek-mekân ilişkisi	<ul style="list-style-type: none"> Dönüşüm geçirmesi ile değişen pratikleri doğrultusunda fuar alanının kolektif bellekte yeni bir katman oluşturma durumu (yeni bellek katmanı inşası) Yaşanmışlıkları ile mekândan yere dönüşen bu coğrafi parçanın yeni kullanımı ile yer olmayı sürdürebilme durumu
Bellek- aidiyet ilişkisi	<ul style="list-style-type: none"> Yere dönüşen fuar alanının, kentlilerin aidiyet ve grup olma duygusundaki etkisi/ varlığı

4.2.1. Bellek-Mekân İlişkisi

Kentsel değişimler ile değişen bireysel alışkanlıklar, zamanla toplumun mekânı kullanım biçimlerini ve buna bağlı olarak da kolektif belleğin sürekliliğini etkilemektedir. Kentler inşa edildikçe bellekler de inşa içerisindedir. Bu bağlamda fuarın geçirdiği dönüşüm sonrası çok işlevli bir kamusal mekân hâlini alan fuar alanının yeni bir hafıza katmanı inşa edip etmediği irdelenmiştir.

Fuarın 1992’de kapatılması sonrasında bu alan katmanlı bir doku haline gelmiştir. Atatürk Müzesi, Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Lunapark, birkaç yapı ve gazino dışında fuara ait yapıların tamamı kaldırılmış; Hükümet Konağı (valilik), Yabancılar Pazarı, çay bahçeleri, yeme-içme mekânları gibi yeni yapılar eklenmiş ve fuar alanı farklı dönemlere ait izler taşıyan bir mekân haline gelmiştir. Mevcut fuar alanı, dinlenme, eğlenme ve alışverişe imkân tanıyan sosyo-kültürel yapıların yanı sıra müze ve idari binaları barındıran bir mekân olarak hizmet vermektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Fuar alanı mevcut durumu⁴⁵

İşlevi değişen fuar alanının Samsun halkı tarafından kullanılmadığı, kullananların ise yılda bir ya da birkaç kez kullandıkları ifade edilmiştir. Alışveriş, yeme-içme, eğlence ve gezme/dinlenmeye imkân tanıyan alanın çoğunlukla gezme/dinlenme amaçlı olarak kıyı bandının kullanıldığı ve yaş gruplarına göre belirli bir mekân tercihlerinin bulunmadığı belirlenmiştir. Katılımcılar bu alanı eski kullanımını olan fuar ile kıyaslama yaparak değerlendirmektedir. Mevcut fuar alanı, fuarın kurulduğu döneme kıyasla kentsel gelişim kapsamında doğu-batı ekseninde genişlemesine ve alanda daha fazla yapı yoğunluğu olmasına rağmen insanların yaşamadığı ve yaşatmadığı bir mekân haline gelmiş ve kamusal olma niteliğini kaybetmiştir.

“Genelde orada hiçbir şeyi olumlu bulmuyorum tadı kaçtı.” (K2)

“...İnsanların gitmek için tercih etmediği bir yer haline geldi.” (K18)

⁴⁵ Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonu Arşivi.

“Maalesef hiçbir şey yok, sadece sahil yolu yapıldı, vatandaş orada geziyor, tozuyor ama orayla sınırlı kaldı.” (K23)

“O zamanki yaşam daha kıymetli daha eğlenceliydi, şimdi daha büyük ama gitmiyoruz oraya. O günkü yaşam bugüne göre daha eğlenceliydi.” (K24)

“Bana anlatılana göre şimdi orası daha az kullanılıyor, daha atıl durumda, hani eskiden orası merkezken şimdi birçok merkezin içinde geri planda kalmış bir yer, artık kullanılmıyor denebilir hatta.” (K45)

Fuar alanı, yeni kullanımı ile yer olmaktan çıkarak salt geometrik bir mekâna dönüşmüştür. Bireylerin anımsanan ya da unutulmuş birçok anlatısına, temsillerine, mekânsal oluşumuna ve toplumsal dinamiklerine sahne olan fuar alanı, günümüzde kentli için okunması zor coğrafi bir parça konumuna gelmiştir.

“Yoldan geçerken fuar buradaydı diyorduk, görüyorduk, artık fuar alanı değil, direk şehrin kullanımını gibi bir yer oldu.” (K25)

“...O zaman böyle keşmekeşlik yoktu.” (K27)

“O zaman kendine özel kendine münhasır bir projeydi, sınırları tespit edilmiş alandı, ama şimdi amacından tamamen kopartılmış bir alan...” (K10)

Kullanım amacı değişen fuar alanının, mekâna yüklenen anlamları da dönüştüreceği ve kolektif bellekte yeni bir hafıza katmanı oluşturacağı öngörülmüştür. Ancak katılımcılardan alanda vakit geçirdikleri yerle ilgili anı paylaşımları istendiğinde paylaşmaya değer buldukları herhangi bir anı olmadığı ifade edilmiştir. Samsun Fuarı'nın kolektif bellekteki temsilleri irdelendiğinde imgelerin birbirini tekrar ettiği; ancak günümüze gelindiğinde bu döneme ait anılar üretilemediği, olmayan anılar paralelinde yeni imgelerin de oluşmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda bireylerin kent halkı olarak paylaşabileceği ortak değer, deneyim ve anıların olması yeni bir bellek katmanının oluşmadığını göstermektedir.

1963-1992 yılları arasında kentliye pek çok alanda hizmet veren, fuar olarak kullanımı ile bir kent hazinesine dönüşen ve sahiplenilerek 'yer'e evrilen bu alan, barındırdığı mevcut aktivitelerle yeni bir değer kazanamamıştır. Ayrıca anlamsal olarak da kayıplar yaşayan alan, yer olma özelliğini yitirmiştir. Ancak mekânlar, süreç içerisinde değişikliğe maruz kalsalar dahi sahip oldukları 'öz'ü kaybetmeyen bir ruha 'genious loci' (yerin ruhu) sahiptirler.⁴⁶ Fuar alanının toplumda 'fuar/fuar alanı/fuar içi' olarak tariflenmesi, biriktirdikleriyle bir belleğe ve 'öz' ünü kaybetmeyen bir ruha sahip olduğunu ve Samsun Fuarı'nın bir yer adı olarak da olsa yaşadığını göstermektedir. Fuar alanı her ne kadar sahip olduğu ruhu sürdürüyor olsa da alanda yaşanan değişimler, kentin hafıza mekânlarından birini yok etmekle kalmamış, kolektif belleğin üzerine yeni bir değer eklenememiştir.

“Hiç gitmiyorum, bir arkadaş düğüne davet ettiğinde gideriz, gittiğimizde de park yeri bulamayız, oraya hala fuar içi deniyor.” (K15)

“Üzüntü ve kırgınlık duydum, evlatlarımızın da bizim yaşadığımız fuarı görüp yaşadığımız duyguları tatmalarını istedim.” (K27)

“Genelde dolmuşlar soruyor, fuarda inecek var mı diye, küçükken anneme sormuştum neden buraya fuar deniyor diye...” (K34)

4.2.2. Bellek-Aidiyet İlişkisi

Fuar alanı bugün kentlinin belleğinde 'ölü alan', 'ruhsuz alan', 'güvensiz', 'eski döneme benzemeyen bir alan', 'kalitesiz görüntü' gibi güncel sorunlara yönelik imajlarla özdeşleştirilmektedir. Fuar alanının geçirdiği dönüşüm sonrasında fiziksel, işlevsel, işletme ve anlamsal olarak

⁴⁶ Rossi, 2006:93.

birçok yönden sorunlarının olduğu belirtilmiştir. Fiziksel olarak, alanın dağınık bir düzende olması; işlevsel olarak, farklı yaş gruplarına yönelik işlev çeşitliliğinin olmaması; işletme olarak, yaşanan otopark sıkıntısı; anlamsal olarak ise alanın güvensiz bulunması başlıca sorunlar arasındadır. Bu nedenle katılımcılar, mekânsal ve yaşamsal tüketim taleplerine karşılık bulamamaları, alandaki yapılaşma ve kullanımla ilgili karmaşadan rahatsız olmaları ve güvenlik sorunları gibi nedenlerle alanı kullanmamaktadır. Bunlara ek olarak fuarı deneyimleyen katılımcı grubu, kendi geçmişleriyle, yaşanmışlıklarıyla bütünleştirdikleri bu alandaki değişimi rahatsız edici bulduklarını ifade etmiştir. Yere ait bellekte, fuarı deneyimleyen katılımcıların anlatımlarında duygusal ifadeler sıkça yer almış; bugüne ait paylaşımlarda dahi bugün olanlar üzerinden betimlemeler yapılmış ve fuara özlem duyulduğu belirtilmiştir.

“Vakit geçirmeyi sevmiyorum, nerde vakit geçireceksiniz ki? Sadece Vilayet’te işim varsa gidiyorum, ya da yakının düğünü varsa, onda da gitmek istemiyorum, park sorunu yaşıyorum.” (K1)

“Güvensiz bir ortam oldu, insanların rahatlıkla gidebileceği bir ortam değil orası, bilhassa akşamları...” (K4)

“Çok terk edilmiş yerler var, canlansa oralar güzel olur.” (K12)

“Orada zaten ne yapılabilir ki?...Birkaç oyun makinesi var orada...Orayı güvenli bulmuyorum.” (K14)

“Gidersem o küçük çay bahçelerine giderim, oturma yeme-içme, yürüyüş yok bile.” (K18)

“...Her şey birbirine çok uzak, mekân çok büyük ama içi boş, o kadar düzensiz yapılmış ki...Düğün salonları, halı sahalar serpiştirilmiş gibi duruyor, düzeni çok kötü.” (K31)

Toplum için önemli hale gelmiş olan kamusal mekânların ortadan kaldırılması ya da dönüştürülmesi, kentin tarihini, kimliğini ve toplumun belleğini canlı tutan milli değerlerin ve sembollerin zarar görmesine neden olmaktadır. Oysa ki kamusal mekânlar, kolektif belleğin, kentin ve kentselliğinin sürdürülmesi ile doğrudan ilişkili mekânlardır.⁴⁷ Mekânlar aracılığıyla deneyimleri hatırlatan aktiviteler, sözlü olarak açığa çıktıklarında da yeniden inşa edilmektedir. Bu inşayı, fuar alanının güncel kullanımı kesintiye uğratmaktadır. Fuar ile elde edilen mekânsal davranışların belleğe alınmasıyla fuar, bireylerin doğrudan kimliğine işlemiş; kapatılması ise bireylerin kendi özleriyle, geçmişleriyle olan bağlantılarında kayıplara neden olmuştur. Yaşamayan bu alan, anıların nostaljik bir şekilde anımsanmasına yol açmaktadır. Alana yüklenen nostaljik anlamın, günümüzdeki eleştirel bakışı da biçimlendirdiği ve o yere duyulan aitlik hissinin de ortadan kalktığını göstermektedir. Fuarın anlamsal olarak daha değerli bulunduğu ve günümüz kullanımının ise zihinlerde değersizleştiği anlaşılmaktadır. Ek olarak halkı kente bağlayan, kente aidiyet hissettiren önemli bir mekânın yok edilmesi, kent halkının benliğinde boşluk oluşmasına yol açtığı; yeni işlevlerin ise bu boşluğu dolduramadığı tespit edilmiştir. Kent halkı, topluluk ruhunu, birlikte eylemde ve müştereklerde bulunma halini özlemektedir. Fuarın kapanmasının üzerinden 28 yıl geçmiş olmasına rağmen kentliye göre kente ait prestij, değer ve etkileşim, iletişim kurma boşluğu hâlâ devam edegelmektedir.

“Sıcaklık özlüyorum, çünkü insanlar hep monoton yaşama dönmüş durumda, şu anda o etkileşim yok. Şu an bir Çiftlik Caddesi’ne gittiğinizde, başka noktaya gittiğinizde, herkes mağazaya giriyor, herkes binalara giriyor ama yanından geçen kimse kimseyi tanımıyor, o konuda bile insanlar huzursuz oluyor, güvenlik yok.” (K26)

“Bence eski yaşamına geri dönmesi lazım, Samsun’un sosyal olarak birlikte vakit geçirilebileceği bir alan olması lazım, çünkü herkes birbirine yabancı hale gelmiş gibi hissediyorum, çok kopuk insanlar birbirinden...” (K34)

“O canlılığı özlüyorum, herkes birdi sanki, herkes aynı amaç için oradaydı” (K29)

⁴⁷ Bilsel, 2006:327.

Kamusal mekânlar, taşıdığı pratikler doğrultusunda kentlinin anlarına ev sahipliği yapması ile toplum tarafından bir değere sahip olurlar. Ancak dönüşüm sonrası pratikleri ile kullanılmayan fuar alanı, fuarı deneyimleyen grup için öneminin, anlamının ve değerinin olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan olumlu değerlendirmelerin ise aslında kendileri için değil de Samsun için yapılan olumlu değerlendirmeler olduğu görülmektedir. Fuarı deneyimlemeyen katılımcılar ise ‘Kurtuluş Yolu’ ve ‘Bandırma gemi maketi’ ile tarihsel değerleri anımsatması nedeniyle alanı anlamlı bulmaktadır. Fuarı deneyimleyen ve deneyimlemeyen gruplar arasında görülen bu anlam farklılığının Samsun Fuarı’nı deneyimlemiş olmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

“...Yeşillik içerisinde insanların da nefes alacağı bir yer, yani oturabileceği banklarda, kendi termosunu alıp, yiyip içebileceği bir yer.” (K4)

“Balık tutma yerleri, yürüyüş alanı, burada yaşayanlar için sabah sporlarını yapılabileceği güzel bir alan.” (K6)

“İlk girdiğimizde Kurtuluş Yolu’ndan devam ettiğimizde Bandırma gemi maketi ile karşılaşmak güzel, sahil yolu güzel, çok fazla araba geçmiyor ve insanların yürüyüşü için uygun bir alan.” (K36)

Bireylerin mekâna yükledikleri anlamlar paralelinde mekânlar yere dönüşmektedir.⁴⁸ Ancak coğrafi bir parça olarak tercih edilmeyen bu mekân, bireylerin ‘yer’e ait hissettikleri aidiyet duygularının da ortadan kalkmasına neden olmuştur.

“...Bir anlamı yok hiç yok, Samsun için de aynı geçerlidir. Samsun halkının ne gibi istifadesi vardır, bir tek düğün salonları vardır.” (K7)

“Şimdiki hali yok, bence hep aynı şeyi düşünüyoruzdur.” (K17)

“Yok, benim için hiçbir anlamı kalmadı, zannetmiyorum çok da elzem bir yer değil.” (K23)

Günümüz tüketim anlayışı doğrultusunda sürekli yapma ve yıkma eylemi ile toplumsal ilişkiler bulanıklaşmaktadır. Yaşananlar, bellek yitiminden daha fazlası olarak bireyleri, anı ve alışkanlık dahi edinilemeyecek duruma getirmektedir.⁴⁹ Fuar alanının ilk önce yaklaşık 30 yıl kadar Samsun Fuarı’na sonrasında ise karma kullanımlı yeni işlevine ev sahipliği yapması ile alan, yıkma ve yapma ikiliğine düşmüştür. Ancak dönüşüm sonrasında değişen mekânsal pratikler, kent sakinlerini yeni anı ve alışkanlık edinemediği ve yeni anlamlar üretmediği bir konuma getirmiştir.

“Benim için yok, eğer değerlendirilirse olur ama şimdi halk için de yoktur.” (K2)

“Hiçbir önemi yok, Samsun için de kesinlikle yoktur.” (K15)

“Yok, Samsun için orası genelde çok gelip geçilen yer oldu.” (K25)

Sonuçlar ve Öneriler

Samsun Fuarı, ziyaretçilerin etnik, cinsiyet, kültürel ve sınıfsal ayrımlarından bağımsız olarak kolektif bir kimlik olma şeklini barındırmış; bu nedenle de her gruptan bireyleri bir araya getiren demokratik alan olmuştur. Samsun Fuarı’nın kentli belleğindeki konumu ise kültürel bir öge olarak başlangıcından itibaren zamanla güçlenmiş ve deneyimlerin yaşandığı, kolektif belleğin oluştuğu bir kamusal mekâna işaret etmektedir. Bu nedenle kimlik, grup ve kent aidiyeti için önemli olan kolektif bellekte Samsun Fuarı’nın yadsınamayacak büyüklüğü söz konusudur.

Bireysel ya da grup deneyimlerine bağlı olarak paylaşılan, kolektif bellekte de önemli bir yeri olan anıların Samsun Fuarı’ndaki yapılarla doğrudan bağlantılı olduğu görülmüştür. Anımsamanın uyarıcı nesnelere varlığı ile meydana geldiği düşünüldüğünde bazen mekânların direkt

⁴⁸ Punter, 1991: 24-27.

⁴⁹ Connerton, 2014:119-120.

olarak kendisinin bazen de anımsamayı uyaran nesnelere düzlem sağlaması ile belleğin oluşum sürecinde mekânların etkili olduğu bu çalışmada da görülmüştür. Bu bağlamda Samsun Fuarı'nın kolektif bellekteki sürekliliği ve yıkım etkinliğinin bellek sürecini nasıl etkilediği ayrıca sorgulanmıştır. Samsun Fuarı kolektif bellekte her ne kadar canlılığını sürdürüyor olsa da 1990'larda ve sonrasında gerçekleştirilen mekânsal yıkımlar, unutmalara neden olmuştur. Kent halkı için önemli olan Samsun Fuarı'nın kapatılma kararı ve süreç içinde yaşanan yıkımlar, fuarın anımsattığı mekânları da ortadan kaldırmış; fuar alanının imajı değişmiş, özgün yapıları kaldırılmış ve dolayısıyla kolektif bellekte geçmişi anımsatacak izler yok olmuştur. Dolayısıyla Samsun Fuarı yok olurken kolektif belleği oluşturan sosyal ve mekânsal değerler de unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak mekânların yok oluşunun her zaman bellekten silineceği anlamı taşımadığı ve fakat uzun vadede unutmaların olabileceği düşünülmektedir.

Dönüşüm geçiren Samsun Fuar alanı bugünkü kullanımıyla bir mekân olarak kamusal olma niteliğini kaybetmiştir. Anımsanan ya da unutulmuş olan birçok bireysel ve toplumsal anlatımın, ideolojik kurguların temsillerine ve mekânsal deneyimlerine sahne olmuş olan bu kamusal mekânın belleği, bugün kentli için okunması imkânsız kentsel topoğrafya niteliğindedir. Birleştirici/toplayıcı, kente değer katan bir kamusal mekân olma özelliği yok olmuş; alan, kentli tarafından kullanılmayan, boş, atıl bir mekâna dönüşmüştür. Paylaşılanlar ve kendisine yüklenenler doğrultusunda Samsun Fuarı ile 'yer'e dönüşen alan, günümüzde kentli için yaşı(a)madıkları ve hissettir(e)medikleri ile yer olma özelliğini kaybetmiştir.

Bir yerin anlamı, günlük hayattaki eylemler ile sürekli yeniden inşa edilmektedir. Samsun Fuar alanının yaşadığı kimlik kaybının ve önemini kaybetmesinin yanında dönüşüm sonrasında değişen mekânsal pratikler, kent sakinlerini yeni anı, alışkanlık edinemediği, yeni anlamlar üretmediği ve yeni bir bellek katmanının oluşmadığı bir konuma getirdiği ortaya çıkmıştır. Kente aidiyet hissettiren önemli bir mekânın yok edilmesi, kent halkının benliğinde boşluk oluşmasına yol açmış; yeni işlevler ise bu boşluğu dolduramamıştır.

Samsun kent halkının bu alana ilişkin eleştiri konularına nitelik artırıcı düzenlemelerle birlikte yer verilmelidir. İşlev karmaşasının yaşandığı bu alanın boş ve âtil kalmayacak şekilde ele alınması, işlevlendirilmesi, farklı yaş gruplarının kullanımına hizmet edebilen sosyal ve kültürel kullanıma yönelik mekân ve işlev çeşitliliğinin artırılması, sosyo-ekonomik olarak mekân çeşitliliğinin sağlanması, güvenlik problemlerinin çözülmesi ve kalitesinin artırılarak kente kazandırılması zorunlu görülmektedir. Bu alanda fuarların alt organizasyonu olarak kabul edilen panayırların modern bir anlayışla ele alınarak kentlinin gerek yerle gerekse de geçmişle kesintiye uğrayan bağlantısı tekrar sağlanabilir. Tüm bunlara ek olarak anılarda yaşamaya devam eden Samsun Fuarı'na, yerel politikada da yer verilmelidir. Kent tanıtım programlarında fuarın mekânsal ve işlevsel yolculuğunun yanı sıra kentli deneyimlerinin de dinlenebileceği sunular ele alınarak kentli belleğinin sürekliliği kurulmaya çalışılmalıdır.

Mekânsal gelişim stratejileri izlenirken yönlendirici nitelikteki kolektif belleğin tanımlayıcı kavramsallığı ile birlikte hareket edilmelidir. Çünkü kolektif belleğin zarar görmesi, toplumu bir arada tutan değerlerin de zarar görmesi, bir gruba olan ortaklığın ve aidiyetin de azalmasına neden olmaktadır. Samsun Fuarı gibi mekânların bağlamlarını korumaları, taşıdığı değerlerin ve anlamların gelecek nesillere aktarılması, kentin tarihi, kültürel mirası ve kolektif belleğin devamlılığı için önem taşımaktadır. Bu nedenle kentin hafıza mekânlarına yıkıcı değil yapıcı bir unsur olarak bakılması gerekmektedir. Bu kapsamda mekâna sadece fiziksel bir eleman ya da ekonomik kazanç aracı olarak bakılmaması, kente ve kentliye aidiyet, kimlik, birliklilik gibi ruhu besleyen, soyut değerleri kazandıran bir öge olarak değerlendirilmesi, günümüz yaşamında işlev olarak sürdürülebilirliği olmayan Samsun Fuarı gibi yerleri yıkmak yerine mekânsal değerleri koruyarak yeniden değerlendirilmesi gerekli ve zorunlu görülmektedir. Böylelikle mekân ve toplum arasındaki bağın kuvvetlenmesine, kolektif belleğin beslenmesine ve sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olmalıdır. Kamusal mekân ve kolektif bellek

ilişkisinde ortaya çıkan bu sonuçların, karar verici mekânizma ve aktörlere, kamusal mekâna müdahale yaklaşımları kapsamında fayda sağlayacağı ve yönlendireceği umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Altan Bayraktar, Ümmü (2015), “Fractions in Urban and Collective Memory and Transformation of Public Space: The Harbor Example in the Kyrenia Town”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11, 44, 291-317.

Assmann, Jan (2015), *Kültürel Bellek*, çev. A. Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Atkinson, Richard C. and Shiffrin, Richard M. (1968), “Human Memory: A Proposed System and its Control Processes”, *The Psychology Of Learning And Motivation*, 2, 89-195.

Aytaç, Ömer (2013), “Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu”, *İdeal Kent*, 9, 138-169.

Bergson, Henri (2015), *Madde ve Bellek*, Ankara: Dost Yayınevi.

Bilsel, Cana (2006), “Kentsel Dönüşüm, Çözülen Kentler ve Parçalanan Kamusal Alan”, *Mimarlık Dergisi*, Ocak-Şubat, 327.

Connerton, Paul (2014), *Modernite Nasıl Unutturur*, çev. K. Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Çalak, Işıl Ekin (2012), “Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekânlar: ULAP Platz Örneği, Almanya”, *Tasarım+Kuram*, 13, 34-47.

Downs, Roger M. and Stea, David (1973), *Image And Environment: Cognitive Mapping And Spatial Behavior*. Chicago: Aldine Pub. Co.

Halbwachs, Maurice (2016), *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, çev. B. Uçar, Ankara: Heretik Yayınları.

_____ (2017), *Kolektif Hafıza*, çev. B. Barış, Ankara: Heretik Yayınları.

Keskin, Kader ve Midilli Sarı, Reyhan (2018), “Bir Kamusal Mekânın Kolektif Bellekteki Yeri”, *2.Uluslararası Mimarlık ve Tasarım Kongresi*, Çanakkale, 1103-1114.

Keskin, Kader (2022), *Bellek-Mekân Etkileşimi Bağlamında Samsun Fuarı'nı Anlamak*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Fen Bilimleri Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Kümbetoğlu, Belkıs (2008), *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lefebvre, Henri (1974), *Mekânın Üretimi*, çev. I. Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Licata, Laurent; Klein, Olivier and Gely, Raphael (2007), “Memoire des Conflits, Conflits de Memories: Une Approche Psychosociale et philosophique du Role de la Memoire Collective Dans les Processus de Reconciliation Intergroupe”, *Social Science Information*, 46/4.

Locke, John (2000), *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I-II. Kitap*, çev. M. Delikara Topçu, Ankara: Öteki Yayınevi.

Neisser, Ulric (1993), *The Self Perceived, The Perceived Self: Egological and Interpersonal Sources of Self-Knowledge*, ed. U. Neisser, New York: NY Cambridge University Press.

Nora, Pierre (2006), *Hafıza mekânları*, çev. M.E. Özcan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Norberg-Schulz, Christian (1980), *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli, New York.

Öner, Bengi (2008), “Sosyal Temsiller”, *Kriz Dergisi*, 10/1, 29-35.

Punter, John V. (1991), "Participation in the Design of Urban Space", *Landscape Design*, 200, 24-27.

Rossi, Aldo (2006), *Şehrin Mimarisi*, çev. Gürbilek, N., İstanbul: Kanat Kitap.

Sargın, Güven Arif (2002), *Kamu, Fent ve Politika, Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sayar Avcıoğlu, Seçil ve Akın, Oya (2017), "Kolektif Bellek ve Kentsel Mekân Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyü Koruma Bölgesi'nin Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi", *İdeal Kent*, 8/22, 423-450.

Sennett, Richard (2013), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. S. Durak, A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Subaşı, Güzin (1999), "Bilişsel Öğrenme Yaklaşımı Bilgiyi İşleme Kuramı, Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi", *Mesleki Eğitim Dergisi*, Ankara, 1/2, 27-36.

Türnüklü, Abbas (2000), "Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 6/4, 543-559.

Yalım, İnci (2002), "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", ed. Sargın G.A., *Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekcan, Ali (2011), *Hafıza Psikolojisi: Otobiyografik Hafıza, Hafıza Çalışmayı, Şirince*.

Uludağ, Zeynep ve Aycı Hilal (2016), "Modernin Güçlü Sahnesi Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Kolektif Belleğin İnşası ve Toplumsal Unutma Süreci", *İdeal Kent*, 7/20, 746-773.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Çalışmada alan çalışması ilk yazar tarafından yapılmış ve çözümlenmiş; analizler, bulgular ve raporlama iki yazarın ortak katkısıyla gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Saka Akın, Emine - Kalınbayrak Ercan, Aygün, “Köhneleşmiş Tarihi Kent Çekirdeklerinin Soylulaştırılması Üzerine: Tokat Sulu Sokak Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.311-341. DOI: 10.31765/karen.1200623

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale, yazarlar tarafından “5. Tokat Sempozyumu, 14-15-16 Ekim 2022”de sözlü sunulan ve tam metni yayımlanmamış olan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr.,

Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE

✉ sakın7@hotmail.com

ORCID : 0000-0001-5887-5553

*** Doç. Dr.,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Tokat/TÜRKİYE

✉ aygun.ercan@gop.edu.tr

ORCID : 0000-0002-8365-7088

Anahtar Kelimeler: Koruma, İyileştirme, Çöküntü alanı, Sulu Sokak, Tokat

Keywords: Conservation, Improvement, Urban decay, Sulu Sokak, Tokat

Geliş Tarihi / Received Date: 07.11.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.09.2023

KÖHNELEŞMİŞ TARİHİ KENT ÇEKİRDEKLERİNİN SOYLULAŞTIRILMASI ÜZERİNE: TOKAT SULU SOKAK ÖRNEĞİ*

Emine SAKA AKIN** - Aygün KALINBAYRAK ERCAN***

Öz: Sanayi Devrimi sonrası başlayan kırsaldan kentlere göç hareketleri kentleri sosyo-kültürel, ekonomik, teknik pek çok açıdan derinden etkilemiştir. Göçler nedeni ile hızlı ve plansız büyüyen kentlerin en önemli sorunlarından biri de kentlerin merkezleri içinde kalan tarihi kent çekirdeklerinin çöküntü alanları haline gelmesidir. Tarihi kent çekirdeklerinde yer alan yapıların günün işlevlerini karşılayamamaları ile başlayan süreç onların terk edilerek bakımsız kalmalarına neden olmuştur. Bakımsız kalan yapılar da çoğunlukla depo alanlarına dönüşmüş ya da düşük gelir gruplarına satılmış/kiralananmıştır. Böylece tarihi kent merkezleri geliri düşük grupların ya da işsizlerin yaşadığı alanlara dönüşürken, gelir seviyesi yüksek olanlar ise kentin yeni yerleşim alanlarına doğru taşınmıştır. Kısaca tarihi kent merkezlerinde nüfusun demografik yapısının değişmesiyle başlayan bu süreçler fiziksel ve mekânsal değişimle sonuçlanarak köhneleşmiş tarihi kent merkezlerini ortaya çıkarmıştır. Köhneleşmiş bu tarihi merkezlerin tekrar kentin önemli alanlarına dönüşmesine yönelik yapısal ve mekânsal müdahalelerle yapılan iyileştirme çalışmaları sosyal, ekonomik, demografik pek çok değişimi meydana getirir. Bu değişimlerin en önemli sonuçlarından biri de soylulaştırma kavramıdır. Bu çalışmada Türkiye’de yer alan Tokat kentinin köhneleşmiş tarihi kent ve ticaret merkezi olan, Sulu Sokak’ta yapılan koruma ve iyileştirme çalışmalarının soylulaştırma kavramı çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır. Çalışma alanı içerisinde yer alan pek çok tarihi yapı kentin tarihini yansıtmaktadır. Tokat Kalesi’nin güney eteklerinde yer alan Sulu Sokak ve çevresi 2000’li yıllara gelindiğinde çöküntü alanı haline gelmiştir. Çalışmanın amacına yönelik öncelikle Sulu Sokak ve üzerindeki tarihi yapıların 2000 yılı öncesi ve sonrası durumları irdelenmiştir. Yapılan irdelenmeler sonucunda, kamu kurum ve sivil toplum kuruluşları eliyle 2005 yılından itibaren Sulu Sokak’ta gerçekleştirilen koruma çalışmalarının, alanda iyileşme ve demografik bir değişim sağladığı görülse de bu çalışmaların tarihi yapıların tekil restorasyonları ve çevre düzenlemelerinden öteye gitmediği anlaşılmıştır. Bu çalışma ile tarihi kent çekirdeklerinde yapılacak koruma çalışmalarının bilimsel ve bütüncül koruma yaklaşımları çerçevesinde ele alınmasının ve üst karar vericilerin önemi ortaya konulmuştur.

ON GENTRIFICATION OF DILAPIDATED HISTORICAL CITY CORES: THE CASE OF TOKAT SULU SOKAK

Abstract: The migration movement from rural areas to cities that began after the Industrial Revolution has deeply affected cities in socio-cultural, economic, and technical aspects. One of the most significant problems of rapidly growing and unplanned cities due to migration is the transformation of historical city cores into areas of decay within the city centers. The process, which began with the inability of the buildings in historical city cores to fulfill their daily functions, has led to their abandonment and neglect. Neglected buildings have often been converted into storage areas or sold/rented to low-income groups. As a result, historical city centers have transformed into areas where low-income groups or unemployed individuals reside, while those with higher income have moved towards the new residential areas of the city. In short, these processes, which have started with the demographic transformation of the population in historical city centers, have resulted in physical and spatial changes, revealing dilapidated historical city cores. The improvement efforts through structural and spatial interventions aiming to restore these dilapidated historical centers

to important areas of the city bring about various social, economic, and demographic changes. One of the most significant outcomes of these changes is the concept of gentrification. This study aims to examine the conservation and improvement efforts carried out in Sulu Sokak, the historical city and commercial center of the city of Tokat, located in Turkey, within the framework of gentrification. Many historical structures within the study area reflect the history of the city. Sulu Sokak and its surroundings, located on the southern slopes of Tokat Castle, had turned into a decayed area by the 2000s. In order to achieve the aim of the study, the conditions of Sulu Sokak and the historical structures on it before and after the year 2000 were analyzed. As a result of the analysis, it was observed that the conservation efforts carried out in Sulu Sokak since 2005 by public institutions and non-governmental organizations have led to improvement and demographic changes in the area. However, it was understood that these efforts did not go beyond the individual restoration of historical structures and urban landscape. With this study, the importance of approaching conservation efforts in historical city cores within scientific and comprehensive conservation approaches, and the significance of decision-makers, have been emphasized.

Giriş

Değişen ve dönüşen kentler içinde yer alan tarihi yapı ve alanların korunması bilimsel olarak 19. yüzyılda tek yapı ölçeğinde başlamıştır. Daha sonra Gustavo Giovannoni (1873-1947) tek yapı ölçeğinden başlayan restorasyon ve koruma çalışmalarının daha bilimsel ve çevreleri ile birlikte ele alınması gerekliliğini öne sürmüştür. Giovannoni'nin tarihi yapıların çevreleri ile ele alınması gerekliliği 1931 yılında Atina'da yapılan *Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenlerin I. Uluslararası Konferansı* ile benimsenmiştir.¹ Bu toplantı ile koruma konusu uluslararası bir boyut kazanmış ve uluslararası iş birliğinin önemi ortaya konulmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında tarihi yapı ve kent parçacıklarının yok olmasıyla kültürel mirasın korunmasının önemi Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşınmıştır. Sonuç olarak BM bünyesinde kültürel ve tarihi varlıkların dünya mirası olarak korunmasına yönelik 1946 yılında The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), 1959 yılında The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM, Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi), 1965 yılında ise International Council on Monuments and Sites (ICOMOS, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) kurulmuştur. Eski eserlerin tanımı, korunması ve onarımları ile ilgili ilkeler üzerine karara varmak ve bunları uluslararası bir temele yerleştirmek amacıyla 1964 yılında yapılan Venedik Tüzüğü önemli bir çalışmadır. Bu yıllardan itibaren yapılan pek çok sözleşme, tüzük, konferans gibi uluslararası çalışmalarda koruma kavramı, kültürel mirasın tanım ve kapsamı şu şekilde genişletilmiştir:

¹ Ahunbay, 2004: 19.

- Tarihi yapıların tek yapı kavramından kentsel ya da kırsal yerleşme boyutuna taşınması, sadece büyük sanat eserlerinin değil zaman geçmesi ile kültürel anlam kazanmış daha basit, sıradan eserlerin de korunması gerekliliği²
- Kültür miraslarının taşınmaz ve taşınabilir kültür varlığı olarak ele alınması³
- Kültür mirası ya da tarihi anıt kavramının sadece mimari eserler olmadığı, belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsamaması⁴
- İnsan eli dışında doğa ve doğa ile insanın birlikte yarattığı eserleri, elle tutulmayan-somut olmayan mirasların (toplulukların yaşam biçimleri, inançları gibi), yaşayan toplulukların kültürel mirasını ve bir yerin fiziksel dokusu, atmosferi, peyzaj alanları, aurası ve endüstri mirasını da kapsamaması⁵
- Kültürel mirasların korunmasında ekonomi ve toplumsal yapı arasında doğru ilişkileri kurabilen, sosyal dokuyu dikkate alan, fiziksel çevrenin yaşayanı ile birlikte korunmasına özen gösteren bütünlük koruma yaklaşımı ile ele alınması⁶
- Kültürel miras kapsamına su altında kalan kültürel mirasların da alınması⁷
- Kültürel peyzaj kavramının ortaya konulması⁸
- Kültürel mirasın mekanlar ve insanlar arasındaki zaman içindeki etkileşiminden kaynaklanan çevrenin tüm özelliklerini içeren sürdürülebilir koruma anlayışı içerisinde ele alınması⁹

Günümüzde de hala devam eden kültürel mirasın korunması çalışmaları kentsel ölçekte çok boyutlu, disiplinler arası, bütünlük ele alınmakta olup soyut kavramları da içeren bir anlayışa doğru evrilmektedir. Somut kültürel mirasa yönelik yapılan sağlamlaştırma, bütünlük, yeni işlev verme, çağdaş ek, temizleme, taşıma gibi tüm restorasyon tekniklerinin kentsel ölçekten bakılarak sürdürülebilir mimari planlama ve müdahaleler kapsamında uygulanması ön görülmektedir. Bu uygulamaların hem yapının kentle hem de toplumla bütünlüğünü sağlayacak somut ya da somut olmayan diğer çevresel etkenlerin de göz önünde bulundurulması yapılmaması sürdürülebilir bir koruma yaklaşımı olacaktır.

Tarihi yapı ve alanlarda terk edilme ile başlayan demografik değişim de son yıllarda koruma yaklaşımlarının tartıştığı diğer bir konudur. Sanayi Devrimi sonrasında kırsaldan kentlere artan göç hareketleri ile hızlı ve plansız şekilde büyüyen kentlerin en büyük sorunlarının başında kent merkezleri içinde kalan tarihi ticaret ve konut alanlarının köhneleşmesi gelmektedir. Tarihi kent çekirdeklerinde yer alan bu yapıların günümüz işlevlerini karşılayamamaları ile başlayan süreç onların terk edilerek bakımsız kalmalarına neden olmuştur. Geleneksel konut alanları değişen toplum ve aile yapısı nedeniyle insanların fiziksel konfor şartlarını karşılamamaya başlamış ve geliri yüksek aileler kentlerin yeni yerleşim bölgelerine taşınmış ya da daha büyük kentlere göç etmişlerdir. Kentlerin kalbinin attığı tarihi ticaret alanlarında da benzer bir durum söz konusudur. Küreselleşen dünyada ticaret şekilleri değişmeye başlamış ve ticaret yapan kişiler buna ayak uydurmak için yeni ticaret alanlarına yönelmişlerdir. Geçmişte çoğunlukla geliri yüksek kişilerin yaşadığı, ticaret yaptığı kentin bu prestijli alanları zamanla terk

² Venedik Tüzüğü, 1964.

³ UNESCO, Lahey Sözleşmesi, 1954.

⁴ Venedik Tüzüğü, 1964.

⁵ UNESCO, Dünya Kültürel Mirasının Korunması Hakkında Sözleşme, 1972.

⁶ Avrupa Mimari Miras Tüzüğü, Amsterdam Bildirgesi, 1975.

⁷ ICOMOS, 1996.

⁸ Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, Avrupa Konseyi 2000.

⁹ Avrupa Konseyi, Kültürel Mirasın Toplum İçin Değeri, Çerçeve Sözleşme, 2005.

edilmiştir. Terk edilen alanlarda bulunan tarihi yapılar ilk sahipleri tarafından genellikle kentlere göç eden geliri düşük kişilere ya kiraya verilmiş ya da satılmış, sonuç olarak tarihi yapılar el değiştirmeye başlamıştır. Böylece kentin merkezi kırsaldan kente göçmüş geliri düşük işçi ya da işsizlerin yaşadığı alanlara dönüşürken gelir seviyesi yüksek olanlar ise kentin yeni yerleşim alanlarına yani kentin dışına doğru göç etmektedir. Esasında bu hareketler sonrasında tarihi kent merkezlerinde nüfusun demografik yapısının değişmesiyle başlayan süreç fiziksel ve mekânsal değişimle sonuçlanmıştır.

Değişen yaşam biçimlerine ve günümüz kullanımlarına uygun olmayan tarihi yapı ve alanların tekrar kent yaşamına katılması amacıyla günün beklenti ve ihtiyaçlarına göre yeni işlevlerle kullanılması en yaygın koruma yöntemlerinden biridir. Ancak tarihi yapıların korunmasında bir araç olan yeniden işlevlendirme hem yapı hem de kent ölçeğinde bazı sınırlar içinde yapılmalıdır.¹⁰ Aksi halde tarihi yapının orijinal işlevini kaybetmesiyle yapı kullanıcılarının göç etmesi; bu alanların kültürel alt yapısının yok olmasına, kimlik ve karakterlerinin kaybedilmesine yol açabilir.¹¹ Bu bağlamda yapılan onarım ve yeni işlev çalışmaları ile mekânsal, fiziksel ve sosyal değişim/dönüşümler ortaya çıkmaktadır. Bu değişim/dönüşümün önemli sonuçlarından biri de son yıllarda soylulaştırma (gentrification, mutenaştırma, seçkinleştirme) kavramı olarak ifade edilen koruma yaklaşımıdır. Dünyada 1950’li, Türkiye’de ise 1980’li yıllarda, ilk örnekleri İstanbul’da görülen, köhneleşmiş ve gecekondu alanlarına dönüşmüş tarihi kent dokularında soylulaştırma olarak ifade edilen ve kent dokularında değişimler meydana getirmiş çalışmalara başlanmıştır.¹² Esasında sosyolog Ruth Glass tarafından soylulaştırma kavramı ilk kez 1964 yılında kullanılmıştır. Glass bu kavramı, Londra’da terk edilmiş bir endüstri alanındaki işçi konutlarının orta ve üst gelir grupları tarafından satın alınarak yenilenmesi ile bölgenin değişen sosyal yapısının ifade etmek için kullanmıştır.¹³ Soylulaştırmanın tanımı Modern Coğrafya Sözlüğünde (A Modern Dictionary of Geography), kent merkezinde yoksul sınıfın yaşadığı standart altı yapıların modernize edilerek buralara orta sınıf ve varlıklı sınıfın yerleştirilmesi olarak yapılmıştır.¹⁴ Sadece yapıların iyileştirilmesi ve nüfus değişimine işaret eden bu tanımlama eksik ve yetersiz kalmaktadır. Kent merkezleri içinde oldukça değerli araziler üzerinde bulunan kültürel varlıkların rantının yüksek olması da bu alanlarda yapılacak koruma çalışmalarının diğer sosyo-ekonomik sorunlarından. Enlil,¹⁵ soylulaştırma kavramının 1970’lerden sonra daha geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşüme işaret ettiğini, kavrama sadece konut alanlarının rehabilitasyonunun neden olduğu bir nüfus değişimi hareketi olarak bakılmaması gerektiğini, aksine kavramın kent merkezlerinin yeniden ele geçirilmesine neden olacak sınıfsal bir proje olarak da değerlendirilebileceğini belirtir. Çünkü soylulaştırma kavramı sadece bir mahallenin ya da bir sokağın canlanması için uygulanan bir kamu yatırımı olmadığı gibi o alana yerleşen üst orta sınıfın yarattığı yeni bir çevreye karşılık değildir. Bunun ötesinde rant ve emlak esaslı da değildir.¹⁶ Bu kavram kentsel yenilemeyi de içine alan tarihi değerleri sürdürülebilirlik, değerini arttırmak, güvenli bir ortam yaratmak ve kentlere estetik biçim kazandırmak gibi çok yönlü amaçları olan bir korumaya işaret eder.¹⁷ Bu bağlamda tarihi yapıların işlevi korunarak iyileştirilmesi ya da turizme hizmet edecek yeni işlevlere uyarlanması soylulaştırma kavramının karşılığı olmayıp daha geniş kapsamlı bir olgunun kent merkezlerinin sınıfsal olarak yeniden yapılanmasının bir boyutudur.¹⁸ Özden soylulaştırmayı “sosyo-kültürel olarak bozulmuş, çöküntüye uğramış ve bu nedenle fiziksel çevresi bozulmuş

¹⁰ Erder, 2007.

¹¹ ICOMOS, 2011.

¹² Çeker ve Belge, 2015: 78.

¹³ Halaç, vd., 2016: 494.

¹⁴ Witherick, vd., 2001; Çeker ve Belge, 2015: 78.

¹⁵ Enlil, 2000: 46.

¹⁶ Kayasü ve Yetişkul, 2013.

¹⁷ Bali 2020: 116.

¹⁸ Enlil, 2000: 47.

alanlarda sosyal yapının ıslah edilmesi” şeklinde tanımlar.¹⁹ Bu nedenle dinamik ve çok boyutlu olan kent içinde yapılacak bir soylulaştırma çalışması toplumsal, ekonomik, demografik, sosyal, siyasi ve teknik gibi birçok alanı kapsamayı ve disiplinler arası bir çalışmayı gerekli kılar.

Türkiye’de mekânsal, fiziksel ve sosyal değişim/dönüşüm sağlayacak iyileştirme çalışmalarının ilk örnekleri İstanbul’da görülmektedir. İstanbul’da sit alanı olan Sultanahmet Bölgesi’nde bulunan Soğukçeşme Sokağı’nda 1986 yılında bir yenileme çalışması yapılmıştır. Yenileme öncesinde, bu sokakta bulunan Roma Sarnıcı araba tamirhanesi olarak kullanılırken sokaktaki evler ve türbe (Naziki Tekkesi) oldukça harap bir durumdaydı ve yıkılması istenmekteydi. Ancak Turing Vakfı’nın çabaları ile sokaktaki yapıların restorasyonları yapılmış, türbe orijinal işlevi ile kullanılırken Roma Sarnıcı lokantaya, geleneksel konutlardan biri İstanbul Kitaplığı’na, diğer konutlar ise pansiyona dönüştürülmüştür.²⁰ Bu sokakta yapılan bu iyileştirme ile sokağın kullanım amacı ve kullanıcı profili değişmiştir. İstanbul dışında küçük kentlerde ise bu çalışmalar 2000’li yıllardan sonra öncelikle sokak sağlıklaştırma çalışmaları olarak başlamıştır. Aynı dönemde, Tokat’ta da tarihi dokularda koruma çalışmaları ilk olarak sokak sağlıklaştırma çalışmaları şeklinde başlamıştır. Tokat Belediyesi tarafından Halit, Bey ve Bey Hamam sokaklarında demografik bir değişim olmadan sadece yapıların sokak cephelerinde sıva tamirati, boyama ve ahşap doğrama değiştirme şeklinde sağlıklaştırma çalışmaları yapılmıştır. Tokat Kültür Müdürlüğü ve OKA desteği ile 2015 yılında Halit Sokak’ta, yapıların rehabilitasyon-restorasyonları, sokağın günümüz konfor koşulları bağlamında fiziksel ve mekânsal kullanımına yönelik müdahaleler ile değişim/dönüşümüne neden olacak bir proje yaptırılmış ve 2017 yılı itibari ile projenin uygulanmasına başlanmıştır.²¹ Ancak uygulanmaya başlanan projede sokağın değişimini/dönüşümünü sağlayacak kararların dikkate alınmadığı görülmüştür.²²

Çalışmanın konusunu oluşturan Sulu Sokak ve çevresi, Tokat kentinin tarihi kent çekirdeği ve ticaret merkezidir. Bu alanda yer alan tarihi yapıların 2000’li yılların başında yapısal ve kullanım durumlarına bakıldığında, pek çoğunun boş, atıl ya da uygun olmayan kullanımlara sahip olduğu görülmekteydi. Bazı yapılar sokak kotunun 5-6 m altında gömülü olarak kaderine terk edilmiş, bazıları ciddi yapısal sorunlara sahip bir şekilde depo olarak kullanılmaktaydı. Genel olarak tüm yapılara bakıldığında cami ve mescit yapıları dışındaki diğer yapıların onarımına ihtiyacı bulunmaktaydı. Tarihi yapıların hem bakımsız ve harap olması hem de değişen yaşam koşulları, beklenti ve istekler nedeni ilk sahipleri tarafından boşaltılmış ve terk edilmişlerdi. Bu tarihlerde artık Sulu Sokak tehlikeli, güvensiz bir gecekondu bölgesi olarak kent merkezinde olmasına karşın kent merkezinden dışlanmıştı. Sulu sokak ve çevresinde ilk restorasyon çalışması 2005 yılında Yağlıbasan (Çukur) Medrese ile başlamıştır. Bu restorasyon tek yapı ölçeğinde, herhangi bir işlev verilmeden, sadece onarımına yönelik olmuştur. Bu alanda yer alan pek çok tarihi yapının 2005 yılından 2022 yılına kadar restorasyonları yapılmış ve bu yapılar farklı işlevlerle kullanılmaya başlanmıştır. Son olarak da Tokat Belediyesi’nin çalışmaları ile sokağın çevre düzenlenmesi yapılmıştır. Bu çalışmada Tokat kentinin tarihi ticaret merkezinin köhneleşmesi ile başlayan sürecin iyileştirilmesine yönelik yapılan koruma çalışmalarının soylulaştırma kavramı üzerinden sorgulanması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik de çalışma literatüre ve 2002 yılından bu yana yazarlar tarafından gerçekleştirilen alan çalışmalarına temellendirilmiştir. Yapılan çalışmalarla Sulu Sokak ve üzerindeki yapılar hakkında geçmişten günümüze bilgiler elde edilmiştir. Tek yapı ölçeğinde müdahalelerin türü, niteliği, derinliği ve kalitesi bu makalede derinlemesine ele alınmamış olup restorasyonlar soylulaştırma üzerinden irdelenmiştir. Elde edilen veriler analiz edilerek Tokat kentinin

¹⁹ Özden, 2001: 258.

²⁰ Şenel ve Ekinci, 2021: 111.

²¹ Akın, 2018: 274.

²² Tokat Kültür Sokağı Fizibilite Projesi, 2015, E. S. Akın, A. Kalınbayrak Ercan, E. Yaprak Başaran tarafından hazırlanan projede sokağın değişimine yol açacak her bir yapı için işlev değişiklikleri ve işlev değişikliklerine uygun çevre düzenleme önerilmiştir. Ancak projenin uygulanması sırasında bu öneriler gözetilmeden sadece sokak zemin değişikliği ve sokağa bakan cephelerde sağlıklaştırma yapılmıştır.

tarihi kent merkezindeki iyileştirme çalışmalarının mekânsal, fiziksel ve sosyal bir değişim/dönüşüm sağlayıp sağlamadığı tartışılmıştır.

1. Çalışma Alanı

Tokat Kalesi üzerinde Roma Dönemi'nde kurulan Tokat kenti, Danişmendliler zamanında ilk olarak kalenin güney eteklerine doğru yayılmaya başlamış ve kentin tarihi kent ve ticaret merkezi bu alanda oluşmuştur. Bu çalışmanın materyalini oluşturan bu alan günümüzde Sulu Sokak ve çevresidir (Foto. 1), (Şekil 1). Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Dönemi'nde Anadolu'da önemli ticaret güzergahları Tokat kentinden, Sulu Sokak üzerinden geçmekteydi. Dolayısıyla, ekonomik durumu güçlü olan kentin ticari hayatı Sulu Sokak ve yakın çevresinde geçmekteydi. Osmanlı Devleti'nin son döneminde kent içinde yapılan yol çalışmaları sırasında açılan Gaziosmanpaşa Bulvarı ile bağlanan Sulu Sokak ve çevresinde pek çok geleneksel konut, han, hamam, cami, medrese gibi önemli anıtsal yapılar bulunmaktadır.²³ Cumhuriyet Dönemi'nden 2000'li yıllara kadar ise alanda niteliksiz yapılar inşa edilmiş zamanla kent merkezinin kentin kuzey ve batı yönüne kayması ile Sulu Sokak ve çevresi ticaret merkezi olarak önemini kaybetmiştir.

Foto. 1. Tokat Sulu Sokak ve Çevresinin Görünümü, 2022 (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü)

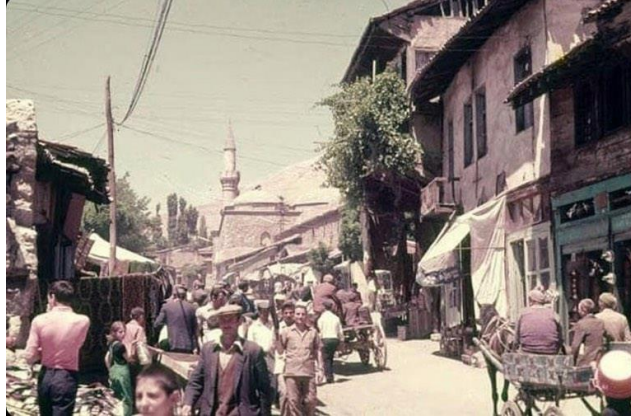
Şekil 1. Tokat ve Sulu Sokak'ın Havadan Görünümü, 2022 (Google Earth görüntüsünden işlenerek)

²³ Akın, 2009: 223-224.

2. Sulu Sokak ve Çevresinin Köhneleşme Süreci

Türkiye’de 1950-1980 yılları arasında kırsaldan kente başlayan göçler yoğun olarak devam etmiş²⁴ ve sonucunda da plansız ve çarpık kentleşme ile karşı karşıya kentler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Anadolu’da küçük bir kent olan Tokat, daha çok dışa göç verdiği için bu olumsuzluklarla daha geç yüz yüze kalmıştır. Hızlı nüfus artışı yaşanmayan kentte Sulu Sokak ve çevresindeki ticari canlılık 1980’li yıllara kadar devam etmiştir (Foto. 2). Tokat tarihi kent çekirdeği Sulu Sokak, Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu’nun (GEEAYK) 14.11.1981 tarih ve A-3218 sayılı kararı ile 1/5000 ölçekli imar planında 1. derecede kentsel sit alanı içine dâhil edilmiştir.²⁵ 1980 yılına kadar ticari hayatı canlı olan Sulu Sokak’ın kentsel sit alanı içine dâhil edilmesi dışında 2000’lere kadar alanda herhangi bir koruma çalışması yapılmamıştır.

Foto. 2. Tokat Sulu Sokak’ın Ticari Hayatın Canlı Olduğu 1974 Yılı (H. Erdem Arşivi)²⁶

Sulu Sokak ve çevresinde yer alan tarihi yapıların 2000’li yılların başında yapısal ve kullanım durumlarına bakıldığında, pek çoğunun boş, âtıl ya da uygun olmayan kullanımlara sahip olduğu görülmektedir. Bazı yapılar sokak kotununun 5-6 m altında gömülü olarak kaderine terk edilmiş, bazıları ciddi yapısal sorunlara sahip bir şekilde depo olarak kullanılmaktaydı. Genel olarak tüm yapılara bakıldığında cami ve mescit yapıları dışındaki yapıların onarıma ihtiyacı bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere tarihi yapıların hem bakımsız ve harap olması hem de değişen yaşam koşulları, beklenti ve istekler nedeni ilk sahipleri tarafından boşaltılmış ve terk edilmişlerdi.

Sulu Sokak’ta terk edilerek bakımsız hale gelen tarihi yapıların yanı sıra alana ya da tarihi yapılara eklenen niteliksiz ek ve yapılar da alanın köhneleşme sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca, alanda inşa edilen niteliksiz ek ve yapılarda kullanılmak üzere tarihi yapılardan yapı malzemesi devşirilmesi de tarihi yapılara verilen zararları arttırmıştır. Örneğin, Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nde görevli mimar Özkan Öner²⁷ ile yapılan görüşmeler sırasında Sulu Sokak’ta yer alan Deveci Han’ın iç avlusunda bulunan havuzun sökülerek Deveci Han’a bitişik inşa edilen niteliksiz konut alanına taşındığı, Deveci Han’ın restorasyonu sırasında ise yerine geri yerleştirildiği ifade edilmiştir. Sulu Sokak ve çevresinde inşa edilen niteliksiz eklerden biri Deveci Han’ın batı duvarına, Han’ın duvarı da kullanılarak inşa edilen niteliksiz konut alanıdır (Foto. 3). Bu niteliksiz konut alanı 2002 yılında yıkılmıştır.²⁸ Sokak’taki diğer niteliksiz yapı ise inşa tarihi tam olarak bilinmeyen ve tarihi niteliği olmayan Demirciler Han’dır. Yağlıbasan (Çukur) Medresesi’nin doğu yönünde bulunan bu han, tamirat ve hurda işlerinin

²⁴ Yavuz, 2020: 99.

²⁵ Erkara, 2019: 62.

²⁶ URL 1.

²⁷ Özkan Öner, kişisel görüşme, 2009.

²⁸ Özkan Öner, kişisel görüşme, 2023.

yapıldığı dükkanlar olarak kullanılmaktaydı (Foto. 4). Sokağın sosyal dokusunu, işlevini ve silüetini bozan bu niteliksiz yapı 2008 yılında yıkılmıştır.²⁹

2000'li yıllara gelindiğinde Sulu Sokak ve çevresinde bulunan tarihi yapılar terk edilerek, bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde tahrip edilerek, depo gibi uygun olmayan işlevlerle kullanılarak, alana ve yapılara niteliksiz ekler eklenerek köhneleşmiştir. Böylece, kentin kültürel mirasında çok önemli yer tutan Sulu Sokak ve çevresi, kentin merkezinde çöküntü alanına dönüşmüştür (Foto. 5).

Foto. 3. 1980'li Yıllar, Deveciler Han'ın Batı Duvarına Bitişik Oluşturulmuş Niteliksiz Konut Alanı (H. Erdem Arşivi)³⁰

Foto. 4. Niteliksiz Demirciler Han Yıkılmadan Önce, 2006 (E. S. Akın Arşivi)

²⁹ Özkan Öner, kişisel görüşme, 2022.

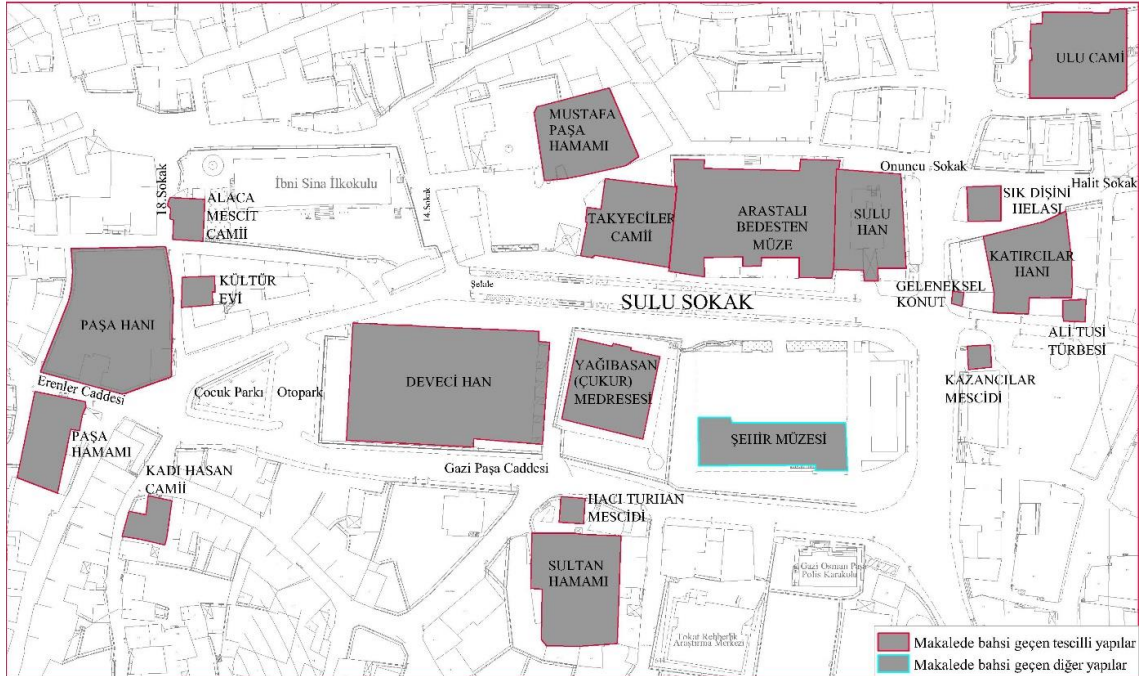
³⁰ URL 2.

Foto. 5. Tokat Sulu Sokak ve Çevresinin Görünümü, 2006 (E. S. Akın Arşivi)

2.1. Sulu Sokak Üzerinde Bulunan Tarihi Yapıların Korunması Çalışmaları

Günümüzde Sulu Sokak üzerinde, geçmişte ticaretin yoğun olduğu alanda Danişmend Dönemi'ne ait bir medrese (Yağıbasan), Osmanlı Dönemi'ne ait üç han (Deveci, Paşa, Sulu), bir bedesten (Arastalı Bedesten), bir cami (Takyeciler) ve iki hamam (Paşa, Mustafa Ağa) bulunmaktadır. Sulu Sokak'ın yakın çevresinde ise Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait bir cami (Ulu), bir hamam (Sultan), bir türbe (Ali Tusi) ve bir mescid (Alaca), Osmanlı Dönemi'ne ait bir han (Katırcılar), pek çok mescid (Kadı Hasan Paşa, Kazancılar), bir hamam kalıntısı (Sık Dışını Helası) ve geleneksel konutlar bulunmaktadır (Şekil 2), (Tablo 1).

Şekil 2. Tokat Sulu Sokak ve Sokakta Bulunan Tarihi Yapıların Vaziyet Planı, 2022
(Tokat Belediyesi'nden alınan tadilatlı halihazır plan üzerinden işlenerek)

Tablo 1. Sulu Sokak'ta yer alan tarihi yapılara ait bilgiler

	Yapının ismi	İnşa Tarihi ve Tescil Durumu	Orijinal İşlev	Mülkiyet	İşlev		Restorasyon Durumu ve Yılı
					2000'li Yılların Başı	Yeni İşlev	
Sulu Sokak Üzerinde	Yağlıbasan (Çukur) Medresesi	1148-1157 (Danışmend) Tescilli	Medrese	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Kahvehane	Müze (Bilim)	1. 2006 (İşlev verilmeden) 2. 2022 (İşlev verilerek)
	Mustafa Ağa Hamamı	14. Y.Y. (A. Selçuklu) Tescilli	Hamam	Özel*	Kullanılmıyor	Müze (Hamam ve Su)	Devam Ediyor
	Arastalı Bedesten	16. Y.Y. (Osmanlı) Tescilli	Ticaret	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Kullanılmıyor	Müze (Arkeoloji ve Etnografya)	1. 2008 (işlev verilmeden) 2. 2012 (İşlev verilerek)
	Deveci Han	15-16. Y.Y. (Osmanlı) Tescilli	Konaklama + Ticaret	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Kullanılmıyor	Konaklama+ Ticaret	1. 2012 (İşlev verilerek) 2. Devam ediyor (Farklı İşlevle)
	Sulu Han	Bilinmiyor (Osmanlı) Tescilli	Konaklama	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Aşevi	Tokat Müzesi İdari Bölümü	2022
	Paşa Hanı	1752 (Osmanlı) Tescilli	Konaklama	Özel	Giriş Portalı Bakkal	Kullanılmıyor	Yapılmadı
	Katırcılar Han	Bilinmiyor (Osmanlı) Tescilli	Konaklama	Özel	Niteliksiz Dükkan	Niteliksiz Dükkan	Yapılmadı
	Ali Tusi Türbesi	1233-1234 (A. Selçuklu) Tescilli	Türbe	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Türbe	Türbe	Basit Onarım Bilinmiyor
	Takyeciler Cami	15. Y.Y. (Osmanlı) Tescilli	Cami	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Cami	Cami	1. 1871-1872 2. I. Dünya Savaşı 3. 1964-1965
	Kazancılar Mescidi	1518 (Osmanlı) Tescilli	Mescid	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Mescid	Mescid	Yapılmadı
Sulu sokak Yakın Çevresi	Sultan Hamamı	13. Y.Y. (A. Selçuklu) Tescilli	Hamam	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Kullanılmıyor	Hamam	Devam Ediyor
	Paşa Hamamı	1435 (Osmanlı) Tescilli	Hamam	Özel	Kullanılmıyor	Kullanılmıyor	Yapılmadı
	Sık Dişini Helası	15. Y. Y. (Osmanlı) Tescilli	Hamam	Belediye	Kullanılmıyor	Müze (Su ve Temizlik)	2022
	Alaca Mescid	1301 (A. Selçuklu) Tescilli	Mescid	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Mescid	Mescid	1. 1939 Basit Onarım 2. 1952 Basit Onarım
	Ulu Cami	1678 (Osmanlı) Tescilli	Cami	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Cami	Cami	Basit Onarım Bilinmiyor
	Kadı Hasan Paşa Cami	15. Y. Y. (Osmanlı) Tescilli	Cami	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Cami	Cami	Basit Onarım Bilinmiyor
	Hacı Turhan Mescidi	1472 (Osmanlı) Tescilli	Mescid	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Kullanılmıyor	Mescid	2008
	Kültür Evi	19. Y.Y. (Osmanlı) Tescilli	Konut	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Kullanılmıyor	Müze (Kültür Evi)	2012

* 2018 yılında yapılan bir protokol ile restorasyonu karşılığında 49 yıllığına Tokat Valiliği, Tokat Belediyesi ve Tokat İl Özel İdaresi'ne kiralanmış

Çalışma kapsamındaki yapılar kronolojik sıra ile medrese, bedesten, han, hamam, cami, mescit ve konut sıralamasında ele alınmıştır.

Yağıbasan (Çukur) Medresesi: Danişmend Dönemi'ne ait sokağın en erken tarihli yapısı olan medresenin inşası 12. yüzyıl ortalarına (1151-1152) dayandırılmaktadır.³¹ Sulu Sokak'ta Yağıbasan (Çukur) Medresesi'nin restorasyon çalışmaları, Sulu Sokak'ın koruma çalışmalarının başlangıcıdır (Şekil 2), (Foto. 6). Sulu Sokak'ta ilk bilimsel restorasyon çalışması Yağıbasan (Çukur) Medresesi'nde başlanmış ve 2006 yılında tamamlanmıştır. Sulu Sokak'ta zemin kotu yükseldiği için Yağıbasan Medresesi restorasyonunda yol kotundan 4-5 m aşağı inilmiş ve yapının alt katı gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu restorasyon sonrasında yapının üstü açık olan kubbesi kapatılmıştır (Foto. 7, 8). İşlev verilmeden restorasyonu gerçekleştirilen bu yapı 2020'lere kadar kullanılmamıştır. Kullanılmadığı bu süreç içerisinde birkaç kez daha onarım geçiren yapı, Bilim Müzesi olarak işlevlendirilerek tekrar onarım görmüş ve 2022 yılında kullanıma açılmıştır (Tablo 1).

Foto. 6. Yağıbasan (Çukur) Medresesi'nin Restorasyonu Yapılmadan Önce, 2004 (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü)

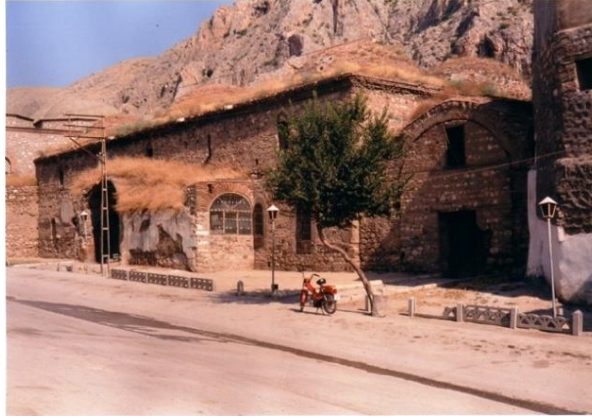
Foto. 7. Yağıbasan (Çukur) Medresesi'nin Kubbesinin Kapatılmadan Önceki Durumu, 2007 (E.S. Akın Arşivi)

³¹ Aslanapa, 1993: 135.

Foto. 8. Yağlıbasan (Çukur) Medresesi'nin Kapatılmış Kubbesi, 2012 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 Yılları (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Tokat Arastalı Bedesten: Polonyalı Simeon'un 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirdiği³² Osmanlı Dönemi'ne ait olan Tokat Arastalı Bedesteni'nin 2007'de başlayan ve 2008 yılında tamamlanan restorasyonu işlev verilmeden gerçekleşmiştir.³³ Tokat Müzesi'ne dönüştürülmesi karar verilen yapı tekrar restorasyon süreci geçirerek 2012 yılında kullanıma açılmıştır (Şekil 2), (Foto. 9, 10, 11), (Tablo 1).

Foto. 9. Arastalı Bedesten Restorasyon Öncesi, 2004 (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü)

Foto. 10. Arastalı Bedesten Restorasyon Çalışmaları, 2007 (E. S. Akın Arşivi)

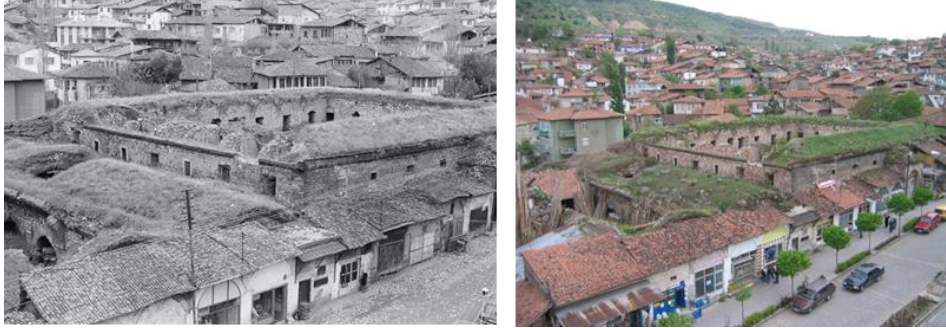
³² Cezar, 1985.

³³ Akın ve Özen, 2013: 35.

Foto. 11. Arastalı Bedesten, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Deveci Han: Kitabesi bulunmayan Deveci Han, yapım tekniği, malzeme ve mimari planlaması ile 15. veya 16. yüzyıla tarihlendirilen bir Osmanlı Dönemi yapısıdır³⁴ (Şekil 2). Deveci Han'a 1950'li yıllara kadar develerle gelinip orijinal işlevin devam ettirildiği, alanda yaşayanlar tarafından ifade edilmektedir. Yapı, 1950'lerden sonra sırasıyla orman deposu, belediye hayvan pazarı ve haftalık Cuma pazar yeri, 1980'lerde Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü, sonrasında 2-3 yıl boyunca da yediemin deposu olarak kullanılmıştır.³⁵ Deveci Han 2000'li yılların başında alandaki en harap durumdaki yapı olup (Foto. 12), 2006 yılında iç tonozlarının yıkılması ile yıkılma durumuna gelmiştir. Yapının bunun yanı sıra başka problemleri de bulunmaktaydı. Deveci Han'ın doğusunda bulunan ve develerin kaldığı ahırlar uygun olmayan şekilde depo, batı yönündeki duvarı ise 2002 yılına kadar niteliksiz konut yapılarının duvarı olarak kullanılmaktaydı (Foto. 13, 14, 15).

Foto. 12. Tarihi bilinmeyen ve 2003 Yıllarında Deveci Han (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Foto. 13. Deveci Han, 2005 (E. S. Akın Arşivi)

³⁴ Yavi, 1986: 84.

³⁵ Mehmet Aykun, kişisel görüşme, 2019; Akın ve Demiroğlu İzgi, 2021: 148.

Foto. 14. Develerin Konakladığı Ahırlarda Görülen Yapısal Hasarlar ve Depo Kullanımları, 2008 (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü)

Foto. 15. Deveci Han'ın Etrafındaki Niteliksiz Ekler Kaldırıldıktan Sonra, 2007 (E. S. Akın Arşivi)

Deveci Han'ın restorasyonu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı olarak yeniden işlevlendirilmesi ile gündeme gelmiş ve restorasyon projesi buna uygun olarak hazırlanmıştır. Restorasyon çalışmalarına 2009 yılında başlanmış, hanın doğu-batı duvarlarındaki ekler yıkılmış ve 2012 yılında restorasyonu tamamlanarak Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak alanın kullanıcılarının değiştirilmesine yönelik de verilmiş olan bu işlev, yapının ve alanın kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılayamayınca 2019 yılının sonunda yapı boşaltılmış ve tekrar farklı bir işlevle, "butik otel" olarak restorasyon süreci başlamıştır³⁶ (Foto. 16), (Tablo 1).

Foto. 16. Deveci Han'ın Konservatuvar Olarak Kullanılması, 2014 (E. S. Akın Arşivi) ve Konservatuvarın Taşındığı Boş Durumu, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

³⁶ Akın ve Demiroğlu İzgi, 2021: 149.

Sulu Han: Sulu Han, Osmanlı Dönemi yapısı olup inşa tarihi bilinmemektedir. Bilinen ilk onarımı Vakıflar Müdürlüğü tarafından 1957 yılında gerçekleştirilmiştir.³⁷ 1995-2015 yılları arasında aşevi olarak kullanılan Sulu Han'ın 2022'de tamamlanan restorasyonu sonrasında Tokat Müzesi idari binası olarak kullanılmaktadır³⁸ (Şekil 2), (Foto. 17), (Tablo 1).

Foto. 17. Sulu Han'ın Aşevi Olarak Kullanımı, 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Paşa Han: Sadece dış duvarları günümüze gelmiş olan Paşa Han, Osmanlı Dönemi'nde, 1752 tarihinde inşa edilmiştir.³⁹ Özel mülkiyette bulunan Han'ın günümüze gelen en değerli kısmı giriş portalidir (Şekil 2), (Foto. 18), (Tablo 1).

Foto. 18. Paşa Han Giriş Portalı, 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Katırcılar Han: Osmanlı Dönemi olduğu düşünülen yapı özel mülkiyettedir. Hanın Sulu Sokak yönünde ahşap, Halit Sokak yönünde de basık kemerli giriş kapıları bulunmaktadır. Kapalı ve kullanılmayan yapı hasar almış durumdadır (Şekil 2), (Foto. 19, 20), (Tablo 1).

Foto. 19. Katırcılar Han'ın Kuzey ve Güney Girişleri, 2006 (E. S. Akın Arşivi)

³⁷ Yavi, 1986: 83.

³⁸ Özkan Öner, kişisel görüşme, 2023.

³⁹ Yavi, 1986: 85.

Foto. 20. Katircılar Han'ın Kuzey ve Güney Girişleri, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Mustafa Ağa Hamamı: İnşa tarihi tam olarak bilinmeyen Mustafa Ağa Hamamı'nın adı, 1364 tarihli Mehmed-i Muhiddin (Ahi Paşa) Vakfiye'sinde yer alan vakıf gelirlerinde geçmektedir. Bu nedenle bu tarihten önce inşa edildiği ve Anadolu Selçuklu Dönemi yapısı olduğu düşünülmektedir.⁴⁰ Çifte Hamam olarak inşa edilen hamam 1970 yılında bir onarım geçirmiş, yapının zemin ve duvar malzemeleri değiştirilmiştir. Değiştirilen zemin ve duvar malzemeleri nedeniyle yapının sıcaklık dengesi bozulmuş, hamam ısıtılamamış ve kullanılamaz hale gelmiştir.⁴¹ Bu hatalı onarımdan sonra kullanılmayan yapı terk edilmiş ve harabe haline gelmiştir (Şekil 2). Özel bir vakfın mülkiyetinde (Ahi Paşa) bulunan Hamam, 2018 yılında restorasyonu karşılığında Tokat Valiliği, Belediyesi ve İl Özel İdaresi'ne bir protokolle 49 yıllığına kiralanmıştır.⁴² Hamam ve Su Müzesi işlevi verilen yapının restorasyonu devam etmektedir (Foto. 21, 22), (Tablo 1).

Foto. 21. Mustafa Ağa Hamamı, 1930⁴³

Foto. 22. Mustafa Ağa Hamamı, 2005 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁴⁰ Eravşar, 2004: 50.

⁴¹ Eravşar, 2004: 43.

⁴² Özkan Öner, kişisel görüşme, 2022.

⁴³ Karagülle ve Savuran, 1931, akt. Altunsoy, 2021: 54, şekil 3.24.

Takyeciler Cami: Osmanlı Dönemi'ne ait Takyeciler Cami 15. yüzyılda, Osmanlı Döneminde inşa edilmiş, 1871-1972 yıllarında onarım görmüş ve I. Dünya Savaşı sırasında kubbe olan örtüsü kırma çatı ile değiştirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü 1964-1965 yılları arasında caminin üst örtüsünü orijinal hale getirmiştir.⁴⁴ Cami iyi durumda olup alanın en büyük ibadet yapısıdır (Şekil 2), (Foto. 23), (Tablo 1).

Foto. 23. Takyeciler Cami, 2003 (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü), 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Kazancılar Mescidi: Sulu Sokak üzerinde yer alan kare planlı mescid, üzerinde bulunan kitabesine göre 1518 yılında inşa edilmiş bir Osmanlı Dönemi yapısıdır.⁴⁵ Geçmişten günümüze iyi bir durumda ulaşılmış olan yapı mescit olarak kullanılmaktadır (Şekil 2), (Foto. 24), (Tablo 1).

Foto. 24. Kazancılar Mescidi, 2005 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Ali Tusi Türbesi: Anadolu Selçuklu Dönemi'nde 1233 yılında inşa edilen Ali Tusi Türbesi, tuğla malzemesi ve sarı zemin üzerine mavi çini süslemeleri ile döneminin ilgi çeken örneklerindedir. Kitabesine göre yapı, Ebu'l Kasım bin Ali el-Tusi tarafından 1233-1234 yıllarında inşa ettirilmiştir⁴⁶ (Şekil 2), (Foto. 25), (Tablo 1).

Foto. 25. Ali Tusi Türbesi, 2005 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁴⁴ Uysal, 1986: 337.

⁴⁵ Akyüz vd., 2010: 79.

⁴⁶ Akın, 2009: 51.

2.2. Sulu Sokak'ın Yakın Çevresinde Bulunan Tarihi Yapıları Korunma Çalışmaları

Sultan Hamamı: Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait olan Sultan Hamamı, çifte hamam olarak inşa edilmiş olup 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴⁷ (Şekil 2). Daha önce özel mülkiyette olan hamam oldukça tahribat yaşamış ve 2010'lu yıllara harap halde ulaşmıştır. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün yapıyı kamulaştırması ile 2018 yılında başlayan restorasyon çalışmaları hala sürmektedir (Foto. 26, 27, 28), (Tablo 1).

Foto. 26. Sultan Hamamı, 1935⁴⁸ ve 2005 (E. S. Akın Arşivi)

Foto. 27. Sultan Hamamı'nın Restorasyonu Sırasında⁴⁹

Foto. 28. Sultan Hamamı, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁴⁷ Eravşar, 2004: 26.

⁴⁸ Karagülle ve Savuran, 1931, akt. Altunsoy, 2021: 60, şekil 3.32c.

⁴⁹ Altunsoy, 2021: 61, şekil 3.33.

Paşa Hamamı: Tek hamam olarak inşa edilen yapı Osmanlı Dönemi'nde Yörgüç Paşa tarafından 1435 yılında yaptırılmıştır.⁵⁰ Zamanla yol kotu altında kalmaya başlayan yapı uzun yıllardır hamam olarak kullanılmamaktadır. Özel mülkiyette olan yapı depo gibi kullanılmakta ve gittikçe hasar almaktadır (Şekil 2), (Foto. 29), (Tablo 1).

Şekil 29. Paşa Hamamı, 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Sık Dişini Helası (Tuvalet Kalıntısı): Tokat Belediyesi'nin mülkiyetinde bulunan ve günümüze ulaşmamış bir hamam yapısının bir bölümü olduğu düşünülen yapı, halk arasında Sık Dişini Helası olarak anılmaktadır. Tokat kentinde uzun yıllar tuvalet olarak kullanılmış olan yapının restorasyonu sırasında yapılan kazı çalışmalarında özgün kanalizasyon sistemine ulaşılmıştır⁵¹ (Şekil 2), (Foto. 30). Yapının 2022 yılında tamamlanan restorasyonu ile Su ve Temizlik Müzesi olarak faaliyete geçmiştir (Tablo 1).

Foto. 30. Sık Dişini Helası, 2005 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Ulu Cami: Tokat Kalesi'nin güney eteklerinde yer alan cami, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa edilmiş ve 1678 tarihinde eski temelleri esas alınarak Osmanlı Dönemi'nde yeniden yaptırılmıştır⁵² (Şekil 2), (Foto. 31). Cami içinde yer alan kalemî süslemeleri dikkat çekicidir. Orijinal işlevi ile kullanılmaya devam etmektedir (Tablo 1).

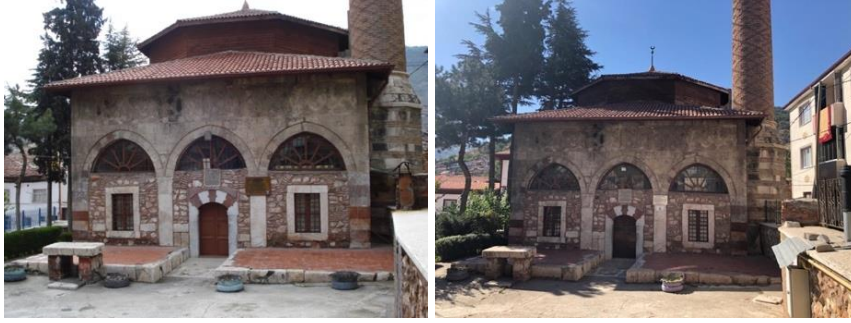
Foto. 31. Ulu Cami, 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁵⁰ Eravşar, 2004: 71.

⁵¹ Kavukçuoğlu Yüzer, 2022: 273.

⁵² Erdemir, 1986: 298-299.

Alaca Mescid: Sulu Sokak'ın çok yakınında bulunan mescid Anadolu Selçuklu Dönemi (1300-1301) yapısıdır.⁵³ Yapı, orijinal işlevinde, mescid olarak kullanılmaktadır (Şekil 2), (Foto. 32). Yapının 1939 depremi sonrasında zarar gören minaresi deprem sonrası onarılmış ve yapının tamamı da 1952 yılında basit onarım görmüştür⁵⁴ (Tablo 1).

Foto. 32. Alaca Mescid, 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Kadı Hasan Cami: Osmanlı Dönemi'ne ait küçük bir cami olan yapının tam olarak inşa tarihi bilinmemektedir. Yapı, Tokat'ta bulunan Hamza Bey Cami ile benzerliği nedeniyle 15. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir⁵⁵ (Şekil 2), (Foto. 33). Orijinal işlevi ile kullanılmaktadır (Tablo 1).

Foto. 33. Kadı Hasan Paşa Cami, 2006 (E. S. Akın Arşivi) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Hacı Turhan Mescidi: Basit kare planlı ve tek kubbeli yapı 1473 yılında, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiştir.⁵⁶ Hacı Turhan Mescidinin zemin seviyesi günümüz yol zemin seviyesinin 3-4 m altındadır (Şekil 2). 2000'li yılların başlarına harabe halinde ulaşan yapının restorasyonu 2008 yılında tamamlanmış ve yapı orijinal işlevi ile kullanıma kazandırılmıştır (Foto. 34), (Tablo 1).

Foto. 34. Hacı Turhan Mescidi'nin Restorasyon öncesi Durumu, 2003 (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü) ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁵³ Bakırer, 1981: 502; Akın, 2009: 46.

⁵⁴ Akyüz vd., 2010: 36.

⁵⁵ Gündoğdu, v.d., 2006: 101.

⁵⁶ Akın, 2009: 121.

Kültür Evi: Yapım tekniği, malzeme ve süsleme unsurları ile 19. yüzyıla tarihlendirilebilen bu geleneksel konut,⁵⁷ 2000'lerin başına oldukça harap halde ulaşmıştır (Şekil 2), (Foto. 35, 36). Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği'nin teşvikleri ile Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca 01.09.2009 tarih ve 1390 sayılı karar ile tescil edilen konutta 2010 yılında restorasyon başlamıştır.⁵⁸ Müze işlevi ile restorasyonu yapılan ve 2012 yılında Tokat Kültür Evi olarak hizmete açılan konutta yöreye ait geleneksel konut mekân öğelerinin tanıtımı yapılmaktadır (Foto. 37), (Tablo 1).

Foto. 35. Kültür Evi Restorasyon Öncesi Ön Cephe, 2006 (E. S. Akin Arşivi) ve Arka Cephe, 2006 (H. Erdem Arşivi)

Foto. 36. Kültür Evi Restorasyon Öncesi, 2006 (H. Erdem Arşivi)

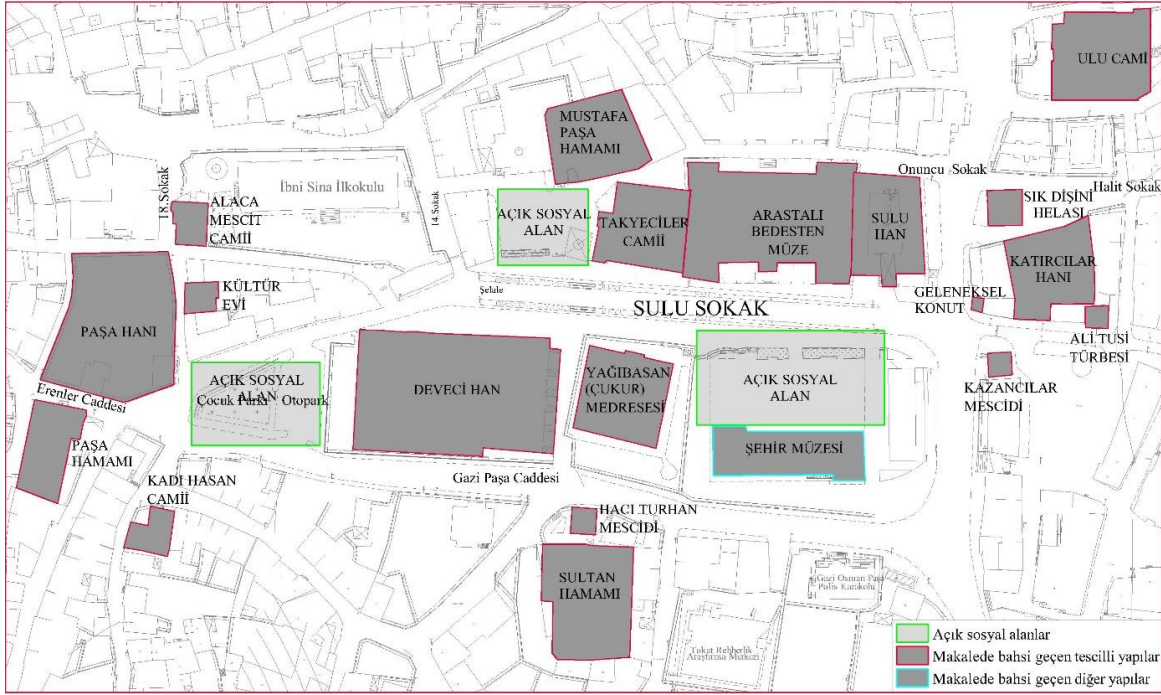
Foto. 37. Kültür Evi, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁵⁷ Gülebenzer, 2016: 62.

⁵⁸ URL 3.

2.3. Sulu Sokak'ta Bulunan Açık Sosyal Alanlarda Yapılan Çalışmalar

Sulu Sokak'ta restorasyon çalışmaları başlamadan önce sadece Takyeciler Camii önünde yer alan bir açık alan bulunmaktaydı. Bu açık alanda daha çok erkeklerin kullandığı bir çay evi yer almaktaydı. Sulu Sokak'ta 2005 yılından itibaren başlayan koruma çalışmaları sırasında Deveçiler Han'ın batı yönündeki gecekondu alanı ve Yağıbasan Madresesi'nin doğusunda bulunan niteliksiz Demirciler Han'ın yıkılması ile iki açık alan daha ortaya çıkmış ve alanda toplam üç açık alan oluşmuştur (Şekil 3).

Şekil 3. Tarihi Ticaret Merkezinde Yer Alan Açık Sosyal Alanları Gösteren Vaziyet Planı, 2022 (Tokat Belediyesi'nden Alınan Tadilatlı Halihazır Plan Üzerinden İşlenerek)

Yağıbasan Medresesi'nin doğusunda Demirciler Han'ın yıkılması ile oluşan açık sosyal alan Sulu Sokak tarihi kent çekirdeğinin odak noktası niteliğindedir. Demirciler Han 2008 yılında yıkıldıktan sonra ortaya çıkan alanın bir bölümünde 2011'de tamamlanan modern bir yapı inşa edilmiştir. Tokat Şehir Müzesi olarak 2018'de faaliyete geçen yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Tokat Belediyesine kiraya verilmiştir⁵⁹ (Foto. 38, 39). Müze'de Tokat'ın Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerine tarihlendirilen etnografik eserler sergilenmektedir (Foto. 26).

Foto. 38. Demirci Han Yıkıldıktan Sonra, 2009 (E. S. Akın Arşivi)

⁵⁹ Özkan Öner, kişisel görüşme, 2023.

Foto. 39. Demirciler Han Yıkıldıktan Sonra Ortaya Çıkan Alanın Bir Kısımında İnşa Edilen Tokat Şehir Müzesi ve Önündeki Açık Alan, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Takyeciler Cami ve Mustafa Ağa Hamamı'nın önünde bulunan açık alan önemli bir toplanma mekânıdır. Hatta Deveciler Han'ın konservatuvar olarak kullanılması sırasında öğrenciler de bu alanı kullanmaktaydı.⁶⁰ Bu açık alan yıllardır zemin döşemesi, yeşil dokusu ve çay evi ile alana kimlik ve karakter veren önemli bir toplanma mekânıydı (Foto. 40, 41).

Foto. 40. Geçmişte Takıyeciler Cami ve Mustafa Ağa Hamamı Önü⁶¹

Foto. 41. Geçmişte Takıyeciler Cami ve Mustafa Ağa Hamamı Önü⁶²

Bu alana geçmişten günümüze bakıldığında çok değişiklik geçirmediği, ancak 2022 yılında başlayan ve hala devam eden çevre düzenleme çalışmaları ile yenilenme sürecine girdiği görülmektedir. Sulu Sokak'ın toplanma mekânında yer alan çay ocağının olduğu yapı yıkılmıştır (Foto. 42). Çay evi, zemin malzemesi ve yeşil dokusu ile Sulu Sokak'a kimlik ve karakter veren bu alan, betonlaştırılan zemin malzemesi ve inşa edilen ek yapılar ile kimlik ve karakterini değiştirmektedir (Foto. 43).

⁶⁰ Akın vd., 2021: 157.

⁶¹ URL 4 ve URL 5.

⁶² URL 6.

Foto. 42. Günümüzde Yıkılmış Çay Ocağının Takyeciler Cami Şadırvanı Ardından Görüntüsü⁶³

Foto. 43. Takyeciler Cami ve Mustafa Ağa Hamamı'nın Önünde Yeni Yapılan Düzenlemeler, 2022
(A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Deveci Han'ın batı duvarına bitişik gecekonduların yıkılması alanı kentsel ölçekte ayağa kaldıran diğer önemli bir adım olmuştur. Çok büyük olmayan bu alan otopark olarak düzenlenmiştir (Foto. 44). Ancak otopark ihtiyacının kolayca çözümlenmesine yönelik bu düzenleme önemli bir açık sosyal alanın kaybolmasına neden olmuştur.

Foto. 44. Deveci Han'ın Batısında Bulunan Alan, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

⁶³ URL 7.

2.4. Sulu Sokak'ta Peyzaj Düzenlemeleri ve Cephe Sağıklaştırma Çalışmaları

Sulu Sokak boyunca yapılan peyzaj düzenlemeleri ile zemin döşemesi ve sokağın ortasından geçen su ögesine müdahaleler yapılmıştır. Yüzyıllardır Sulu Sokak'ın tam ortasından geçen ve sokağa adını veren su ögesi yeni düzenlemeler ile sokağın her iki yanına taşınmıştır (Foto. 45, 46). Bu uygulama kent belleğinin değışmesine neden olabilecek bir uygulamadır. Sokağın zemin malzemesi değıştirilmiş ve develerin gelip konakladığı Deveci Han'a atf yapan deve, insan figürleri, oturma alanları sokağa yerleştirilmiştir (Foto. 47, 48). Sulu Sokak'a genel olarak bakıldığında zemin döşemesi sokağın kimlik ve karakterine uygun olmayan, betonlaşmış ve yeşilin olmadığı bir alana dönüşmüştür.

Foto. 45. Sulu Sokak 2005 ve 2012 Yıllarında Sokak Ortasından Geçen Su Ögesi (E. S. Akın Arşivi)

Foto. 46. Sulu Sokak, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Foto. 47. Deve ve İnsan Figürleri, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Foto. 48. Yeşil Alanların Olmadığı Betonlaşmış Sulu Sokak, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Bu alanlar dışında cephe ve sokak düzenleme çalışmaları da yapılmıştır. Deveci Han'ın giriş cephesinin karşısında özel mülkiyette bulunan niteliksiz yapılarda da cephe sağlıklılaştırma yapılmıştır (Foto. 49). Yine Katırcılar Han'ın bitişiğinde bulunan geleneksel bir konutun restorasyonu yapılmış ve niteliksiz çay ocağı yenilenmiştir (Foto. 50).

Foto. 49. Niteliksiz Yapılarda Cephe Sağıklaştırma, 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Foto. 50. Restorasyonu Yapılan Geleneksel Konut ve Yenilenmiş Çay Ocağı, 2015 ve 2022 (A. Kalınbayrak Ercan Arşivi)

Tartışma ve Sonuç

Bir kentin gündelik yaşamı kentlerin kamusal alanlarında geçen faaliyetleri ile ilgilidir. Tarihi kent merkezleri bu bağlamda geleneksel üretimin yapıldığı ve bunun dağıtıldığı, sosyal faaliyetlerin geçtiği alanlar olarak kentlerin kalbidir. Zamanla insanların taleplerinin değişmesi ile

tarihi yapıların bu taleplere yanıt verememesi ve bu taleplere yanıt vermek üzere gerekli önlemlerin zamanında alınmaması, bu yapıların boşaltılarak farklı kullanıcılara terk edilmesine neden olmuştur. Esasında inşası tekrar mümkün olmayan bu özgün yapıların sadece somut varlıklar değil soyut olarak da kentin sosyo-mekansal kurgusunda önemli yerleri vardır.

Günümüze gelindiğinde bu yapı ve alanların korunması için bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. Restorasyonun bilimsel nitelik kazanması ile önceleri tek yapıdan başlayan koruma kavramı şimdilerde sokak, doku, kent bütününde ele alınmaktadır ve hatta son yıllarda insanı da içine alan koruma yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Enlil,⁶⁴ “soylulaştırma” kavramının geniş kapsamlı bir toplumsal süreç olduğunu ifade ederken günümüzde yapılan işlev değişiklikleri ile alanın kullanıcılarının bu alanları terk etmek zorunda kalacağını belirtir ve bu açıdan bakıldığında kavramın sınıfsal bir proje olarak da kavranabileceğini ifade eder. Görüleceği üzere tek pencereden bakılırsa sonuç üretilemeyeceği açıktır. Sadece yapıların iyileştirilmesi, yeni işlev verilmesi ya da nüfus değişimi gibi pek çok etkenin bir arada bütüncül bakılması gereklidir. Bu noktada çok boyutlu bir kavram olan soylulaştırmayı Özden, “toplumsal ve mekânsal yeneden yapılandırma” ifadesi ile açıklar ve soylulaştırmanın sosyo-kültürel, ekonomik ve politik bileşenler ile birlikte ele alınması gerektiğini ifade eder.⁶⁵

Alanda yer alan tarihi yapıların restorasyonları tek yapı ölçeğinde derinlemesine irdelenmediği bu çalışmada restorasyonlar soylulaştırma kavramı üzerinden değerlendirilmiştir. Alan bütün olarak değerlendirildiğinde tarihi alanların köhneleşme ve tekrar geri kazanımında, Sulu Sokak'ta yaşanan değişim ve dönüşüm gözler önüne serilmiştir. Bu alanda yaşanan tüm değişimlere bakıldığında değişimler birbirleri ile zincirleme bir şekilde gerçekleşmiştir. Sulu Sokak'ın köhneleşme süreci sırasıyla aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Değişen talep ve istekler
- Tarihi yapıların yetersiz kalması
- Terk edilme süreci
- Kullanıcılarının değişmesi
- Ekonomik yetersizlik yüzünden yapıların bakımının yapılamaması
- Tarihi yapıların harabeye dönüşmesi
- Alanda ve tarihi yapılarda ihtiyaçları karşılamak için niteliksiz eklerin yapılması
- Alanın köhneleşmesi

Sulu Sokak, üzerinde bulunan ticaret, konaklama, konut, cami ve hamam gibi yapıları ile kentin sanat ve zanaatkarlarına, küçük-büyük esnafına kısaca kentin ileri gelenlerine hizmet ediyordu. Bu anlamda sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda durumu iyi olan insanların yaşamının sürdüğü bir merkezdi. Ancak dünyada ve Türkiye’de yaşanan küreselleşme, teknolojik değişimler, hızlı kentleşme gibi sorunlarla Tokat kenti de yüz yüze kalınca Sulu Sokak 2000’lerin başına geldiğinde bu olumsuzluklardan nasibini almıştır. Bu tarihlerde artık Sulu Sokak tehlikeli, güvensiz bir gecekondu bölgesi olarak kent merkezinde olmasına karşın kent merkezinden dışlanmıştı. Sulu Sokak'ı tekrar kullanıcılara kazandırmak için alanda yapılan koruma çalışmaları da aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Kamulaştırma çalışmaları
- Tarihi yapıların işlev verilmeden restorasyonuna başlanması
- Niteliksiz eklerin yıkılması

⁶⁴ Enlil, 2000: 46.

⁶⁵ Özden, 2008, akt. Şişmanyazıcı ve Turgut Yıldız, 2020.

- İşlev verilmeden restorasyonları yapılan yapılara yeni işlev verilerek yeniden restorasyon süreçlerinin başlatılması
- Restorasyonların artık işlev verilerek yapılması
- Kullanıcıların değişmesi
- Alanın peyzaj düzenlemesinin yapılması

Sulu Sokak'ta yapılan koruma ve iyileştirme çalışmaları soylulaştırma kavramı üzerinden değerlendirildiğinde, 2011 yılında Paris'te yapılan 17. ICOMOS Genel Kurulunda kabul edilen Valetta İlkeleri'nde, tarihi kent ve kentsel alanlarda verilen işlevlerin yalnız turizm ve tatile yönelik alanlara dönüşmesinin yerel halkın günlük yaşamına uygun olmayan bir yer haline gelmesine neden olacağı; soylulaştırmanın bu anlamda toplumları etkileyerek yaşadıkları alanları yaşanabilir olmaktan uzaklaştırma riski taşıdığı ve bu alanların kimlik ve karakterini yok etmeye kadar gidebileceği ifade edilir.⁶⁶ Sulu Sokak'ta 2000'lerin başından itibaren başlayan koruma çalışmaları tek yapı ölçeğinde ele alınmış ve yeni işlevlerle restorasyonları yapılmıştır. Alanda işlev değiştirerek ya da değiştirmeden kullanılan tarihi altı müze, bir hamam, bir butik otel, yedi ibadet yapısı ve üç kullanılmayan yapı bulunmaktadır. Birbirlerine yakın ve yürüme mesafesinde olan altı müze Sulu Sokak'ı müzeler sokağına dönüşmüştür (Tokat kentinde yaklaşık 13 müze bulunmaktadır⁶⁷). Her ne kadar verilen yeni işlevler sokağın kullanıcılarının değişmesine neden olsa da bu işlevlerin sokak ya da kent kullanıcılarına yönelik olmadığı, turizm amaçlı olduğu görülmektedir. Bu durum Valetta İlkeleri⁶⁸ bağlamında ele alındığında Sulu Sokak'ın yerel, geleneksel yaşam pratiklerinden ve kültüründen uzak, sadece turizm amaçlı oluşturulan yeni kullanımlar, bu alanın kimlik ve karakterini değiştirecektir. Ayrıca sadece turizme yönelmenin de sakıncaları bulunmaktadır. Çünkü turizm kapsamında kent dışından gelen ziyaretçilerin amacı, sadece yapıları görmek değil başka kültürleri ve yaşam biçimlerini yerel fiziksel çevresinde deneyimlemek ve görmektir.⁶⁹ Bu alanda soylulaştırma kavramı bağlamında, tarihi alanların kent ile bütünleşmemesi, kentin yaşayan bir mekânı olamaması ve istenilen demografik dönüşümün gerçekleşmemesi Sulu Sokak ve çevresinde yapılan koruma çalışmalarının amacına ulaşmadığını göstermektedir. Sulu Sokak'ta yapılan peyzaj çalışmaları da tarihi yapılardan bağımsız bir biçimde, yapıların restorasyonları sonrası tekil bir biçimde ele alınmış ve sokak betonlaştırılmıştır. Peyzaj düzenlemeleri ile Sulu Sokak üzerinde bulunan su ögesinin yerinin, zemin malzemesinin ve yeşil dokusunun tamamen değiştirilmesi de alanın kentsel bellekteki yerinin yok olmasına neden olacak niteliktedir. Yapılan peyzaj çalışmasında yüzyıllardır katmanlaşarak günümüze gelen Sulu Sokak'ın özgün dokusunun karakter ve kimliğinin hiç dikkate alınmadığını göstermiştir.

Sonuç olarak Sulu Sokak'ta Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 2000'li yılların başlarında Yağlıbasan Medresesi ile başlattığı koruma çalışmalarının günümüze gelindiğinde tek yapı ölçeğinde ele alındığını, bütüncül ve sürdürülebilir bir koruma anlayışı içinde olmadığını göstermiştir. Oysaki disiplinler arası ve çok aktörlü bir süreç olan koruma çalışmalarının sürdürülebilir olmasında mimarlık, mühendislik, şehir ve bölge planlama, sanat tarihi, arkeoloji, sosyoloji, kamu yönetimi gibi bilimlerin, karar vericiler olan yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği yapması gereklidir. Bu iş birliğinde yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının tutumu önemlidir. Çünkü kültürel mirasların korunmasına yönelik ilgili bilimlerle iş birliği yaparak tüm stratejilerin ve araçların ayrıntılı olarak ortaya konulduğu ve günümüz ihtiyaçlarını karşılayan yönetim planlarını oluşturma erki, yerel yönetimler ve sivil toplumlarının elindedir. Tarihi Antik Dönem'e kadar dayanan Tokat kentinin karar vericileri

⁶⁶ ICOMOS, Valetta İlkeleri, 2011.

⁶⁷ Atatürk Evi ve Etnografya Müzesi, Tokat Müzesi, Tokat Şehir Müzesi, Latifoğlu Konağı, Kültür Evi, Mevlevihane, Gaziosmanpaşa Plevne Müzesi, Bilim Müzesi, Su ve Hamam Müzesi, Su ve Temizlik Müzesi, Vakıf Ev, Demokrasi Müzesi, Gökmedrese.

⁶⁸ ICOMOS, Valetta İlkeleri, 2011.

⁶⁹ Akın ve Öztürk, 2017: 179.

en kısa zamanda disiplinler arası bilimlerle iş birliği yaparak kent bütününde yönetim planını oluşturmalıdırlar. Tarihi yapıların soyut ve somut çevrelerini dikkate almayan tekil restorasyonlar ya da çevre düzenlemeleri, kentin kimlik ve karakterine uygun olmayan demografik, ekonomik, sosyal ve mekânsal dönüşümlere neden olacağı için Tokat kenti kültürel mirası tehdit altındadır.

Teşekkür

Bu ve bundan önceki Tokat kültür mirası ile ilgili yapmış olduğumuz tüm çalışmalarda bizlere alan ve yapılarla ilgili her konuda yardımcı olan Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğünden Mimar Özkan ÖNER ve Sanat Tarihçisi Mehmet AYKUN ile Tokat Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğünden Şehir Plancısı Mustafa Rahman ÖNCÜER'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z., (2004), *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: Yem Yayınevi.
- Akın, Emine Saka (2009), *Tokat Kenti Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Akın, Emine Saka (2018), "Conservations and Rehabilitation in Historical Urban Centres: Halit and Gaziosmanpaşa 22nd Streets, Tokat, Turkey", *Iconarp International Journal Of Architecture And Planning*, 6/2, 274-303.
- Akın, Emine Saka ve Demiroğlu İzgi, Begüm (2021), "Tarihi Han Yapılarında Yeni İşlev: Deveci Han ve Taşhan", *Tokat Vakıflar Dergisi*, 56, 143-162.
- Akın, Emine Saka ve Özen, Hamiyet (2013), "Tarihi Yapılarda Yeniden Kullanım Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 23-48.
- Akın, Emine Saka ve Öztürk, Elif (2017), "Turizm ve Tarihi Çevre Koruma Etkileşiminin Yozgat Kenti Örneğinde İncelenmesi", *II. Uluslararası Bozok Sempozyumu- Yozgat'ın Turizm Potansiyelleri ve Sorunları*, (4-6 Mayıs 2017, Yozgat), Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları, I, 179-210.
- Akyüz, Abdurrahman; Kahraman, Yunis; Adıgüzel, Selahaddin; Yetişkin, Güven; Anaç, Ekrem; İçen, Salih; Işıdan, Ömer ve Teksarı, Yahya (2010), *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Basım: Güneş Matbaa Tesisleri, ISBN: 978-605-363-768-4.
- Altunsoy, Tuğberk Yağız (2021), *Tokat'ta Yıkınma Kültürü ve Geleneksel Yıkınma Mekânlarının Günümüzdeki Koruma Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Aslanapa, Oktay (1993), *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bakırer, Ömür (1981), *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Bali, Meltem (2020), "Kentsel Yenileme ve Soylulaştırma Eşiğinde Bir Sokağın Tanzimi: Eyüp Sultan Kızılmescit Sokak", *Journal of Environmental and Natural Studies*, 2/3, 116-132.
- Cezar, Mustafa (1985), *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını.
- Çeker, Ali ve Belge, Rauf (2015), "İstanbul'da Kentsel Dönüşüm Kapsamında Gerçekleşen Bir Olgü: Soylulaştırma", *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 77-86.

Enlil, Zeynep Merey (2000), “Yeniden İşlevlendirme ve Soylulaştırma: Bir Sınıfsal Proje Olarak Eski Kent Merkezlerinin ve Tarihi Konut Dokusunun Yeniden Ele Geçirilmesi”, *domus m*, 8, 46-49.

Eraşar, Osman (2004), *Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamları)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Erdemir, Yaşar (1986), “Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (2-6 Temmuz 1986, Tokat)*, Ankara: Gelişim Matbaası, 295-312.

Erder, Cevat (2007), *Tarihi Çevre Bilinci*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

Erkara, Ayşe (2019), *Kentsel Korumada Sürdürülebilir Turizm İlkelerinin Belirlenmesi: Tokat Kentsel Sit Alanı Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Gülebenzer, Serhat (2016), *Geleneksel Tokat Evleri Kültür Konutunun İç Mekân Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Gündoğdu, Hamza-Bayhan, Ahmet Ali-Aktemur, Ali Murat-Kukaracı, İshak Umut-Çelik, Adem-Güneş, Burhanettin (2006), *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.

Halaç, Hicran Hanım ve Acar Ata, İ. (2016), Niğde’de Bir Soylulaştırma Denemesi; Cullaz Sokak, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/ 23, 494-504.

ICOMOS, (1996), *Su Altı Kültür Mirasının Korunması ve Yönetim Tüzüğü*, Çeviri: Zeynep Ahunbay, 2003.

ICOMOS, (2011), *Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri*, 17. ICOMOS, Paris. Çeviri: Zeynep Ahunbay, 2014.

kavukçlle, Mehmet Besim ve Savuran, Osman Nuri (1931-1955), *Tokat Müzesi: Tarihi Yapılar, Eski Eserler ve Bölgeleri, Tokat'lı Meşhurlar*, (Yayınlanmamış Monografi Çalışması), Tokat: Tokat Müzesi.

Kayasü, Serap ve Yetişkul, Emine (2013), “Bir Araştırma Çerçevesi: Soylulaştırma 2.0”, *Planlama*, 23/3, 147-152.

Kavukçuoğlu Yüzer, Seda (2022), “Sıkdişini Helası Su ve Temizlik Müzesi Restorasyonu”, *5. Tokat Sempozyumu (14-16 Ekim 2022, Tokat), Özet Kitabı*, 273-274.

Özden, Pelin Pınar (2001), “Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23-24, 255-270.

Özden, Pelin Pınar, (2008), *Kentsel Yenileme*, Ankara: İmge Kitabevi.

Şenel, Serkan ve Ekinci, Abdullah (2021), “19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Sokak: Yapı ve Değişim”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8/1, 101-118.

Şişmanyazıcı, Begüm ve Turgut Yıldız, Hülya (2010), “Tarihî Kentsel Alanlarda “Toplumsal ve Mekânsal Yeniden Yapılanma”: Fener ve Balat Örneği”, *Mimarlık*, 352. <http://www.mimarlik-dergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=366&RecID=2324>

Uysal, Ali Osman (1986), “Tokat’taki Osmanlı Camileri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (2-6 Temmuz 1986, Tokat)*, Ankara: Gelişim Matbaası, 313-364.

Witherick, Michael ve Ross, Simon ve Small, John (2001), *A Modern Dictionary of Geography*, London: Oxford University Press.

Yavuz, Sutay (2020), “Türkiye’de İç Göç Dinamikleri”, *Göç Sosyolojisi*, (Ed. Fuat Güllüpnar), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 85-133.

Yavi, Ersal (1986), *Tokat*, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.

URL 1. https://m.facebook.com/Tokatadair/posts/1392648414229557?locale2=ja_JP

URL 2. <https://twitter.com/hergezgin/status/1292215315372412929/photo/1.jpeg>

URL 3. <https://www.haberler.com/yerel/tokat-ta-kultur-evi-projesi-3282490-haberi/>

URL 4. <https://www.bitokat.com/kesfet/tokat-takyeciler-camisi>,

URL 5. https://ar.pinterest.com/pin/801148221193527437/?nic_v3=1a9uXrSoF

URL 6. <https://tr.foursquare.com/v/takyeciler-camii/51e9151e498ef9568aa9671f>

URL 7. <https://gezgince.com/tr/gezinti/takyeciler-cami/>

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Güzel, Melik Onur - Çakır, Pembe Gül, “Turizm Paydaşlarının Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Anlayışının Değerlendirilmesi: Uzungöl’e Yönelik Bir Araştırma”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.343-362. DOI: 10.31765/karen.1320380

Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 27.04.2021 tarih ve 57035 protokol numaralı kararı ile yürütülmüştür.

This study was carried out with the decision of Anadolu University Social and Human Sciences Ethics Committee dated 27.04.2021 and protocol number 57035.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma, 2022 yılı Temmuz ayında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Doktora Programında kabul edilen doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr.,
Eskişehir/TÜRKİYE
 melikonur@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-6540-0131

*** Dr. Öğr. Üyesi,
Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü,
Eskişehir/TÜRKİYE
 pcakir@anadolu.edu.tr

ORCID : 0000-0003-1408-5095

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Turizm Yönetimi, Turizm Paydaşları, Uzungöl

Keywords: Sustainable Tourism, Tourism Management, Tourism Stakeholders, Uzungol

Geliş Tarihi / Received Date: 27.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2023

TURİZM PAYDAŞLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YÖNETİMİ ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ: UZUNGÖL’E YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Melik Onur GÜZEL** - Pembe Gül ÇAKIR**

Öz: Gelişim gösterdikçe yönetilmesi en zor sektörlerden biri olan turizm, ülkelerin en önem gösterdiği iş alanlarından birisi haline gelmiştir. Ancak ağırlıklı olarak ekonomik boyutunun ön planda olduğu ve turizme aşırı bağımlılık yaşandığı turistik bölgelerde sürdürülebilir turizmden bahsedebilmek mümkün görünmemektedir. Olumsuz etkilerin artış gösterdiği turistik destinasyonlarda sürdürülebilir gelişimin sağlanabilmesinde turizm paydaşlarının rolleri olduğu bilinmektedir. Nitekim bu çalışmada turizmin gelişimine bağlı olarak olumsuz etkilerin sıklıkla dile getirildiği Uzungöl’de sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışının var olup olmadığına ilişkin bir değerlendirme yapabilmek amacıyla nitel araştırma yönetimi belirlenmiş ve bu kapsamda 15 bölge paydaşıyla görüşmeler gerçekleştirilmiş, bölgenin farklı dönemlerine ait görselleri de karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda görüşme ile elde edilen verilere betimsel analiz uygulanarak değerlendirilmiştir. Bulgulara göre Uzungöl’ün sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışından uzak olduğu görülmüş ve turizm stratejilerinin uygulanması, uzun dönemli planların yapılması, paydaşlar arası ortak yönetimin sergilenmesi ile yerli halka önceliğin verilmesi konularında eksikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Uzungöl turizminin doğru yönetim anlayışı çerçevesinde gelişim göstermesi açısından bölge paydaşlarının uzun dönemde uygulayabileceği sürdürülebilir gelişime dayalı stratejik öneriler geliştirilmiştir.

EVALUATION OF TOURISM STAKEHOLDERS’ UNDERSTANDING OF SUSTAINABLE TOURISM MANAGAMENT: A RESEARCH FOR UZUNGOL

Abstract: Tourism, which is one of the most difficult sectors to manage as it develops, has become one of the most important business areas for countries. However, it does not seem possible to talk about sustainable tourism in touristic regions where the economic dimension is predominantly at the forefront and there is an overdependence on tourism. It is known that tourism stakeholders have a role in ensuring sustainable development in touristic destinations where negative impacts increase. As a matter of fact, in this study, qualitative research management was determined in order to make assessment of whether there is an understanding of sustainable tourism management in Uzungöl, where negative impacts

are frequently mentioned due to the development of tourism, and in this context, interviews were conducted with 15 regional stakeholders and visuals of the region from different periods were also compared. In this direction, the data obtained through interviews were evaluated by applying descriptive analysis. According to the findings, it was seen that Uzungöl is far from sustainable tourism management understanding and it was

determined that tourism strategies, making long-term plans, exhibiting joint management between stakeholders and giving priority to local people. As a result of the research, strategic recommendations based on sustainable development that the stakeholders of the region can implement in the long term have been developed in order for Uzungöl tourism to develop within the framework of the right management approach.

Giriş

En basit tabiri ile bir yerin tarihi ve doğal güzelliklerini görmek, tanımak, eğlenmek ve dinlenmek için yapılan geziler olarak ifade edilen turizm,¹ bir seyahat deneyimi sunan faaliyetler, hizmetler ve endüstrilerin bir bileşimidir.² Devasa boyutlara sahip bir ekonomik sektör ve toplumsal bir mübadele biçimi olarak ifade edilen turizm, petrol ve otomotiv endüstrisi ile birlikte dünyanın en büyük üç ekonomik sektöründen birini meydana getirmektedir.³ Öyle ki en büyük küresel seyahat markalarından en küçük tur operatörlerine veya pansiyon sahiplerine kadar milyonlarca şirket ve işverenden oluşan çok çeşitli bir sektördür.⁴

Turizmin ödemeler dengesi, istihdam, brüt gelir ve üretim üzerinde olumlu ekonomik etkileri olsa da özellikle çevre üzerinde olumsuz etkileri de olabilmektedir. Plansız ve kontrolsüz turizm büyümesi çevrenin öyle bir bozulmasına neden olabilir ki, turist sayısındaki artışı da tehlikeye sokabilmektedir. Bu sürecin sonunda “turizm turizmi yok eder” olgusu ortaya çıkarak süreci daha olumsuz noktalara götürebilmektedir. Turizmin ana kaynağı olan çevrenin de bu nedenle gelecekte turizmin daha da büyümesi ve ekonomik kalkınma için korunması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu durum sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın yansıtılmasıyla mümkün görünmektedir.⁵ Bu doğrultuda bölgesel kalkınmada da önemli sektörler içerisinde yer alan turizmin yönetilmesine ilişkin başarının sağlanabilmesinde modern yönetim anlayışına dayalı ortaklıklar öne çıkmaktadır.⁶ Nitekim turizm için ortak bir ‘vizyon’ geliştirilmesinde yerli halk, kamu yetkilileri ve ticari çıkarlar dahil olmak üzere turizmden etkilenen çok sayıda paydaşı içeren turizm planlamasına artan derecede önem verildiği ifade edilmektedir.⁷

Nitel araştırma yaklaşımının uygulandığı bu çalışmada çalışma alanı olarak Uzungöl belirlenmiştir. Doğal kaynaklarının yanı sıra kültürel kaynakları ile de zengin bir bölge olan Uzungöl’de 80’li yıllardan itibaren artarak devam turizm faaliyetlerinin neden olduğu etkiler ve bölgenin yönetimine ilişkin yaşandığı düşünülen sıkıntılar kamuoyunda yer alması ve bölgenin sürdürülebilir turizm yönetimine ilişkin araştırmaların⁸ sınırlı kalması sebebiyle konuya ilişkin araştırma yapma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Uzungöl’de sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışının ortaya koyulması ve turizmin doğru yönetiminin sağlanmasına ilişkin sürdürülebilir gelişime dayalı stratejik öneriler geliştirmek için turizm paydaşlarının görüşlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Trabzon’da yer alan turizm paydaşlarından görüşme yolu ile veriler toplanmıştır. Diğer taraftan bölgenin farklı

¹ Kozak, 2012.

² Goeldner ve Ritchie, 2009: 6.

³ Tuna, 2012: 4-5.

⁴ Sofronov, 2018: 123.

⁵ Fossati ve Panella, 2000.

⁶ Çıracı, Turgut ve Kerimoğlu, 2008.

⁷ Yuksel, Bramwell ve Yuksel, 1999: 351.

⁸ Küçükaşçı, 2019; Kılıç, 2020.

dönem görselleri de ele alınmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucu Uzungöl'e ilişkin stratejik öneriler geliştirilerek araştırmanın pratik katkı sağlaması düşünülmüştür. Araştırma kapsamında aşağıdaki soru irdelenmiştir:

- Paydaşların Uzungöl'deki sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışına ilişkin görüşleri nedir?

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sürdürülebilir Turizm ve Yönetimi

Ekonomik büyüme hızının çevre üzerindeki etkilerine yönelik kaygıların artış göstermesi sonrasında insan sağlığını tehdit eden çevresel kaygılar, kalkınmaya ilişkin yüksek düzeyde sürdürülebilir kaynak kullanımı, küresel ısınma ve ozon tabakasının delinmesi gibi konular tartışılmaya başlanmış ve uluslararası topluluk tarafından uzun vadeli çevresel stratejiler belirlenmesi amacıyla görüşmeler yapılmıştır.⁹ 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brutland Komisyonu) sayesinde kamuoyunun dikkatine sürdürülebilirlik kavramı sunulmuştur. Sadece doğal kaynak kullanımının değil ekonomik yönlerin yanı sıra kurumsal ve sosyal yönleri de içeren bir kalkınma vurgulanmıştır. Nitekim sürdürülebilir büyüme "kaynakların kullanılmasının, yatırımların yönünün, teknolojik gelişmenin yöneliminin ve kurumsal değişikliklerin gelecek ve mevcut ihtiyaçlarla uyumlu hale getirildiği bir değişim süreci" olarak ifade edilmiştir.¹⁰

Turizm sektöründe sürdürülebilirlik hareketleri ve sürdürülebilir turizm kavramının kullanımı 1990'lı yılların başlarında görülmektedir.¹¹ Bu dönemde konaklama endüstrisi faaliyetleri sonucu çevre üzerindeki baskının azaltılmasının yanı sıra sürdürülebilir planlama ihtiyacının gerekliliğini vurgulamak için lobiler yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda çevresel, sosyokültürel ve ekonomik unsurlar arasında denge sağlanması amacıyla kaynakları sürdürülebilir kullanma, aşırı tüketimi ve israfı azaltma, çeşitliliği koruma, turizmi planlamaya entegre etme, yerel ekonomileri destekleme ve dahil etme, paydaşlara ve halka danışma, personelin eğitimi, turizmi sorumlu bir şekilde pazarlama ve araştırma üstlenme gibi konular turizm sektöründe önem kazanmıştır. 21. yüzyılın başlarında ise sürdürülebilir turizm fikri planlama ve stratejiden sorumlu kamu sektörü ile seyahat ve turizm işletmeleri arasında daha popüler hale gelmiştir. İlk olarak BM Çevre Programı'nda tur operatörlerine yönelik Sürdürülebilir Turizm Girişimi tanıtılmıştır. 2002 yılında Uluslararası Ekoturizm Yılı ilan edildikten sonra Johannesburg'da sürdürülebilir kalkınma üzerine zirve gerçekleştirilerek turizmde sürdürülebilir kalkınmanın önemi ilk kez vurgulanmıştır.¹²

Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı sürdürülebilir turizm kavramının tanımlanmasını Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) yapmıştır. "Mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan turizm" olarak ifade edilmiştir. Nitekim tanımda uzun vadeli sürdürülebilirliği garanti altına alabilmek amacıyla üç boyut arasında uygun bir dengenin kurulması gerekliliği belirtilmektedir.¹³ Müller de çevresel ve sosyal açıdan uyumlu turizm hedefinin, sık sık alıntılanan ve halihazırda çokça suistimal edilen 'nitel büyüme' kalkınma stratejisiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Niteliksel büyümeyi, yenilenemeyen kaynakların daha az kullanımı ve çevre ve insanlar üzerinde daha az stres ile elde edilebilecek yaşam kalitesinde (yani ekonomik sağlık ve öznel refah) herhangi bir artış olarak açıklamaktadır.¹⁴ Bu kapsamda Müller sürdürülebilir turizmin çevre uyumlu nitelikli büyümeyi sağlayabilmesi için sürdürülebilir turizmin sihirli beşgenini ortaya koymuştur:

⁹ Holden, 2008: 149.

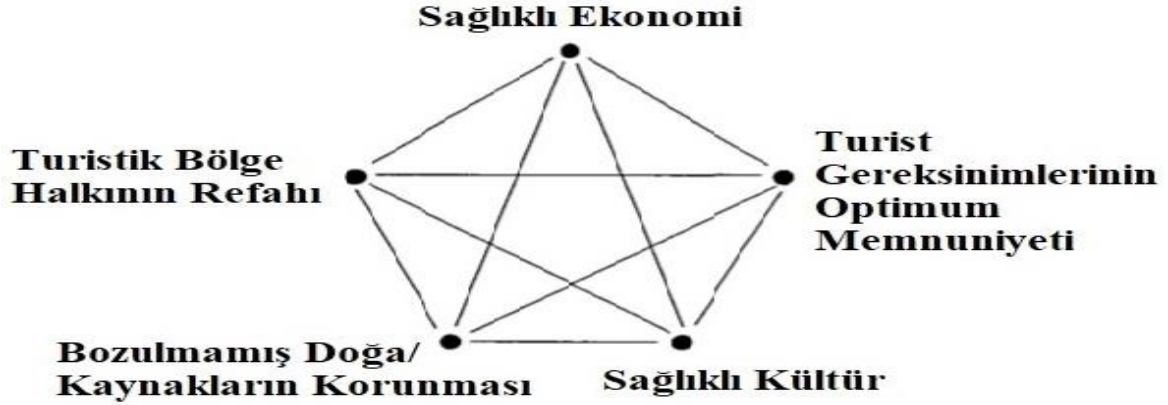
¹⁰ Fossati ve Panella, 2000: 18.

¹¹ Bâc, 2014; Niedziółka, 2012.

¹² Niedziółka, 2012: 158-159.

¹³ UNWTO, 2013.

¹⁴ Müller 1994: 132.

Şekil 1. Sürdürülebilir turizmin sihirli beşgeni¹⁵

Müller tarafından ortaya konulan bu sihirli beşgen ile turistik bölge halkının refahı, sağlıklı ekonomi, sağlıklı kültür, turist memnuniyeti ve doğal kaynakların korunması arasında bir denge durumunun olması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte beşgene ait faktörler arasında oluşabilecek bir dengesizlik ile eylemlerin faydalarının olumsuz şekilde etkileneceği ifade edilmektedir.

Gunn turizm kadar geniş kapsamlı dokümanlara sahip bir kalkınma biçiminin olmadığını ifade etmiştir.¹⁶ Bu düşünce ile Chio ve Sırakaya turizm gelişiminin yanlış planlanması durumunda turizmin çevresel, sosyal ve ekonomik temel kaynaklarını yok edebileceğini belirtmiştir.¹⁷ Nitekim turizm gelişiminin başarıya ulaşması ve sürdürülebilir bir şekilde planlanıp yönetilmesi paydaşların desteğine bağlıdır.¹⁸ Bu kapsamda turizm gelişimine dahil edilebilecek paydaşlar ve nasıl dahil edileceklerine yönelik sorular literatürde tartışılmıştır.¹⁹ Freeman paydaşları “kuruluşun hedeflerinin elde edilmesinden etkilenebilecek veya etkilenen herhangi bir kişi veya grup” olarak tanımlamaktadır.²⁰ Bu kapsamda UNWTO sürdürülebilir turizmde rolü olabilecek paydaşları uluslararası kalkınma ajansları, hükümetler, yerel yönetim ve destinasyon organları, özel sektör işletmeleri çalışanlar ve ilgili kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, eğitim ve öğretim kurumları, yerli halk ve tüketiciler/turistler olarak açıklamıştır.²¹

Turizm planlaması ve yönetimine farklı paydaşların dahil edilmesi her geçen gün önemi artan ve daha fazla kabul edilen bir gerçekliği ifade etmektedir. Paydaşlar arasında yapılabilecek iş birlikleri ve ortaklıklar ile turizmin nasıl geliştirilmesi gerektiğine yönelik karşılıklı diyaloglar, fikir birliği oluşturabilme potansiyeli ortaya çıkabilmektedir. Nitekim paydaşlar bir turistik alanda problemlerin çözümüne yönelik ortak hareket etmek ve karar vermek amacıyla yapacakları iş birliği ile etkileşimli bir sürece dahil olmaktadır.²² Sürdürülebilir turizmin gelişiminde de başarılı bir süreç devam ettirebilmek için menfaat sahiplerinin menfaati gözetilmeden paydaşların tüm turizm geliştirme sürecine dahil olması gerekmektedir.²³ Inskeep, özel çıkar ve kamu yararının sağlanabilmesi, kalkınmada eşitliği tanımlanabilmesi ve teşvik edil-

¹⁵ Müller, 1994: 133.

¹⁶ Gunn, 1994.

¹⁷ Chio ve Sırakaya, 2006.

¹⁸ Gunn, 1994.

¹⁹ Byrd, 2007.

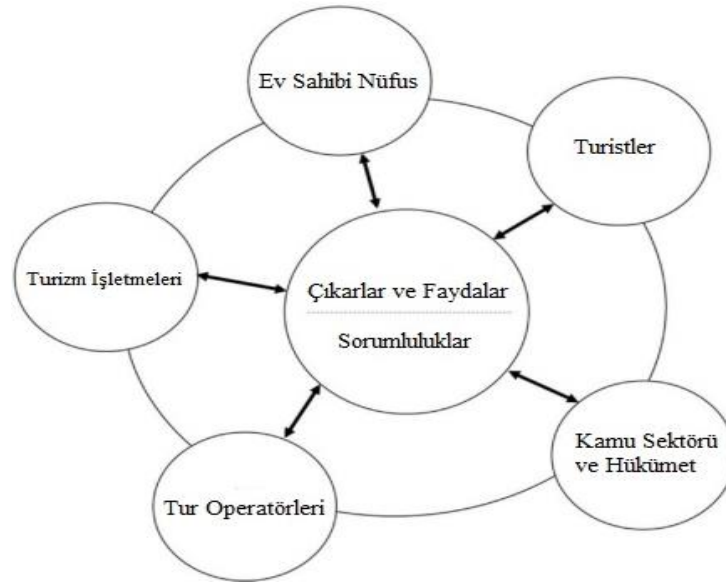
²⁰ Freeman, 1984.

²¹ UNWTO, 2013.

²² Mason, 2003.

²³ Türker, Alaaddinoğlu ve Can, 2016: 417.

mesi amacıyla paydaşlar arasında uygun bir çıkar dengesi ile elde edilebileceğini ifade etmektedir.²⁴ Bu kapsamda başarılı bir sürdürülebilir turizm gelişimi, ulusal ve uluslararası alanda ortaya konulan ilkeler ve amaçlara dayalı bir yol izlemesi gerekirken bu anlayışa dayalı turizm planlamaları ve yönetimlerinin başarıya ulaşması da paydaşların ortak hareketlerini ve çıkarlarını iyi bir koordinasyonla gerçekleştirilecek uygulamaların yapılması ile mümkün görünmektedir. Bu kapsamda Roxas, Rivera ve Gutierrez, Buhalis ve Fletcher'in paydaşlar arasındaki ilişkinin değerini vurguladığı dinamik turizm paydaşları çarkını ele almıştır. Aşağıdaki şekilde turizm stratejilerinin girişimciler, yerleşik nüfus, turistler, kamu sektörü ve hükümet, tur operatörleri dahil olmak üzere paydaşların fikirlerini, beklentilerini ve çıkarlarını dikkate alması gerektiği gösterilmektedir. Destinasyon yöneticilerinin, faydaların ve sorumlulukların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamak için her bir paydaşın ilişkisini yöneten düzenleyici kurumlar olarak hizmet etmesi gerektiği tasvir edilmiştir. Paydaş çıkarlarını ve sinerjiyi hesaba katarak faydalar ve sorumluluklar sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirileceği belirtilmektedir.²⁵

Şekil 2. Turizm Paydaşlarının Dinamik Çarkı²⁶

Sürdürülebilir turizm gelişimi sürecinde paydaşlara ilişkin görüşlerin ve rollerin önemli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Byrd, Bosley ve Dronberger, bir turistik alanın veya topluluk için planlanan ve sürdürülebilir turizme gerekli öncüsünün, topluluğun paydaş tutumlarının algılarının ve çıkarlarının geniş bir çerçevede anlaşılması olarak ifade etmektedir.²⁷ Nitekim D'Mello, Chang, Pillai, Kamatt, Zimmermann ve Weiermair, turizmde sürdürülebilirlik uygulaması konusu üzerine yoğunlaşarak sürdürülebilir turizm gelişiminin anahtarları olarak paydaşlar arası iş birliği ve katılım konusu üzerine araştırma yapılması gerektiğini belirtmektedir.²⁸ Paydaşların sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik bakış açısına ve rollerine ilişkin yapılmış araştırmalar²⁹ olsa da konuya ilişkin yeni araştırmaların yapılması önem arz etmektedir. Özellikle çalışma alanı olan Uzungöl'de ilgili konuya ilişkin yapılan araştırmaların sınırlı düzeyde olduğunun anlaşılması üzerine araştırma yapılmasına karar verilmiştir.

²⁴ Inskeep, 1991.

²⁵ Roxas, Rivera ve Gutierrez, 2020.

²⁶ Roxas vd., 2020: 391.

²⁷ Byrd, Bosley ve Dronberger, 2009.

²⁸ D'Mello, Chang, Pillai, Kamatt, Zimmermann ve Weiermair, 2016.

²⁹ Byrd, 2007; Byrd vd., 2009; Yasarata, Altınay, Burns ve Okumuş, 2010; Dabphet, 2012; Imran, Alam ve Beaumont, 2014; Chen, 2015; D'Mello vd. 2016; Türker vd., 2016; Orgaz Agüera, 2013; Amoako, Obuobisa-Darko ve Ohene Marfo, 2022.

2. Yöntem

Uzungöl'de sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışının ortaya koyulması ve turizmin doğru yönetiminin sağlanmasına ilişkin sürdürülebilir gelişime dayalı stratejik öneriler geliştirmek amacıyla turizm paydaşlarının görüşlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesinin yanı sıra bölgenin eski-yeni görsellerinin betimlenerek karşılaştırılmasını sağlayan nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Çalışma alanı olarak Trabzon iline bağlı Çaykara ilçesinde yer alan Uzungöl ekoturizm bölgesi belirlenmiştir. Turizmin etkileri ve sürdürülebilir turizme ilişkin araştırmalar ağırlıklı olarak yerli halkın algıları, tutumları ve davranışları üzerine yoğunlaşmış olması nedeniyle Uzungöl'de de yerli halkın yanı sıra turizm paydaşlarının da görüşlerinin alınması gerekmektedir. Nitekim Uzungöl'de yoğun turizm faaliyetlerinin sebep olduğu sorunların kamuoyunda yer alması ve konuya ilişkin araştırmaların³⁰ sınırlı kalması sebebiyle bu bölge tercih edilmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırmanın bölge paydaşlarına sürdürülebilir turizm yönetimine ilişkin bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

2.1. Evren ve Örneklem

Nitel örneklemin amacı araştırmada belirtilen temel problemin en iyi şekilde anlaşılmasına yarayacak örneklemin belirlenmesidir. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, sayıyı belirtmek yerine örneklem büyüklüğünün verinin doygunluğa ulaştığı nokta olarak belirlenmesi şeklindedir. Nitekim yeni katılımcılardan toplanan veriler eski verilerden elde edilen bulguların tekrarı olmaya başladığı ve artık yeni kod ve temaların ortaya çıkmadığı bu durumda veri doygunluğuna erişilmiş demektir.³¹

Araştırmada nitel verilerin elde edilmesi kapsamında belirlenen hedef kitle Trabzon'da bulunan ve turizmle ilişkili olan paydaşlardır. Araştırma kapsamında oluşturulan görüşme formunda yer alan sorular hakkında bilgili, gerçekçi, detaylı cevaplar verebilecek ve farklı açılardan değinebilecek bireylerle görüşebilmek amacıyla amaçlı örneklem yöntemi ve kartopu örnekleme yöntemi belirlenmiştir. Verilerin elde edilmesi kapsamında paydaşlar belirlenmiş ve araştırma konusu hakkında detaylı bilgi verebilecek kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, turizm işletmeleri ve özel kişilerden veriler toplanmıştır. Verilerin elde edilmesi amacıyla toplam 15 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yer alan katılımcıların hangi kurumdan olduklarına ve sayılarına ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1. Görüşme gerçekleştirilen katılımcılara ait tanımlayıcı bilgiler

Paydaşlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcı Kodları
1-Trabzon Büyükşehir Belediyesi-Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı	1	(K1)
2-Çaykara Belediyesi	1	(K2)
3-Trabzon İl Kültür Turizm Müdürlüğü	1	(K3)
4-Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)	2	(K4) ve (K5)
5-Trabzon Turist Rehberleri Odası	1	(K6)
6-TÜRSAB (Doğu Karadeniz Bölge Temsil Kurulu)	1	(K7)
7-Karadeniz Teknik Üniversitesi	3	(K8), (K9) ve (K10)
8-Trabzon Üniversitesi	2	(K11) ve (K12)
9-Turizm İşletmeleri- Seyahat Acentesi, Gorgen Turizm	1	(K13)
10-Uzungöl Turizmciler Derneği	1	(K14)
11-Turizm Çalışanı	1	(K15)

³⁰ Küçükaşçı, 2019; Kılıç, 2020.

³¹ Creswell, 2021: 81-82.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında Uzungöl'de sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışının ortaya konulmasına yönelik paydaşlarla görüşme gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış olarak yapılan bu görüşmede konu kapsamında sürdürülebilir turizm yönetimine ilişkin için 3 temel soru geliştirilmiştir. Bu sorular Kapera, Boukas ve Ziakas, Tosun, Byrd 'nin yapmış olduğu araştırmalar değerlendirilerek geliştirilmiştir.³² Oluşturulan soruların araştırma amacına uygunluğunun ve yeterliliğinin tespit edilmesi için uzman görüşü alınmıştır. Bu kapsamda sorular turizm doktor unvanına sahip üç akademisyene gönderilmiştir ve akademisyenlerden soruların değerlendirilmesi istenmiştir. Akademisyenlerden yapılan geri dönüşler sonrasında gerekli düzenlemeler yapılarak sorulara son hali verilmiştir.

2.3. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Araştırmada güvenilirlik ve geçerlilik konusu Guba³³ ve Guba ve Lincoln'un³⁴ nicel araştırmalarda kullanılan iç geçerlilik, dış geçerlilik, güvenilirlik ve nesnellik terimleri yerine inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik olarak önerdiği dört benzer terime³⁵ göre ele alınmıştır.

Bu araştırmada nitel araştırmanın inandırıcılığını artırabilmek için görüşmede katılımcılarla yeterli düzeyde etkileşim gerçekleştirilmiş ve derinlemesine veri toplanması sağlanmıştır. Araştırmada aktarılabirliği sağlayabilmek için amaca yönelik örneklem belirlenmiştir. Diğer taraftan araştırmada katılımcılara ait demografik bilgiler, kodlar, doğrudan alıntılar ve araştırmaya ait süreç belirtilerek aktarılabirliğin sağlanması amaçlanmıştır. Tutarlılığın sağlanmasına yönelik konuya ilişkin temalar, kategoriler ve kodlar ortaya çıkarılmış ve belirli bir yapı oluşturulup tüm parametreleri ile sonuçlar ortaya koyulmuştur. Diğer taraftan konuya ilişkin çeşitli veri kaynaklarının kullanımı ile tutarlılık tekrar gözden geçirilmiştir. Araştırmada teyit edilebilirlik için elde edilen ham veriler analiz edilerek temalar, kategoriler ve kodlar oluşturulmuş ve bulgular şeklinde ortaya konulmuştur. Araştırmanın onaylanabilirliğini gösterebilmek için bulgularda araştırmacının ön yargıları veya görüşleri yerine katılımcılara ait ifadelere (alıntılara) yer verilmiştir. Nitekim yapılan bu araştırmada güvenilirliğin ve geçerliliğin sağlanmış olduğu anlaşılmıştır.

2.4. Verilerin Toplama Süreci ve Analizi

Araştırmanın nitel yöntemi ile Uzungöl'de paydaşların sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışına yönelik görüşlerinin belirlenmesi için görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Trabzon'da bulunan turizmle ilişkili ve Uzungöl bölgesinde turizm faaliyetleri hakkında bilgiye sahip 15 katılımcı ile görüşülmüştür. Görüşmeler gerçekleştirirken görüşme yapılan katılımcılara belirlenen diğer bölge paydaşlarında kimlerin araştırma konusuna hakkında bilgi sahibi olabileceği sorulmuştur. Bu sayede doğru bireylere ulaşım sağlanarak daha dikkatli bir örneklem sayısı ve seçimi gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze gerçekleştirilen bu görüşmelerde katılımcıların kendilerini özgürce ifade etmelerine izin verilmiştir. Yapılan görüşmeler 10 ile 49 dakika arasında sürmüş ve katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Elde edilen ses kayıt dosyaları ise Speechnotes uygulaması ve sesin yazıya dökülmesi için hizmet veren Voicedocs internet sitesi kullanılarak deşifre edilmiştir. Ayrıca ses kayıtlarının yazıya dökümünü doğrulamak amacıyla yazılı metin ile ses kayıtları karşılaştırılarak görüşmeye ait metinler teyit edilmiş, analizde kullanılmak amacıyla kaydedilmiştir.

Araştırmada görüşme ile elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz ile elde edilen veriler daha önce belirlenmiş veya araştırma soruları kapsa-

³² Kapera, 2008; Boukas ve Ziakas, 2016; Tosun, 2001; Byrd, 2007.

³³ Guba, 1981.

³⁴ Guba ve Lincoln, 1982.

³⁵ Guba ve Lincoln, 1982: 376.

mında ortaya konulmuş boyutlara göre özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. Bulguların yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulabilmesi amacıyla sık sık doğrudan alıntılardan yararlanılmaktadır. Yapılan betimlemeler açıklanır, yorumlanır ve neden-sonuç ilişkileri irdelenerek birtakım sonuçlara ulaşılmaktadır.³⁶ Araştırmada analize başlamadan önce elde edilen ham veriler ilk etapta el ile incelenmiş ve analiz edilerek kodlar ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra kodlara ilişkin sıklıklar ortaya konulmuş ve kontrolleri yapılmıştır. İlk etapta yapılan analiz sonrasında ham veriler, nitel ve karma yöntem verileri, metin ve multimedya analizi için tasarlanmış MAXQDA 2020 adlı programa yüklenerek bir kez daha kodlar ve sıklıklara ilişkin veriler belirlenmiştir. Ortaya koyulan kodlara ilişkin katılımcı görüşlerini doğrudan yansıtabilmek için alıntılara yer verilmiştir.

Diğer taraftan araştırmada Uzungöl'ün gelişiminin ortaya koyulabilmesi açısından araştırmacı tarafından elde edilen bölgenin görselleri de kullanılmıştır. Elde edilen görseller üzerinden Uzungöl'ün betimlemesi yapılarak konunun daha iyi anlaşılacağı düşünülmüştür. 1980 yılı öncesi ile 2021 yılına ait görseller kullanılarak konunun daha derinlemesine incelenmesine olanak sağlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ilk olarak çalışma alanına ait bulgulara yer verilmiştir. Araştırmaya ilişkin soruların cevap bulabilmesi açısından ilk olarak Uzungöl'ün gelişimini ortaya koyan eski ve yeni görsellere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Sonrasında paydaşların sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışına ilişkin görüşlerine yönelik bulgular yer almaktadır.

3.1. Çalışma Alanına İlişkin Bulgular

Uzungöl, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon İli Çaykara ilçesine bağlı bir mahalledir. Yamaçlardan kayan kütlelerin vadiyi kapatması sonucu oluşmuş bir kayaç gölü olan Uzungöl, Çaykara ilçesi sınırı dahilinde Haldizen Dağları'nın kuzey eteklerinden çıkan Haldizen Deresi üzerindedir. Göle kıyısı olması sebebiyle bölgenin ismi de Uzungöl olarak adlandırılmaktadır. Çalışma alanının nasıl gelişim gösterdiğini anlayabilmek amacıyla bölgenin eski ve yeni resimlerine yer verilmiştir. 1980 öncesine ait olan fotoğraf incelendiğinde bölgenin doğallığının bozulmadığı, betonlaşmanın ve görüntü kirliliğinin olmadığı ve göl çevresinde çok az sayıda yöresel yapının olduğu belirtilebilir.

Foto. 1. 1980 yılı öncesine ait Uzungöl'e ait bir kare (anonim)

³⁶ Yıldırım ve Şimşek, 2006: 224.

Ancak Foto. 2.'ye bakıldığında 2021 yılında Uzungöl'de yapılaşmanın oldukça arttığı, göl çevresinde betonlaşmanın görüldüğü ve doğal görünümünden iyice uzaklaşıp görüntü kirliliğinin de oluştuğu söylenebilir. Diğer taraftan bölge için önemli olan göl kaynağı ve gölü ulaşan akarsu yollarında da betonlaşma yaşandığı ve yapay bir göl görüntüsüne büründüğü ifade edilebilir.

Foto. 2. 2021 yılında Uzungöl'den bir görünüm (Görüntü araştırmacı tarafından çekilmiştir)

Tablo 2. incelendiğinde Uzungöl'de sürdürülebilir gelişimin sağlanması ve bölgenin korunabilmesi adına çeşitli statüleri aldığı görülebilmektedir. Nitekim 1980 yıllar ve öncesinde yapılaşmanın oldukça az ve daha doğal bir alan olan Uzungöl'de özellikle turizmin teşvik edildiği 80'li yıllardan sonra ağırlıklı olarak turizm tesislerinin kurulumu ve bölge halkının ikincil konut olarak kullanabileceği yapılaşma sebebiyle bölgede 2020'li yıllara kadar büyük bir gelişim içerisine girmiştir.

Tablo 2. Uzungöl'ün gelişimine ve korunmasına yönelik resmi düzenlemeler³⁷

Verilen Statü	İlan Tarihi
Tabiat Parkı	13.11.1989
Turizm Merkezi	05.03.1990
Doğal Sit Alanı	04.12.1998
Özel Çevre Koruma Bölgesi	07.01.2004

Özel çevre koruma bölgesi ilan edildiği 2004 yılına kadar destinasyonda yapılan tesis ve konut sayısı hızla artış göstererek plansız şehirleşme ortaya çıkmıştır. Özellikle göl havzasındaki yapılaşma %125 artarak çevresel tahribat oldukça yüksek düzeye ulaşmıştır³⁸. Yapılaşmanın yanı sıra diğer çevresel sorunların ortaya çıkması sorunların dile getirilmesinde en önemli sebepler olarak ortaya çıkmaktadır. Turizmin çevresel etkilerinin yanında sosyokültürel ve ekonomik etkilerinin de ortaya çıkması sonrasında bölgenin koruma statülerine rağmen sürdürülebilir turizm anlayışına sahip olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu kapsamda bölge paydaşlarının Uzungöl'de sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışına ilişkin görüşlerine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

³⁷ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013; Resmi Gazete, 1990; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013: 13; Resmi Gazete, 2004.

³⁸ Barakazı, 2023: 8.

3.2.Araştırmaya Katılan Paydaşların Uzungöl'de Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Anlayışına İlişkin Görüşlerine Yönelik Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin analizi gerçekleştirildikten sonra temalar, kategoriler ve kodlar ortaya koyulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda bulunan sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışına yönelik 3 soru katılımcılara yöneltilmiştir. Bu kapsamda “uzun dönemli planlama”, “turizm stratejilerinin başarısı” ve “yerel halk önceliği” gibi kategorileri irdeleyen sorular katılımcılara iletilmiştir. Bununla birlikte yarı yapılandırılmış görüşme olması dolayısıyla konuya ilişkin “ortak yönetim” kategorisi de eklenerek katılımcılardan değerlendirilmesi istenmiştir. Belirtilen kategoriler altında verilerin analizi yapılmış ve analize ilişkin sonuçlar ortaya koyulmuştur.

Araştırmada katılımcılara “Uzungöl'de turizm yatırımları gelişime açık ve ağırlıklı olarak uzun dönemli planlanmakta mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen verilerin analizi aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Uzungöl'de turizm yatırımlarının ağırlıklı olarak uzun dönemli planlamasına ilişkin bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Turizm yatırımlarında uzun dönemli planlama vardır	0	-
Turizmin yatırımlarında uzun dönemli planlama yoktur	15	(K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15)

Tablo 3 incelendiğinde Uzungöl'de turizm yatırımlarının uzun dönemli planlanıp planlanmadığı sorusuna katılımcıların hepsi olumsuz bir görüşe sahip oldukları görülmüştür. Katılımcıların Uzungöl'de uzun dönemli planlamaya yönelik görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

K4: “Başlangıçta plansız başlanan Uzungöl hikayesi gelişmede gelişme sürecinde dönüşüm üzerine bir eğilme gerçekleşmiş sonuç kısmında yani günümüzde de çok ciddi yani Ayder'de yapılan dönüşüm gibi bir dönüşümü bir planlamanın konuşulduğu bir alan haline gelmiş durumda. Yani uzun dönemli planlama yapılarak Uzungöl'de harekete başlanmamış onu net şekilde söyleyebiliriz. Zamanla işte yani elimizdeki nasıl söyleyelim elimizdeki bu olumsuz durumu nasıl dönüştürebiliriz nasıl mevcut durumunu içerisinden maksimum kârla çıkılabilir en az zararla çıkılabilir şeklinde bir yaklaşım söz konusu yani bir plan mantığıyla hiçbir zaman bakılmamış zaten birçok yerde de öyle ülkemizde.”

K8: “Asla ve asla düşünmüyorum. Türkiye'de hiçbir turizm planı, uzun dönemli planlanmaz dank diye bir şey koyarlar ortaya. Özellikle turizmde dünyanın hiçbir gelişmekte olan ülkelerinde gerekli düzenlemelere gerekli o donanımına sahip planlama yapılamıyor. Yani plan yapma kültüründe bir eksiklik var zaten, planı uygulama konusunda da zaten çok ciddi eksiklikler onu söylemiş olayım.”

K3: “Bak tam bunun içindeyim biz bunu Uzungöl'de biz kaç yılından beri inanır mısınız? Ben Korumu Kurulu Müdürüyüm, ilk o zamanda kaç senesinde 98'den beri plan yapılmaya çalışıyor bir türlü planlanamıyor. Çünkü nasıl bir plan yapılıyor yok yola müdahale ettiği planı iptal ediyor. Bir şekilde bir şey ya hep bir plansızlık var. Uzun dönemli plan yapılmaya çalışıyor ama neyse onu bir şekilde vatandaş mahkeme kararı ile iptal ettiriyor yani. Yani o planlama bu sefer şeye geçemiyor, uygulamaya geçemiyor. Bu sefer kaçak yapılaşmalar başlıyor. Turizmde bu sefer onda şey yapıyor. Kısa vadeliye dönmüş oluyor ve çözülüyor yani bu da aslında. İnsanlığımızın işte diyorum ya bir anda parayı orada turizmden para gelir elde edeceğim diye hemen oraları sahiplendiği şey yapıyor. Sonra plan geldiğinde onu kabul etmiyor yani çok şey değil bence.”

K5: “Uzungöl'de bir planlama yok, net söyleyebilirim. Ama Uzungöl'de öncelik planlama değil hep işte mevcut şey koruma. Herkes bir yandan yaparken bir yandan tesisini korumaya düşündü. Hani çünkü bir anlamda devletin tehdidi vardı yani bakın yanlış yapıyorsunuz ve yıkılabilir korkusu vardı ama her şey rağmen yapılıyordu çünkü devlet affediciydi yani gibisinden. Dolayısıyla bir planlamadan bahsedilemez.”

Araştırmada katılımcılara “Uzungöl’de çevre dostu ve bölge temelli politika oluşturması gerektiren turizm stratejileri başarılı olmakta mıdır?” sorusu yöneltmiştir. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen verilerin analizi aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Uzungöl’de turizm stratejilerin başarısına ilişkin bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Turizm stratejilerinde başarı vardır	0	-
Turizm stratejilerinde başarı yoktur	15	(K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15)

Tablo 4 incelendiğinde Uzungöl’de çevre dostu ve bölge temelli politika oluşturması gerektiren turizm stratejilerinin başarılı olup olmadığı sorusuna katılımcıların hepsi olumsuz bir görüşe sahip oldukları görülmüştür. Katılımcıların Uzungöl’de turizm stratejilerinin başarısına yönelik görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

K8: “Eee yani hiçbir şekilde başarılı olmadığı ortadadır. Sebebi eski fotoğrafla şimdiki haline bakmakta zaten görülmektedir. Yani sebep sonuç ilişkisine baktığımız zaman eğer uzun yani dönemli turizm politikası üstteki yani plan vardı ağırlıklı uzun dönemli planlama, planlama öyle olsaydı böyle olur muydu? Yani? Planlanmadığım da göstergesi ve böyle bir turizm stratejisinin başarılı olmadığı da kaldı ki şimdi bak politikadan bahsediyor strateji bunlar hep yanaşık olarak da sıralaması vardır tamam mı yani? O yüzden bunları böyle sadece asla politikalar uygulanmasını yapan daha alt yaşlı kabul ama şeyleri diyelim ki adımları. Eee bu turizm stratejilerinden biz de stratejik turizm planı falan yapıyor ama bu da tamamen göstermelik.”

K9: “Şu anda değil, yani şu anda çevre dostu bölge temelli politika oluşturması gereken bir turizm stratejisi mutlaka var ki bir kentsel dönüşüm orada düşünüyor, arzu ediliyor. Yeni bir planlama modeli üzerinde belki birtakım değerlendirmeler yapılıyor. Şu anda çok başarılı olduğunu düşünmüyorum. Yani mevcut hali ile de orada olması gerekenden daha fazla miktarda bir yapılaşmanın varlığından bahsedebiliriz. Dolayısıyla bu miktardaki bir potansiyel dahi orada en azından çevre kirliliği ile ilgili bir sorunun asla bitmeyeceği anlamına gelir. Çünkü hani kentsel yaşam oraya taşıdığımızda çöp. En basitinden bu olgu dolayısıyla turizm stratejisi açısından doğru yapılanmanın orada ekoloji temelli bir turizm felsefesinin benimsenmesi olduğunu da ben doğru olacağını düşünüyorum. Yani bu sorun ortadan kalkar ama kentsel yaşamı da taşıyan bir turizm anlayışıyla, yüksek yatak kapasitesi ile daha fazla turist buraya gelmesini sağlayacak bir düşünceyle modernizasyonu ön plana çıkararak, yapılaşmayla ya da yapılan binaların kalitesi ile turizmin eşdeğer tutulduğu bir anlayışla maalesef doğa temelli ya da çevre dostu bir turizm faaliyetinin icra edilmesi çok mümkün olmayabilir. Orada geleneksel yaşamı örnekleyecek, geleneksel yaşamdan uzaklaşmayacak kırsal modeli ele alıp kırsal kalkınmaya yönelik bir turizm potansiyelinin teşvik edilmesi gerekir diye düşünüyorum.”

K10: “Yürütülen politika şu anda insanın oraya gelsin politikası doğrusu bu bana göre doğru bir yaklaşım ve strateji değil dediğim gibi stratejinin doğru olabilmesi için turizmin 12 aya yayılması lazım ve insanları belli bir noktaya toplamayacaksınız yine insanları doğanın bütün alanlarına yaymanız lazım ve çeşitlilik getirmeniz lazım yani insanların çoğu şu anda Karadeniz’e gelme sebebi yeşil göreyim biraz dinleneyim bakıyorsunuz yani turizm böyle değil yeşil gördüğü 2 gün yada 3 gün gördün sonrasında. Ne bileyim ya bir kayak tesisi kuracaksınız ya da doğadaki bitkilerin önemini anlatan endemik bitkileri anlatan uzmanlar getirip tetkikler yapacaksınız. Bisiklet yolları yapacaksınız yani aklıma gelmeyen bir sürü turizm faaliyeti var. Dolayısıyla bunların gerçekleştirilmesi lazım. Tabi bizde hepsi şu var biz yapalım para kazanmaya başlayalım. Bizim bazı projelerimizde özellikle özel şirketlerle yaptığımız projelerde bildiğimizi için söylüyoruz bakış açıları şu işte hocam proje yapalım bunu ne zaman paraya dönüştürüyoruz ya. Bakış açısı bu. Dolayısıyla insanlara doğruyu öğretmeniz lazım. Yani bu insanlar bilmeyebilir çünkü yatırım yapacaklar para kazanacaklar. Stratejiyi onlar geliştiremeyebilir, sabretmeyi öğreteceksiniz, uzun vadeli iş planı yapacaksınız ve bunları o insanlara inandıracaksınız ve katacaksınız ona katılımı olmadan bunu yapma şansınız yok.”

K12: “Şu anda Uzungöl’ün fotoğrafına baktığı da başarı olmadığını görüyorsunuz zaten. Maalesef yani şu meşhur fotoğraf 20 sene öncesi ve 20 sene sonrası işte 1980’lerde çekilmiş sanırım. Biraz 90’lar da tabii o fotoğraflar da biraz oynanmış ama maalesef yüzde 90 da olsa gerçeği gösteriyor. Bu fotoğraf ortada. Varsa başarısızlıktan bahsedilir başarıda ziyade. Yani o stratejinin başarılı olmasından ziyade o stratejiler uygulandı mı ki düşüncesi oluşturuyor bende açıkçası.”

K4: “Çevre dostu ve bölge temelli şimdi bölge temelli olmazsa olmaz zaten ama çevre dostu kısmı biraz göz ardı ediliyor açıkçası bunu açıkça ifade etmek istiyorum. Yani kış turizminde biz özel çevre koruma alanı ilan edilmiş bir yere şunu yaparsak ya da şurada bir göl var ya da bunun etrafına bunu yaparsak ekonomik getirisi çok daha fazla yüksek olur yatırımcıyı çok daha kolay çekebiliriz. Alternatif birkaç alan oluşturarak öneriler hazırlandı bu öneriler hazırlanırken çevre ne kadar dikkate alındı dersiniz çevre ikinci aşamada düşünülüyor yani. Gelişmekte olan ülkelerdeki temel sorunlardan birisi de bu yani vatandaş kendi arazisinde ya da kendini yükümü altında düşündüğü yerleri tabiri caizse talan ederken bizde önerilerimizde açıkçası vatandaşın girmedığı devletin hüküm ve tasarrufu altında olan hazine arazileri, yaylalar buraların değerlendirmesi noktasında öneriler getirdik. Belki biraz da alanın arazinin verdiği kısıttan dolayı değilse yani biz de daha olgun yerlere öneriler oturtmak isterdik ancak bizim düşünebileceğiniz yerlerin neredeyse tamamı vatandaş tarafından zaten ele geçirilmiş diyelim yani kullanılıyor. Başarı konusu var başarıyı cevaplamadım stratejilerin başarılı olduğunu düşünüyor musunuz stratejilerin var olduğunu düşünmediğim için başarılı da değiller diyorum.”

Araştırmada katılımcılara “Uzungöl’de bölge yönetimi, bölgeye ilişkin alınan kararlarda önceliği yerel halka vermekte midir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen verilerin analizi aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Uzungöl’de bölgeye ilişkin kararlarda yerel halk önceliğine ilişkin bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Yerel halk önceliği vardır	7	(K1), (K2), (K4), (K6), (K9), (K12), (K13)
Yerel halk önceliği yoktur	8	(K3), (K5), (K7), (K8), (K10), (K11), (K14), (K15)

Tablo 5 incelendiğinde Uzungöl’de bölge yönetiminin kararlarında önceliği yerel halka verip vermediği sorusuna katılımcıların 7’si olumlu görüş bildirirken 8’i olumsuz bir görüşe sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların Uzungöl’de yerel halka önceliğine ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

K2: “Plan dahili içerisinde yapılacak olan bir şey varsa veya sosyal faaliyet açısından yapılacak olan bir kültürel aktivite varsa e bunu tabii buradaki derneklerle beraber halkla beraber istişare yapıp hayata geçiriyoruz yani. İş böyle nihayetinde son buluyor. Yoksa oradaki mevcut adli işletmeleri sivil toplum örgütlerini yok sayma şansınız yok bu hiçbir belediyede yok. Hiçbir böyle turizm alanlarında olan böyle bi olmaz yani. Bunu yapamazsınız zaten. Başaramazsınız mümkün değil. Çünkü halkı karşınıza alıp bir yatırım yapma söz konusu değil. Eh dolayısıyla topyekûn bir şekilde geleceği Uzungöl’ün geleceği için bunlarla görüşüyoruz tabii görüşüyoruz.”

K4: “Evet Uzungöl’de dokunuşlar oldu bunları yaparken yerel halka öncelik verildi mi ya acaba bunlar ne düşünür bizi niye bunu yapıyoruz şeklinde katılımcı bir süreç mi işletildi ben o süreci takip edemedim ama yapılanlardan çok da olumsuz bir şey çıktığı görülmemiş yani. Belediye oraya bir macera parkı oyun alanı yaptığı zaman sonuçta yerel halk da bunu hem kullanıcısı hem de bundan bir çekimini arttırdığı için ekonomik getirisi daha fazla oluyor yani daha fazla turist geliyor gelen turist daha fazla zaman geçiriyor. Buna sebep belki konaklama oranları artıyor belki kafelerdeki gelir artıyor gibi olumlu etkilerini görmüş oluruz ama bu katılımcılık konusuna daha genel bir değerlendirme yapmak gerekir yani bu Uzungöl’e matuf yani sırf Uzungöl’deki mevcut durum böyle olduğu için insanların fikirleri sorulmadı insanlar fikirleri alınarak değil de şahsi kanaatim genellikle bizim idare sistemimizdeki düzen Uzungöl için de geçerli. Yani ne bir ayrıcalık yapılmış merkez tarafından ne de göz ardı edilmiş. Şahsi kanaatim bu yönde.”

K7: “Tabii şimdiye kadar hani genel oradaki yönetim, Uzungöl’de belediye var. Onun dışında Trabzon Büyükşehir Belediyesi de var Uzungöl Belediyesi ile tabii çok ufak bir yer arası herkese iç içe. Şimdiye kadar görüntü o ki yerel halk öncelikle beraber bir taraftan her gelen turistin ihtiyaçlarını

önceliklerini düşünerek ilerlenmiş. Sorun bu yıkımlar başladı zaman yaşandı. İnsanların Uzungöl'deki yerel yönetimi Uzungöl Belediyesi'ne aşağıda Çaykara Belediyesi'ne tepkiler oldu. Hani bizi zamanda niye engellemediniz, niye müsaade ettiniz bu işletmeleri yaptık diye. Böyle karşılıklı birbirlerinin yerel halktan, belediye belediyelerin işletmecilere bir suçlama söz konusu oldu. Az önce de dediğim gibi bunun geniş planda bir yukarıdan biraz daha devlet gücü ile orta ve uzun vadeli planlanması gerekiyor. Yerine bıraktığımızda bu sıkıntılar ortaya çıkıyor. En ufak yeri olan oradaki belediye her seçim döneminde olabilir. Hani yöredeki halkı da kırmamak, kendi mevcudiyetini devam ettirmek anlamında bazı ödüllere vermiş olabilir. Önümüzdeki dönemlerde de bu olumsuzluklar yaşanabilir. Onun için köşeli bir çerçeve ile beraber hatları belirlemek gerekiyor.”

K10: “Yani bu çok net söyleyebileceğim bir şey değil ama hani benim kişisel görüşüm olarak düşünmüyorum. Yani her yerde olduğu gibi en çok ön plana çıkan belirli insanlar vardır. Ya bunda da siyasi olarak arkasına birilerini almış insanlar vardır veya maddi olarak zaten güçlü olan insanlar vardır. Bunlar kendilerince alanda mevcut pastadan daha fazla pay almayı düşünürler. Dolayısıyla yerel halka dediğiniz zaman bu gelirin tabana yayılması lazım. Herkes bundan istifade ederse insanlar mutlu olacaktır. Ama bakıyoruz ki yani gidiyorsun Uzungöl'e kardeşi benim bir yere otel açmış, karşısına başka kardeş başka bir otel açmış. Yani belli başlı kişiler alanı parsellemeye devam etmişler. Dolayısıyla yani bunda mevcut pastanın tabana yayılma olduğunu ben çok düşünmüyorum.”

K15: “Yönetimin kararları öncelikle yerel halka vermesi söz konusu bile değildir, çünkü bölge malesef sosyokültürel anlayışa sahip değildir. Yönetici, bürokrasi ve belki bir iki eski ve yerli işletme sahibinin katılımıyla kararların alındığını düşünüyorum.”

Diğer taraftan araştırmada sorulması gerekli görülen diğer bir soru “ortak yönetim” üzerinedir. Araştırmada katılımcılara “Uzungöl'de paydaşların koordinasyonuna dayalı ortak yönetim uygulanmakta mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda katılımcılardan elde edilen verilerin analizi aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Uzungöl'de paydaşların ortak yönetimine ilişkin bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Bölgede paydaşların ortak yönetim vardır	0	-
Bölgede paydaşların ortak yönetim yoktur	15	(K1), (K2), (K3), (K4), (K5), (K6), (K7), (K8), (K9), (K10), (K11), (K12), (K13), (K14), (K15)

Tablo 6 incelendiğinde Uzungöl'de paydaşların ortak yönetimin yapılıp yapılmadığı sorusuna katılımcıların tamamının olumsuz bir görüşe sahip oldukları görülmüştür. Katılımcıların Uzungöl'de paydaşların ortak yönetime ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

K5: “Uzungöl'de ortak yönetim olduğu söylenemez. Çünkü Uzungöl'ü tek elden kim yönetecek tek elden yönetmekten kasıt bu bir örgütlenme modeli olabilir mi? Zaten şu an deniyor örgütlenme mesela Uzungöl çarşı çevresinde yapılsa sadece örgütlenebilir kurumlar arasında bir koordinasyon bile olsa bugün DOKA bugün oraya bir planlama yapsa DOKA mevzuatı gereği eğer bunu zorunlu tutmadığı takdirde kim yapacak? Şimdi sizlere çevre düzeni planı da yapsanız, siz oraya yeni bir konsept planı da yapsanız, bir imar planı da yapsanız bunun aşındırıldığı aşikâr çünkü bir yerde koptu orada artık geri döndürülemez şekilde koptu. Eğer gerçekten devletin yıktığını görürse belki dur diyebilir diye. O noktada biz de mesela turizmde sorumlu kim İl Kültür Turizm Müdürlüklere ama kaynakları yoktur ne tanıtım için ne de planlama için kaynağı ve gücü yoktur. Peki o zaman Milli parklar kendi başına bir şey yapar, Orman kendi başına bir şey yapar, DOKA, Valilik, Büyükşehir Belediyesi gibi iki büyük şeyi yapar, yapar yapar. Şu hiç kimsenin birbirine sormak gibi bir inisiyatifi yok böyle bir niyetimi yok, teveccüh yok.”

K7: “Ortak yönetimde sıkıntılar var ama artık Uzungöl'le ilgili yapılacak olan planlamanın son adının koyulması gerekiyor ki bununla ilgili olarak da bu yılın başlarında Çevre ve Şehircilik Bakanlığımızın sunmuş olduğu bir proje vardı. Bunla ilgili biz görüş bildirdik. Mutlaka yerelindeki ikamet eden yerli halkın ve yereldeki işletmelerin görüşlerini alması gerekiyor. Bu proje esnası ve sonrasında onların durumları ne olacak, aynı yerlerini evlerini işletmelerini koruyabilecekler mi,

bunun da mutlaka aydınlatılması gerekiyor diye ifade ettik. Projenin uygulama bacağı da en büyük paydaş Trabzon Büyükşehir Belediyesi olacak. Dolayısıyla bundan sonraki sürecin Büyükşehir Belediyesi'nin yerel yönetim ve bölgedeki işletmelerin vatandaşlarla beraber ortak akılla beraber ilerlenmesi gerekiyor. Tabi burada mutlaka bölge turizm üzerinde fikirleri alması gerekiyor. Tecrübelerinden yararlanması gerekiyor”

K2: “Uzungöl'ü farklı bir şekilde aslında masaya yatırmak lazım. Bu ilçe belediyesinin veya büyükşehir belediyesinin aslında altından kalkacağı bir durum değil. Bakanlığın bakanlığa bağlı Uzungöl'ün Uzungöl'e bağlı bütün paydaşların Ormanıdır, Devlet Su İşleri'dir veya işte Belediyelerdir, Kültür Turizm Bakanlığı'dır, Çevre Bakanlığıdır. Bir sürü dört beş tane paydaşın olduğu bir kurulla beraber aslında Uzungöl'ü geleceğe taşımak lazım yani. Ancak bu şekilde bir strateji belirlersin. Yoksa kimse hiçbir kurumun, hiçbir kendi başına gerek belediye olsun gerek bakanlık olsun bu konuda atacağı bir adım yok. Çünkü bütün kurumlar birbirine bağlantılı olduğu için bir araya gelip bu turizm stratejisini etkileyen etkenleri masaya yatırıp bunların neden olan sorunları çözüp önümüzdeki yıllara yaymak lazım ve bu sorunları gidermek lazım.”

Sonuç ve Tartışma

Sürdürülebilir turizm iki yönlü bir koşulun yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Bir tarafta yerel, doğal ve insan yapımı kaynakların sürdürülebilir kullanımı göz önüne alınırken diğer tarafta ve aynı zamanda yerli halk (ev sahibi olarak) ve ziyaretçiler (misafir olarak) arasındaki kullanımları üzerindeki çatışma maliyetlerinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir.³⁹ Sürdürülebilir turizm bu anlamda kaynak kullanım yolu, uzun vadeli sosyal refahın minimum çatışma maliyetleriyle maksimize edilmesiyle sürdürülmesi anlayışıdır.⁴⁰ Bu kapsamda Uzungöl destinasyonunda turizmin gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan problemlerin çözümüne ilişkin bölge paydaşlarının görüşlerini dikkate alan sürdürülebilir turizm anlayışına dayalı bir turizm gelişiminin önemli ve gerekli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda paydaşlarla yapılan görüşmelerde “turizm yatırımlarının uzun dönemli planlanması”, “çevre dostu ve bölge temelli turizm stratejilerinin başarı durumu”, “yerli halk önceliği” ve “ortak yönetim” konularına ilişkin görüşlerinin olumsuz olduğu ve Uzungöl'de sürdürülebilir bir yönetim anlayışının olmadığı görülmektedir.

Sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışı kapsamında uzun dönemli planlamalar destinasyon ve turizm açısından en önemli unsurlardan biri olduğu belirtilebilir. Turizm planlamaları, belirlenen siyasi hedeflere göre destinasyonlardaki gelişmeyi organize ve kontrol etmek için kamu tarafından tasarlanan düzenli bir operasyonlar ve eylemler dizisidir.⁴¹ Tosun, gelişmiş ülkelerde turizm geliştirme planlamasına yönelik yaklaşımların sürdürülebilir turizm gelişimi için olmazsa olmaz kapsamlı, bütünlük ve çevreye duyarlı olduklarını vurgulayarak gelişmekte olan ülkelerde de sürdürülebilir turizm gelişimine ulaşabilmek için bu yaklaşımların gerekli olduğunu belirtmektedir.⁴² Uzungöl'de paydaşlar turizm yatırımlarına ilişkin uzun dönemli planlamalar yerine daha kısa vadeli planların tercih edildiğini belirtmiştir. Artan yüksek orandaki turistik talebin karşılanabilmesi amacıyla Uzungöl'deki turizm yatırımlarının daha kısa vadeli planlanmasındaki en önemli neden olduğu düşünülmektedir. Nitekim bölgede konaklama, yeme-içme gereksinimlerinin karşılanması için tesis kurulumu gerçekleştirilmekte ve altyapı hizmetleri sunulmaktadır. Bu durum turizm yatırımları için uzun dönemli planlamaların yapılmasını engellemektedir. Haywood ve Pigram destinasyon yaşam döngüsünün ilk aşamalarında planlamalara ilişkin başarının genellikle uzun vadeli olma yönünde bir görüşteyken sonraki aşamalarda özellikle destinasyon düşüştüğü uzun vadeli planlamaların uygulanmasının zor ve maliyetli olacağını belirtmiştir.⁴³ Bu kapsamda ele alındığında Uzungöl'de turizm

³⁹ Bimonte ve Punzo, 2011: 95.

⁴⁰ Bimonte ve Punzo, 2011: 101.

⁴¹ Mason, 2003.

⁴² Tosun, 2001.

⁴³ Haywood, 1990; Pigram, 1992.

yatırımlarına ilişkin uzun vadeli planlamaların yapılması ve uygulanmasının zor olacağını söylemek mümkündür.

Sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışında turizm stratejilerinin uygulanması ve başarı durumunun belirlenmesi önemlidir. Türkiye'de 2007 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Turizm Stratejileri yayımlanmış ve destinasyonların sürdürülebilirlik perspektifi içinde planlanması, kaliteli çevrelerin oluşturulması ve turizmin sürdürülebilir çevre politikaları ile desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴ Araştırma kapsamında bölgede çevre dostu ve bölge temelli turizm stratejilerinin başarılı olma durumuna ilişkin paydaş görüşlerinin olumsuz olduğu görülmüştür. Lane tüm başarılı işletmeler ve bölgelerin dikkatlice hazırlanmış iş planları ve stratejilere göre geliştiklerini belirterek sürdürülebilir turizm stratejilerinin talepleri uzlaştıran savurgan yatırımları ve çabaların tekrarını önleyen ve özel başarının elde edilebileceği niş pazarları araştırmayı ve aramayı amaçlaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁵ Nitekim Uzungöl'ün sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamaya ilişkin statülere sahip ve bölgeye ilişkin koruma politikaları belirlenmiş olsa da bu politikaların bölgede uygulanmasına ilişkin eksiklikler sebebiyle belirlenen stratejilerin başarısından bahsedebilmek mümkün değildir. Küçükaşçı araştırmasında Türkiye'nin 2023 Vizyonu'na atıf yaparak bu kapsamda belirlenen turizm stratejilerinin Uzungöl'de başarısız olduğunu vurgulamış ve bölgedeki turizm planlamalarında öngörülen ile elde edilen sonuçları arasında ikilemler olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Elde edilen bu sonuç Küçükaşçı'nın araştırmasını destekler niteliktedir. Uzungöl'ün yaklaşık 40 yıllık gelişim süreci düşünüldüğünde özellikle turizm stratejilerinin yayımlandığından bugüne kadar ki 15 yıl dikkate alındığında çevre dostu uygulamaların eksik kaldığı hatta göz ardı edildiği düşünülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük sebebin turizmin yüksek ekonomik getirisini önceleyen ve çevreyi geri plana atan ekonomik büyüme anlayışının olduğunu söylemek mümkündür.

Sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışı kapsamında turizm destinasyonlarında alınan kararlarda yerli halk önceliğinin uygulanması son derece önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Nitekim herhangi bir yöredeki turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, turizmin olanaklarından yerli halkın yararlanmasının sağlandığı oranda mümkün olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda yerli halkın turizm sayesinde kazanç elde ettiğinde doğal ve kültürel olanaklara daha çok sarılacağı ve koruyucusu durumuna geleceği ifade edilmektedir.⁴⁷ Araştırmada paydaşların bölgeye ilişkin kararlarda yerli halka öncelik verilmesine ilişkin görüşü olumsuz görünse de ikilemde kalmış bir konudur. Paydaşların bir kısmı Uzungöl'de yerli halkın istediği gibi davrandığını ve turizm gelişimini istediği gibi şekillendirdiği için önceliği olduğunu düşünürken paydaşların diğer kısmı ise yerli halkın görüşünün alınmadığı ve turizmin talebe (turistlere) göre şekillendiğini belirtmiştir. Yerli halkın turizme katılımı var olsa da bölgede artan yatırımcıların isteklerinin dikkate alındığı ve turizmin bu isteklere göre şekillendiği düşünülmektedir. Bölge yönetiminin Uzungöl'deki yerli halkın bazı uygulamalarına tepkisiz kaldığı ve buradaki turizmin yerli halkın istekleri doğrultusunda geliştiği anlaşılmaktadır. Uzungöl'de talebe göre şekillenen bir anlayışın oluşturduğu sorunlar, yerli halk ile bölge yönetimi arasında sıkıntılı süreçlerin yaşanmasına ve yerli halk ile bölge yönetimini karşı karşıya getirmesine sebep olan nedenlerden olduğu söylenebilir.

Sürdürülebilir turizm yönetimi anlayışı kapsamında turizm destinasyonlarında koordinasyona dayalı bir ortak yönetim sergilenmesi turizmin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Ortak yönetim, paydaşların belirlenmesi, rollerin tanımlanması ve yönetimlerin katkısı ile

⁴⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

⁴⁵ Lane, 1994.

⁴⁶ Küçükaşçı, 2019.

⁴⁷ Akova, 2018: 108.

tüm paydaşların sorumluluk aldığı ve onların özgür iradelerinin kendi ilgi alanlarını ve yaklaşımlarını ortaya koyduğu kavram olarak belirtilebilir.⁴⁸ Turizm sektöründe koordinasyon sağlanması ve uyum eksikliğinin azaltılmasında resmî kurumlar, kamu ve özel sektör ile özel işletmeler arasında koordinasyon mekanizmalarının geliştirilmesi esas olan bir durumdur.⁴⁹ Paydaşların Uzungöl'de koordinasyona dayalı bir ortak yönetime ilişkin görüşünün olumsuz olduğu görülmektedir. Nitekim bölge turizmi için ihtiyaç olan ortak yönetim eksikliğinin özellikle yerli halk ile bölge yönetimi arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığını anlayabilmek mümkündür. Koruma-kollama kurallarının gevşetilmiş olduğu bir ortamda yerli halk ile birlikte yatırımcıların rahat davranış sergilemeleri bölge yönetimi ile karşı karşıya gelmelerine sebep olmaktadır. Bölgedeki yapılaşmaya yönelik olarak getirilen imar planlarının yerli halk tarafından beğenilmemesi, itiraz edilmesi ve dava konusu olması koordinasyon eksikliğinin ve ortak yönetimin olmayışına bir örnek olarak gösterilebilir. Uzungöl'de ortak yönetim anlayışına sahip olunmamasının, burada yaşanan sorunları geçmişten günümüze kadar büyüterek çoğalttığı ve paydaşlar arasında çeşitli çatışmaların yaşanmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

Uygulamaya Yönelik Stratejik Öneriler

Araştırmada Uzungöl'e ilişkin verilerin analizi sonucunda bölgeye yönelik "sürdürülebilir turizm yönetim anlayışının geliştirilmesine ilişkin stratejiler" geliştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Uzungöl'de sürdürülebilir turizm yönetim anlayışının geliştirilmesine ilişkin stratejiler için "bölgede ortak yönetimin sağlanması", "bölgeye ilişkin kararlarda yerli halka önceliğin verilmesi", "turizm yatırımlarının uzun dönemli planlanması" ve "turizm stratejilerinin uygulanması ve başarılı olması" başlıklarına değinilmiştir.

Bölgede ortak yönetimin sağlanması: Uzungöl'de turizmin gelişimi ve ortaya çıkan etkileri ele alındığında bölgede ilgili turizm paydaşları arasında koordinasyona dayalı bir ortak yönetim eksikliğinin olduğu görülebilmektedir. Uzungöl Özel Çevre Koruma Bölgesi Yönetim Planı'nda bölgesel sorunların çözümünde kamu kurumları, belediyeler, sivil toplum kuruluşları, turizmciiler, balıkçılar ve kadınların görüşü alınıp sorunların çözümüne ilişkin katılımcı rolleri belirtilse de tüm turizm paydaşlarını içerisine alan ve bu paydaşlar arasında koordinasyona dayalı çözümlerin üretileceği bir oluşumun sağlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Uzungöl'ün bir turizm destinasyonu olması nedeniyle bölgenin idaresi ve bölge için alınacak kritik kararlar için yönetiminin uluslararası ve ulusal kalkınma ajanslarından, ulusal hükümetten, yerel yönetim ve destinasyon organlarından, özel sektör işletmelerinden, çalışanlar ve ilgili kuruluşlardan (sendikalar), sivil toplum kuruluşlarından, eğitim ve öğretim kurumlarından, yerli halktan ve turistlerden oluştuğu bir idare merkezi kurulmalıdır. Oluşumda turizmin geliştirilmesi ve kaynakların korunmasında her paydaşın sürdürülebilir turizmdeki rollerinin belirlenmesi ve ilgili paydaşların tüm süreçlere katılımının sağlanması gerekmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma politikalarının ve planların oluşturulması, mali ve teknik desteğin sağlanması, altyapı ve tesis kurulumları gibi yatırımların yapılması, istihdamların sağlanması, bölge turizminin pazarlanması ve kaynakların korunmasına ilişkin çeşitli rollerin bölge paydaşlarının sorumluluk alanlarına tanımlanması ve ilgili oluşumun belirtilen rollerin koordinasyona dayalı şekilde uygulanmasını denetleyici rolünü üstlenmesi gerekli görülmektedir. Diğer bir ifade ile Uzungöl'de turizmin gelişiminin ve yönetimine ilişkin sürdürülebilir turizm anlayışının oluşturulması amacıyla rolleri belirleyen uygulamaları denetleyen karar merci olan bir oluşuma ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgeye ilişkin kararlarda yerli halka önceliğin verilmesi: Turizm destinasyonu olarak ifade edilen Uzungöl'de turizmin gelişiminde yerli halkın büyük önemi vardır. Yerli halkın turizmi ve

⁴⁸ Çıracı vd., 2008.

⁴⁹ Tosun, 2000: 619.

gelişimini desteklemediği bir destinasyonda sürdürülebilir bir gelişim beklemek mümkün değildir. Uzungöl'de yerli halka öncelik verildiği ikilemde kalan bir konu olsa da bölge yönetimi ile yerli halk arasında koordinasyon eksikliği olduğu görülebilmektedir. Turizmin yönetilmesinde yerli halkın ortak yönetimden uzak kaldığı görülmektedir. Uzungöl'de yerli halktan çok bölge yatırımcılarının görüşlerine öncelik verilmesinin yanı sıra turizmin talebe göre gelişmesi sebebiyle turistlerin isteklerine göre gelişen bir destinasyon ortaya çıkmıştır. Uzungöl'de ilgili oluşumun içerisinde yerli halkın da dahil edildiği, görüşlerinin yanında turizmi destekleyici ve sorumluluklarını uygulayıcı bir ortam oluşturulmalıdır. Bölgenin doğal, kültürel kaynaklarının ve olanaklarının yerli halkın ihtiyaçlarına göre kullanılması gerekliliği görülmektedir. Nitekim Uzungöl, turizm bölgesi olarak gelişim gösterse de kırsal özelliklerinden uzaklaştırılmadan yerli halkın ihtiyaçlarının önceliklendirildiği uygulamalara geçiş yapılmalıdır. Son yıllarda ön plana çıkan toplum temelli turizm uygulamaları ile Uzungöl yerli halkının merkezinde olduğu turizm yapılanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Turizm yatırımlarının uzun dönemli planlanması: Uzungöl'de turizmin gelişim süreci dikkate alındığında daha kısa dönemli planlamaların yapıldığını görmek mümkündür. Her ne kadar çeşitli statülere sahip olsa da hızla gelişen turizm sektörü ile birlikte artan turist sayısı ve taleplerinin karşılanması amacıyla yatırımlar kısa vadeli planlanmış ve talebin karşılanması sağlanmıştır. Uzungöl'de turizm yatırımlarında kısa dönemli planlamaların ön plana çıkmasındaki en büyük nedeni turizm sektörünün arza göre değil talebe göre şekillenmiş olmasıdır. Özellikle Uzungöl gibi taşıma kapasitesinin sınırlı olduğu bir bölgede taşıma kapasitesi sınırlarının hem altyapı hem de üstyapı olarak zorlanması çeşitli olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ekonomik büyüme anlayışının yüksek oranda tercih edildiği Uzungöl'de turizme aşırı bağımlılık oluşmuş ve bu anlayış çerçevesinde kısa dönemli planlamalar uygulamaya geçmiştir. Her ne kadar destinasyon yaşam sürecinde olgunluktan düşüşe eğilimler gösterse de özellikle turizm yatırımlarına ilişkin uzun dönemli planlamaların yapılması gerektiği görülmektedir. Uzungöl'de paydaşlar klasik ekonomi büyüme anlayışını terk ederek sürdürülebilir turizm kalkınması anlayışında destinasyonun ve turizmin gelişimini sağlamalıdır. Uzungöl'ün sahip olduğu doğal ve kültürel kaynaklar dikkate alınarak turizm arzına göre gelişim yönlendirilmelidir. Nitekim özellikle fauna ve florasıyla ön planda olan Uzungöl'de ekoturizm faaliyetleri ön plana çıkartılarak tesisleşmenin ve turist sayısının kontrol altında tutulduğu kırsal turizm gelişimine dayalı yönetim sergilenmelidir. Diğer bir ifade ile Uzungöl'de turizm paydaşlarının oluşturduğu oluşumun sürdürülebilir gelişimi destekleyen kırsal turizm faaliyetlerini destekleyerek kaynakların arza göre şekillenmesini ve bölgede turizm yatırımlarının ağırlıklı olarak uzun dönemli planlanacak şekilde yapılmasını sağlamalıdır.

Turizm stratejilerinin uygulanması ve başarılı olması: Bir ülkede veya bir turistik bölgede turizmin nasıl ve ne düzeyde gelişim göstermesi gerektiğini ortaya koyan turizm stratejileri, sistematik bir plan ve anlayış ortaya koymak açısından önemlidir. Özellikle Uzungöl gibi doğa temelli alanlarda çevre dostu ve bölge temelli politikaların ön plana çıktığı turizm stratejilerinin uygulanması ve başarıya ulaştırılması bölgenin sürdürülebilirliği açısından gerekli olan bir konudur. Nitekim Uzungöl açısından turizm stratejileri ele alındığında bu stratejilerin uygulanması ve başarıya ulaştırılması istenilen düzeyde olmamıştır. Her ne kadar Türkiye Turizm Stratejileri 2023 Eylem Planı'nın vizyonunda sürdürülebilir turizm yaklaşımının benimsenmesi gerekliliği belirtilmiş olsa da Uzungöl'ün turizm gelişimi ve etkileri ele alındığında bölgede bu yaklaşıma uygun davranılmadığı görülmektedir. Diğer taraftan bölgeye ilişkin çevre dostu politikalara dayalı stratejilerin eksikliği de görülmektedir. Bu kapsamda Uzungöl'de turizm yönetiminin yapılacağı üst oluşum ile birlikte çevre dostu ve bölge temelli politikalara dayanan stratejilerin geliştirilmesinin yanı sıra çevresel, sosyokültürel ve ekonomik boyutlarıyla dengeyi gözetken eylem planlarının yapılması gerekmektedir. Bölgeye özel geliştirilmiş politikaların başarıya ulaştırılması yine sürdürülebilir turizm anlayışı çerçevesinde hareket eden turizm paydaşlarının koordinasyonlu çalışması ile mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Akova, İsmet (2018), “Coğrafya ve turizm planlaması”, Turizm Coğrafyası (Ed. Semra Günay Aktaş). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 102-141.

Amoako, George Kofi, Obuobisa-Darko, Theresa, and Ohene Marfo, Sylvia (2022), “Stakeholder role in tourism sustainability: The case of Kwame Nkrumah Mausoleum and centre for art and culture in Ghana”, *International Hospitality Review*, 36/1, 25-44.

Bâc, Dorin Paul (2014), “The emergence of sustainable tourism–A literature review”, *Quaestus Multidisciplinary Research Journal*, 4, 131-140.

Barakazı, Mahmut (2023), “Unsustainable tourism approaches in touristic destinations: A case study in Turkey”, *Sustainability*, 15(6), 4744.

Bimonte, Salvatore, and Punzo, Lionello Franco (2011), “Instruments of structural policies for tourism sustainability”, *In Tourism Economics*. Physica-Verlag HD, s. 95-107.

Boukas, Nikolaos, and Ziakas, Vassilios (2016), “Tourism policy and residents' well-being in Cyprus: Opportunities and challenges for developing an inside-out destination management approach”, *Journal of Destination Marketing & Management*, 5/1, 44-54.

Byrd, Erick T. (2007), “Stakeholders in sustainable tourism development and their roles: applying stakeholder theory to sustainable tourism development”, *Tourism review*. 6-13.

Byrd, Erick T., Bosley, Holley E., and Dronberger, Meghan G. (2009), “Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina”, *Tourism Management*, 30/1, 693-703.

Chen, Joseph S. (2015), “Tourism stakeholders attitudes toward sustainable development: A case in the Arctic”, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, 225-230.

Choi, Hwansuk Chris, and Sirakaya, Ercan (2006), “Sustainability indicators for managing community tourism”, *Tourism management*, 27/6, 1274-1289.

Creswell, John W. (2021), *Karma yöntem araştırmalarına giriş*, Ankara: Pegem Akademi.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2013), “Uzungöl özel çevre koruma bölgesi yönetim planı 2013-2017”.

Çıracı, Hale, Turgut, Sırma, ve Kerimoğlu, Ebru (2008), “Sürdürülebilir turizm gelişimi için bir yönetim modeli önerisi: Frig Vadisi örneği”, *İTÜ Dergisi Seri A: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 7/2, 89-102.

Dabphet, Siripen (2012), “The key stakeholders in the implementation of sustainable tourism development in two rural towns of Thailand”, *In The International Conference on Tourism, Transport and Logistics Challenges and Opportunities of Increasing Global Connectivity, Paris*.

D'Mello, Carmelita, Chang, Ling-Chen, Pillai, Subhash Kizhakanveatil Bhaskaran, Kamat, Kaustubh, Zimmermann, Friedrich M., and Weiermair, Klaus (2016), “Comparison of multi-stakeholder perception of tourism sustainability in Goa”, *International Journal of Hospitality & Tourism Systems*, 9/2.

Fossati, Amedeo, and Panella, Giorgio (2000), “Tourism and sustainable economic development: A theoretical framework”, *In Tourism and sustainable economic development* (Eds. Amedeo Fossati and Giorgio Panella). Boston: Springer.3-36.

Freeman, Edward (1984), *Strategic management: A stakeholder approach*, Pitman, Toronto.

Goeldner, Charles R., and Ritchie, J. Brent (2009), *Tourism principles, practices, philosophies*, Eleventh Edition, John Wiley & Sons.

- Guba, Egon G. (1981), "Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries", *Ectj*, 29/2, 75-91.
- Guba, Egon G., and Lincoln, Yvonna S. (1982), "Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry", *ECTJ*, 30/4, 233-252.
- Gunn, Clare A. (1994), *Tourism planning: basic concepts cases*, Taylor and Francis.
- Haywood, K. Michael (1990), "Revising and implementing the marketing concept as it applies to tourism", *Tourism Management*, 11/3, 195-205.
- Holden, Andrew (2008), *Tourism and environment*, Routledge, London.
- Imran, Sophia, Alam, Khorshed, and Beaumont, Narelle (2014), "Environmental orientations and environmental behaviour: Perceptions of protected area tourism stakeholders", *Tourism management*, 40, 290-299.
- Inskeep, Edward (1991), *Tourism planning: An integrated and sustainable development approach*, John Wiley & Sons.
- Kapera, Izabela (2018), "Sustainable tourism development efforts by local governments in Poland", *Sustainable cities and society*, 40, 581-588.
- Karacaoğlu, Sıla (2017), Yerel halkın toplum temelli turizm gelişimine ilişkin algı, tutum ve desteği: Misi Köyü örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Karataş, Zeki (2015), "Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri", *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1/1, 62-80.
- Kılıç, Melek (2020), Uzungöl bölgesinde sürdürülebilir turizm gelişimi: Sürdürülebilir turizm göstergeleri bağlamında nitel bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi.
- Kozak, Nazmi (2012), "*Genel turizm bilgisi*", Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:2472.
- Küçükbaşçı, Ebrar Şahika (2019), The impact of policy-making on tourism development: The case of Uzungöl, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007), "*Türkiye turizm stratejisi 2023 eylem planı 2007-2013*", Yayın No: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Lane, Bernard (1994), "Sustainable rural tourism strategies: A tool for development and conservation", *Journal of sustainable tourism*, 2/1-2, 102-111.
- Mason, Peter (2003), *Tourism impacts, planning and management*, Elsevier.
- Müller, Hansruedi (1994), "The thorny path to sustainable tourism development", *Journal of Sustainable Tourism*, 2(3), 131-136.
- Niedziółka Iwona (2012), "Sustainable tourism development", *Reg. Form. Dev. Stud.*, 8, 157-166.
- Orgaz Agüera, Francisco (2013), "Stakeholder theory as a model for sustainable development in ecotourism", *TURYDES*, 6(15).
- Pigram, John J. (1992), "Alternative tourism and sustainable development", *Tourism Alternatives, Potentials and Problems in the Development of Tourism* (Eds.V. L. Smith, W. R. Eadington), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 76-87.
- Resmi Gazete (1990), Turizm Alan ve Turizm Merkezi Olarak İlan Edilen Alanlar Hakkında Karar. Bakanlar Kurulu Kararı. Karar No: 90/70.

Resmi Gazete (2004), Uzungöl'ün Özel Çevre Koruma Bölgesi Olarak Tespit ve İlanına İlişkin Karar. Bakanlar Kurulu Kararları. Karar Sayısı: 2003/6692.

Roxas, Fernando Martin Y., Rivera, John Paolo R., and Gutierrez, Eylla Laire M. (2020), "Mapping stakeholders' roles in governing sustainable tourism destinations", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 387-398.

Sofronov, Bogdan (2018), "The development of the travel and tourism industry in the world". *Annals of Spiru Haret University. Economic Series*, 18(4), 123-137.

Tosun, Cevat (2000), "Limits to community participation in the tourism development process in developing countries", *Tourism management*, 21/6, 613-633.

Tosun, Cevat (2001), "Challenges of sustainable tourism development in the developing world: the case of Turkey", *Tourism management*, 22/3, 289-303.

Tuna, Muharrem (2012), "Turizm sosyolojisinin ortaya çıkışı, gelişimi ve genel çerçevesi", *Turizm Sosyolojisi* (Ed. Muharrem Tuna), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:2606, 2-21.

Türker, Nuray, Alaeddinoğlu, Faruk, ve Can, Ali Selçuk (2016), "The role of stakeholders in sustainable tourism development in Safranbolu, Turkey", *2016 International Conference on Hospitality, Leisure, Sports, and Tourism*, Chiba Institute of Technology, 415-426.

UNWTO (2013), Sustainable tourism for development guidebook, *World Tourism Organization, European Commission, Madrid*.

Yasarata, Muhammed, Altinay, Levent, Burns, Peter, and Okumus, Fevzi (2010), "Politics and sustainable tourism development-Can they co-exist? Voices from North Cyprus", *Tourism Management*, 31/3, 345-356.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2006), "Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri" (6. Basım), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yuksel, Fisun, Bramwell, Bill, and Yuksel, Atila (1999), "Stakeholder interviews and tourism planning at Pamukkale, Turkey", *Tourism management*, 20(3), 351-360.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yadigaroglu, Hüseyin, “Pandeminin Sosyal Etkileri ve Değişen Gündelik Hayat: Trabzon Kentinin KOVİD-19 Deneyimi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.363-384.
DOI: 10.31765/karen.1366729

Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Etik Kurulu'nun 04.08.2021 tarih ve E-82554930-050.01.04-154667/400-1245 sayılı kararı ile yürütülmüştür.
This study was carried out with the decision of Karadeniz technical University Ethics Committee dated 04.08.2021 and number E-82554930-050.01.04-154667/400-1245.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Trabzon//TÜRKİYE
 hyadigaroglu@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-9490-8428

Anahtar Kelimeler: KOVİD-19, Pandemi, Trabzon, Hastalık Deneyimi, Yeni Normal

Keywords: COVID-19, Pandemic, Trabzon, İllness Experience, New Normal

PANDEMİNİN SOSYAL ETKİLERİ VE DEĞİŞEN GÜNDELİK HAYAT: TRABZON KENTİNİN KOVİD-19 DENEYİMİ*

Hüseyin YADİGAROĞLU**

Öz: Bu çalışmanın konusu KOVİD-19 salgınının Trabzon kentinde yaşayan insanlar tarafından nasıl deneyimlendiğini irdelemektir. KOVİD-19 salgını tüm dünyayı etkileyen bir pandemidir. Salgın hastalıkların büyük coğrafyalarda etkili olması anlamını taşıyan pandemi, dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almış ve binlerce insana bulaşmıştır. Türkiye'nin Kuzey Doğu Bölgesi'nde yer alan ve büyükşehirlerden biri olan Trabzon, vaka sayılarının belli dönemlerde Türkiye ortalamasının üzerinde olması nedeniyle pandeminin etkilerini fazlasıyla deneyimlendiği bir kenttir. Sosyolojik düşüncede işlevselcilik ve sembolik etkileşimcilik teorileri hastalık deneyimine odaklanır ve hastalıkları yaşanmış bir deneyim olarak kavramsallaştırır. Buna göre çalışmanın temel kuramsal perspektifi işlevselci teoridir. Çalışmada KOVİD-19 salgını yaşanmış bir deneyim olarak ele alınmıştır. Hastalık deneyimi, hastalık belirtilerinin görülmeye başlanmasından iyileşme, rehabilitasyon veya ölüme kadarki süreçte yaşanan ve yapılan tüm eylem ve duyguları kapsamaktadır. Bu çalışmada, işlevselci perspektif benimsenmiş ve pandeminin bir risk olarak toplumsal sistemde neden olduğu dönüşüm ele alınmış ve dönüşümün etkileri Trabzon'da yaşayan insanların deneyimleri üzerinden sorunsallaştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, toplumsal sistemi tehdit eden pandemiye karşı sistemin uyum ve dengeyi yeniden sağlama adına gösterdiği tepkileri, bireylerin deneyimleri üzerinden irdelemektir. Çalışma bir tarama araştırması olarak tasarlanmış ve veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket; demografik bilgiler, ekonomik durum, sosyal hayat, geleceğe dair düşünce, pandeminin nedenleri ve korunma yolları, pandemi sürecinde devlet desteği ve uzaktan eğitim gibi temaları içeren sorulardan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini Trabzon'da yaşayan (kır ve il merkezinde) ve yetişkin olan 391 (182 kadın ve 209 erkek) kişiden oluşmaktadır. Çalışmadan elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Sonuç olarak pandemi, toplumsal sistem için bir risktir ve risk toplumsal sistemde işlevsizliklere neden olmuştur. Buna karşı kurumsal yapı (özellikle sağlık kurumu) riske karşı uyum ve dengeyi sağlama amacıyla yeni normal bağlamında “HES kodu” ve “temizlik, maske, mesafe” söylemi gibi uygulamalarla kendini korumuştur. Araştırma neticesinde katılımcıların %30,9'u sosyal etkinliklere daha az katıldığını, %29,9'u evde geçirdiği zamanın arttığını ve

Geliş Tarihi / Received Date: 21.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2023

%53,1 salgında sosyal etkileşimin sınırlandırıldığını söylemiştir. Dolayısıyla yeni normal düzende temas ve etkileşim sınırlandırılarak bulaş riskine karşı önlem alınmış ve sağlık kurumu bireysel sorumlulukların (mesafeye dikkat etme, aşı vurulma ve maske kullanımı vb.) önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda araştırma sonucunda katılımcıların %78,7'si aşı vurulacağını belirtmiştir.

SOCIAL IMPACTS OF THE PANDEMIC AND CHANGING DAILY LIFE: TRABZON CITY'S COVID-19 EXPERIENCE

Abstract: The subject of this study is to examine how the COVID-19 epidemic is experienced by people living in the city of Trabzon. The COVID-19 epidemic is a pandemic that affects the whole world. The pandemic, which means that epidemic diseases are effective in large geographies, has affected Turkey as well as the world and infected thousands of people. Trabzon, one of the metropolitan cities in the North Eastern Region of Turkey, is a city where the effects of the pandemic are greatly experienced due to the number of cases being above Turkey's average at certain periods. In sociological thought, functionalism and symbolic interactionism theories focus on the experience of illness and conceptualize illness as a lived experience. Accordingly, the main theoretical perspective of the study is functionalist theory. In the study, the COVID-19 epidemic was considered as a lived experience. Illness experience includes all actions and emotions experienced and performed during the period from the onset of disease symptoms to recovery, rehabilitation or death. In this study, a functionalist perspective was adopted and the transformation caused by the pandemic in the social system as a risk was discussed and the effects of the transformation were problematized

through the experiences of people living in Trabzon. In this context, the aim of the study is to examine the reactions of the system to restore harmony and balance against the pandemic that threatens the social system, through the experiences of individuals. The study was designed as survey research and the data was obtained by survey technique. Questionnaire; It consists of questions covering themes such as demographic information, economic situation, social life, thoughts about the future, causes of the pandemic and ways to protect it, government support during the pandemic and distance education. The sample of the research consists of 391 adults (182 women and 209 men) living in Trabzon (rural and city center). The data obtained from the study were analyzed through the SPSS program. As a result, the pandemic is a risk for the social system, and the risk has caused dysfunctions in the social system. Against this, the institutional structure (especially the health institution) has protected itself with practices such as "HES code" and "cleaning, mask, distance" discourse in the context of the new normal, in order to ensure harmony and balance against risk. As a result of the research, 30.9% of the participants said that they attended social events less, 29.9% said that the time they spent at home increased, and 53.1% said that social interaction was limited during the epidemic. Therefore, in the new normal order, precautions were taken against the risk of contamination by limiting contact and interaction, and the health institution emphasized the importance of individual responsibilities (paying attention to distance, getting vaccinated and using a mask, etc.). In this context, as a result of the research, 78.7% of the participants stated that they would be vaccinated.

Giriş

2019 Aralık ayında ilk olarak Çin'in Vuhan şehrinde tespit edilen ve ardından tüm dünyaya yayılan KOVID-19 pandemisi, "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyayı saran 'İspanyol' gripinden ... bu yana, en kötü küresel acil halk sağlığı sorunu oldu".¹ Öyle ki, günlerce süren karantina süreçleri, sokağa çıkma yasakları, toplu etkinliklere sınırlandırma getirilmesi, temizlik, maske kullanımı, mesafeye dikkat etme vb. uygulamalar gündelik hayatın olağan pratikleri haline geldi. "Fiziksel bağlamda gerçekleşen sosyal ilişkiler bir süre askıya alınmış, dijital platformlar vasıtasıyla devam ettirilmeye çalışılmıştır".² Modernizm ve küreselleşme tartışmaları da pandemiyle birlikte tekrar gündeme taşınmıştır. Esasında modern toplum ve küreselleşme

¹ Saad-Filho, 2022: 15.

² Ahmadi, 2020: 67.

süreçleri, risk toplumu,³ “toplumsal olanın sonu”,⁴ “katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği”⁵ ve akışkanlık⁶ üzerinden eleştirilmiştir. Benzer bağlamda pandemi “küreselleşmeye yönelik eleştirileri hızlandırdı ve küreselleşmeden uzaklaşma çağrıları yapıldı”.⁷ Hatta salgın, “liberal ekonomiye, kapitalist modele ilişkin inancı ve itimadı sarsmıştır”.⁸

Salgınların bilim ve aklın rehberliğinde yükselen modern toplumlarda dahi görülmesi şüphesiz ki bu toplum türünü ve onu meydana getiren temel fikir (rasyonelleşme gibi) ve eylemlerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Salgınların ortaya çıkmasının birçok sebebi vardır. “Hijyen kurallarına uymama, insanların yerleşik hayata geçtikten sonraki hayat tarzlarının sebep olduğu sağlıksız ortamlar, ekolojik dengenin bozulması, kıtlıklar, doğal afetler ve insanların bağımsızlık sistemlerinin herhangi bir sebeple zayıflaması ilk akla gelen sebeplerdir”.⁹ Salgınlar, - hangi sebeple ortaya çıkarsa çıksın - toplumsal yapıyı etkilemektedir. Çağdaş düşünür Anthony Giddens, kritik konum kavramıyla “hangi nedenle olursa olsun gündelik hayatın alışılmış rutinlerinin kökten sarsıldığı koşulları” kastetmektedir.¹⁰ KOVİD-19 deneyimi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ve özelden Trabzon’da toplumsal yapı ve bu yapının unsurlarının (toplumsal kurumlar, gündelik hayat pratikleri gibi) salgını merkeze alarak yeniden tanımlanma ve form kazandırma gerekliliğini meydana getirmiştir. Öyle ki artan teknik kapasite ve dijital olanaklarla birlikte toplumsal yapı ve kurumlarda inovatif eğilimler hayata geçirilmiştir. Bu anlamda pandeminin “dünya çapında yaşam biçimlerini temelden değiştirdi”ğini¹¹ ve “dijital dönüşümü artırdı”ğini¹² söylemek mümkündür. Bir yandan “dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı fırsatlarla tüm paydaşların entegre olduğu, aktivite ve katılım odaklı bir dijital ekosistem inşa ederek çeşitlenen müşteri beklentilerini karşılamaya yönelik bir değer önerme süreci”¹³ ile karşı karşıya kalındığı gibi bir yandan da büyük çaplı afet veya salgın dönemlerinde “özgecilik” eğilimi yaygınlaşır ve “bireyleri geçici bir süre için dahi olsa. Bu ‘dış tehdide’ karşı birlik olmaya teşvik eder. Bir bakıma geçici bir ortak kimlik sağlayarak toplumsal aktörlere buluşma zemini hazırlar”.¹⁴

KOVİD-19 deneyimi sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmanın yanında esas olarak bir halk sağlığı sorunu olmuştur. Türkiye’deki KOVİD-19 verileri göz önüne alındığında belli dönemlerde Trabzon, vakaların en fazla görüldüğü kentlerden biri olmuştur. 11-17 Eylül 2021 dönemine ait verilerde en fazla vaka yoğunluğu yaşanan kentler listesinde 538,61’lik oranla Trabzon ilk sırada yer almıştır. Bu durum KOVİD-19 vaka sayısının 10 kat arttığını göstermektedir.¹⁵ Benzer şekilde Sağlık Bakanlığı’nın 8-14 Şubat 2021 dönemine ait verileri göz önüne alındığında vaka sayılarının en yüksek olduğu beş il: Trabzon, Rize, Ordu, Giresun ve Samsun kentleridir.¹⁶ Dolayısıyla Trabzon pandeminin etkilerinin en fazla deneyimlendiği bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Vaka sayılarının fazla görülmesine karşın Sağlık Bakanlığı’nın güncel verileri göz önüne alındığında aşılama oranının %82,9 düzeyinde olması birçok kente göre Trabzon’da bağışıklama oranının daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.¹⁷

³ Beck, 2014: 8.

⁴ Touraine, 2014: 519.

⁵ Berman, 2017: 27.

⁶ Bauman, 2018: 7, 17, 18.

⁷ Genç, 2021: 16.

⁸ Doster, 2020: 109.

⁹ Kılıç, 2020: 22.

¹⁰ Giddens, 2005: 281.

¹¹ Collins, Landivar ve Ruppner, 2021: 101.

¹² Yıkılmaz, 2021: 130.

¹³ Yıkılmaz, 2021, 119.

¹⁴ Akgüngör, 2010: 5

¹⁵ Hürriyet, 28 Eylül 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/trabzonda-koronavirus-vaka-sayisinda-10-kat-artis-41904721>

¹⁶ BBC News Türkçe, 25 Şubat 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56184456>.

¹⁷ Sağlık Bakanlığı, 2023, <https://covid19.saglik.gov.tr/>

Literatüre bakıldığında Trabzon'da KOVİD-19 pandemi süreciyle ilgili olarak Özgün, "Korona-virüs Salgınının Belediye Hizmetlerine Etkisi: Trabzon Örneği" adlı çalışmasıyla Trabzon belediye hizmetlerinin sunumunda görülen değişiklikleri konu edinmiştir.¹⁸ Onur, "Covid-19 Salgın Döneminde Peyzaj Ve İnsan İlişkisinin Mekânsal Tercihler Üzerinden İncelenmesi" başlıklı çalışmasında pandemi sürecinde mekânsal tercih değişimleri Trabzon kenti özelinde ele almıştır.¹⁹ Zeren ve Yılandıcı ise "Türkiye'de COVID-19 Salgınının Mekansal Yapısı" başlıklı çalışmada Trabzon'un KOVİD-19 salgını açısından en riskli kentlerden biri olduğu ve komşu şehirlerle mekânsal etkileşimin Trabzon'da fazla olmasının bu durumun en önemli nedeni olduğu vurgulanmıştır.²⁰ Tüm bu çalışmalar sosyoloji alanı dışında KOVİD-19'un Trabzon'daki etkilerini ele almıştır. Pandeminin etkilerinin bu denli hissedildiği bir kentte yaşayanların söz konusu salgının toplumsal yapıya etkileri ve yapının aktörleri tarafından nasıl deneyimlendiği sosyolojik izaha muhtaçtır. Bu bağlamda araştırmada işlevselci perspektif üzerinden hastalık deneyimi (KOVİD-19) ele alınmıştır.

İşlevselcilik, organizmacı toplum görüşüne dayalı olarak toplumun farklı görevleri yerine getiren ancak aynı amaca yani bütünü devamlılığını sağlayan parçalardan oluştuğunu savunur. "İşlevselcilikte toplum, hiçbir kısmının bütünden ayrı olarak anlaşılamayacağı ve birbirleri ile ilişkili kısımlardan oluşan bir sistemdir. Bu görüşe göre: Herhangi bir kısımdaki değişim, sistemin diğer kısımlarında bir miktar dengesizliğe ve bir ölçüde de bir bütün olarak sistemin yeniden düzenlenmesine yol açar".²¹

KOVİD-19 bir salgın olarak toplumsal sistem açısından işlevsizliktir. Söz konusu olan bu işlevsizliğe karşı toplumsal sistem, uyum ve dengeyi tesis edebilme adına yeniden örgütlenmiştir. Bu örgütlenme "yeni normal" olarak kavramsallaştırılmıştır. Yeni normal, "pandemi sırasında yeni bir yaşam biçimi veya faaliyetleri yürütmenin yeni bir yoludur".²² Yeni normal, "evden çalışma ortamı, ebeveynlerin çocuklarına yeni bir karma öğrenim ortamında evde eğitim vermesi, izolasyon ve karantina ve halka açık yerlerde yüz maskesi ve yüz siperliği takma zorunluluğu"²³ vb. beklentileri içermektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu bir salgın veya bir risk olarak KOVİD-19'un toplumsal sistemde neden olduğu işlevsizlikler ve sistemin salgına karşı vermiş olduğu tepkilerin (örneğin sağlık kurumunun HES kodu gibi dijital uygulamayı hayata geçirmesi) bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğidir. Böylelikle KOVİD-19'un toplumsal sistemde neden olduğu işlevsizliklerin kurumsal yapıda (başta sağlık kurumu olmak üzere, ekonomi ve eğitim vb.) neden olduğu değişimi ve toplumsal yapının aktörleri olan bireyler üzerindeki etkilerini değişen gündelik hayat pratikleri üzerinden analiz etmek mümkün olacaktır.

Sosyolojik teoride "hasta olma'nın esasen organizmanın biyo-kimyasal işleyişindeki bir bozuluktan ziyade bir toplumsal ilişkiler durumu olduğudur".²⁴ Bu anlamda hastalık (illness), (sosyolojik düşüncede) hem hastanın hem de onun sosyal çevresinin hastalığa ve hastalığın neden olduğu belirtilere göstermiş olduğu tepkiler üzerinden değerlendirilir.²⁵ Sosyolojik teoriler (işlevselcilik ve sembolik etkileşimcilik) hastalık deneyimine odaklanır ve hastalığı "yaşanmış bir deneyim" olarak ele alır.²⁶ Hastalık deneyimi, "insanların hastalık belirtilerini fark etmeye ve algılamaya başladığı andan tedavi ve sonrasındaki rehabilitasyon veya ölüme kadarki dönemi içine alan; bilişsel ve eylemsel yönler içeren çok bileşenli bir durum olarak ifade edilebilir".²⁷

¹⁸ Özgün, 2021.

¹⁹ Onur, 2020.

²⁰ Zeren ve Yılandıcı, 2020.

²¹ Akt. Wallace ve Wolf, 2012: 43

²² Sundawa, Logayah ve Hardiyanti, 2021: 5.

²³ Corpuz, 2021: 344.

²⁴ Turner, 2011: 49.

²⁵ Kleinman, 1988: 3.

²⁶ Giddens, 2013: 312

²⁷ Yadigaroglu, 2018: 33.

İşlevselci teorisinin önemli temsilcilerinden biri olan Parsons'a göre, sağlıklı olma bireyin toplumsal sisteme dahil olabilmesi ve rollerini yerine getirebilmesinin ön koşuludur. Dolayısıyla sistemin işleyişi açısından sağlıklı olmak gerekir. Hastalık ise işlevsizliktir.²⁸ Parsons işlevsizlik yani hastalık durumunda toplumsal sistemin sürdürülebilir olabilmesi ve dengenin devam edebilmesi için hasta rolü kavramını üretir. Çünkü esas olan bireyden ziyade sosyal rollerdir. Toplumsallaşma yoluyla öğrenilen hasta rolü, hasta olan birey, onun çevresi ve sağlık uzmanlarının nasıl bir rol sergileyeceğini ve rolün getirdiği hak ve sorumlulukları özetlemektedir. Hasta rolünün dört özelliği vardır. İlk olarak hasta mevcut sosyal rol ve yükümlülüklerinden muafır. Hasta, hastalığından kişisel olarak sorumlu değildir. Hasta olan kişi iyileşmeyi istemeli ve uzmanlardan yardım almalıdır.²⁹

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma dünyanın karşı karşıya kaldığı son pandemiye karşı toplumsal yapı ve onun kurumsal boyutlarının verdiği tepkilerin, yapılan uygulamaların Trabzon kentinde yaşayan insanlar tarafından nasıl deneyimlendiğine odaklanmaktadır. Araştırma, çok sayıda kişi ve olayı içerdiği için tarama şeklinde tasarlanmıştır. Tarama araştırması, "pek çok insana ... inançlarını, görüşlerini ve geçmişteki ya da şimdiki davranışlarını"³⁰ sorarak kapsamlı bilgi edinmeyi sağlar. Tarama araştırmalarında en yaygın kullanılan veri elde etme tekniği ankettir. Anket, "katılımcının daha önce belirlenmiş bir sıralamada ve yapıda oluşturulan sorulara karşılık vermesiyle veri elde etme tekniği"dir.³¹ Bu araştırmada anket formu 35 sorudan oluşmaktadır. Ankette demografik, pandeminin ekonomik duruma etkileri, pandemi sürecinde sosyal ilişkiler, salgından korunma yöntemleri, aşı ve uzaktan eğitime dair sorular yer almaktadır.

Araştırmanın evreni Trabzon ilinde yaşayan tüm yetişkinlerdir. Örneklem belirlenmesinde istatistik teknik kullanılmış olup evrenin (Trabzon ilinin toplam nüfusu) büyüklüğüne göre örneklem hesaplanmıştır. Trabzon evreni, %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile 384 kişi tarafından temsil edilmektedir. Basit rastlantısal örnekleme tekniğinin kullanıldığı bu araştırmada örneklem 391 kişiden oluşmaktadır. Basit rastlantısal örnekleme, "araştırmacının bir örnekleme çerçevesi oluşturduğu ve örnek olayları seçmek için saf bir rastlantısal süreç kullandığı, böylece nüfustaki her bir örnekleme unsurunun eşit seçilme olasılığının bulunduğu rastlantısal örneklemedir".³² Uygulama 01.10.2021 ve 01.04.2022 tarihleri arasında yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS Statistics 23 programı ile analiz edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyet durumları

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	182	46,5
Erkek	209	53,5
Toplam	391	100,0

Tablo 1 katılımcıların cinsiyete göre dağılımlarını göstermektedir. Buna göre katılımcıların %46,5'i kadın %53,5'i de erkektir.

²⁸ Parsons, 1991: 289.

²⁹ Parsons, 1991: 294.

³⁰ Neuman, 2012a: 395.

³¹ Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019: 99.

³² Neuman, 2012b: 331

Tablo 2. Katılımcıların yaş durumu

Yaş	Sayı	Yüzde
18-23	91	23,3
24-29	84	21,5
30-35	57	14,6
36-41	30	7,7
42-47	44	11,3
48-53	31	7,9
54-59	28	7,2
60-65	16	4,1
66 yaş ve üzeri	10	2,6
Toplam	391	100,0

Tablo 2 katılımcıların yaşa göre dağılımını göstermektedir. Buna göre 18-23 yaş grubu %23,3'lük oranla en kalabalık grup olurken 66 yaş ve üzeri grup %2,6'luk oranla en az katılımcının olduğu gruptur.

Tablo 3. Katılımcıların eğitim durumu

Eğitim	Sayı	Yüzde
İlkokul mezunu	48	12,3
Ortaokul mezunu	37	9,5
Lise mezunu	123	31,5
Üniversite mezunu	160	40,9
Yüksek lisans	17	4,3
Doktora	5	1,3
Okuryazar değil	1	,3
Toplam	391	100,0

Tablo 3'e bakıldığında katılımcıların çoğunluğu (%40,9'u) üniversite mezunudur. Okuryazar olmayanların oranı ise %0,3'tür.

Tablo 4. Gelir durumu

Gelir	Sıklık	Yüzde
Asgari ücret altında	126	32,2
4-6 bin	73	18,7
8001-10000	41	10,5
12001 ve üzeri	33	8,4
asgari ücret	60	15,3
6001-8000 arası	42	10,7
10001-12000	10	2,6
Toplam	385	98,5
Missing System	6	1,5
Toplam	391	100,0

Gelir durumunu gösteren tablo 4'e bakıldığında katılımcıların %32,2'si asgari ücretin altında bir gelire sahiptir. En yüksek gelir grubuna (10001-12000) sahip olanların oranı da %2,6'dır.

Tablo 5. Yerleşim yeri

Yerleşim	Sayı	Yüzde
Köy	43	11,0
İlçe	135	34,5
İl Merkezi	213	54,5
Toplam	391	100,0

Tablo 5 katılımcıların yerleşim yerine göre dağılımlarını göstermektedir. Buna göre katılımcıların %54,5'i il merkezinde, %34,5'i ilçe merkezlerinde ve %11'i de köyde yaşamaktadır. Trabzon hem coğrafi yapısı sebebiyle hem de nüfusun büyük bir kısmının köyü olması sebebiyle pandemi sürecinde kent merkezinden kırsal alana doğru göç hareketliliği görülmüştür. Köyler, özellikle sokağa çıkma yasağı ve izolasyon uygulamalarından kaçış için tercih edilen yerleşim alanları olmuştur. Apartman veya sitede oturan ve kalabalık içerisinde yaşayan insanların salgına maruz kalma riski daha fazladır. Öyle ki Türkiye'deki vakaların dağılımına bakıldığında da şehirlerdeki müstakil evlerin olduğu mekânlarda vaka sayılarının diğer yerlere oranla daha seyrek olduğu görülmektedir".³³

Tablo 6. Medeni durum

Medeni durum	Sayı	Yüzde
Evli	198	50,6
Bekâr	185	47,3
Dul	2	,5
Nişanlı	6	1,5
Toplam	391	100,0

Tablo 6 katılımcıların medeni durumlarını göstermektedir. Evli %50,6, bekâr %47,3, nişanlı %1,5 ve dul %0,5 oranındadır.

2. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Yapılan tarama çalışmasında ekonomi, sosyal, sağlık ve eğitimle ilgili sorulara yer verilmiştir. Pandeminin ekonomiye etkileri; değişen harcama eğilimi, iş ve meslek durumu ve Trabzon'un ekonomik durumuna dair soruları içermektedir. Pandeminin sosyal etkileri, gündelik hayat ekseninde ele alınmakla birlikte değişen etkileşim ve ilişki örüntülerine dair sorulardan oluşmaktadır. Sağlık kurumunun pandemide sürdürülebilirliği ve sağlık hizmetlerine erişim, aşılama, salgından korunma yolları ve genel olarak katılımcıların sağlık durumlarıyla ilgili sorulara yer verildi. KOVİD-19'un eğitim sisteminde yarattığı krize karşı verilen uzaktan eğitim hizmeti hakkında katılımcıların görüşleri soruldu. Ayrıca salgınların ortaya çıkma sebebi ve geleceğe dair insanların düşüncelerinin neler olduğuyla ilgili sorulara ankette yer verildi.

2.1. KOVİD-19'un Ekonomi Kurumuna Etkileri ve Sistemin Tepkileri

Toplumsal yapının temel kurumlarından biri ekonomidir. Pandemi ekonomik yapıyı ve kurumsal düzeni bozmuştur. Tablo 7 pandeminin katılımcıların gelir durumlarına etkisini göstermektedir.

Tablo 7. Pandeminin gelir durumuna etkisi

	Sayı	Yüzde
Gelir düştü	193	49,4
Gelir arttı	26	6,6
Gelir değişmedi	172	44,0
Toplam	391	100,0

³³ Taştan, 2020: 36.

Tablo 7'ye bakıldığında katılımcıların %49,4'ünün geliri düşmüştür. Bir afet olarak nitelendirilebileceğimiz KOVİD-19 salgını ve salgına karşı alınan önlemler ekonomide önemli değişimleri getirmekle birlikte krize de sebep olmuştur.

Salgına karşı alınan özellikle “sosyal hareketliliği ve teması kısıtlayan” olağanüstü sağlık önlemleri, insan sağlığıyla ilgili genellikle olumlu etki ve sonuçları yanında, ekonomi ve toplum hayatının tüm yönlerini, ulusal ve uluslararası düzeyde ciddi ve olumsuz biçimde etkilemiş; ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin yavaşlamasına/durmasına ve daralmasına yol açmıştır. Başka bir deyişle, benzerlerinden farklı olarak, bu defa yaşanan sağlık krizi, küresel düzeyde bir “ekonomik ve toplumsal kriz”e de yol açmıştır.³⁴

Bu çalışma itibarıyla salgının dünya ölçeğinde neden olduğu ekonomik krizin gelir durumunu etkilediği görülmüştür. Tablo 7'ye bakıldığında sadece %6,6'lık oranda gelir durumunun arttığı görülmektedir. Gelirin arttığı sektörler salgın sürecinde de aktif olan işletmeleri içermektedir. Fırın ve market gibi temel beslenme ihtiyaçlarını karşılayan işletmelerin yanı sıra “sağlık, ilaç, teknoloji ile ilgili sektörler gelecekte daha önemli hale gelecektir.” Ayrıca hizmet sektöründe dijitalleşmenin artacağı da öngörülmektedir. Bunlara karşı “turizm, havacılık, konaklama gibi diğer bazı sektörler de olumsuz etkilenecek”tir.³⁵

Tablo 8. Alışveriş tercihi

Alışveriş türü	Sayı	Yüzde
İnternet yoluyla	105	26,9
Market/AVM'ye giderek	135	34,5
Hem internet hem AVM'ye giderek	151	38,6
Toplam	391	100,0

Tablo 8 KOVİD-19 deneyiminin alışveriş tercihinin etkilerini göstermektedir. Tabloya bakıldığında katılımcıların %26,9'u internet yoluyla, %34,5'i market/AVM'ye giderek ve %38,6'sı da her iki seçeneği tercih etmiştir.

KOVİD-19 salgını öncelikle tüketiciyi, tüketicinin satın alma kararlarını ve alışkanlıklarını pazarlama disiplini ve uygulamaları açısından değiştiriyor. KOVİD-19 salgını sırasında birçok girişimci işletmesini kapalı tutuyor ve birçok tüketici de hükümetlerin getirdiği yasaklar ve kurallar nedeniyle alışverişte sınırlı kalıyor. Bu durum tüketicide panik, stres gibi farklı duyguların oluşmasına neden olmaktadır.³⁶

Ayrıca “KOVİD-19 salgını ve tecrit ve sosyal mesafe kuralları tüketicilerin alışverişin yanı sıra satın alma alışkanlıklarını da bozdu. Tüketiciler doğaçlama yapmayı ve yeni alışkanlıklar öğrenmeyi öğreniyor. Örneğin tüketici mağazaya gidemediği için mağaza eve geliyor”.³⁷ KOVİD-19'un tüketim davranışlarına etkileri sekiz başlıkta özetlenmektedir. Bunlar: “İstifçilik”, “doğaçlama”, “bastırılmış talep”, “dijital teknolojiyi benimseme”, “mağazanın eve gelmesi”, “işyaşam sınırlarının bulanıklaşması”, “arkadaşlarla ve aileyle buluşmalar” ve “yeteneğin keşfi”.³⁸ İstifçilik, “tüketiciler günlük tüketim için temel ürünleri stokluyor, bu da geçici stok ve kıtlıklara neden oluyor. Buna tuvalet kâğıdı, ekmek, su, et, dezenfektan ve temizlik ürünleri dâhildir”. Doğaçlama, “tüketiciler kısıtlamalar olduğunda doğaçlama yapmayı öğrenirler. Bu süreçte mevcut alışkanlıklar bir kenara atılıyor ve yeni tüketim yolları icat ediliyor”. Bastırılmış talep, “kriz ve belirsizlik zamanlarında genel eğilim, isteğe bağlı ürün veya hizmetlerin satın alınmasının ve tüketilmesinin ertelenmesi yönündedir”. Dijital teknolojiyi benimseme,

³⁴ Acar, 2020a: 482.

³⁵ Genç, 2021: 16.

³⁶ Şimşek, 2021: 160-161.

³⁷ Sheth, 2020: 280.

³⁸ Sheth, 2020: 281.

tüketiciler, “sırf zorunluluktan dolayı birçok yeni teknolojiyi ve uygulamalarını benimsedi. Bunun bariz örneği Zoom video hizmetleridir”. Mağazanın eve gelmesi, “Hindistan, Çin, İtalya gibi ülkelerde ve diğer ülkelerdeki tam tecrit nedeniyle tüketiciler markete veya alışveriş merkezlerine gidemiyor. Bunun yerine mağaza eve geliyor”. İş-yaşam sınırlarının bulanıklaşması, “tüketiciler, sınırlı alana ve çalışma, öğrenme, alışveriş ve sosyalleşme gibi çok fazla ayrı faaliyete sahip olan evde mahkûmlardır”. Arkadaşlarla ve aileyle buluşmalar, “Coronavirüsün en büyük etkilerinden biri, kısmen onların iyi olduğundan emin olmak, kısmen de hikâyelerini ve deneyimlerini paylaşmak için uzaktaki arkadaşlar ve aile ile temasa geçmektir”. Yeteneğin Keşfi, “evde geçirilen sürenin daha esnek hale gelmesiyle tüketiciler yemek tarifleri denemeye başladı, yeteneklerini geliştirdi ve müzik çalmanın, öğrendiklerini paylaşmanın ve çevrimiçi alışveriş yapmanın yaratıcı ve yeni yollarını daha yaratıcı bir şekilde hayata geçirdi”.³⁹

Tablo 9. Çalışma durumu

	Sayı	Yüzde
Sadece çalıştığım gün sayısı azaldı	54	13,8
Sadece çalıştığım gün sayısı arttı	4	1,0
Sadece çalışma saatim arttı	18	4,6
Sadece çalışma saatim azaldı	10	2,6
Çalışma gün ve saati arttı	17	4,3
Çalışma gün ve saati azaldı	62	15,9
İşsiz kaldım	50	12,8
Değişmedi	174	44,5
Toplam	389	99,5
Missing System	2	,5
Toplam	391	100,0

Tablo 9 katılımcıların pandemi sürecinde çalışma durumlarını göstermektedir. Buna göre %44,5’inin çalışma durumu değişmemiştir. Çalışma gün ve saati azalanların oranı %15,9, sadece çalıştığı gün sayısı azalanların oranı da %13,8’dir. Tabloda en dikkat çeken veri de katılımcıların %12,8’inin işsiz kalmasıdır.

Evde kalma ve izolasyon uygulamaları ekonomi kurumunun mevcut dengesizliğe karşı verdiği tepkiler arasında yer alır. Ancak bu tür uygulamalar işletmelerin kapanmasını ve işsizliğe de neden olmuştur.

Salgın dönemi boyunca pek çok işletme karantina önlemleri nedeniyle geçici süreyle kapanmıştır. Bazı sektörlerde işle ilgili faaliyetler evden yürütülürken çoğu kişi ücretsiz izne ayrılmak ya da işini kaybetmek durumunda kalmıştır. 2020 Mayıs ayı verilerine göre 3,3 milyar insanın oluşturduğu küresel işgücünün istihdam edildiği işyerlerinin % 81’i tamamen veya kısmen kapanmıştır”.⁴⁰

Çalışma durumunun cinsiyete göre değişimi göz önüne alındığında erkeklerin evde kalma süresinin arttığını söylemek mümkündür. Evli erkek ve kadınlar açısından çalışma durumunun cinsiyete göre durumuna bakıldığında her iki cinsiyetin de olağan rol ve yükümlülüklerinin değiştiğini söylenebilir.

Genel olarak anneler çalışma sürelerini babalara göre önemli ölçüde daha fazla azalttı. Bu özellikle evde bakım ve evde eğitim taleplerinin en yoğun olduğu, ilkökullü çağında veya daha küçük çocukları olan kişiler için geçerlidir. Çift gelirlili, evli heteroseksüel çiftlerin raporlarına dayanarak elde ettiğimiz sonuçlar, her ikisi de çalışan babalara göre annelerin çalışma saatlerinin kesintilere karşı

³⁹ Sheth, 2020: 281-282.

⁴⁰ Yaşar Dinçer ve Yirmibeşoğlu, 2020: 785.

daha savunmasız olduğunu gösteriyor. Uzaktan çalışma, okullar ve kreşler kapandıkça anneleri daha kapsamlı iş kaybından korumuş olabilir. Ancak evden çalışanlar arasında, evde küçük çocukları (1-5 yaş arası) olan anneler çalışma sürelerinin azaldığını bildiriyor. Okul öncesi çocukların fiziksel bakım taleplerinin sınırsız olması nedeniyle bu belki de şaşırtıcı değildir.⁴¹

Tablo 9'a bakıldığında katılımcıların %44,5'inin çalışma durumlarında herhangi bir değişiklik olmadığını belirttiği görülmektedir. Şüphesiz ki bu noktada meslek türü etkili olmakla birlikte evden çalışma imkânına sahip olma da etkili olmuştur. Ancak "iş faaliyetlerini evlerinden yürütme olasılıkları daha yüksek olanların eğitim düzeyi ve kazancı daha yüksek olanlar"⁴² olduğunu da söylemek gerekir.

Tablo 10. Ailede iş kaybı yaşayanların durumu

	Sayı	Yüzde
Evet	145	37,1
Hayır	245	62,7
Toplam	390	99,7
Missing System	1	,3
Toplam	391	100,0

Araştırmada katılımcılara *ailenizde KOVİD-19 pandemisi nedeniyle iş kaybı yaşayan var mı?* diye soruldu. Tablo 10 bu soruya verilen cevapları göstermektedir. Tabloya göre %62,7 oranında katılımcı ailesinden herhangi birinin iş kaybı yaşamadığını belirtmiştir. Katılımcıların %37,1'i ise pandemi sürecinde ailesinde iş kaybı yaşayanların olduğunu belirtmiştir.

Tablo 11. İş kaybı yaşayanların sektörel dağılımı

	Sayı	Yüzde
İnşaat	46	11,8
Ulaşım	13	3,3
Hazır giyim	7	1,8
Memur	6	1,5
Sağlık	6	1,5
Otomotiv	9	2,3
Gıda	19	4,9
Eğitim	12	3,1
Diğer	30	7,7
Toplam	148	37,9
Missing System	243	62,1
Toplam	391	100,0

Tablo 11 soruya evet cevabı veren katılımcıların aile üyelerinin hangi sektörde çalıştığını göstermektedir. Tabloya bakıldığında inşaat sektörünün ilk sırada olduğu görülmektedir. Esasen bu durum Trabzon özelinde karşılaşılan bir durum değil. Çünkü,

Türkiye'de COVID-19 Pandemisinin önemli ölçüde etkilenen ve orta-yüksek düzeyde istihdam riski taşıyan bir sektör ... 1.533.000'lik istihdam seviyesine sahip olan inşaat işkoludur. İnşaat sektörü son 20 yıla yakın bir süre ekonominin motor gücü fonksiyonu icra etmiş, birçok alt işkolundan girdi sağlayan ... istihdam deposu bir işkolu olmuştur.⁴³

⁴¹ Collins vd., 2021: 110.

⁴² Blundell vd., 2020: 300.

⁴³ Balcı ve Çetin, 2020: 30.

Dolayısıyla bu çalışma neticesinde inşaat sektöründe çalışanlarda görülen iş kaybı Türkiye'deki ekonomik sorunun Trabzon'daki izdüşümüdür.

Tablo 12. Harcama durumu

	Sayı	Yüzde
Harcamalar arttı	200	51,2
Harcamalar azaldı	94	24,0
Değişmedi	97	24,8
Toplam	391	100,0

Tablo 12 katılımcıların harcama durumlarını göstermektedir. Buna göre katılımcıların %51,2'si harcamaların arttığını, %24,0'ü azaldığını ve %24,8'i de değişmediğini belirtmiştir. Salgın çok boyutlu ve kuşatıcı etkisiyle olağan yaşantıyı yine çok yönlü değiştirmiştir. "Öyle ki COVID-19 pandemi süreci dünya çapında insanların yaşam stillerini çok farklı boyutlara taşımış bu sebeple de ihtiyaçlarını ve harcama davranışlarını değiştirmiştir".⁴⁴ KOVİD-19 pandemisi döneminde bireylerin harcamaları ile ilgili yapılan bir çalışmada "katılımcıların yaş ve gelir düzeyleri arttıkça COVID-19 sürecinde sağlık ve diğer harcamalarının da arttığı ve katılımcıların ülkemizi salgınla mücadelede başarılı bulma düzeyi arttıkça sağlık ve diğer harcamalarının azaldığı tespit edilmiştir".⁴⁵

Pandeminin neticesinde ekonomi kurumunda görülen değişiklikten biri de harcamaların temassız ödemeye veya kredi kartı kullanılarak yapılmasıdır. Ekonomide görülen bu dijital uygulama hastalığın bulaşmasını engelleme amacı taşıdığı gibi ekonomi kurumunda bozulan dengeye kavuşmayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla "[p]andemi sürecinde korunma önlemlerinden biri de kredi kullanımını oldu".⁴⁶ Öyle ki "Kovid-19 ile birlikte nakit kullanımının azaldığı, kredi kartıyla nakit çekme ve temassız ödeme yöntemlerinin yaygınlaştığı gözlemlendi".⁴⁷

Tablo 13. En çok harcama yapılan alan

En çok neye harcama yapıldı?	Sayı	Yüzde
Sağlık	52	13,3
Barınma	24	6,1
Eğitim	17	4,3
Bilişim ve teknoloji	23	5,9
Giyim	25	6,4
Beslenme	237	60,6
Diğer	12	3,1
Toplam	390	99,7
Missing System	1	,3
Toplam	391	100,0

Tablo 13 pandemi sürecinde katılımcıların en çok neye harcama yaptıklarını göstermektedir. Tabloya göre beslenme (%60,6) en fazla harcamanın yapıldığı ihtiyaçtır. İkinci en fazla harcama yapılan alan sağlık (%13,3) ve ardından da giyim (%6,4) gelmektedir. Bu harcama eğilimi A. H. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile uyumludur. Maslow insanların hayatlarına devam edebilmesi için fizyolojik (beslenme, sağlık vb.) ihtiyaçların öncelikle karşılamaları gerektiğini söyler.⁴⁸ Bireylerin KOVİD-19 sürecinde harcamalarını konu edinen bir araştırmada

⁴⁴ Erişen ve Yılmaz, 2020: 343.

⁴⁵ Erişen ve Yılmaz, 2020: 351.

⁴⁶ Ağırkaya, 2021: 52.

⁴⁷ Ağırkaya, 2021: 55.

⁴⁸ Maslow, 1943.

“katılımcıların yaş ve gelir düzeyleri arttıkça COVID-19 pandemisi döneminde sağlık ve diğer harcamalarının da arttığı ve katılımcıların ülkemizi salgınla mücadelede başarılı bulma düzeyi arttıkça sağlık ve diğer harcamalarının azaldığı tespit edilmiştir”.⁴⁹ Yine farklı bir çalışmada katılımcıların “gıda ve temizlik malzemesi depolama durumunun değişmediğini ifade edenlerin oranı %47,3 olmasına rağmen arttığını belirtenlerin oranı %49,2 olmuştur”.⁵⁰

Tablo 14. Devlet tarafından verilen sosyal desteği yeterli buluyor musunuz?

		Sayı	Yüzde
	Evet	63	16,1
	Hayır	325	83,1
	Toplam	388	99,2
Missing	System	3	,8
Toplam		391	100,0

Tablo 14 KOVID-19 pandemisinde devlet tarafından yapılan sosyal desteğe dair katılımcıların değerlendirmelerini göstermektedir. “Yoksulluğun aynı veya nakdi yardımlar yoluyla giderilmesi anlamına gelen ve ihtiyaç sahiplerinin farklı gereksinimlerinden dolayı ortaya çıkan sosyal yardımlar, hak mahrumiyetlerini ortadan kaldırarak yoksulluğu azaltmayı amaçlar”.⁵¹ Tablo 14’e göre %83,1 oranında katılımcı verilen desteği yeterli bulmamaktadır. Ancak mevcut şartlar göz önüne alındığında devletin ciddi bir maddi destek sağladığını da hatırlamak gerekir.

Örneğin 18 Mayıs 2020’de Cumhurbaşkanı yaptığı açıklamada şunları ifade etmiştir:

... bu tarih itibarıyla son iki ayda, yaklaşık 5,5 milyon vatandaşımıza 1000’er TL’lik nakit destek, 4,5 milyonu aşkın vatandaşımıza da Kısmi Çalışma Ödeneği ve İşsizlik ödeneği olarak yaklaşık 6 milyar TL ödeme fiilen yapılmıştır. Hükümet tarafından açıklanan “Ekonomik İstikrar Kalkanı” programı kapsamında toplam olarak yaklaşık 10 milyon ihtiyaç sahibi kişiye 11,5 milyar TL’lik (1,67 milyar dolar) karşılıksız nakit desteği sağlanmıştır.⁵²

Devletin verdiği sosyal desteği katılımcıların yetersiz bulmasının bir diğer sebebi de Trabzon kentinde değişen ekonomik yapı ve yapının salgın krizine yeterli cevap verememesidir. Tablo 15 katılımcıların Trabzon’daki ekonomi durumuna dair düşüncelerini göstermektedir.

Tablo 15. Trabzon’daki ekonomi durumu

		Sayı	Yüzde
	Ticaret durağanlaştı	66	16,9
	İş olanakları azaldı	83	21,2
	Gıda fiyatları arttı	132	33,8
	Konut fiyatları arttı	18	4,6
	Ekonomik ilişkilerde güvensizlik arttı	40	10,2
	Araç fiyatları arttı	14	3,6
	Değişmedi	1	,3
	Diğer	37	9,5
Toplam		391	100,0

⁴⁹ Erişen ve Yılmaz, 2020: 351.

⁵⁰ Karataş, 2020: 14.

⁵¹ Karagöl ve Dama, 2015: 9.

⁵² Balcı ve Çetin, 2020: 63.

Tablo 15'e bakıldığında gıda fiyatlarının artması (%33,8) ilk sırada yer almaktadır. İş olanaklarının azalması (%21,2) ve ticaretin durağanlaşması (%16,9) da diğer önemli ekonomik sorunlardır. "Küresel krize bağlı ekonomik durgunluk ve daralmanın (1) istihdamın daralmasına, (2) işsizliğin artmasına ve (3) istihdam koşullarının olumsuz olarak etkilenmesine yol açtığı/açacağı, gözlemlenen bir durum ve genel kabul gören bir görüştür."⁵³ Bu görüş bağlamında Trabzon ekonomisinin de benzer krizleri yaşadığı söylenebilir.

2.2. Sosyal Hayata Etkiler

KOVİD-19 gündelik ve sosyal hayatın rutinini bozmuştur. Yeni normal dönemde sağlık kurumu halkın sağlığını koruma ve pandemiyi kontrol altına alma hedefiyle birçok uygulamayı hayata geçirmiştir. HES kodu bu uygulamalardan biridir. HES (Hayat Eve Sığar), "[k]ontrollü Sosyal Hayat kapsamında, ulaşım ya da ziyaret gibi işlemlerinizi kurumlarla ve kişilerle, Covid-19 hastalığı açısından herhangi bir risk taşıyıp taşımadığınızı güvenli şekilde paylaşmanıza yarayan bir koddur".⁵⁴ Dolayısıyla HES kodu sosyal hayatta bulaş riskine dair insanları uyaran ve diğerleriyle olan etkileşimin nasıl bir seyir izleyeceğine dair rehberlik eden dijital bir araçtır.

Tablo 16. Salgın sürecinde insan ilişkileri

	Sayı	Yüzde
İnsanların birbirlerine olan güvenleri azaldı	93	23,8
Sosyal etkileşim sınırlandı	206	52,7
Aile üyeleri birbirleriyle daha fazla vakit geçirdi	47	12,0
Aile içi şiddet ve geçimsizlik arttı	38	9,7
İnsanlar birbirlerine daha sıkı sarıldı	1	,3
Diğer	3	,8
Toplam	388	99,2
Missing System	3	,8
Toplam	391	100,0

Katılımcılara *salgın döneminde insanlar arası ilişkilerdeki en önemli değişiklik nedir?* Diye sorulduğunda verdikleri cevaplar tablo 16'te yer almaktadır. Buna göre katılımcılar sosyal etkileşimin sınırlandığını (%52,7) ifade etmişlerdir. Salgınla mücadelenin ana uygulamaları izolasyon, teması azaltma ve mesafeye dikkat etmedir. Sosyal etkileşimin bu denli sınırlı olmasının sebebi de salgınla mücadeledir. Alınan tedbirler kapsamında bulaş riskinin azaltılması için sosyal etkileşim sınırlandırılmıştır. "Hem bireysel, hem toplumsal düzeyde yansımaları olan bu tedbirler arasında şunlar sayılabilir: hijyen, sosyal mesafe, sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, şehirlere giriş-çıkışların izne bağlanması, iş yerlerinin ve alışveriş merkezlerinin kapatılması, çalışanlara zorunlu izin, yarı-zamanlı çalışma ve "evde kal" çağrılarını."⁵⁵

⁵³ Acar, 2020a: 487.

⁵⁴ Sağlık Bakanlığı, 2023.

⁵⁵ Acar, 2020b: 291.

Tablo 17. Komşuluk ve akrabalık ilişkileri

	Sayı	Yüzde
Akraba ve komşular birbirlerinden uzaklaştı	249	63,7
Akraba ve komşular birbirlerine daha çok yaklaştı	20	5,1
Akraba ve komşuluk ziyaretleri arttı	4	1,0
Misafirlik kalmadı	89	22,8
Değişiklik olmadı	29	7,4
Toplam	391	100,0

Tablo 17 katılımcıların KOVİD-19 sürecinde komşu ve akrabalarla olan ilişki eğilimlerini göstermektedir. Tabloya göre salgın akraba ve komşuları (%63,7) birbirinden uzaklaştırmıştır. Ayrıca kültürün önemli bir değeri olarak kabul edebileceğimiz “misafirlik” davranışı da salgın sürecinde azalmıştır. Katılımcıların %22,8’i misafirliğin kalmadığını özellikle belirtmiştir.

Tablo 18. Gündelik hayatta değişim

	Sayı	Yüzde
Sosyal etkinliklere katılım azaldı	121	30,9
Teknoloji kullanımını arttı	65	16,6
Evde geçirdiğim zaman arttı	117	29,9
Ailemle daha fazla vakit geçirdim	29	7,4
İşim aksadı	41	10,5
Değişmedi	11	2,8
Diğer	7	1,8
Toplam	391	100,0

Gündelik hayat, “gün içinde gerçekleşen kalıplaşmış davranışların bütününe ifade eder”.⁵⁶ KOVİD-19 salgını “dünya çapında günlük yaşam biçimlerini temelden değiştirdi”.⁵⁷ Tablo 18 salgınla ilgili olarak insanların gündelik hayattaki deneyimlerini özetlemektedir. Tabloya bakıldığında sosyal etkinliklere katılımın azaldığı (%30,9) ve evde geçen zamanın arttığı (29,9) görülmektedir. “Covid-19 pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyon, özellikle eğitim ve iş dünyasında uzaktan erişime geçme sürecini normal süreçte olmayacak kadar hızlandırmış ve neredeyse insanların tamamının uzaktan erişime alışması ve adapte olmasını sağlamıştır”.⁵⁸ Karantina uygulamaları ve sosyal izolasyon başta olmak üzere salgınla mücadele adımları insanların evde kalma süresini artırmıştır. Yaşanan dijital dönüşüm de evden çalışma ve uzaktan eğitim gibi olanakları insanların hizmetine sunmuştur.

KOVİD-19 sürecinde evde kaldıklarında insanlar ne tür eğlence/ rekreasyon faaliyetleri yaptıklarını sorgulayan bir çalışmada katılımcılar bilimsel ve kültürel aktiviteler, dini aktiviteler, müzik, aile aktiviteleri, home ofis çalışma, yetenek ve sanat gerektiren aktiviteler, spor, temizlik, oyun, teknoloji ve hobilerini yerine getirdiklerini belirtmiştir. Teknoloji ilk sırada yer alırken, bilimsel ve kültürel aktiviteler ikinci, sportif aktiviteler de üçüncü sırada yer almıştır.⁵⁹ Boş zamanları değerlendirme tercihi olarak teknolojinin kullanılması hem akıllı telefon,

⁵⁶ Çetin, 2013: 17.

⁵⁷ Collins vd. 2021: 101

⁵⁸ Hotar vd. 2020: 217.

⁵⁹ Güzel vd. 2020: 126.

kişisel bilgisayar ve dijital oyunların hem de sosyal medyanın yaygın kullanımını göstermektedir. Öyle ki sosyal izolasyon sürecinde bireylerin boş zamanı nasıl değerlendirdiklerini konu edinen bir çalışmada sosyal medya kullanımının arttığı ve araştırmaya katılanların %99,1'inin sosyal medyayı aktif kullandığı verisine ulaşılmıştır.⁶⁰

2.3. Sağlık Hizmetleri ve Pandemiden Korunma

Bir pandemi olarak KOVİD-19 en fazla sağlık kurumunu etkilemiştir. Salgın halk sağlığını tehdit etmekle kalmamış toplumsal sistemin işlevselliğini bozmuştur. Parsons'ın vurguladığı gibi hastalıklar işlevsizliktir.⁶¹ Özellikle halk sağlığı söz konusu olduğunda hastalığın etkileri toplumsal sistem üzerinde çok daha fazla dönüştürücü etkilere sahip olabilmektedir. KOVİD-19'a karşı mücadele ve korunma stratejilerine bakıldığında holistik (ya da kültürel) sağlık paradigmasının ön planda tutulduğu görülmektedir. Holistik sağlık paradigması, "hastalık ve sağlığın toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamda ele alınarak anlaşılabilirliği" üzerinde durur.⁶² Bu paradigma bireyleri sağlıklarından ötürü sorumlu tutarak kişisel bakımın (self-care) önemini vurgulamaktadır.⁶³ Pandemi sürecinde "temizlik, maske, mesafe" söylemi başta olmak üzere aşılama ve sokağa çıkma yasaklarına uyma gibi stratejiler bireyleri sağlıklarını koruma noktasında sorumlu tutmakta ve iyilik halinin önemi üzerinde durarak çevresel koşulların sağlık durumu açısından göz önüne alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Sağlığın, pandemi sürecinde sürdürülebilir olabilmesi ve bozulan kurumsal işleyişin yeni normal bağlamında denge ve uyum kazanması holistik paradigma çerçevesinde ele alınmıştır.

Tablo 19. Sağlık hizmetlerine erişim

Sağlık hizmetleriyle ilgili herhangi bir sorun yaşadınız mı?	Sayı	Yüzde
Evet	98	25,1
Hayır	293	74,9
Toplam	391	100,0

Katılımcılara *sağlık hizmetleriyle ilgili herhangi bir sorun yaşadınız mı?* diye sorulduğunda tablo 19'da görüldüğü gibi %74,9'u *hayır* cevabını vermiştir. Dolayısıyla e- nabız, HES kodu, evde bakım hizmetleri ve Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetleri sunması pandemi sürecinde sürdürülebilir bir sağlık düzeninin olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilir olmasının beş göstergesi vardır. "Düşük sağlık eşitsizliği", arkadaşlar, aile ve toplumun sağlıklı yaşamı teşvik etmesi", "tüm atıkların geri dönüştürülmesi, yeniden kullanımı ve en aza indirilmesi", "hizmet sunumunda uzun vadeli finansal, sosyal ve çevresel maliyetleri hesaplamak", "hastaneye yatışlar nadirdir", "sağlık merkezinde ya da telefonla çevrimiçi anında yardım", "evde bakımın önemszenmesi".⁶⁴ Halk sağlığına yönelik koruyucu sağlık hizmetleri, "[s]ağlığın korunması hastalıkların önlenmesi için verilen hizmetler ile yapılan düzenlemeler"i kapsamakla birlikte hem bireyleri bağışıklama ve sağlık eğitimi verme hem de temiz hava ve su sağlamaya yönelik uygulamalardan oluşmaktadır.⁶⁵ Dolayısıyla başta "temizlik, maske, mesafe" söylemi olmak üzere pandemi ile mücadelede uygulanan aşılama ve Sağlık Bakanlığının halkı bilgilendirme adına yaptığı afiş ve broşürler de koruyucu sağlık hizmetlerinin birer örneğidir.

⁶⁰ Güteryüz vd. 2020: 39.

⁶¹ Parsons, 1991: 289.

⁶² Baloğlu, 2006: 10.

⁶³ Macionis, 2013: 553.

⁶⁴ Schroeder vd. 2013: 77.

⁶⁵ Arslantaş, 2019: 5-6.

Tablo 20. KOVİD-19 önlemleri yeterli mi?

	Sayı	Yüzde
Evet	160	40,9
Hayır	229	58,6
Toplam	389	99,5
Missing System	2	,5
Toplam	391	100,0

Tablo 20'ye bakıldığında katılımcıların %58,6'sı KOVİD-19'a karşı alınan önlemleri yetersiz bulurken %40,9'u da yeterli bulmaktadır.

Tablo 21. Salgından kurtulmanın yolu

	Sayı	Yüzde
Temizlik	36	9,2
Maske	5	1,3
Sosyal mesafe	15	3,8
Temizlik, maske ve sosyal mesafe	196	50,1
Aşı	80	20,5
Hiçbiri	46	11,8
Diğer	13	3,3
Toplam	391	100,0

Araştırmaya katılanların KOVİD-19'dan kurtulmanın yolunun ne olduğuna dair düşünceleri tablo 20'de gösterilmektedir. Katılımcıların %50,1 "temizlik, maske ve mesafe"yi, %20,5'i de "aşılama"yı kurtulmanın yolu olarak görmektedir. Katılımcıların %78,7'si aşı vurulacağını belirtmiştir. Aşığı reddedenlerin oranı ise %21,2'dir.

Tablo 22. Aşığı reddetme nedeni

	Sayı	Yüzde
Aşının çözüm olduğuna inanmıyorum	26	6,6
Aşılar genetik yapıyı bozmakta	9	2,3
Aşıların yan etkileri fazla	15	3,8
Aşılar ekonomik kazanç için üretildi	8	2,0
Aşılar kısa sürede üretildiği için güvenilir değil	18	4,6
Diğer	7	1,8
Toplam	83	21,2
Missing System	308	78,8
Toplam	391	100,0

Tablo 22 aşığı reddedenlerin reddetme nedenlerini göstermektedir. Aşının çözüm olduğuna inanmayanlar ilk sırada yer alıyor. Aşıların kısa sürede üretilmesi de ikinci bir reddetme nedenidir. Aşılama salgınlara karşı en güvenilir bağışıklama tekniğidir. Ancak KOVİD-19'dan korunma amacıyla üretilen aşılar ciddi tartışmalara neden olmuştur. Aşı karşıtlığı veya aşığı reddetme, aşılama hizmetlerinin mevcut olmasına rağmen güvenli aşı vurulmayı reddetme veya

geciktirmedi.⁶⁶ KOVİD-19 aşısının reddedilme sebepleri “insanlara maymun ve domuz genleri enfekte edileceği”, “koronavirüs sürekli mutasyona uğradığı için aşının işe yaramayacağı”, “aşı üreticilerinin aşı olmasının yasak olduğu” ve “aşılardan kısırlığa neden olacağı” gibi iddialardır.⁶⁷

2.4. Geleceğe Bakış ve Eğitim

Ulrich Beck risk toplumu kavramıyla post modern toplumların öngörülemez riskleri barındırdığını vurgulamaktadır. Ona göre insanlık “rasyonelliğin sonucu olarak yaratılan belirsizlik ve denetlenemezlik”⁶⁸ gibi bir sorunla karşı karşıyadır. Giddens ise modern toplumlarda “kendi bilginin ve teknolojinin doğal dünya üzerindeki etkisi tarafından yaratılan” üretilmiş risklerle karşı karşıya olduğumuzu ifade eder.⁶⁹ KOVİD-19 risk toplumunda insanlığın deneyimlediği son pandemidir. Teknoloji ve bilimsel bilginin sınırlarının her geçen gün genişlediği günümüz dünyasında SARS, domuz gribi, kuş gribi ve AIDS/HIV vb. salgınların görülme sebebi ana tartışma konusudur. Bu bağlamda katılımcılara *sizce salgınların ortaya çıkma sebebi nedir?* Diye sorulduğunda verdikleri cevaplar tablo 23'te gösterilmektedir.

Tablo 23. Salgınların ortaya çıkma sebebi

	Sayı	Yüzde
Küreselleşme	73	18,7
Nüfus artışı	57	14,6
İnsanların doğaya verdiği zararlar	124	31,7
Küresel ısınma	8	2,0
Su, hava ve çevre kirliliği	83	21,2
Diğer	44	11,3
Toplam	389	99,5
Missing System	2	,5
Toplam	391	100,0

Salgınların ortaya çıkmasının çeşitli sebepleri vardır. Tabloya göre katılımcıların %31,7'si insanların doğaya verdiği zararları, %21,2'si su, hava ve çevre kirliliğini, %18,7'si de küreselleşmeyi salgınların sebebi olarak görmektedir. KOVİD-19'un ortaya çıkma nedenine dair birçok görüş veya komplo teori vardır. Bu teorilerden biri,

Amerikalılar tarafından ortaya atılan ve virüsün Çin tarafından, dünya güçler dengesini değiştirmek amacıyla üretilmiş bir biyolojik silah olduğunu ileri süren teoridir. Bunun tam aksini iddia eden bir başka komplo teorisine göre, virüs ABD laboratuvarlarında üretilmiş ve ABD'li askerler tarafından Çin'e salınmıştır. Amaç, dünyanın en güçlü şekilde yükselen ekonomisini istikrarsızlaştırmaktır.⁷⁰

⁶⁶ WHO, (14 Mart 2023). “Vaccine hesitancy: A growing challenge for immunization programmes”, <https://www.who.int/news/item/18-08-2015-vaccine-hesitancy-a-growing-challenge-for-immunization-programmes#:~:text=In%20a%20special%20issue%20of,despite%20availability%20of%20vaccination%20services.>

⁶⁷ Teyit, (14 Mart 2023). “Aşı karışıklığı ve Covid-19”, <https://teyit.org/dosya-asi-karsitligi-ve-covid-19>

⁶⁸ Beck, 2013: 44.

⁶⁹ Giddens, 2013: 1006.

⁷⁰ Acar, 2020b: 289.

Tablo 24. Geleceğe dair bakış

Nasıl bir değişim	Sayı	Yüzde
Daha iyi bir gelecek olacağına dair inancım azaldı	103	26,3
Gelecekte sağlık durumumuz daha kötü olacak	29	7,4
Gelecekte salgın hastalıklar artacak	44	11,3
Ekonomik kriz yaşanacak	68	17,4
Normal hayata hiçbir zaman dönemeyeceğiz	33	8,4
Diğer	5	1,3
Toplam	282	72,1
Missing System	109	27,9
Toplam	391	100,0

Pandemi geleceğe dair bakış açınızı değiştirdi mi? şeklinde sorulan soruya katılımcıların yaklaşık % 73'ü evet yanıtını vermiştir. Gelecekte nasıl bir değişim olacağına dair soruya verilen cevaplar ise tablo 24'de yer almaktadır. Araştırmaya katılanların %26,3'ü daha iyi bir gelecek olacağına dair inançlarının azaldığını ifade etmiştir. Ekonomik kriz yaşanacak diyenlerin oranı da %17,4'tür. Gelecekte salgın hastalıklar artacak diyenlerin oranı %11,3 normal hayata hiçbir zaman dönemeyeceğiz diyenlerin oranı %8,4 ve gelecekte sağlık durumunun daha kötü olacak diyenlerin oranı da %7,4'tür. Dolayısıyla tüm bu veriler, gelecekle ilgili farklı endişeleri göstermektedir. Verilerden hareketle araştırmaya katılanların %70,8'i gelecekle ilgili endişe taşımaktadır. Pandeminin toplumsal etkilerini konu edinen farklı bir çalışmada "araştırmaya katılanların %67,5'i gelecekle ilgili endişelerinin arttığı"⁷¹ görülmüştür. KOVİD- 19'u insanların nasıl anlamlandırdıkları üzerine yapılan bir araştırmada da pandeminin bir afet olduğu ve salgından sonra dünyanın değişeceğine dair katılımcıların fikir beyan ettikleri ortaya çıkmıştır.⁷²

Tablo 25. Uzaktan eğitime dair düşünceler

	Sayı	Yüzde
Etkili bir eğitim modeli olduğunu düşünüyorum	43	11,0
Etkili bir eğitim modeli değil	230	58,8
Yüz yüze eğitim ile birleştirilmeli	94	24,0
Salgın bittiğinde de uzaktan eğitim modeli devam ettirilmeli	14	3,6
Diğer	9	2,3
Toplam	390	99,7
Missing System	1	,3
Toplam	391	100,0

⁷¹ Karataş, 2020: 15.

⁷² Kaplan, Sevinç ve İşbilen, 2020: 587.

KOVİD-19'in eğitim kurumunda neden olduğu düzensizliğe karşı gösterdiği en önemli tepki uzaktan eğitim modeline geçiştir. Bu bağlamda "MEB, öğrenci, öğretmen ve veliler başta olmak üzere tüm eğitim paydaşlarının sağlığını gözeterek öncelikle okulları tüm kademelerde kapatmıştır". ... "Bu karar ile ilkokuldan ortaöğretim sonuna kadar farklı kademelerdeki yaklaşık 18 milyon öğrencinin eğitim süreçleri okul dışına taşınmıştır".⁷³ "Uzaktan eğitim yöntemi, eğitimde fırsat eşitliği sağlamak, eğitim maliyetlerini azaltmak, zaman ve mesafe sınırlamalarını ortadan kaldırmak amacıyla tasarlanmış ve KOVİD-19 salgını başlayana kadar geniş bir kullanım alanı bulamamıştı."⁷⁴ Tablo 25'e göre araştırmaya katılanların %58,8'i bu eğitim modelinin etkili bir eğitim modeli olduğunu düşünmemektedir. Uzaktan eğitim alan yükseköğretim öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada da benzer sonuçla karşılaşılmış ve katılımcıların "uzaktan eğitim ile ilgili süreç ve çıktıları üzerinde görüşlerinin çoğunluğu verimsiz olduğu kanısında" oldukları sonucuna ulaşmıştır.⁷⁵

Sonuç

Trabzon kentinde yaşayan yetişkinlerin pandemi deneyimlerini konu edinen bu araştırmada toplumsal yapının ekonomi, sağlık, sosyal ve eğitimle ilgili boyutlarına KOVİD-19'un etkileri insanların deneyimleri üzerinden irdelenmiştir. Katılımcılar özellikle salgının ekonomi kurumuna etkileri üzerinde durmuşlardır. Burada ekonomik etkiler insanların alış veriş eğilimleri, iş ve çalışma durumları, gelir durumları ve kentin ekonomik durumunu içermektedir. Pandemiyle bozulan ekonomik sistem denge ve uyumu sağlama adına dijitalleşme ve sosyal destek programlarını yürürlüğe koymuştur. Sağlık durumuyla ilgili etkilerde ise sağlık hizmetlerine erişim ve gereken tıbbi bilgi ve danışma hizmetlerinin alınması söz konusudur. Katılımcıların büyük çoğunluğu Sağlık Bakanlığının sağlık politikalarına karşı olumlu düşüncelere sahiptir. Pandeminin sosyal etkilerinde ise sosyal etkinliklerin azalması veya insanların bu etkinliklere katılımlarının düşük olduğu görülüyor. Bu bağlamda sosyal etkinliklere katılım azalmıştır. Pandemi gündelik hayatın eğitim boyutunu da etkilemiş ve uzaktan eğitim modeline geçilmiştir. Ancak katılımcıların çoğunluğu bu eğitim modeline karşı memnuniyetsizdir. Özetle, Trabzon kentinde yeni normal olarak kavramsallaştırılan pandemi sonrası toplumsal örgütlenme başta sağlık, ekonomi, eğitim ve boş zamanları değerlendirme kurumlarının olağan yapısını dönüştürmüş ve her bir kurum kendi işlevsel gereklilikleri neticesinde toplumsal uyum ve dengeyi sağlama adına bir dizi pratik ve düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur.

KAYNAKÇA

Acar, Ahmet Cevat (2020a), "COVID-19 Krizinin İstihdam ve Çalışma Yöntemlerine Etkisi", *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (Ed. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, <https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusunce/kuresel-salginin-anatomisi-insan-ve-toplumun-gelecegi-1/covid-19-krizinin-istihdam-ve-calisma-yontemlerine-etkisi>.

Acar, Mustafa (2020b), *Korona Sonrası Dünya: Ekonomik, Sosyal ve Akademik Hayatta Ne Değişecek, Ne Değişmeyecek?*, *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (Ed. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, <https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusunce/kuresel-salginin-anatomisi-insan-ve-toplumun-gelecegi-1/korona-sonrasi-dunya-ekonomik-sosyal-ve-akademik-hayatta-ne-degisecek-ne-degismeyecek>.

Ahmadi, Ramazan (2020), "Koronavirüs Pandemisinin (Kovid-19) Toplumsal Etkiler", *Bilim Armonisi Dergisi*, 3/2, 65-72.

⁷³ Özer ve Suna, 2020: 188.

⁷⁴ Günlük ve Özcan, 2021: 76.

⁷⁵ Ekiz, 2020: 10.

- Akgüngör, Çağlar (2010), "Toplumbilim Perspektifinden Afeti Düşünmek", *EUL Journal of Social Sciences*, 1(1), 3-22.
- Arslantaş, D. (2019). Temel sağlık hizmetleri kavramı. D. Arslantaş, (Ed.), *Temel sağlık hizmetleri içinde* (2-21). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Balcı, Yusuf ve Çetin, Güldenur (2020), *Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam Ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1374/%C4%B0stihdam%20Raporu.pdf>
- Baloğlu, Burhan (2006). *Ekonomik Ve Sosyolojik Bakış Açısıyla Sağlık Ve Hastalık*. İstanbul: Der Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2018). *Akışkan Hayat* (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BBC News Türkçe, 25 Şubat 2021, "Covid: Karadeniz'de vaka sayıları neden yüksek?", [bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56184456](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56184456).
- Beck, Ulrich (2011). *Risk Toplumu- başka bir modernliğe doğru*, (2. Baskı) (K. Özdoğan ve B. Doğan Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Berman, Marshall (2017), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (19. Baskı), (Ü. Altuğ ve B. Peker, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Blundell, Richard vd. (2020), "COVID-19 and Inequalities", *Fiscal Studies*, 41/2, 291-319.
- Collins, Caitlyn vd. (2021), "COVID-19 and the gender gap in work hours", *Gender Work Organ*, 28/1, 101-112.
- Corpuz, J. C. G. (2021). Adapting to the culture of 'new normal': an emerging response to COVID-19. *Journal of Public Health*, 43 (2), 344-345.
- Coşkun, Recai, Altunışık, Remzi ve Yıldırım, Engin (2019), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, (10. Baskı), Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Çetin, Ensar (2013), *Gündelik hayat sosyolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Doster, Barış (2020), "Salgın Hastalık Sonrası Dünya ve Türkiye: Bozulan Ezberler, Güçlenen Siyasetler", *Virüs ve Toplum*, (Ed. Hulki Cevizoğlu), İstanbul: Doğ Kitabevi, 107-126.
- Erişen, Mehmet Akif ve Yılmaz, Fatma Özlem (2020), "COVID-19 Pandemisi Döneminde Bireylerin Harcamalarının İncelenmesi", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, Özel Sayı, 340-353.
- Genç, Ömer Faruk (2021), "The Effects Of The Pandemic On Globalization And Firm Strategies", *The Social and Economic Impact of COVID-19*, (Ed. Hamza Şimşek ve Marcel Mečiar), London: Ijopec Publication, 9-22.
- Giddens, Anthony (2005). *Sosyal teorinin temel problemleri* (1. Baskı) (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Giddens, Anthony (2013). *Sosyoloji*. (Çev. İsmail Yılmaz). (Birinci Baskı). İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Güleryüz, Samet vd. (2020), "Sosyal İzolasyon Sürecindeki Bireylerin Serbest Zaman Değerlendirme Biçimleri: Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişisinin İncelenmesi", *FOCUSS Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 31-45
- Günlük, Mehmet ve Özcan, Murat (2021), "Distance Education Acceptance By Accounting Academics During The Covid-19 Pandemic", (Ed. Hamza Şimşek ve Marcel Mečiar), London: Ijopec Publication, 59-84.

- Güzel, Pınar vd., (2020), "Know-How" to Spend Time in Home Isolation during COVID-19; Restrictions and Recreational Activities", *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 772, 122-131.
- Hotar, Nükhet vd. (2020), "Pandeminin Toplumsal Yansımaları", *İzmir İktisat Dergisi*, 35/2, 211-220
- Hürriyet, 25 Şubat 2021, "Trabzon'da koronavirüs vaka sayısında 10 kat artış", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56184456>
- Kaplan, Hasan, Sevinç Kenan ve İşbilen, Nihal (2020), "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", *Turkish Studies*, 15(4), 579-598.
- Karataş, Zeki (2020), "COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme", *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 3-17.
- Kılıç, Orhan (2020), "Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri", *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (Ed. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, <https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusunce/kuresel-salginin-anatomisi-insan-ve-toplumun-gelecegi-1>.
- Kleinman, A. (1988). *The Illness narratives - suffering, healing and the human condition*. USA: Basic Books.
- Macionis, J. J. (2013). *Sosyoloji*. (13. Baskı) (Çev. Ed. Vildan Akan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Neuman, Lawrence W. (2012a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 2*, (5. Baskı), (S. Özge, Çev.), Ankara: Yayın Odası.
- Neuman, Lawrence W. (2012b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1*, (5. Baskı), (S. Özge, Çev.), Ankara: Yayın Odası.
- Özer, Mahmut ve Suna, Eren (2020). "COVID-19 Salgını ve Eğitim", *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (Ed. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/TUBA-978-605-2249-46-8_Ch8.pdf
- Parsons, Talcott. (1991). *The Social System*. (Haz. Bryan S. Turner). London: Routledge
- Saad-Filho, Alfredo (2022), *Kriz Çağı: Neoliberalizm, demokrasinin çöküşü ve pandemi*. (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Schroeder, K. vd. (2013), *Sustainable healthcare*. (1. Baskı). United States of America: Wiley Blackwell.
- Sheth, Jagdish (2020), "Impact of Covid-19 on consumer behavior: Will the old habits return or die?", *Journal of Business Research*, 117, 280-283.
- Sundawa, D., Logayah, D. S. ve Hardiyanti, R. A. (2021). New normal in the era of pandemic covid-19 in forming, 3rd International Conference on Environmental Geography and Geography Education, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/747/1/012068/pdf>
- Şimşek, Sidar Atalay (2020), "Effects Of Covid-19 On Consumption In Turkey", *The Social and Economic Impact of COVID-19*, (Ed. Hamza Şimşek ve Marcel Mečiar), London: Ijopec Publication, 157-170.
- T.C Sağlık Bakanlığı, (2023). *HES kodu nedir?* <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/hes.html>. (Erişim tarihi: 15.05.2023).

Taştan, Çoşkun (Haz.) (2020), *Kovid-19 Salgını Ve Sonrası Psikolojik Ve Sosyolojik Değerlendirmeler*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Teyit, (14 Mart 2023). "Aşı karşıtlığı ve Covid-19", <https://teyit.org/dosya-asi-karsitligi-ve-covid-19>.

Touraine, Alain (2014), *Toplumların Sonu*, (O. Kunal, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. (Çev. Ümit Tatlıcan). (Birinci Baskı). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Wallace, R. A. and Wolf, A. (2012). *Çağdaş sosyoloji kuramları – klasik geleneğin geliştirilmesi*. (Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas). (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

WHO, (14 Mart 2023). "Vaccine hesitancy: A growing challenge for immunization programmes", <https://www.who.int/news/item/18-08-2015-vaccine-hesitancy-a-growing-challenge-for-immunization-programmes#:~:text=In%20a%20special%20issue%20of,despite%20availability%20of%20vaccination%20services>.

Yadigaroglu, Hüseyin (2018), *Yetişkin Kanser Hastalarının Hastalık Deneyimleri Ve Hasta-Yakın İlişisine Sosyolojik Bakış*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaşar Dinçer, Fatma Hande ve Yirmibeşoğlu, Gözde (2020), "COVID-19'un Ekonomik Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, Special Issue, 780-792.

Yıkılmaz, İbrahim (2021), "Covid-19 Pandemic As A Digital Transformation Catalyst", *The Social and Economic Impact of COVID-19*, (Ed. Hamza Şimşek ve Marcel Mečiar), London: Ijopec Publication, 119-128.

Zeren, Fatma ve Yılanç, Veli (2020), "Analysing Spatial Patterns Of The Covid-19 Outbreak In Turkey", *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/2, 27-40.

Tercan, Mustafa Işkın, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Nizâmiye ve Bahriye Ordusuna Kur’a Usûlüyle Asker Alımı (1846-1860)”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 9/19, ss.385-400.
DOI: 10.31765/karen.1267691

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlanmış olan “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Zorunlu ve Gönüllü Askerlik Uygulamaları (1839-1860)” adlı tezin yeniden düzenlenmesinden üretilmiştir.

** Dr.,
İstanbul/TÜRKİYE

 m77tercan@gmail.com

ORCID : 0000-0001-8523-0785

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, Askerî Reform, Merkezileşme, Zorunlu Askerlik, Kur’a Sistemi

Keywords: Eastern Black Sea Region, Military Reform, Centralization, Conscription, Ballot System

Geliş Tarihi / Received Date: 19.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.09.2023

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ’NDE NİZÂMİYE VE BAHRİYE ORDUSUNA KUR’A USÛLÜYLE ASKER ALIMI (1846-1860)*

Mustafa Işkın TERCAN**

Öz: Yunan İsyânındaki (1821-1829) rollerinden dolayı Rum denizciler Osmanlı donanmasından uzaklaştırılarak yerlerine Müslümanlar alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1834 yılından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi’ni içine Trabzon, Canik, Karahisar-i Şarkî sancakları Tersâne-i Âmire ve donanmaya asker toplama bölgesi olarak tahsis edilmiştir Zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesine Sultan II. Mahmud zamanında karar verilmiş olsa da ilk ayrıntılı düzenleme, 1846’da ilan edilen Kur’a Kanunnamesi’ydi. Kur’a usûlünün kabulüyle kolektif askerlik yükümlülüğünün yerini bireysel yükümlülük aldı ve kur’a usûlü zorunlu askerlik sisteminin ana mekanizması oldu. Fakat bu asker celbi yöntemini hukuki olarak benimsemek ile pratikte uygulamak arasında büyük farklar vardı. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin 1834-1860 tarihleri arasında Doğu Karadeniz Bölgesi’nin insan kaynağını seferber etme bağlamında öncelikle, zorunlu askerlik uygulamasını yerleştirmek isteyen devletin, bölgeye askerî ve idari olarak nüfuz etme çabasının ne ölçüde başarılı olduğu araştırılmıştır. Ardından merkezî yönetimin kur’a usûlü uygulaması sırasında karşılaştığı güçlükler ve ahalinin çeşitli kesimlerinden gelen tepkiler ile nasıl mücadele ettiği incelenerek bir sonuca ulaşılmıştır.

RECRUITMENT INTO THE NAVAL AND REGULAR ARMIES IN THE EASTERN BLACK SEA REGION THROUGH THE LOTTERY SYSTEM (1846-1860)

Abstract: Due to their roles in the Greek Rebellion (1821-1829), Greek sailors were gradually removed from the Ottoman Navy, and Muslims began to be recruited in their place. In this context, starting from the year 1834, the Eastern Black Sea Region, including Trabzon, Canik, and Karahisar-i Şarkî sanjaks, was designated as a recruitment area for the Imperial Arsenal and navy. Although the decision to implement compulsory military service was made during the reign of Sultan Mahmud II, the first detailed regulation was the “Kur’a Kanunnamesi” announced in 1846. With the adoption of the kur’a system, collective military service obligation was replaced by individual obligation, and the kur’a method became the main mechanism of the compulsory military service system. However, there were significant differences between adopting this conscription method legally and implementing it in practice. This

study investigates the extent to which the Ottoman State, between the years 1834-1860, was successful in its efforts to mobilize the human resources of the Eastern Black Sea Region in the context of establishing compulsory

military service. It also examines the difficulties faced by the central government during the implementation of the kur'a system and how it dealt with the reactions from various segments of the population, ultimately drawing a conclusion.

Giriş

Yunan İsyânındaki (1821-1829) faaliyetlerinden dolayı Rum denizciler Osmanlı Donanması'ndan uzaklaştırılarak yerlerine Müslümanlar alınmaya başlanmıştır. Böylece donanmanın uzun zamandır asker topladığı bölgeler tamamen terk edilmiştir. Bu bağlamda II. Mahmud dönemi (1808-1839) Doğu Karadeniz Bölgesi'nin askerî tarihi açısından tam bir dönüm noktası olmuştur. 1834 yılından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi'ni içine alan Trabzon Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalar Tersâne-i Âmire için neferlerin toplanacağı mahaller olarak seçilmiştir. Zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesine Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında karar verilmiş olsa da ilk ayrıntılı düzenleme, 1846'da ilan edilen Kur'a Kanunnamesi'ydi. Bu düzenlemede, muvazzaf ordunun beş ordu olarak tertip ve tanzim edildiği, her bir orduya Osmanlı topraklarında birer daire tahsis edildiği ve muvazzaf askerlerin beş sene hizmet ettikten sonra "*kâr ve kesbleriyle meşgûl olmak*" üzere yedi yıl sürecek rediflik görevini ifa etmek için vilayetlerine gönderilecekleri ve terhis edilen her nefer yerine o ordu bölgesinde yirmi ile yirmi beş yaşları arasında, esnân-ı askeriye de bulunanların kur'a usûlü ile yeni nefer olarak alınacağı ifade edilmiştir. Yine bu kanunnameye göre, her ordunun asker tahrir bölgesinde bulunan kazaların nüfuslarına göre ayrılan kotalarına riayet edilecek ve askerlik süresini tamamlayacak olan kişiler önceden tespit edildikten sonra nüfus defterleri esas alınarak firar ve hastalık sebebiyle kur'a isabet etmesine rağmen orduya katılamayacaklar yüzde beş ve on oranında hesaplandıktan sonra kazanın o sene ne kadar asker çıkaracağını tespit edilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte başka kazalara kayıtlı iken tahsil veya ticaret maksadıyla geçici olarak kur'a çekilirken kazada bulunanlar o kur'a dahil edilmeyip kendi kazalarında gıyaplarında kur'a çekilecekti.¹ Kur'a usûlünün kabulüyle kolektif askerlik yükümlülüğünün yerini bireysel yükümlülük aldı ve kur'a usûlü zorunlu askerlik sisteminin ana mekanizması oldu. Fakat bu asker celbi yöntemini hukuki olarak benimsemek ile pratikte uygulamak arasında büyük farklar vardı. Bu çalışma Doğu Karadeniz Bölgesi'nin insan kaynağını seferber etme bağlamında üç amaç belirlemiştir. Bunlardan birincisi, merkezî yönetimin bölgede zorunlu askerlik uygulamasını yerleştirme çabası sürecinde mülkî taksimatın arka planındaki askerî, idarî ve sosyal boyutlarını anlama çabasıdır. İkincisi devletin bölgeye askerî ve idarî olarak nüfûz etme çabasının ne ölçüde başarılı olduğudur. Üçüncüsü, merkezî yönetimin kur'a usûlü uygulaması sırasında karşılaştığı güçlükler ve ahalinin çeşitli kesimlerinden gelen tepkiler ile nasıl mücadele ettiğidir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin XIX. yüzyıl tarihi ile ilgili mevcut literatürün büyük bir kısmı Tanzimat uygulamalarıyla birlikte Trabzon ve çevresinin idari, sosyal ve iktisadi yapısının değişimi üzerinde duran çalışmalardır. Bu bakımdan Özgür Yılmaz'ın Osmanlı, Fransız, İngiliz ve Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlanarak hazırladığı "Tanzimat Döneminde Trabzon", E. Esen Sarioğlan'ın "Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1850)", Abdullah Saydam'ın "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851) ile Hamdi Özdiş'in 1864 ve 1867'de Vilayet Nizamnameleriyle başlayan Osmanlı idari taksimatının II. Abdülhamid döneminde Trabzon Vilayeti'ne nasıl yansıdığı, yerel güçlerin hem kendi aralarında hem de merkez ile aralarındaki ilişkileri incelediği "Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset Ve Devlet (1876-1909)" adlı tez çalışması zikredilebilir.

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kanunname-i Askerî Defterleri (A. DVNS. KNA. d.) 7/ 6.

Trabzon'un üzerinde en dikkate değer çalışmalardan birisi de hiç şüphesiz ki Michael Meeker'in Of üzerinde yaptığı "İmparatorluktan Gelen Bir Ulus" adlı eseridir. Her ne kadar Meeker bu çalışmasında tek bir kasaba/kaza üzerinde yoğunlaşsa da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yönelik değerlendirmelerde de bulunmuştur. Buna karşın yazarın bu antropolojik çalışmasında kullanılan kaynakların tamamına yakınının konsolos raporlarına dayalı olması ve Osmanlı arşiv kaynaklarından neredeyse hiç yararlanılmamış olması kaynak çeşitliliği bakımından eleştirel tutumu elden bırakmamayı gerektirmektedir.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz çalışmalar gösteriyor ki bilhassa XIX. yüzyıl Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihi söz konusu olduğunda siyasi ve idari boyutlarıyla ele alınmış birçok akademik çalışma mevcutken bölgesel askerî tarih çalışmalarının tatmin edici bir gelişmişlikten uzak olduğu görülmektedir. Oysaki ordulardaki dönüşüm devletin siyasal, sosyal, idari ve ekonomik faaliyetlerini de kapsayan değişiklikleri gündeme getirmektedir. Bu bağlamda çalışmamız arşiv kaynaklarının ışığında, zorunlu askerlik uygulamasının yerel düzeyde idari taksimattan, iç güvenliğe hatta din değiştirmek gibi birçok meseleyle yakından ilişkili olduğunu göstermeye çalışacaktır.

1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Müslüman Ahalisinin Asâkir-i Bahriyye'ye Tahsisi

Asâkir-i Mansûre Ordusu ne Osmanlı-Rus Harbi'nde (1828-1829) ne de Mora Seferi'nin ardından Sultan II. Mahmud'dan yeni bölgelerin idaresini talep eden Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı isyan sırasında (1831-1833) başarılı olabilmisti. Diğer taraftan II. Mahmud ve devlet ricali, Mansûre ordusunun muvazzaf asker miktarı yeterli olmadığında başvuru hem nefir-i 'amm uygulamasına son vermek ve ücretli asker ihtiyacını asgari seviyeye indirmek, hem de kışlada devamlı tutulan muvazzaf askerinin malî yükünden kurtulmak için Redif-i Asâkir-i Mansûre ismiyle yeni bir askerî organizasyonun kurulmasına karar verdi.² 26 Mart 1834 tarihli Takvim-i Vekâyi nüshasında yayınlanan "Husus-ı Redif Mansûre-i Asâkir-i Muhammediyye" başlıklı yazıda, Redif askerî teşkilatının kuruluşu hakkında verilen bilgide: "tertip olunan Redif-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye muvazzaf asker misillü daima hizmetde bulunmayup fakat sefer vuku'nda ledel icap işe yarayanlar muvazzaf askerle beraber istihdam olunarak" sadece savaş hâlinde devreye sokulacağı vurgulanmıştı. Böylece hem ahali yurtlarında ziraat ve ticaretleriyle uğraşabilecek hem de "usûl-ı harbiyye ve sanâyi'-i cihâdiyede iktisâb-ı fûnûn ve mehâret etmiş müretteb ve muntazam cünud-ı kesîre mevcud" bulunmuş olacaktı.³

Teşkilat nizâmnamesine göre; Redif-i Asâkir-i Mansûre'ye her sancakta, "yirmi üç yaşından otuz iki yaşına kadar olan ahâlden hüsn-i havâhişleriyle" redif askeri temin edilerek zabitler dahil 1.400 neferden oluşan taburlar ihdas edilecekti. Redif birliklerine zabit temini için, sadece kazalarının askerî işleriyle ilgilenmeleri koşuluyla, hanedan ve kişizâdelerinden temin edilmesine karar verilmişti. Ayrıca, sultanın hususî mülkü olan, maden bulunan ve vakıf arazisi olan yerlerde yaşayan ahalinin imtiyazları gözetilmeyecek ve buralardan da Redif celp olunacaktı. Böylece asker çıkaramayacak olan küçük sancaklar yakınlarındaki başka bir sancakla birlikte birleşerek bir tabur çıkarabileceklerdi. Yalnız "deniz ile ülfeti olan bazı sevâhilde kâin kazâlar ahâlisi redif nizâmına karıştırılmayarak asâkir-i bahriyyeye tahsis olunmak üzere mahalleri" ayrılacaktı.⁴

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardında bahriyyenin idaresinde yapılan bir değişiklik ile Tersâne Eminliği kaldırılmış ve yerine Bahriyye Müsteşarlığı kurulmuştu.⁵ Sonrasında ise Asâkir-i Mansûre-i Bahriyye teşkilatı oluşturulmuştur. Bu adım sayesinde modern bahriyye sisteminin ilk temelleri atılmıştır. Yeni sistemde kayada değer ilk değişiklik savaş gemilerinde

² Kütükoğlu, 1981: 127.

³ Takvim-i Vekâyi, Sayı, 87 (29 Ra. 1250 / 5 Ağustos 1834). Yıldız, 2009: 254-255.

⁴ BOA.A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 1-2 (Evâhir Ra. 1250 / 28 Temmuz-6Ağustos 1834).

⁵ Gencer, 2001: 121.

personelin iki kısma ayrılmasıyla olmuştur. Bunlardan ilki Asâkir-i Mansure-i Bahriyye ve ikincisi ise Gedikliyân-ı Seferberân olarak adlandırılmıştır.⁶ Bunun dışında 1834 yılında yayınlanan fermana göre, Anadolu sahillerindeki kazaların “maslahat-ı askeriyesi” Tersâne-i Âmire’ye bağlanarak on yaşından yirmi beş yaşına kadar mevcut olan ahalisinden “*beher on neferde bir nefer*” münavebe usûlüyle İstanbul’a celp edilerek Tersâne-i Âmire’de bir veya iki yıl talim ettirildikten sonra memleketlerine geri gönderilmesine ve yerlerine diğerlerinin celp edilmesine karar verilmiştir. Bu kaza askerlerinin toplanmasına ise kaymakam, mütesellim ve voyvodalar sorumlu olacaklardı. 1834 tarihinde yapılan bu düzenleme ile Gelibolu Sancağı ve Karadeniz Bölgesi’nde Bolu (Ereğli, Akçeşehir, Üskübî, Hisarönü ve Gölpazarı), Viranşehir (Bartın, Amasra, Benderkili), Kastamonu (İstefen), Sinop, Ayandon, Gerze, İnebolu, Hoşalay, Abana nam-ı diğer Keynolu ve Trabzon, Canik, Karahisar-i Şarkî sancakları Tersâne-i Âmire ve donanmaya asker toplama bölgesi olarak tahsis edilmiştir.⁷

2. XIX. Yüzyılda Doğu Karadeniz Bölgesi’nin İdarî Yapısı

XIX. yüzyılın başlarında Trabzon Eyaletine bağlı sancaklar Trabzon, Gümüşhane, Karahisar-i Şarkî, Gönve ve Canik’ten müteşekkil olup bu dönemde Canik bağımsız bir muhassallık, Gümüşhane ise emanet olarak yönetilmekteydi. Trabzon valisinin aynı zamanda Canik Muhassılı ve Gümüşhane Emmini olduğu zamanlar da bulunmakla birlikte; genelde buralar, atanmasında valinin de rol oynadığı ayrı bir yönetici tarafından idare olunmaktaydı. 1796 (H. 1211) tarihine ait bir sicil kaydında Trabzon kazaları olarak sayılan yerler arasında Canik, Karahisar-i Şarkî kazaları bulunmamaktaydı. Belirtilen kayıta Nefs-i Trabzon, Sürmene, Of, Keşâb, Giresun, Kürtün, Tirebolu, Rize, Mavri (Mapavri), Maçuka (Maçka), Yivebolu (Görel), Gümüşhane, Arhavi, Batum, Ünye, Soğucak, Faş ve Sohüm Trabzon’un kazaları olarak belirtilmiştir.⁸ Bunun gibi XIX. yüzyılın başlarında hazırlanan başka bir defterde ise Çavri kazası hariç diğer kazalar yukarıdaki gibi gösterilmiştir. Bu kaynakta Gönve Sancağı’ndan bahsedilerek Hemşin, Atina, Arhavi ve Viçe/ Fındıklı’nın bu sancağa bağlı olduğu kaydedilmiştir.⁹ 1810 (H. 1225) yılı Trabzon kazalarının imdad-ı seferiye miktarını gösteren kayıta kazalar; Giresun, Keşâb, Tirebolu, Akçaabat, nefis-i Trabzon, Görel, Yomra, Maçka, Sürmene, Of ve Rize olarak kaydedilmiştir.¹⁰ Bu da gösteriyor ki Canik Sancağı bağımsız bir muhassallık olması vesilesiyle, zaman zaman eyalete bağlı sancaklardan biri olarak gösterilmemektedir. Fakat 1824 tarihinden itibaren Canik Sancağı artık Trabzon Eyaleti ile tevcih edilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren XIX. yüzyıl ortalarına kadar Trabzon Eyaleti valileri aynı zamanda Canik Sancağı’nın muhassılı suretiyle tasarruf ettikleri; ancak mülkî taksimat bakımından burası hâlâ, Sivas Eyaleti içinde olduğu görülmektedir. Zira 1831 tarihinde Canik Sancağı, Sivas Eyaleti’nin bünyesinde yazılmıştır.¹¹

Tanzimat’ın 1847 tarihinde Trabzon Eyaleti’nde uygulanmaya başlamasıyla birlikte idarî yapılanmada yeniden değişikliğe gidildi. Yeni taksimata göre, Trabzon Eyaleti, Karahisar-i Şarkî, Canik ve Batum ve Gönve sancaklarında oluşmaktadır. 1850 yılında ise mülkî yönetimde yeni bazı değişiklikler oldu. Buna göre, eyalet Trabzon, Canik, Ordu, Karahisar-i Şarkî, Gümüşhane

⁶ Örenç, 2013: 134.

⁷ BOA. A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 5-6 (Evâil-i Râ. 1250 / 7-14 Ağustos 1834). Trabzon, Canik, Karahisar-i Şarkî sancakları için bkz. BOA. A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 26 (Evâil-i B. 1250 / 3-13 Kasım 1834). 1834’ün Kasım ayında Sultan Mahmud tarafından, Trabzon Valisi Hazinezarzâde Osman Paşa’ya “Donanma-yı Hümâyûnumda istihdam edilmek üzere Trabzon, Canik ve Karahisar-i Şarkî” sancaklarından tertip edilen Asâkir-i Bahriyye neferleri takım takım İstanbul’a gönderilirken bütün ihtiyaçlarının karşılanması için bir emir gönderilmiştir. BOA. A. DVNS. ASK. MHM. d. 44/ 26 (Evâil-i B. 1250 / 3-13 Kasım 1834).

⁸ Saydam, 2006: 286-287.

⁹ Yılmaz, 2014: 141.

¹⁰ Akbal, 1951: 626.

¹¹ Kılıç, 2006: 36. Bunun gibi Canik’in Trabzon ile olan idarî ilişkisi bağlamında H. 26 M. 1263 (14 Ocak 1847) tarihli bir kayıta İsmail Rahmi Paşa’nın (1846-1848) divanının adı “Eyalet-i Trabzon, Muhassıl-ı Canik ve emanet-i Gümüşhane ve mülhikatı *saire*” şeklinde gösterilmektedir. Bu da Canik’in bağımsız bir muhassıl olarak durumunu Tanzimat’ın Trabzon Eyaleti’ne uygulanmasın öncesine kadar devam ettiğini göstermektedir. Yılmaz, 2014: 142.

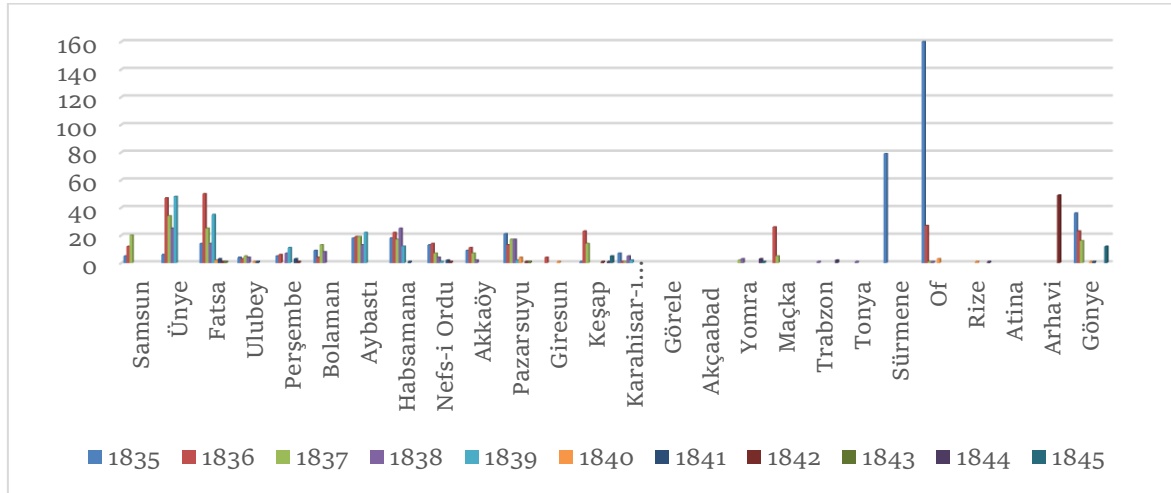
ve Gonye sancaklarından ibarettir. Fakat 1851 tarihinde Batum ve çevresi yeni kurulan Lazistan sancağına katılmıştır. 1855-1858 tarihlerinde ise Trabzon Eyaleti; Canik, Trabzon, Karahisar-i Şarkî, Gümüşhane ve Lazistan olmak üzere beş sancaktan oluşmaktadır.¹²

1860 tarihinde Trabzon Vilâyeti Trabzon merkez sancağı ile Ordu, Karahisar-i Şarkî, Lazistan ve Gümüşhane sancaklarından oluşmaktaydı. 1864 Vilâyet Nizamnamesi'nin 1867'de ülke genelinde uygulanmaya başlaması sonucu Trabzon Vilâyeti'nde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu bağlamda Ordu sancağı kaldırılmış ve Trabzon Vilâyeti Trabzon merkez, Canik, Gümüşhane ve Lazistan adında dört sancak olarak yeniden tanzim edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Batum'un elden çıkmasıyla, Rize yeni merkez haline getirilerek, Lazistan Sancağı yeniden kurulmuştur. Canik Sancağı ise 1873'ten 1878'de müstakil bir sancak olarak doğrudan merkeze bağlı olarak yönetilmiştir.¹³

3. Anadolu Ordusu ve Tersâne-i Âmire Arasında Taksimat ve Yerel Güçlerin Tepkisi

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Anadolu Ordusu ile Tersane-i Âmire Dairesi arasında taksim edilmeden önceki on yıllık (1835-1845) nüfus kayıtlarına bakıldığında, Samsun, Fatsa, Perşembe, Bolaman, nefs-i Ordu, Akköy, Pazarsuyu, Maçka, Ardeşen, Gonye ve Batum sahil kazaları sadece bahriyeye asker verirken; Giresun, Keşap, Akçaabad, Vakfikebir, Görele, Trabzon ve Rize, deniz kıyısında olan kazalar olmalarına rağmen sadece kara ordusuna asker vermişlerdir.¹⁴ Diğer taraftan yüksek bölgelerdeki kazaların da bahriyeye asker verdiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Ulubey, Habsamana (Gölköy), Aybastı ve Karahisar-i Şarkî'nin iç kesimleri sayılabilir.¹⁵ Bazı kazalar ise hem Asâkir-i Bahriyye'ye hem de Mansûre / Nizâmiye'ye asker vermiştir.¹⁶ Misal olarak Of, 1835 tarihinde, 160 nefer ile bahriyeye en fazla asker veren kaza olarak görünürken; Rize ise 163 nefer ile Mansûre ordusuna en fazla askeri vermiştir. 1836 tarihli nüfus kayıtlarına göre, Of Mansûre ordusuna 178 ve 1838'deki kayıtlarda ise 167 asker ile en fazla asker gönderen kazadır. Rize ise ikinci sıradadır. Buna mukabil 1841-1845 arasında Of ve Rize'den Bahriyye veya Nizâmiye ordusuna gitmiş nefer kaydına rastlanmamıştır. Ünye, Ordu (Bayramlı), Karahisar-i Şarkî, Maçka, Tonya, Sürmene, Of, Atina, Arhavi daha az sayılarda olmakla birlikte hem Bahriyye'ye hem de Mansûre'ye asker veren kazalardır.

Grafik 1. Nüfus Defterlerine Göre 1835-1845 Tarihleri Arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Bahriyye Askeri Olarak Giden Müslim Erkeklerin Dağılımı

¹² Çadırcı, 2011: 86-87.

¹³ Aygün, 2010: 50.

¹⁴ İpek, vd, 2018. Günaydın, 2011. Hürol, 2017. Hiçyılmaz, 2011. Arhavi, Hopa, Fındıklı nüfus kayıtlarında Bahriyye ve Nizâmiye asker kaydına rastlanmamıştır. Hiçyılmaz, 2015.

¹⁵ Kıvrım, 2015. Demirkol, 2016.

¹⁶ Maçka Nüfus Defteri için Bkz. BOA. Nüfus Defterleri (NFS. d.) 1100. Büyük, 2011. Bacacı, vd, 2011. Alikılıç, vd, 2013.

ile aralarındaki mesafenin fazla olmasıydı. Diğer bir şikayetleri ise vali tarafından gönderilen mübaşirlerin “hizmet-i mübâşiriye ve konak maddelerinden” dolayı gereksiz masraf yapmaları ile vali tarafından gönderilen memurun kendi fayda ve kazancına bakarak maden ile ilgilenmemesi şeklindeydi.¹⁹

Gümüşhaneliler'in talepleri makûl görünmekle birlikte, ileri sürdükleri gerekçeler neden yirmi yıl beklediklerini açıklamamaktadır. Nitekim arzuhallerde yazılan şikayetlerin ne kadar gerçeğe örtüştüğü; Gümüşhane'nin Trabzon'dan ifrâz edilmesi taleplerinin öncesi ve sonrası ile ilgili yazışmalardan anlaşılmaktadır. Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî sancaklarının, Anadolu Ordusu'na ilhak edilmesini takiben nüfus bilgilerinin güncellenmesi için görevlendirilen Miralay Hafız Bey ve Kaymakam Mustafa Neşed Bey nüfus tahririne başladığında; Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî ileri gelenleri bir “koalisyon” oluşturarak, Trabzon Valisi Halil Paşa'ya neden Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî sancaklarının Anadolu Ordusu'na ilhak edilmemesi gerektiğini açıklayan bir layiha taktim ettiler. Layihaya göre, aslında Tersane-i Âmire'ye bağlı olan Gümüşhane ahalisine, başta Gümüşhane madenleri olmak üzere, Keban, Ergani ve Espet madenlerinin balta, beristat, şekekçi, çağılıcı, kömürcü gibi amale ihtiyacını karşılamaları nedeniyle bir “usûl-i serbestiyet” tanınmış ve bu ağır hizmetleri karşılığında asker istenmesinden “sarf-ı nazar” oluna gelmişti. Ancak Ordu-yı Hümâyûn dairesine bağlanmaları halinde her sene asker vermek zorunda kalacaklarından mevcut nüfusları ile Darphâne-i Âmire'nin gelirlerinin tahsiline sekte vuracağı gibi, madenlere karşı olan mesuliyetlerini de yerine getirmeleri mümkün olamayacaktı. Kezâ Karahisar-i Şarkî Sancağı ahalisinin de gerekçeleri Gümüşhaneliler ile hemen hemen aynıydı.²⁰

1847 tarihinde sancakların ileri gelenlerinin “maden-i mezkûreye olan hidamat-ı lazimelerine bir gün sekte gelmemek üzere kendilerine asakir-i bahriyye misilli asakir-i berriye mütalebesinden sarf-ı nazar olunması” ile Maliye Nezaret'i'nden müstakil bir memur tarafından yönetilmesini veya Darphâne-i Âmire'ye ilhakını talep eden arzuhali ve layihası hem Meclis-i Vâlâ'nın hem de Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'nin gündemine taşındı.²¹ Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ, ahalinin talebine bir cevap vermeden önce durumu o sırada Trabzon valiliğine tayin edilen ve hâlâ İstanbul'da bulunan İsmail Ragıp Paşa (1847-1848) tarafından araştırılmasına karar verdi. İsmail Ragıp Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tahriratta eyalette Tanzimat-ı Hayriyye usûlünün icra edileceğini ifade ederek sancakların Maliye Nezaretine veya Darphâne-i Âmire'ye bağlanmasını mahzurlu bulduğunu belirtmiş ve Trabzon'a ulaştıktan sonra yapacağı tahkikatın beklenmesini tavsiye etmiştir. Dâr-ı Şurâ-yı Askerî ise kararını çok daha çabuk vermişti. Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî ahalisinin askerlikten müstesna tutulması veya bunların af olunmalarının kabul edilemeyeceği sadrazama bildirildi ve Trabzon valisine de bu minval üzerine cevap verilmesini istedi.²²

İsmail Ragıp Paşa, Trabzon'a vardıktan sonra, İstanbul'a gönderdiği takririnde; Gümüşhane vücûhunun 1847 tarihli arzuhallerindeki şikâyetlerini hatırlattıktan sonra, Gümüşhane'ye Deriş Paşa'yı tayin ettiğini belirtmiş ve Tanzimat-ı Hayriye gereği meclis kurularak sancağın “mahallinden reviyet” olunduğunu, sadece Gümüşhane değil az çok Trabzon'a işi düşen diğer kazaların işlerinin de ellerinden geldiğince görüldüğünü yazmaktaydı. İsmail Ragıp Paşa'ya göre, Gümüşhane Sancağı'nın Trabzon'dan “tefrîk edilmesi câiz” değildi. Çünkü, sancak, eyaletin tam ortasında, kazalarının bir tarafı Sürmene, bir tarafı Karahisar-i Şarkî ve diğer tarafı sahile yakın olan Ordu kazaları olduğu için müstakil idaresi Tanzimat uygulamasına aykırı olacaktı. Ayrıca Vali Paşa, Gümüşhane'nin varidatının yetersiz olması nedeniyle Trabzon'dan külliyetli akçe harcanmakta ve sancak ahalisinin vergi ve temettuatı layıkıyla anlaşılmadığını-

¹⁹ BOA. Bab-1 Asâfi Mektubi Kalemi (A. MKT.), 71/ 66 (2 Ra. 1263 / 14 Mart 1847).

²⁰ BOA. C. AS, 1016./44506/2/1 (3 R. 1262 / 21 Mart 1846).

²¹ BOA. A. MKT, 74/60 (4 Ra. 1263 / 2 Mart 1847).

²² BOA. Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.), 11. 64_ 3 (24 Ca. 1263 / 10 Mayıs 1847).

dan müstakil bir memur atanmasını uygun bulmadığını belirtmiştir. Trabzon valisinin tahkikatına göre, Gümüşhane ahalisinde bu aralık hiçbir şikâyet olmadığı halde Gümüşhanalı Hacı Ahmed Efendi sancağın naipliğine talip olmuş ancak ahalî, mevcut naipten memnun olduğu için talebi kabul edilmemişti. Bunun üzerine Hacı Ahmed Efendi İstanbul'a giderek orada bazı kişileri arzuhal vermek için tahrik ettiği rivayet edildiğini haber alan Trabzon Valisi, eğer Gümüşhane ahalisi tarafından öyle bir mahzar taktim olunmuş ise mühürleri bulunanlardan sebebi ve hikmeti sual olunmak üzere arzuhal ve mazbataların tarafına gönderilmesini ricâ ediyordu. İsmail Rağıp Paşa takririnin sonunda, "yoluna ve usûlüne konulmuş olan bir eyalet-i cesime şirazesinin böyle bir iki mahal-i fesâda eyaletin birkaç muzır kişinin çıkardığı fesâd yüzünden bozulması"nı uygun bulmuyordu²³. Yerel seçkinler toplumsal ilişkiler ağını kullanarak taşra idaresine müdahale çabalarında istediklerine ulaşamadılar ve Gümüşhane, Trabzon Vilayetine bağlı bir sancak olarak kalmaya devam etti.²⁴

Tablo 1. 1847 Tarihinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tersâne-i Âmire'ye Bağlı Sancak ve Kazalar²⁵

Sancak	Kaza	Sancak	Kaza
Trabzon	nefs-i Trabzon	Canik	Kavak
	Giresun		Çöreği
	Keşab		Fenaris
	Polathane ma' Akçaabad		Keşderesi
	Sürmene		Serkeş
	Vakf-ı Kebir		Meydan
	Hemşin		Efraz
	Görele		Samsun
	Of		Ünye
	Karadere ve Andırı		Fatsa
	Rize		Terme
Karahisar-i Şarkî	Ordu nam Bayramlı	Gönye	Akçay
			Çarşamba
			Madenkapı
			Ayvacık
			Ökse
			Cevizderesi
			nefs-i Gönye
Armutili		Arhavi	
		Atina	
		Batum ²⁶	

²³ BOA. A. MKT, 92,52 (23 B. 1263 / 8 Temmuz 1847).

²⁴ II. Abdülhamid döneminde yerel seçkinlerin; Trabzon Vilayeti'nin sancak, nahiye ve kazalarının mülkî yönetimi ve taksimatına aralarındaki toplumsal ilişkiler ağını kullanarak nasıl müdahale ettiklerini ve idarî birimlerin oluşması veya çözülmesinde ne kadar etkili bir rol oynadıklarını Trabzon merkez, Canik, Lazistan ve Gümüşhane üzerinden örneklendirmiştir. Özdiş, 2008.

²⁵ BOA. A. MKT, 75/ 30 (18 R. 1263 / 5 Nisan 1847). BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), 92/1993 (26 C. 1263 / 12 Mayıs 1847).

²⁶ Deniz Tarihi Arşivi (DTA.) Şurâ-yı Bahriye (Şub. d.), 1835/ 90 (25 M. 1265 / 11 Aralık 1848).

Tablo 2. 1847 Tarihinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Anadolu Ordusuna Bağlı Sancak ve Kazalar²⁷

Sancak	Kaza	Sancak	Kaza
Karahisar-i Şarkî	Nefs-i Karahisar-i Şark	Gümüşhane	Milas
	Akşehir		Maçka
	Yakacık		Torul
	Gevezid		Tirebolu
	Alucra		Kelkid
	Ferik		Kürtün-i Bâlâ
	Suşehri		Kürtün-i Zîr
	Koyulhisar		Kavkas
	İskefsir		Harşud

Ancak bu taksimat hem Gönnye hem de Gümüşhane sancaklarında ortak bir sonuca yol açmıştı. Trabzon valisi Hayreddin Paşa'nın (1848-1850) Meclis-i Bahriyye'ye gönderdiği taktirde; "Trabzon eyaleti dahilinde kâin Gümüşhane sancağı ve Tirebolu kazasının mevkice münasibi ve ahalisinin denize ülfeti cihetiyle Bahriyye dairesine ve Gönnye Sancağı kazalarının dahi kezalik münasib mevkiesi cihetiyle Berriye dairesine ithal olunmasında muhasenat-ı a'dide derkâr iken bunun aksi olarak Gönnye sancağı kazaları Bahriyye Dairesine ve Gümüşhane ve Tirebolu kazalarında dahi Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu dairesine idhal olunmuş" olması nedeniyle ahalinin "tevhuş ve ictinab" ettikleri için askerlik yaşına gelen pek çok kişi memleketlerinden "terk-i vatan" ederek firar etmişlerdi. Görele, Rize, Of ve Sürmene kazası ahalisinden pek çok hane maden hizmetlerinde "müstahdem olanlar muaf oldukları cihetiyle" askerlikten kurtulmak için arazi tedarik ederek her iki tarafın nüfus defterlerine kaydolmuşlardı. Ayrıca Trabzon Sancağı'nın Tersane-i Âmire, Gümüşhane Sancağı ise Anadolu Ordusu dairesinde olduğu için kur'a-i şer'iyye icra edilirken hangi ordu bölgesine dahil edileceği de sorun olmuştu.²⁸ Bu nedenle Hayreddin Paşa, memleketlerini terk eden kişilerin geri döndürülmesi için; Gümüşhane Sancağı ile Tirebolu kazasını Bahriyye Dairesine ve nüfusça muadili olan Batum, Çürüksu, nefis-i Gönnye, Arhavi, Hopa ve Atina kazalarının bağlı olduğu Gönnye Sancağı'nın Anadolu Ordusu Dairesi'yle becayiş edilmesini teklif etmiştir.²⁹ Hayrettin Paşa'nın bu taktiri üzerine Gümüşhane Sancağı ile Tirebolu kazasının Tersâne-i Âmire Dairesi'ne; Gönnye Sancağına bağlı Batum, Çürüksu, nefis-i Gönnye, Arhavi, Hopa, ve Atina kazalarının Anadolu Ordusu Dairesi'ne becayiş edilmesi için Meclis-i Bahriyye'den kaleme alınan müzekkere ve Serasker Rıza Paşa'nın tezkiresi sonucunda 1850 (H. 1266) tarihinde Gümüşhane Sancağı ile Tirebolu kazası Tersane-i Âmire Dairesine ve Karahisar-i Şarkî ile Gönnye sancağına bağlı kazalar Anadolu Ordusu Dairesi'ne bağlanmıştır.³⁰

Lazistan Sancağı'ndan Anadolu Ordusu'na nakl olunan nüfusun yerine Kura-yı Seb'a kazası 26 Mayıs 1859 tarihinde Bahriyye Dairesi'ne ilhak edilmiş, "yalnız hususat-ı mülkiyesi birleştirilip el haleti hazi nüfusu tefrik olunamamış"tı.³¹ Bu nedenle kazada kur'a usûlü uygulanmadan

²⁷ BOA. İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.), 15/326 (7 Ş. 1264 / 9 Temmuz 1848). BOA. İ. MSM. 10/ 206 /1 (28 C. 1259 / 26 Temmuz 1843). BOA. İrade Dahiliye (İ. DH.) 216. 12678 lef. 1 (5 Ş. 1266/ 15 Haziran 1850). "Anadolu-ı Ordu-yı Hümâyûn Dairesinde bin ikiyüz altmış altı senesine mahsuben icra olunacak kura-yı şer'iyyeye dair usûl-i vech ile icab eden evamir-i aliyeye tasdir buyrulmak üzere dâire-i mezkûre kazalarının defteridir". Bkz. BOA. İ. DH, 216/12678 (5 Ş.1266 /16 Haziran 1850). "Anadolu Ordu-yı Hümâyûn Dairesinde olup da zırde muharrer eyaletten Asakir-i Nizâmiye-i Şahane zabitanlarıyla mahallerinde bulunan redif zabitanları altmış sekiz senesine mahsuben kur'a-i şer'iyyesine memur buyrulacak zabitan-ı mumailihin bir kita cedvelidir.". BOA. İ. DH, 254/ 15662/6 (12 N. 1268/ 30 Haziran 1852).

²⁸ DTA. MB. d, 1835/ 141 (21 R. 1266 /6 Mart 1850).

²⁹ DTA. MB. d, 1835/ 161 (25 Ca. 1266 / 8 Nisan 1850).

³⁰ BOA. Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD.) 18/75/1/1 (10 B. 1266 / 28 Mayıs 1850). Gümüşhane Sancağı'nın Anadolu Ordusu dairesinde iken H. 1267 tarihinde Gönnye Sancağı ile mübadele oluşuna dair kayıt için bkz. DTA. ŞUB, 1863 /62 (15 Za. 1273 / 7 Temmuz 1857).

³¹ BOA. Meclis-i Vâlâ Evrak (MVL.), 583. 78_1 (27 Za. 1275 (28 Haziran 1859). BOA. MVL, 11. 64 (21 M. 1276/20 Ağustos 1859). Kura-yı Seb'a Erzurum Eyalatı'nın İspir kazasına on altı saat uzaklıktadır. Ancak "... sengistan ve dağınık ve

önce nüfus kayıtlarının birleştirilmesi gerekiyordu. 1860 Haziran ayında, Kura-yı Seb'a'nın nüfus tahririyle görevlendirilen Asâkir-i Bahriyye Miralayı Mehmed Emin Bey, kaza merkezi olan Kolyad'a ulaştı.³² Ancak Mehmed Emin Bey'in 23 Haziran 1860 (H. 4 Za. 1276) tarihinde Trabzon Valisi'ne yazdığı tahririn suretinden anlaşıldığı kadarıyla, Bâb-ı Âlî'nin tek amacı sadece nüfus sayımı yapmak değildi. Çünkü bölgede uzun zamandır devlet otoritesinin sağlanması konusundan ciddi sorunlar yaşanmaktaydı.³³ Nitekim Mehmed Emin Bey raporunda, Rize'den Kolyad'a gelinceye kadar yol üzerinde uğradığı kuralarda karşılaştığı ahaliden özellikle Ekşioğulları'nın işledikleri cinayet ve soygunlardan dolayı can ve mallarından emin olmadıklarını kendisine ifade ettiklerini bildirmektedir. Ayrıca bölge ahalisi arasında eşkıyalık hadiseleri sebebiyle "gördükleri rencideden nâşi kendileri dahi tebdil-i hali ve etvar iderek adeta hükümeti saymamak istedikleri" rivayet olunmaktaydı. Diğer taraftan Emin Bey, bölgede ki kur'a firarilerinin de Ekşioğulları'na "mütâbaat" ettiğini ancak Of müdürü Osman Ağa'nın bunlardan bir miktarının ele geçirildiğini kaydetmektedir³⁴. Bu noktada Mehmed Emin Bey'in Rize ağalarından Ekşioğulları ve konakları hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

" (...) bu taraf da Ekşioğulları familyası namıyla yüz neferden müteceviz eşhası muzırca olub bunların meskenleri begayet yüksek tepelerde sarb ve kayalık mahallerde taşdan mamul ve etrafı bütün mazgalla ve müteaddid kulelerle havi ve adeta cism-i tabya ve istihkamat misillü olup kendüleri ise daima civar karyeler ahalisinin emval ve eşyası gasb ve garet ve tesaduf ettikleri yolcu vesaireye dahi îsal -ı hasâret etmekte ve ara sıra katl-i nüfus etmek ve kendilerine ağani etmeyenlerin dahi hanelerini yakmak gibi enva'i fezahata cesaret etmekte ve gezdikleri yerlerde karıları bile müsellehan beraber bulundurmakta oldukları ..."³⁵

Emin Bey'in tespitlerine göre, bölgede yukarıda tarif ettiği tarzda Ekşioğulları'na ait otuz kadar hane vardır. Bunların yedisi Kolyad karyesi dağında, diğerleri ise aynı civarda sarp mahallerde dağınık olarak bulunmaktadır. Bu nedenle bölgeye asker sevk edilerek öncelikle ibret olması için bu yedi hane yıkılmalıydı.³⁶ Ancak Mehmed Emin Bey'e göre, bu da yeterli olmayacaktır. Çünkü ileride Osman Ağa ve askerleri Kura-yı Seb'a'dan ayrıldıktan sonra çıkacak bir karışıklık Rize, Hemşin ve Of havalisine de sirayet ederek buraların kur'a neferatının dahi firar etmesine neden olabilirdi. Ortaya çıkacak böyle bir durumun Tersâne-i Âmire'nin kur'a mürattebatına halel getireceği de aşikârdı.³⁷ Bu nedenle Emin Bey, Osman Ağa ve askerleri bölge-

-----
ahalisi müteşettitü'l hal ve müteferrik bir mahal olan" kaza, H. 13 B. 1269 (22 Nisan 1853) tarihinde "*bâ mazbata vuku'bulan arz ve inhâ üzerine ol vechle tesviyesi hakkında irade-i âliyye şeref vürud ederek*" Rize kazası dahilinde Velku, Kolyad ve Kafkame Deresi tabir olunan mahal ile Of kazasına tabi Kabse, Varda ve Hemşin kazasına bağlı Cimil kazaları birleştirilerek kurulmuştur. BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.), 420. 18419/3/1 (27 Z.1275/ 28 Temmuz 1859). Kura-yı Seb'a kazasının Bahriyye Dairesi'ne dahil edilmesiyle ilgili arz tezkeresi için bkz. BOA. İ. MVL, 420/ 18419/5/1 (25 L. 1275 / 26 Mayıs 1859).

³² BOA. İ. DH; 458/ 30477/3/1 (4 Z. 1276 / 23 Haziran 1860).

³³ Eşkıyalıklarıyla nam salmış Ekşioğulları'nın yağma ve cinayet gibi eylemleri nedeniyle bölgede büyük bir huzursuzluk yaşanmakta olduğundan bölgede birkaç senedir vergiler toplanamıyordu. Rize Müdürü Mehmed Bey ile Erzurum Valisi Vecihi Paşa iş birliği yaparak İspir üzerine kuvvet sevk edilmek suretiyle Ekşioğulları yakalandıktan sonra kontrol altına alınan bölgeden birkaç senedir toplamayan vergiler tahsil edilebilmiştir. BOA. İ. DH, 355/23412/1/1 (Gürre-i Z. 1272 / 3-10 Ağustos 1856). 1856 yılında Rize ahalisinin Bâb-ı Âliye yazdıkları mahzârda Kura-yı Seb'a, Of, Hemşin ve Rize civarında ortaya çıkan eşkıyalık olaylarından dolayı adı geçen kazaların Rize kazasına ilhak edilmesi ve kaymakamlığa tahvil edilmesini talep etmişlerdi. BOA. Sadaret Mektubi Kalemi ve Deva'ir Evrakı (A. MKT. NZD.) 183/17 (19 Ş. 1272/ 25 Nisan 1856).

³⁴ Kura-yı Seb'a'da yaşanan olaylar Ekşioğulları'nın kur'a firarilerini himaye etmesinin tek örneği değildir. Rize kazasının altı karyesinin idaresinin Ekşioğulları'nda olduğu sırada gerçekleştirilen 1849 kur'a uygulaması sırasında da "esnân-ı askerî"de bulunanlar kur'a meclisine davet edildikleri halde gelmemiş, ertesi sene "*esnâna tecavüz*" edenler redife nakletmek istenildiğinde de yine hiç kimse gelmemişti. BOA. Sadaret Mektubi Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.), 24/42 (25 N. 1266 / 4 Ağustos 1850).

³⁵ BOA. İ. DH, 458/30477/3/1 (4 Z. 1276 / 23 Haziran 1860).

³⁶ Merkezî yönetim Mehmed Emin Bey'in tavsiyesini dikkate almış olmalı ki H. 12 R. 1277 (28 Ekim 1860) tarihinde Trabzon Valisi ve Maliye Nezâreti'ne yazılan taktirde bu yedi konağın tamamen imha edildiği bildirilmiştir. BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL), 121/73 (12 R. 1277 / 28 Ekim 1860).

³⁷ BOA. İ. DH, 458/30477/4/1 (4 Z. 1276 / 23 Haziran 1860).

deyken nüfus tahririnin ve kur'a uygulamasının birlikte yapılmasını Trabzon Valisi Ahmed İzzet Paşa'ya tavsiye etti³⁸. Ahmed İzzet Paşa'nın, Kapudân-ı Derya Damat Mehmed Ali Paşa'ya (1858-1863) yazdığı tahrirde nüfus sayımının on beş güne kadar tamamlanabileceğini ifade ederek gerek kaza meclisinin mazbatasını gerekse Emin Bey ve Osman Ağa'nın tavsiyesi gereği nüfus tahririnin tamamlanmasıyla beraber kur'a usûlünün uygulanması için izin istemiştir.³⁹ Bu sırada Kaptan Paşa, Sadaret'e yazdığı tahrirde "ahalisi şimdiye kadar taht-ı nizâm görmemiş ve mua'mele-i hükümeti anlamamış bir takım adamlar olarak" bunların ıslahatı için görevli memurlar orada iken kur'a-i şer'iyyenin icrâ edilmesinin münasip olacağını ancak kazanın nüfusu Tersânece meçhul olduğundan nüfus tahriri tamamlanınca kur'adan müstesna olanlar ayrıldıktan sonra "esnân-ı askeri erbabından beher on neferde bir nefer" olmak üzere kur'a usûlünün icra edilmesi yönünde fikir beyan etti.⁴⁰ Kaptan Paşa'nın bu görüşü Sultan Abdülmecid tarafından uygun bulunarak 21 Temmuz 1860 (H. 2 M. 1277) tarihinde onaylanmıştır.⁴¹

Tablo 3. Tersâne-i Âmire Dairesine İlave Edilen Kura-yı Seb'a Kazasına Bağlı Karyeler

Rize'den Ayrılan Karyeler	Of'dan Ayrılan Karyeler	Hemşin'den Ayrılan Karyeler	İspir'den Ayrılan Köyler
Kafkame (Çağırnkaya) Bâlâ/Pila Korum (Cevizlik) Kolyad (Bayırköy) Vane (İlca) Komes (Şimşirli) Mize (Rüzgârlı) Velku (Yağcılar) Ethone (Gürdere) Manle (Kirazlı) Homeze (Demirkapı) Kabise (Ayvalık)	Kabse (İhlamur) Varda (Güneyce)	Cimil Aşağıköy Cimil Ortaköy Cimil Başköy	Haya (Eskice) Anzer (Ballıköy) Mahura (Tozköy) İksenet (Diktaş) Petran (Meşeköy) Cevatos (Yeralma) Vilku (Dereköy) Kabahor (Gölyayla) Kökhser (Sivrikaya)

4. Doğu Karadeniz Bölgesi'nden Kur'a Usûlüyle Asker Alımında İlk Deneyimler

Trabzon Sancağı'nda 1848 tarihinde Tersâne-i Âmire'ye asker celbi için ilk kur'a uygulanması sırasında Akçaabad'dan doksan bir,⁴² Tonya'dan yirmi yedi⁴³ ve Of'tan doksan nefer⁴⁴ ayrıca, Akçaabad kazasına bağlı Mula karyesi hanedanzâderinden Hacısalihzâde Hasan Ağa, Sürmene hanedanzâdelerinden İsmail Çebizâde Tahir Ağa'nın küçük oğlu Hasan Ağa, Hacı Alizâde Ömer Ağa'nın mahdûmu Emi Ağa, İsmail Ağa'nın oğlu Mikdâd Ağa ile Memiş Ağa'nın mahdûmu Cafer Ağa ile Of'da on dört hanedanzâde "bilâ kur'a" asker yazılmışlardı. Trabzon Valisi Hayreddin Paşa'ya (1848-1849) göre, ahali ve hanedanzâdelerin gönüllü olarak asker olmaları bu kazalarda kur'a maslahatının çok kolay bir şekilde gerçekleştirilmesine neden olmuştu.⁴⁵ Bu örneklerde görüldüğü gibi, bölgeden ilk kez kur'a usûlüyle asker celbine başlandığında bölgenin yerel seçkinlerinin devlet görevlilerine yardımcı olması Trabzon Valisi'nin işini bir hayli kolaylaştırmış gibi görünmektedir. Fakat merkezî hükümetin Doğu Karadeniz Bölgesi'nin "mülga derebeyleri"ni kaza müdürlüklerine tayin etmesi kimi zaman kur'a usûlünün normal işleyişini alt üst ediyordu. Of ve Sürmene kazalarının kur'a bakayasını Tersâne-i Âmire'ye celp etmekle görevlendirilen Riyâle-i Hümayûn Ahmed Bey'in Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tahrirde Of ve Sürmene kazası müdürleri Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın H. 1268 ile 1271 tarihleri arasında kur'a

³⁸ BOA. İ. DH, 458/30477/1/1 (3 Z. 1276 / 22 Haziran 1860).

³⁹ BOA. İ. DH, 458/30477/7/1 (7 Z. 1276 / 26 Haziran 1860). Bu arada Kolyad, Velku, Kökhser ve Kabahor karyelerinin nüfus sayımları tamamlanmıştır. BOA. İ. DH, 458/30477/8/1 (10 Z. 1276) / 29 Haziran 1660

⁴⁰ BOA. İ. DH, 458/30477/10/1 (26 Z. 1276 / 15 Temmuz 1860).

⁴¹ BOA. İ. DH, 458/30477/11/1 (2 M. 1277 / 21 Temmuz 1860).

⁴² BOA. İ. DH, 183/10100/3 (16 Za. 1264 / 14 Ekim 1848).

⁴³ BOA. İ. DH, 182/10074/1 (22 Z. 1264 / 19 Kasım 1848).

⁴⁴ BOA. A. MKT, 90/67/1 (21 Ca. 1265 / 14 Nisan 1849).

⁴⁵ BOA. İ. DH, 190/10671 (17 R. 1265 / 13 Mart 1849). DTA. MB. d, 1835/22 (22 R. 1265 / 17 Mart 1849).

isabet eden üç kişiden iki yüz elli, iki kişiden üç yüz ve bir kişiden dört yüz kuruş; Şatıroğlu Vahid Bey'inde redif tezkeresi vermek için Husuoğlu İsmail'den bin kuruş rüşvet aldığı iddia edilmişti.⁴⁶

Canik Sancağı'nda kur'a usûlünün uygulanması sırasında hem uygulayıcıların hem de ahalinin "*nizâma mugâyir*" davranışlarıyla da karşılaşılıyor değildi. Canik Sancağı'nın 1852 tarihine mahsuben kur'a usûlünü tatbik etmek üzere görevlendirilen Miralay İsmail Bey, Bahriyye Ceridesi'nden gönderilen kur'a defterinde "*esnân-ı askeri*"de bulunan otuz beş neferden yedi neferi henüz "*esnân-ı askeri*"de olmayan kardeşlerine "*kur'a keşide*" etmiş ve bu kişilerin isimlerine de kur'a isabet etmişti. Ayrıca, ismine kur'a isabet etmiş olan Serkeş kazası ahalisinden Sarahioğlu Hüseyin'in yerine, Marazoğlu Abdullah'ı "*sehven*" ve Keşderesi ahalisinden Mustafa bin İbrahim de "*bilâ kur'a*" askere almıştı. İsmail Bey'in "*nizâma münâfi*" hareketleri bunlarla da sınırlı kalmamıştı. Ökse kazasının hissesine düşen on altı nefer yerine on bir ve Ayvackı kazası hissesine düşen otuz bir neferin yerine de otuz sekiz neferi kur'a usûlüyle askere almıştı. Canik Sancağı'ndan İstanbul'a gönderilen bu kur'a neferâtı Tersâne-i Âmire'ye ulaştıktan sonra, Bahriyye Ceridesi'nde yapılan yoklamaları sırasında kur'a memurunun yaptığı usulsüzlükler de bir bir ortaya çıkmıştı. Bahriyye Meclisi, İsmail Bey'in icrâ ettiği kur'anın usûlsüz olduğunu kabul etmekle birlikte, bir mahalde iki kere kur'a meclisi akd olunamayacağı için "*esnân defteri*"nde isimleri olmayan kardeşlerin şimdilik "*emanet tarikiyle tevkîfini*" uygun bulmuş ve Canik mutasarrıfı ile İsmail Bey'den talimatlara neden uyulmadığı konusunda açıklama istenmişti.⁴⁷

1852 tarihinde Trabzon Sancağı'nda icrâ edilen kur'a uygulamasına da rüşvet iddiaları gölge düşürmüştür. Trabzon kur'a mümeyyizi Mustafa Bey, Redif Kaymakamı Aziz Bey ve Redif katibi İsmail Bey'in ittifak ederek "*esnân-ı askeri*"de bulunup kur'araya dahil olması gereken neferâtı rüşvet alarak kur'aya dahil etmediklerini Bahriyye Meclisi'ne bir arıza ile bildirmişti. Bunun üzerine, sancağın "*kur'asını be'r mûcib-i nizâm*" icrâ etmek için Asakir-i Bahriyye Kaymakamları'ndan Reşid Bey memur tayin edildi. Reşid Bey'in yaptığı tahkikat sırasında kurulan kur'a meclisine gelen kur'a katibi Mustafa Bey, Aziz Bey'e rüşvet veren adamı görmemekle birlikte uygunsuz hareketlerde bulunduğu "*tevatürünün*" olduğunu, hatta bir kadının kur'a meclisine gelerek katibin yedi yüz kuruş rüşvet aldığını gördüğünü beyan ettiğini ifade etmişti. Aziz Bey hakkında oluşan "*su-i zan*" üzerine Bâb-ı Âlî, durumun bir kez de Trabzon Valisi tarafından tahkik edilmesine karar vermiştir.⁴⁸ Nitekim Bâb-ı Âlî, Ocak 1858 tarihinde, Trabzon, Canik, Ordu ve Gümüşhane sancaklarının mutasarrıf ve kaymakamlarına, H. 1267 (1851) senesinden H. 1272'ye (1855) kadar gönderilmeyen pekçok kur'a bakayasının kaza müdürleri ve meclis âzaları tarafından saklandığının tespit edildiğini ve "*kur'a nizâmına külliyyen mugâyir*" olan bu durumun "*süfun-ı hümayûn-ı donanmanın tertibat-ı askeriyyesine halel vermekte olduğundan*" bakaya neferâtının her nerede ve kimin yanında ise buldurularak Tersâne-i Âmire'ye celp edilmesi için emir göndermişti.⁴⁹

Anadolu Ordusu için Gümüşhane Sancağı'nda ilk kur'a usûlü, 1848 tarihinde uygulandı. Ancak Trabzon Valisi İsmail Ragıp Paşa, Bâb-ı Âlîye gönderdiği tahriratta nüfus sayımının eksikliği nedeniyle kur'a usûlünün icrası sırasında "*esnân erbabına*" karşı haksızlık yapıldığından söz etmiş, ama bu haksızlığın mâhiyeti hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Bunun üzerine, Anadolu Ordusu Müşiri'nin Gümüşhane Sancağı'nda nüfus tahririnin yeniden yapılması için Meclis-i Vâlâ ve Serasker ile yapılan yazışmadan sonra, Anadolu Ordusu Müşiri tarafından kaymakam rütbesinde bir memur gönderilerek nüfus sayımının yeniden yapılması için emr-i

⁴⁶ BOA. MV, 310/ 59/1/1. BOA. MV, 310/ 59/3 (18 L. 1273 / 11 Haziran 1857).

⁴⁷ Canik Sancağı'nda H. 1268 senesine mahsuben İsmail Bey marifetiyle "*bâ kur'a ahz olunan seksen sekiz nefer*" Taif vapuruyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bkz. DTA. MB. d, 1842/85 (10 B. 1268 / 30 Nisan 1852). DTA. MB. d, 1839 / 80 (6 Ş. 1268 / 26 Mayıs 1852). DTA. MB. d, 1839/ 87 (26 Ş. 1268 / 15 Haziran 1852).

⁴⁸ DTA. MB. d, 1840/ 205 (24 Ca. 1268 / 16 Mart 1852).

⁴⁹ BOA. A. MKT. MHM, 125/2 (8 Ca. 1274 / 24 Ocak 1858).

âli çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁰ Ertesi yıl Gümüşhane Sancağı'nın Tirebolu kazası kaymakamı Mehmed Tefvik Bey, H. 1264 (1848) tarihine mahsuben kur'a usûlünün hiçbir uygunsuzluk olmadan gerçekleştirildiğini bir tavrile Bâb-ı Âlî'ye bildirmiştir. Hatta sancaktan toplanan 563 kur'a askerine ilave olarak "askerliğe derkâr olan meyl ve hahişleri iktizâsınca" otuz bir nefer gönüllü olarak asker olmuştu.⁵¹ H. 1264 (1848) tarihinde Karahisar-i Şarkî Sancağı'nda da kur'a uygulaması gerçekleştirilmiş ancak toplanan kur'a neferâtının bu sene için Tersâne-i Âmire'ye gönderildiğini belirtmek gerekir.⁵² H. 1274 (1858) tarihinde icrâ edilecek kur'a'da Karahisar-i Şarkî Sancağı 312, H. 1276 (1859) kur'asında ise 378 nefer olmak üzere bu iki asker celbinde bölgeden Anadolu Ordusu hissesine toplam 690 nefer düşmüştür. Ancak 1857 ile 1861 yılları arasında Anadolu Ordusu'na tahsis edilen asker toplama bölgeleri için asker celp fermanları çıkarılmadığı için bu yıllara ait bir kayıta rastlanmamıştır. H. 1278 (1862) tarihinde hazırlanan taksim cetveline göre ise Karahar-i Şarkî Sancağı'ndan Anadolu Ordusu hissesine 306 nefer düşmüştür.⁵³

Trabzon ve Gümüşhane sancaklarına bağlı Maçka ve Torul'da gizli Hıristiyan (Crypto Hıristiyan) olarak yaşayan nüfus, Osmanlı Devleti'nin 1856'da Islahat Fermanı ile din özgürlüğünü kabul etmesiyle "açığa çıkmaya" başlamıştı.⁵⁴ Şakir Şevket, 1877 tarihinde kaleme aldığı Trabzon Tarihi adlı eserinde Trabzon Valisi Ragıp Mehmed Paşa (1857-1858) zamanında başlayan bu "tanassur" hareketinden söz etmektedir:

"... Maçka'nun ahâlisinden bir takım huristiyan oldukları halde müstesnâ zamanlarda her nasılsa kendilerini İslâm suretinde göstererek bir müddet yaşamışlar ise de muahharen ya'ni Râgıb Paşa merhumun vâililikleri zamânında Hıristiyanlıklarını izhâr ile mektebde birlikte okuduğumuz ve câm'i-i şerîfde berâberce namâz kıldığımız Ahmed ve Hasan'a Nikola ve Yorgi denmeğe başlandı." ⁵⁵

Bu din değiştirme hareketinin başlaması üzerine bahriyye yoklamasında yapılan araştırmada, Torul ve Maçka'da H. 1267 (1851) senesinden 1863 (H. 1280) tarihine kadar yedi yüz elli kur'a bakayasından üç yüz altmış yedi neferin Hıristiyanlığa geçmiş olduğu tespit edilmişti. Bâb-ı Âlî' bu kişilerin din değiştirmesini "hizmet-i askeriyeden kurtulmak zu'm-ı fesadı"na bağlamıştı. Bu nedenle muafiyet taleplerinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve bedel vermiş olanlar var ise bunların da bedellerinin reddedilerek bu neferâtın Tersâne-i Âmire'ye celp edilmesi için ferman yayınlanmıştı.⁵⁶

Şubat 1850 tarihinde Gönve Kaymakamı Galip Bey ve nüfus memure Ömer Bey'in hazırladığı mazbatada belirtildiğine göre, Tersâne-i Âmire dairesinden Anadolu Ordusu'na ilhâk olunan Gönve Sancağı'nın merkezi olan Batum'da 20 Şubat 1850 (H. 7 R. 1266) tarihinde kur'a-yı şer'iyyenin icra edilmesinin ardından kur'a neferâtı, o sırada Batum iskelesinde bulunan Gülsefid korvetiyle İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁷ Diğer taraftan Acara-yı Sûflâ ve Ülyâ ile Maçahel ahalisi de Galip Efendi'ye kazalarında kur'a-yı şer'iyyenin uygulanmasına muhalefet etmeyeceklerine dair bir senet vermeleri üzerine Batum'da bulunan Tabur Binbaşısı Osman Beyi bu üç kazaya göndermiş ve kur'a usûlü hiçbir sorun çıkmadan gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

Lazistan Sancağı'ndan 1852 yılında Anadolu Ordusu için kur'a çekilişi zamanı geldiğinde ise (Mart ayı) bazı mahaller ahalisinin istenmeyen hareketlere tevessül etmesi nedeniyle sancağın

⁵⁰ BOA. İ. DH, 185/ 10241/3 (16. M. 1265 / 13 Aralık 1848). BOA. A. MKT, 166/30 (Gürre-i S. 1265 / 27 Aralık-5 Ocak 1849).

⁵¹ BOA. İ. DH, 188/ 10504/1 (15 M. 1265 / 11 Aralık 1848).

⁵² BOA. İ. MSM, 15/326/6/1 (20 B. 1264 / 22 Haziran 1848).

⁵³ BOA. İ. DH, 491/ 33251/5/1 (19 Z. 1278 / 17 Haziran 1862).

⁵⁴ Özdiş, 2008: 96-98.

⁵⁵ Şakir Şevket, 2001: 105-106.

⁵⁶ DTA. MB. d, 1892/ 15 (17 L. 1284 / 11 Şubat 1868). Ayrıca bkz. Kurtaran, 2015: 64.

⁵⁷ BOA. İ. DH, 210/12211/3/1 (11 R. 1266 /24 Şubat 1850). Batum Sancağı'nda kur'a uygulamasının tamamlandığına dair irade için bkz. BOA. İ. DH, 210/12211/2/1 (2 Za. 1266 / 9 Eylül 1850).

⁵⁸ BOA. İ. DH, 220/13012/1/1 (7 N 1266 / 10 Haziran 1850). Anadolu Ordusu Dairesi'ne ait kazaların defteri için bkz. BOA. İ. DH, 216/ 12678/1/1.

düzeninin bozulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Lazistan mutasarrıfının kur'a uygulaması başlamadan önce ahaliyi kıskırtan yetmiş seksenden fazla kişiyi yakalayarak etkisiz hale getirmiş olduğunu ifade etmesi, ahaliyi hizaya getirerek kur'a usûlünü gerçekleştirmeye matuf bir önlem olarak yorumlanabilir.⁵⁹ Nitekim 1852 yılının Mayıs ayında Lazistan üleması ve ileri gelenlerinin Sadaret'e gönderdikleri mahzarda, Lazistan Sancağı'nın merkezi olan Batum kazasına bağlı karyelerin "birkaç sa'at içine bağdan fil çıkar gibi" ve yine Çürüksu kazasının da "çitsiz ve hırultısız" kur'asının çekildiği bildiriliyordu.⁶⁰ Bâb-ı Âli, Kırım Harbi'nin (1853-1856) vermiş olduğu meşguliyetten kur'aları icrâ edilemeyen Anadolu ve Rumeli ordusu bölgelerinin "mevcûdu mertebe-i kifayeden olduğundan" alınması gereken iki yıllık hisselerinin af edilerek 1858 (H. 1274) tarihi itibarıyla kur'a çekilmesine karar vermiştir.⁶¹ 1859 (H. 1275) senesine mahsuben Anadolu Ordusu'na ait asker toplama bölgelerinden alınacak nefer sayılarını bildiren taksim defteri de 1859 (H. 1276) tarihinde hazırlanmıştır. Lazistan Kaymakamı Akif Efendi'nin Bâb-ı Âli'ye gönderdiği 1 Kasım 1858 (H. 24 Ra. 1275) tarihli tahrirde, 1858 (H. 1274) senesine mahsuben Acara-yı Ülyâ kazasının kur'a keşidesinde ismine kur'a isabet eden doksan bir neferin tamamen alınmasından başka gönüllü olarak on üç ve Livana kazasında da yirmi sekiz neferin silk-i askerîye dahil olduğu bildirmiştir.⁶² 1857 ile 1861 yılları arasında Anadolu Ordusu'na tahsis edilen asker toplama bölgeleri için asker celp fermanları çıkarılmadığı için Lazistan Sancağı'na ait bu yıllara ait bir kayda rastlayamadık. 1862 (H. 1278) tarihinde hazırlanan taksim cetveline göre, Anadolu Ordusu'nun "tertib-i tamı" olan yirmi bir bin nefere ulaşabilmek için, asker toplama bölgesinde bulunan yüz yedi bin dokuz yüz otuz yedi "esnân-ı askerî" erbabından "beher on üç neferde bir nefer" olmak üzere sekiz bin iki yüz seksen iki neferin kur'a usûlüyle alınması gerekiyordu.⁶³ Bu yeni asker celbinde Lazistan Sancağı'nın Anadolu Ordusu'na göndereceği kur'a neferi sayısı ise sadece beş yüz altmış dokuz kişidir.

Sonuç

1834 yılından itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi, Tersâne-i Âmire için nefer toplanacak mahaller olarak belirlenmiş olmasına rağmen bölgeden 1835 ile 1845 tarihleri arasında hem kara ordusu hem de Tersâne-i Âmire için asker alınmıştır. Ancak asker celbini düzenleyen hiçbir kural olmadığı için bu dönemde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde asker tahriri gelişi güzel yapılmıştır. 1846 tarihinde Kur'a Kanunnamesi'nin kabul edilmesiyle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tersâne-i Âmire'ye asker alımı için ilk kur'a uygulaması Trabzon, Gümüşhane ve Karahisar-i Şârkî sancaklarında 1848 yılında, Lazistan Sancağı'ndan Anadolu Ordusuna asker alımı için ilk kur'a uygulaması ise 1850 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

⁵⁹ Bölgede düzen sağlandıktan sonra Atina, Arhavi, Hopa, Gönnye, Batum, Acara-yı Ülyâ ve Sûflâ ile Maçahil kazalarının kur'aları tamamen icrâ edildiğine dair tahrirat için bkz. BOA. İ. DH, 252/15453 (15 B. 1268 / 5 Mayıs 1852). BOA. A. AMD, 37/63/1 (14 B. 1268 / 4 Mayıs 1852). BOA. A. MKT. MHM, 46/55 (18 B. 1268 / 4 Mayıs 1852).

⁶⁰ BOA. A. MKT. UM, 98/93 (17 B. 1268 / 7 Mayıs 1852). 1264 tarihli taksim defterinin aksine, hem H. 1266 hem de H. 1268 tarihli taksim defterinde Anadolu Ordusu için Lazistan ve Karahisar-i Şârkî sancaklarına tayin edilecek kur'a memurlarının isimlerinin boş bırakılması ve her kazaya düşen asker miktarının tek tek hesaplanmamış olması nedeniyle kur'a usûlüyle celp edilen asker sayıları tespit edilememiştir. "Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu Dairesinde altmış altı senesine mahsuben icrâ olucak kur'ayı şer'iyeye ye diâr usûlü vechle icab eden evâmîr-i âliyye tastir buyrulmak üzere daire-i mezkûre kazâlarının defatiridir." BOA. İ. DH, 216/12678 (5 Ş. 1268/16 Haziran 1850). "Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu Dairesi dahilinde olup zîrde muharrer eyaletten asâkir-i nizâmîye-i şâhâne zâbitanlarıyla mahallerinde bulunan redif zâbitanları altmış sekiz senesine mahsuben kur'ayı şer'iyesine memur buyrulacak zâbitan mûmaileyhânın bir kıta' cedvelidir." BOA. İ. DH, 254/ 15662 (12 N. 1268 / 30 Haziran 1852).

⁶¹ BOA. İ. DH, 433/ 2831/1 (22 L. 1274 / 5 Haziran 1858).

⁶² BOA. A. MKT. UM, 331/ 74 (24 Ra. 1275 / 1 Kasım 1858). Bâb-ı Âli kaymakamın bu gayretinin "müstelzim-i mahzûy-yet" olduğundan taltif edilmesi için Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde neşredilmesine karar vermiştir. BOA. İ. DH, 422/ 27914 (7 C. 1275 / 12 Ocak 1859). H. 1275 senesine mahsuben H. 1276 tarihinde. BOA. İ. DH, 446/ 29474/2/1 - 3. Batum Sancağı Birinci Dairesi kur'a memuru, Dördüncü Redif Alayı dördüncü taburu binbaşısı Halil Ağa, Batum Sancağı ikinci Dairesi kur'a memuru, Piyade İkinci Alayı kaymakamı Ahmed Bey, Karahisar-i Şârkî Sancağı kur'a memuru, Süvari Dördüncü Nizâmîye Alayı Miralay Veli Bey. BOA. İ. DH, 446/ 29474/3/3- 5. BOA. İ. DH, 446/ 29474/9/1 (4 R. 1276 / 31 Ekim 1859).

⁶³ BOA. İ. DH, 491/ 33251/5/1 (19 Z. 1278 / 17 Haziran 1862).

1850 tarihinde yapılan düzenleme sonucu Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tersâne-i Âmire ve Anadolu Ordusu arasında taksim edilmiş, 1859 tarihinde Kura-yı Seba kazasının Bahriyye Dairesi'ne ilhak edilmesiyle taksimat tamamlanarak asker alım bölgeleri istikrara kavuşmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Tersâne-i Âmire'ye ayrılan Trabzon, Canik, Gümüşhane, Bucak (Ordu), Giresun sancaklarına bağlı toplam elli üç kaza, kur'a usulünün uygulanması için ihdas edilmiştir. Bu da Tersâne-i Âmire'ye alınacak nefer sayısının neredeyse %70'ni karşılamaktadır. Buna mukabil Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Anadolu Ordusu için kur'a usulüyle asker toplama mahalleri olarak Karahisar-i Şarkî ve Lazistan sancaklarına bağlı yirmi üç kaza tahsis edilmiştir.

Merkezi yönetim yeni kur'a kanunnamesi ile imparatorluktaki askerliğe elverişli her erkeği belirlenmiş süre boyunca mecburi hizmete mükellef kılmıştır. Bu bağlamda kur'a usulüyle asker toplamakta yerel idarecilerin ve yerel nüfusla yakın ilişkisi olan eşrafın kilit bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Nitekim Trabzon sancağında Tersâne-i Âmire'ye ilk kur'a usulüyle ilk asker alımı sırasında yerel hanedanzâdelerin gösterdiği çabalar gönüllü asker alımında devlete yardımcı olmuştur. Öte yandan Gümüşhane ve Karahisar-i Şarkî sancakları örneğinde olduğu gibi yerel eşrafın sosyo-ekonomik ve bölgesel çıkarlarını sürdürmek adına kur'a usulünden muaf olabilmek için idari taksimata müdahale etme teşebbüsleri de olmuş ancak bu talepler merkezi yönetim tarafından kabul edilmemiştir. Osmanlı Devleti, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tersâne-i Âmire ve Anadolu Ordusu'na tahsis edilen sancak ve kazalarında bürokratik idâri mekanizmayı tam oluşturamadığı için bölgede standart bir zorunlu askerlik sistemini hayata geçirememiştir. Bu durum ahalinin zorunlu askerlikten kurtulmak için zaman zaman yerel idarecilerle de iş birliği yaparak suiistimallere baş vurmalarına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Kıtap ve Makaleler

Akbal, Fazıla (1951), "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", Ankara: *Bellekten*, XV/ 60, 617-628.

Alikılıç, Dünder-Alemdar, Emrullah- Salih (2013), *Sancak, Kazâ-i Sürmene Tâbi'-i Livâ-i Trabzon Sürmene Nüfus Defteri (Sürmene-Araklı-Köprübaşı) (1834)*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.

Aygün, Necmettin (2010), "Osmanlı Devleti'nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840-1918)", *Karadeniz Araştırmaları* (26), 36-77.

Bacacı, Sabri-Dağdelen, İrfan-Doğan, Osman (2011), *Ünye Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul: Atak Matbaacılık.

Bolat, Cahide (2000), "Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Büyük, Mustafa (2011), *1831 Nüfus Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çadırcı, Musa (2011), "On dokuzuncu Yüzyılın II. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, (Ed. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Yayınları, 83-99.

Demirkol, Kurtuluş (2016), *Gölköy (Habsmana) Tarihi ve Müslim Nüfus Defteri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Gencer, Ali İhsan (2001), *Bahriye’de Yapılan İslâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Günaydın, Suat Feyyaz (2011), *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Heinzelmann, Tobias (2009), *Cihandan Vatan Savunması: Osmanlı İmparatorlu’nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hiçyılmaz, Murat Ümit (2015), *Çayeli’den Oyani: 1855 Arhavi-Hopa-Fındıklı Nüfus Kayıtları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

_____ (2011), *Ardeşen Nüfus Kütüğü (1842- Ardeşen Sülaleleri)*, Rize: Ardeşen Belediyesi Kültür Sanat Tanıtım Eserleri Serisi.

Hürol, Erdal (2017), *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpek, Nedim- Karagöz, Rıza- Cihat, Uslucan (2016), *Canik Sancağı Samsun Kazası’nın Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Kılıç, Orhan (2006), “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamaları Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticiler”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Belediyesi Yayınları, 33-47.

Kıvrım, İsmail (2015), *Şebinkarahisar Nüfus Defteri (1251 / 1835)*, Giresun: Giresun İl Özel İdaresi Yayınları.

Kurtaran, Muhammet Sebahattin (2015), *Osmanlı Bahriyesine Asker Alma Sistemi (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Kütükoğlu, Mübahat (1981-1982), “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure” *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatırası’ndan Ayrı Basım, C.12, 127-157.

Örenç, Ali Fuat (2013), “Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii”, *Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, 37-84.

Özdiş, Hamdi (2008), *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saydam, Abdullah (2006), “Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 285-317.

Şakir Şevket (2001), *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 105-106.

Yakup, Arzu (2018), *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, Gültekin (2009), *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları,

Yılmaz, Özgür (2014), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul: Libra Yayınları.

Küçükler, Yüksel, “Amerika Birleşik Devletleri Samsun Konsolosunun Gözünden 1920 Yılında Samsun’un Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.401-415.
DOI: 10.31765/karen.1367431

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz
araştırmaları Enstitüsü,
Trabzon/TÜRKİYE
✉ ykucuker@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-0243-2961

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Samsun,
Amerika Birleşik Devletleri, ABD Samsun
Konsolosluğu.

Keywords: Black Sea, Samsun, United
States of America, Samsun Consulate of
USA.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ SAMSUN KONSOLOSUNUN GÖZÜNDEN 1920 YILINDA SAMSUN’UN DURUMU*

Yüksel KÜÇÜKER**

Öz: Samsun Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemden 19. yüzyıl başlarına kadar nispeten geri planda kalmış bir kıyı kenti olmuştur. Bu yüzyılda yaşanan gelişmeler kentin çehresini değiştirmeye başlamıştır. Karadeniz’in uluslararası ticarete açılmasıyla buharlı gemilerin uğrak noktası olan kent kısa sürede ekonomik ve sosyal olarak gelişme göstermiş, başka bölgelerden gelen göçlerle nüfusu artmıştır. 1830 yılında ABD ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret anlaşmasıyla ABD de Karadeniz ticaretine ortak olmuş ve Trabzon’dan sonra Samsun’a da bir diplomatik temsilcilik açmıştır. ABD adına faaliyet yürüten misyoner oluşumlarının bölgedeki çalışmaları bu ülkenin Samsun’da varlığını güçlendirmesine yardımcı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde Karadeniz bölgesinde de karışıklıklar yaşanmış ve Rum ve Ermeni nüfusun yaşadığı Samsun da gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Anadolu’da ortaya çıkan Milli Mücadele hareketi, özellikle Yunanistan ve İngiltere’nin desteğiyle hareket eden ayrılıkçı unsurların üzerine giderek bölgede asayiő sağlama yoluna gitmiştir. ABD bu dönemde doğrudan olayların içinde olmasa da bölgedeki çalışanları ve misyonerleri üzerinden ayrılıkçılardan yana tavır tutunmuőtur. Böyle karışık bir dönemde Samsun’a konsolos olarak atanan S. Pinkney Tuck, görev süresi zarfında bölgedeki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere ilişkin ülkesini bilgilendirici raporlar hazırlamıştır.

Bu çalışmada Tuck’ın Amerikan arşivlerinden elde edilen 13 Aralık 1920 tarihli konsolosluk raporu ele alınmıştır. Tuck, bu raporunda siyasi gelişmelerden ziyade, Samsun’un üretim ve ticaret potansiyeli, kentte yaşayanların geçim koşulları, hayat alışkanlıkları, sağlık, eğlence ve kültürel altyapı olanakları gibi konulara ilişkin tespit ve gözlemlerine ait değerlendirmeler yapmıştır. Yabancı bir diplomatın kendini merkeze alarak yaptığı bu değerlendirmeler Milli Mücadele döneminde bir Anadolu kentindeki gündelik hayatı başka bir boyutuyla ortaya koymasından ilgi çekici bir muhteviyata sahiptir.

THE SITUATION OF SAMSUN IN THE PERSPECTIVES OF THE UNITED STATES CONSUL IN SAMSUN IN 1920

Geliş Tarihi / Received Date: 04.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.09.2023

Abstract: Samsun was a coastal city that remained relatively in the background from the period when it entered the Ottoman rule until

the beginning of the 19th century. The developments in this century have begun to change the fate of the city. The city, frequented by steamships, developed economically and socially in a short time and its population increased with immigration from other Ottoman regions with the opening of the Black Sea to international trade. The USA became a partner in the Black Sea trade and opened a diplomatic mission in Samsun after Trabzon with the trade agreement made between the USA and the Ottoman Empire in 1830. The work of missionary formations operating on behalf of the United States in the region has helped this country to strengthen its presence in Samsun.

During the First World War and the National Struggle, there were also disturbances in the Black Sea region and Samsun, the Greek and Armenian population lived, was directly affected by the developments. The National Struggle movement emerged in Anatolia went to the way of ensuring security in the region by going against the separatist elements acting especially with the support of Greece and Britain. Although the U.S. was not directly involved in the events during this period, it took a stance on the side of

the separatists through its employees and missionaries in the region.

S. Pinkney Tuck, who was appointed as consul to Samsun in such a turbulent period, prepared informative reports for his country regarding the political, economic and social developments in the region during his term of office. S. Pinkney Tuck, who was appointed as consul in Samsun in such a complicated period, prepared informative reports on the political, economic and social developments in the region during his tenure.

In this study, Tuck's consular report dated December 13, 1920 obtained from the American archives was discussed. In this report, Tuck made evaluations of his findings and observations regarding the production and trade potential of Samsun, the livelihood conditions of the people living in the city, life habits, health, entertainment and cultural infrastructure opportunities rather than political developments. These evaluations, made by a foreign diplomat by centering on himself, have an interesting content in terms of revealing another dimension of daily life in an Anatolian city during the National Struggle period.

Giriş

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'nın Karadeniz'de ticaret yapma hakkı elde etmesiyle birlikte Karadeniz'in uluslararası ticarî faaliyet sahalarından biri haline dönüşmesi süreci başlamıştır.¹ İlerleyen dönemlerde Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya gibi Avrupalı aktörlerin de bölgeye ilgi göstermesi neticesinde daha görünür hale gelen Karadeniz² için asıl dönüm noktası 1829 yılında Rusya ile Edirne Antlaşması'nın imzalanması olmuştur. Antlaşma ile Karadeniz ve Akdeniz boğazlarının Rus ticaret gemilerine açılmasının yanı sıra Rus limanlarına gidecek olan Osmanlı Devleti ile savaş durumunda olmayan devletlerin gemilerine de bu serbestiyet tanınmıştır.³ Karadeniz'de bulunan limanların Avrupa piyasalarını eklemlenmesinin önünü açan bu kritik gelişme Karadeniz'in uluslararası ticarete daha rekabetçi bir noktaya taşınmasında önemli kilometre taşlarından biridir. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle gelecekte yapacağı ticaret anlaşmaları Karadeniz'in siyasî ve iktisadî önemini tahkim etmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyısında yer alan Trabzon, Sinop ve Samsun gibi kentlerinin de iktisadî ve sosyal açıdan gelişmişlik düzeylerine olumlu katkılar sunmuştur.⁴

¹ Turgay, 1983: 299, 300.

² Kaleli, 2003: 2.

³ Turan, 1951: 139.

⁴ Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında yabancı devletlerin ticareti daha ziyade Rus limanları üzerinden işlerken Karadeniz'in güney limanlarından yapılan ticaret hacmi nispeten daha düşük seviyelerde seyretmiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren konjonktürel değişimin de etkisiyle Osmanlı şehirleri de Karadeniz ticaretinden daha fazla pay almaya başlamışlardır. Aygün, 2016: 4.

Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdiği 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar iktisadî anlamda Sinop ve Trabzon kentlerinin gölgesinde kalan⁵ Samsun, yukarıda özetlenen gelişmeler ışığında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kabuğunu kırmaya başlamıştır. Önem kazanan bir bölgenin doğal bir limanı olması⁶ ve Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen ticarî ürünlerin de pazara açıldığı bir kapı olması Samsun'u istikrarlı bir şekilde ön plana taşımıştır.⁷ Karadeniz'e giren buharlı gemilerin Samsun'a da uğramaya başlamasıyla birlikte Samsun limanı Trabzon-İstanbul güzergahının önemli uğrak yerlerinden biri olmuştur.⁸ Öte yandan Samsun'a yönelik ilginin artışında 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması'nın da önemli etkisi olmuştur.⁹ Ticareti kolaylaştırıcı birtakım hükümler getiren antlaşma ile Samsun limanı tarım ürünlerinin ihracatında önemli bir noktaya gelmiştir.¹⁰ 1853 ile 1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı da savaş sürecinde önemli bir tarımsal ürün tedarik merkezi görevi üstlenen Samsun'un ticarî önemine katkıda bulunmuştur.¹¹ Samsun'un ticarî potansiyelindeki artış şehrin nüfus yapısına da etki yapmıştır. Samsun, Trabzon ve Ege bölgesinde yaşayan Rumlar başta olmak üzere gayrimüslimlerin ilgisini üzerine çekmeye başlamıştır. Öyle ki 1830'larda kent nüfusu 4 bin civarında olan Samsun, 1890 yılında 11 bin, 1912 yılında ise 25 bin nüfusa ulaşmıştır.¹²

Samsun'un istikrarlı bir şekilde uluslararası ticarete ön plana çıkması kentte yeni diplomatik temsilciliklerin açılmasını da beraberinde getirmiştir. Kentte İngiltere, Avusturya, Sicilyateyn, Rusya, İran ve Amerika Birleşik Devletleri diplomatik temsilci sıfatıyla konsolos/konsolos vekili atayarak varlık göstermeye başlamışlardır.¹³ Bu çalışmanın odak noktası Samsun'daki Amerikan konsolosunun 1920 yılında Samsun hakkındaki değerlendirmeleri olduğu için öncelikle ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişki kurma çabalarına ve bu bağlamda Karadeniz'e olan ilgisine genel hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır.

1. ABD-Osmanlı Devleti İlişkilerinin Temelleri ve ABD'nin Karadeniz'e Olan İlgisi

1783 yılında bağımsızlığını ilan ederek tarih sahnesine çıkan Amerika Birleşik Devletleri'nin öncelikleri arasında uluslararası ticarete yer edinmek başı çekmiştir. Bu dönemde iştah kabartan geniş bir ticarî coğrafya olması hasebiyle Akdeniz bölgesi ABD'nin dikkatini çekmiş ve öncelikle bu bölgeye yönelmiştir. Burası aynı zamanda Osmanlı Devleti ile ABD'nin yollarının kaçınılmaz olarak kesişeceği bir bölgeydi.¹⁴ Zira her ne kadar Osmanlı Devleti'yle sağlam bağları olmasa da Şimali Afrika (Garp) Ocakları olarak isimlendirilen Cezayir, Trablus ve Tunus beylikleri¹⁵ Akdeniz'de söz sahibiydiler ve ABD'nin bu bölgede ticaret faaliyetleri yürütmesi için anlaşmak durumunda olduğu güçler arasındaydılar. Bu nedenle ABD bu üç beylikle sırasıyla 1795, 1796 ve 1797 yıllarında barış ve dostluk antlaşmaları imzalamıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti ile dolaylı olarak temasa geçmiş olan ABD'ye ait ticaret gemilerinin uğradığı yerler arasına kısa zaman sonra İzmir limanı başta olmak üzere Anadolu limanları da eklene-

⁵ Trabzon'un gerek eyalet merkezi olma avantajı gerekse İran transit ticaret güzergahının kavşak noktasında yer alması, Sinop'un ise Karadeniz'in karşı kıyısında yer alan önemli ticaret bölgelerinden Kırım ve Kefe'ye ulaşımında en uygun konumda bulunan doğal bir limana sahip olması bu iki şehrin uzun yıllar Samsun'a tercih edilmesine neden olmuştur. Köse, 2006: 273-275.

⁶ Çağlayan, 2006: 283.

⁷ Baskıcı, 2005: s. 86.

⁸ İssawi, 1970: 18-27.

⁹ Köse, 2013: 104.

¹⁰ Turgay, 1983: 304.

¹¹ Yılmaz, 2014: 61, 62.

¹² Ekinci, 2007: 126.

¹³ Yılmaz, 2014: 63-66.

¹⁴ Amerikan hükümetinin Osmanlı Devleti ile resmî münasebetlerini kurma çabaları daha devletin kurulduğu ilk yıllarda olmuştur. "Kıta Meclisi" tarafından Avrupa'ya gönderilen delegelere verilen talimatnamede antlaşma yapabilecekleri devletler arasında Osmanlı Devleti de yer almıştır. Osmanlı Devleti ile yapılacak bir antlaşma Amerikan ticaretinin sadece Doğu Akdeniz'deki gelişimini değil aynı zamanda Amerikan tüccarların Karadeniz'de faaliyet yürütmelerine de imkân sağlayacaktı. Kurat, 1959: 10.

¹⁵ Erhan, 2001: 33-34.

cekti. ABD 19. yüzyılın başına kadar Doğu Akdeniz’de önemli bir varlık göstermese de bu yüzyılın başından itibaren ticarî faaliyetlerinde artışlar görülmeye başlamıştır. ABD’nin Osmanlı coğrafyasında ticarî faaliyetlerini artırma noktasında ivme kazanan girişimleri Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kurmasını gerekli kılmıştır. Ancak bu süreç kolay olmamıştır.¹⁶

ABD’nin yarışa dahil olması başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin Osmanlı coğrafyasında yaptıkları ticaretten elde ettikleri kârın paylaşılması anlamına geliyordu. Öyle ki İngiltere payitahtta bulunan büyükelçisi vasıtasıyla Amerikan gemilerinin Karadeniz’e çıkmalarının önüne geçmek için bizzat Osmanlı hükümeti nezdinde harekete dahi geçmişti.¹⁷ Fakat bu engelleme uğraşları netice vermemiş, nihayetinde Osmanlı Devleti ile ABD arasında 7 Mayıs 1830 tarihinde Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması yapılmıştır.¹⁸ Antlaşma 9 maddeden oluşuyordu. Antlaşmanın 7. Maddesi doğrudan Karadeniz’i ilgilendiriyordu. ABD’nin en çok üzerinde durduğu¹⁹ bu maddeye göre Amerikan ticaret gemileri balastlı ya da yüklü olarak Karadeniz’e giriş-çıkış yapma hakkı elde etmişlerdir.²⁰ ABD’ye Karadeniz’in kapılarını açan bu madde İngiltere’nin tüm engelleme çabalarına rağmen ABD’nin elde etmiş olduğu önemli bir kazanım olmuştur.²¹

1830 antlaşması sonrası iki devlet arasında yeni bir dönemin kapıları açılmıştır. Antlaşmanın imzalanmasını müteakip 1831’de David Porter ilk Amerikan maslahatgüzarı olarak İstanbul’daki görevine başlamış ve üç yıl sonra 1834 yılında ABD’nin diplomatik temsiliyeti elçilik seviyesine çıkarılmıştır.²² ABD’nin Osmanlı Devleti ile ilişkileri daha ileri seviyelere taşımadaki iştahlı yaklaşımı kısa süre içinde Osmanlı coğrafyasında ABD’ye ait diplomatik misyonların artışını sağlamıştır.²³ Birçok Osmanlı şehrinde diplomatik temsilcilikler açan ABD bu yolla ticarî ve siyasî etkinliğini artırma yolunu tutmuştur. İki devlet arasında ekonomik çıkar birlikteliği, siyasî açıdan birbirileriyle rekabet içinde olmamaları ve Doğu Akdeniz bölgesinin artan stratejik önemi iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır.²⁴

ABD’nin Trabzon’da bulunan konsolosluğu dışında Karadeniz ticaretinde 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıkan Samsun’da da bir diplomatik temsilcilik açma düşüncesi neticesinde buraya 1867 yılında konsolos vekilliği düzeyinde bir atama gerçekleştirilmiştir.²⁵ Böylece Samsun’da ilk olarak bir ABD diplomatik temsilcisi göreve başlamıştır.

¹⁶ Esasında Amerika ile Osmanlı Devleti arasında resmî ilişkilerin kurulduğu 1830 tarihinden önce iki ülke arasında dolaylı bazı başka temaslar da yaşanmıştır. 9 Kasım 1800 tarihinde tarihte ilk defa “Yeni Dünya”ya ait bir gemi olan George Washington Harp gemisinin İstanbul’a gelmesi ve burada yoğun ilgi ile karşılanması; ABD’li tüccarların İzmir limanına olan ilgilerinden dolayı 1802 yılında İzmir’e konsolos tayin edilmesi çabaları; 1826 yılında Amerikan Donanmasının Türk sularını ilk ziyaretleri gibi hadiseler iki devletin birbirini tanıması ve yakınlaşmasında etkili olmuştur. Kurat, 1959: 8-14; Köprülü, 1987: 927-928.

¹⁷ Erhan, 2001: 34-35.

ABD’nin Karadeniz’e açılmak istemelerinin ardından yatan hedeflerden biri de buraya açılım gerçekleştirerek ülke-lerinde üretilemeyen ürünleri tedarik edip Amerika’ya katkı sağlamaktır. Kayapınar, 2017: 53.

¹⁸ 1830 antlaşmasıyla ABD’ye verilen “en ayrıcalıklı millet” statüsü sayesinde, Osmanlı coğrafyasındaki limanlara gelen ABD’li tüccarlar bu statüye sahip diğer devletlerin tüccarlarından alınandan daha fazla gümrük ve vergi vermeyecek ve diğer ülke vatandaşlarının sahip olduğu ayrıcalık ve muafiyetlerden yararlanabileceklerdi. Güler, 2005: 233.

¹⁹ ABD tüccarlarının Karadeniz’e ulaşım hakkı elde etme ısrarlarının altında Karadeniz’in oldukça kâr getiren özelliğe sahip olması yatıyordu. Nitekim sadece İstanbul limanından yapılacak ticarî faaliyetler ABD’li tüccarlar açısından pek kârlı görünmüyordu. Okur-Kul, 2015: 121, 122.

²⁰ Okur-Kul, 2015: 121; Armaoğlu, 1991: 6.

²¹ 1830 yılında yapılan ticaret anlaşmasından sonra iki devlet 1862 yılında daha ayrıntılı bir ticaret anlaşması daha yapmışlarsa da yapılan bu ikinci anlaşma 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak feshedilmiştir. Güler, 2005: 234, 235.

²² Erhan, 1997: 33.

²³ ABD’nin Anadolu’da açtığı ilk konsolosluk 1886 yılında Sivas’ta faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul ve İskenderiye’de bulunan ABD temsilcilikleri başkonsolosluk düzeyine çıkarılırken konsolos vekilliklerinin olduğu Selanik, Halep, Şam, Yafa ve Bursa konsolos seviyesine çıkarılmıştır. 1888 yılı verileri ABD’nin Osmanlı coğrafyasında 2 başkonsolosluk ve 28 de konsoloslukla temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Kurt, 2020: 26; Girgin, 1994: 66, 69.

²⁴ Tüter, 2015: 155.

²⁵ Yılmaz, 2014: 65, 66.

20. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından oldukça sancılı geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği bu dönemde Osmanlı coğrafyasının bölüşülmesi senaryoları da bir bir yürürlüğe konulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı coğrafyasının büyük bölümünde karışıklıklar baş göstermiş, bölgesel ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu çalışmanın odağında yer alan Samsun da bu tür olayların yoğunlukla yaşandığı bir yer olmuştur. Samsun'da bulunan Ermeniler ve Rumlar devletin içinde bulunduğu zor süreci kendileri için bir fırsat olarak değerlendirmek istemişler ve yabancı devletlerin de yönlendirme ve desteklerinden aldıkları cesaretle taşkınlıklar çıkarmışlardır.

İngiltere ve Rusya Karadeniz'de yaşanan olayların arka planındaki başlıca güçler olarak boy göstermişlerdir. ABD her ne kadar doğrudan bölgede yaşanan gelişmelerde görünür pozisyonda olmasa da bölgedeki temsilci ve misyonerleri²⁶ dolaylı olarak yaşananlara etki etme gayreti göstermişlerdir.²⁷ ABD adına görevli kişiler Samsun'da yaşayan Ermeni ve Rumlarla yakından ilgilenmişler sık sık raporlar kaleme almışlardır.²⁸ Karadeniz Bölgesi'nde görev yapan kontrol subayları ve ABD Yüksek Komiserleri bilgi kaynaklarının yanlış yönlendirmelerinin etkisinde kalarak bölgede yaşanan Ermeni-Rum sorununa ilişkin ön yargı ile hareket etmişlerdir. Nitekim bölgede bulunan Rum-Ermeni çete mensupları ve din adamları yaşananlar hakkında tek taraflı bilgi sunmuşlar ve bölgede bulunan Amerikan misyonerlerinden Mr. Getchell gibi kişiler bu bilgilere dayanarak kişisel raporlar hazırlamışlardır.²⁹ Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol tarafından yazılan bir raporda da bu yanlılığı görmek mümkündür. İlgili raporda bölgede yaşananlar aktarılırken Rumlar hakkında değerlendirmelere yer verilmiş ve Rumların sınır dışı edilmeleriyle ilgili olarak bölgedeki Amerikan tütün şirketlerinin işçilerini kaybetmelerinden ötürü zarara uğradıkları ifade edilmiştir.³⁰ Rum ve Ermenilerin mağdur gösterilmek istendiği ve bölgedeki sorunların kaynağının Türkler olduğunun ima edildiği farklı bir örnek de Samsun'da faaliyet yürüten American Tobacco Company isimli şirket tarafından 17 Ocak 1919 tarihinde hazırlanan bir raporda görülmektedir. Raporda; "...*Bütün Müslümanların ve bilhassa köylülerin silahlandırıldığı*" iddiasında bulunulmuştur.³¹ Kuşkusuz bu tür örnekleri artırmak mümkündür. Ancak çalışmanın odağından kopmamak adına sadece bölgedeki gelişmelere ilişkin olarak Amerikan görevli ve şirketlerin yaklaşımları hakkında fikir vermesi açısından bu örneklerle yetinilmiştir.

2. ABD Samsun Konsolosu S. Pinkney Tuck'ın Samsun Hakkındaki Gözlem ve Değerlendirmeleri

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilî olarak mevcudiyetini yitirmiştir. Bu tarihten sonra Anadolu'da yer yer başlayan işgal faaliyetleri ve ayaklanmalara karşı yine Anadolu'dan başlayan direniş hareketi ile artık yeni bir evreye geçilmiş oldu. İşgallere karşı ilk adımın atıldığı Samsun'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana artarak

²⁶ Çok uluslu bir yapıya sahip olmasından dolayı misyonerlik faaliyetlerine açık olan Osmanlı coğrafyasında çok sayıda misyonerlik örgütü çalışma yürütmüştür. Bu örgütlere bağlı misyonerler zaman zaman bölgelerinde etkin olmak için bu durumu fırsat olarak görmüşlerdir. 19. yüzyılın başlarında Amerikan Board isimli örgüt de Osmanlı topraklarını kendine faaliyet sahası olarak belirlemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesine giren Ermenilere ihtiyaç duydukları yardımı toplamak üzere İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun yönlendirmesiyle 16 Eylül 1915 tarihinde kurulan Armenian Relief Committee, daha sonra adını Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Teşkilatı) olarak değiştirmiş ve Anadolu'daki Amerikan misyonerleri de bu örgüt çatısı altında faaliyet yürütmüşlerdir. Saatci İzci, Ha-laç, 2022: 100; Erdoğan, 2017: 552.

²⁷ Konu hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Mehmet Okur, "İngiltere ve ABD Kontrol Subaylarının Raporlarına Göre Karadeniz Bölgesi'nde Rum-Ermeni Sorunu", *Karadeniz*, 10, 2011, s. 51-80.

²⁸ Ermeniler hakkında çıkarılan tehcir kanunuyla yakından ilgilenen Amerikan Samsun Konsolosluk memuru W. Peter Samsun Ermenilerinin sevkıyatıyla ilgili olarak yazdığı raporda 5 bin civarında Ermeni'nin sürgün edildiğini, 150 ailenin ise Müslüman olduğunu yazmıştır. Çiçek, 2005: 115.

²⁹ Okur, 2011: 74, 76.

³⁰ *US National Archives and Records Administration (NARA)*, 363/3 767-68/124.

³¹ Jaeschke, 1991: 103.

devam eden Ermeni ve Rum taşkınlıkları bu dönemde zirve yapmıştı. Amerikalı diplomat Somerville Pinkney Tuck işte böyle karışık bir dönemde Samsun'a Amerikan sorumlu konsolosluğuna atanmıştır.³² Samsun'da görev yaptığı dönemde Samsun hakkında bilgi, tespit ve gözlemler içeren çok sayıda rapor hazırlamıştır. Bu çalışmada Tuck'ın Samsun'la ilgili değerlendirmelerde bulunduğu 13 Aralık 1920 tarihli raporu ele alınmıştır. Raporda şehrin iklim ve konumundan şehirdeki gündelik hayata, siyasî ve sosyal durumdan nüfus yapısına, şehrin barındırdığı imkanlardan ekonomik potansiyeline kadar oldukça teferruatlı değerlendirmeler yer almaktadır.

Amerikan konsolos, raporuna öncelikle şehrin konumu hakkında genel bir bilgi vererek başlamıştır. İstanbul'un 400 mil doğusunda Karadeniz kıyısında bulunan bir şehir olan Samsun kent merkezinin yaklaşık 35 bin civarında bir nüfusun yaşadığını, sancak genelindeki nüfusun ise 90 bin civarında olduğunu belirtmiştir. Nüfusla ilgili olarak 15 yılı aşkın bir süredir Samsun şehrinde ve sancağında usulüne uygun bir nüfus sayımı yapılmadığına değinen konsolos, nüfus verileri hakkında verdiği bilgilerin yaklaşık rakamlar olarak dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir.³³ Konsolos, Samsun kenti ve sancak geneli hakkında verdiği bilgilerin kaynağı hakkında herhangi bir bilgi paylaşmamış, yalnızca ihtiyatlı olunması gerektiğine işaret etmiştir. Veriler hakkında ihtiyatlı olunması gerektiği konusunda konsolosun tespiti yerindedir. Zira şehrin nüfusu ile ilgili rakamların yer aldığı çalışmalarda da bir tutarlılık yoktur.³⁴ Nitekim Nedim İpek çalışmasında Türk istatistiklerini baz alarak sancak nüfusunun 404.275 olduğunu belirlemiştir.³⁵

Amerikan konsolos şehirde bir konsolosluk kurulmasının nedenleri hakkında çok sayıda sebep sayılabileceğini ifade ederek Samsun'da kapitülasyonlarla kendisine birtakım haklar tanımış olan çok sayıda büyük ve çok önemli Amerikan tütün satın alma firmaları bulunduğunu, öyle ki konsolosluğun fatura ve noter işlerinin yanı sıra yerel yetkililerle ilişkilere bağlı olarak sürekli bu firmaların işleriyle meşgul durumda olduğunu belirtmektedir. Konu hakkında ayrıca, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve bölgeyi de olumsuz manada etkileyen gelişmeler sona erip işler Anadolu ve Samsun'daki Amerikan imalatçıları için tekrar normale döndüğünde, bölgenin yeniden büyük bir pazar olacağı ve Amerikan mallarının başarılı bir şekilde piyasaya sürülmesiyle bağlantılı olarak burada görev yapan konsolosluğun yoğunluğunun artacağını ifade etmiştir.³⁶

Samsun'a konsolosluk kurulması bahsinde Samsun'dan Anadolu'nun iç kesimlerine yapılması önerilen demiryolu hakkında değerlendirmelerde bulunan konsolos, bu projenin gerçekleşmesi durumunda Samsun'un ticari öneminin büyük ölçüde artacağını ve tüm Anadolu için Karadeniz ve İstanbul'a giden en önemli çıkış yolu haline geleceğini ifade etmiştir. Sözlerini kendi ülkesine getiren konsolos, Amerikan gemilerinin Karadeniz ticaretinde önemli bir rol oynamasının

³² Mısır'da önde gelen hukukçulardan olan babasıyla aynı adı taşıyan S. Pinkney Tuck, İsviçre ve Almanya'da eğitim görmüş, İskenderiye, Samsun, Cenevre kentlerinde konsolosluk ve konsolos yardımcılığı ile Macaristan, Çekoslovakya, Fransa, Belçika ve Arjantin'deki büyükelçiliklerde çeşitli diplomatik misyonlarda ülkesi adına hizmet vermiştir. 1946'da ABD'nin ilk Mısır Büyükelçisi olarak atanan Tuck emekli olduktan sonra Amerika'da ölmüştür. <https://www.findagrave.com/memorial/21084979/somerville-pinkney-tuck> (Erişim Tarihi: 13.05.2023)

³³ NARA, RG 84: *Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/1*, 23 Aralık 1920, s. 1.

³⁴ XX. yüzyıl başlarında Samsun şehrinin nüfusu hakkında bilgiler veren çalışmalarda 1902-1909 yılları için 11 bin ila 35 bin arasında rakamlar telaffuz edilmektedir. Öte yandan konsolosun raporunun 1920 yılına ait olduğundan hareketle o tarihe en yakın olarak Tefrik Çavdar'ın farklı kaynaklardan derlediği verilerin yer aldığı çalışmasında Milli Mücadele döneminin başlarında Samsun şehrinin 20 binlik bir nüfusa sahip olduğu bilgisi bulunmaktadır. Baykara, 1992: 194; Çavdar, 2001: 18.

³⁵ İpek, 1999: 31.

³⁶ NARA, RG 84: *Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/1*, 23 Aralık 1920, s. 1.

umulduğunu ve Samsun'un Amerika Birleşik Devletleri'ne tütün yaprağı ithalatında doğrudan sevkiyat yapılan uğrak bir liman olacağını belirtmiştir.³⁷

Anadolu'da devam eden savaşa işaret eden konsolos konu hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Anadolu'da siyasi durum normal olmaktan uzak olmasına ve ticaret ve zanaatın neredeyse durma noktasına gelmesine karşın bu durumun sonsuza kadar devam etmeyeceği ortadadır. Barış ortamının yeniden tesis edilmesiyle birlikte Türkiye'nin Karadeniz ticaretinde Samsun çok önemli bir rol oynayacaktır.”³⁸

Ülkedeki diğer şehirlerle Samsun'u kıyaslayan konsolos Tuck, Samsun'un barış dönemlerinde Anadolu'nun en önemli ticaret merkezi olduğunu ileri sürmüş ve buna gerekçe olarak Samsun'da bulunan tütün satın alma firmaları tarafından şehre yatırılan muazzam miktarda paraya işaret etmiştir. Bu bağlamda şehirde büyük bir yumurta ihracat endüstrisinin olması ve bölgede yetiştirilen haşhaş tohumu ve kabuklu ceviz ihracatının şehir ve sancağın zenginleşmesine katkıda bulunduğunu sözlerine eklemiştir.³⁹

Samsun'dan yapılan ihracat hakkında da bilgi veren Tuck, konsolosluğun tuttuğu kayıtlara göre 5 Mart 1920 tarihinden 13 Aralık 1920 tarihine kadar geçen sürede Samsun'daki ihracat rakamlarıyla ilgili şu verileri paylaşmıştır:⁴⁰

Tür	Miktar	Değer (\$)
Tütün yaprağı	49,237 balya	5,651,531.59
Haşhaş tohumu	744 torba	13,473.04
Kabuklu ceviz	1,062 torba	57,527.25
Türk kilimi	4 balya	2,919.55
Toplam		5,725,451.43

Şehrin ekonomik potansiyeli hakkında değerlendirmelerini sürdüren Tuck, Samsun bölgesinin kaynaklarının çok geniş olduğu, dünyanın en ünlü ve ABD'nin ihraç ettiği tütünün % 80'ini oluşturan Anadolu tütününün büyük oranda bu bölgede yetiştiği, yumurta, kabuklu ceviz, afyon yapımında kullanılan haşhaş tohumu, post, deri ve tuzlu bağırsak gibi ürünlerin diğer önemli ihracat kalemleri arasında bulunduğu, elma, armut, kavun, portakal, erik ve üzüm gibi meyvelerin bölgede çokça yetiştirilerek İstanbul'a gönderildiği ve Kavak ve Merzifon'un iç kesimlerinde önemli maden kaynaklarının bulunduğu bilgilerini vermiştir.⁴¹

Konsolos Tuck raporunun devamında Samsun hakkında detaylı bilgiler vermeye devam etmiştir. Samsun'un iklimi hakkında Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat aylarının yılın soğuk ayları olduğu, Aralık ve Ocak aylarının karlı; Mart, Nisan ve Mayıs aylarının ılıman ve oldukça yağışlı geçtiği; nemli sıcakların Haziran ayında başlayıp Eylül sonuna kadar sürdüğü; iklim değişikliklerinin aşırı sıcak ve aşırı soğuk geçişkenliği gösterdiği bilgilerini paylaşmıştır.⁴²

³⁷ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/1, 23 Aralık 1920, s. 1.

Konsolos Tuck Samsun'da tütün firmaları olan Gary Tobacco Company, The Alston Tobacco Co. ve The Melachrino Tobacco Trading Co. ile The American Foreign Trade Corporation isimli Amerikan firma ve acenteleri bulunduğunu belirtmiştir. 2963.

³⁸ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/1, 23 Aralık 1920, s. 2.

³⁹ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/1, 23 Aralık 1920, s. 2.

⁴⁰ Konsolos Tuck yerel gümrük makamları tarafından yayınlanan herhangi bir gümrük istatistiği olmadığından verdiği rakamları teyit etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. 2962.

⁴¹ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/1, 23 Aralık 1920, s. 2, 3.

⁴² NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 4.

Hazırladığı raporda Samsun'daki sağlık koşullarından da bahseden Tuck, raporunun bu bölümünde şu bilgileri paylaşmıştır:

“Kasabada yaygın olan hastalıkların başlıcaları, özellikle öldürücü ve tehlikeli türden sıtma, tifo ve nadir olarak görülen siyah çiçek hastalığı ve tifüs salgınlarıdır. Sıtmaya duyarlı konsolosluk memurlarının bu görevde tutulmaması içtenlikle tavsiye edilir. Sorunun tamamı, kasabanın batısındaki çok sayıda sıtma taşıyan sivrisinek üreten, kurutulmamış bataklıklardan kaynaklanıyor. Bu bataklıkları doldurmak ve böylece bu hastalığın tahribatını ortadan kaldırmak nispeten küçük bir mesele olacaktır. [Bu işin] maliyeti (Amerikalı bir mühendis tarafından) 3000 dolar olarak tahmin edildi ve bu görevde 250 işçi çalıştırılırsa üç aylık bir sürede tamamlanabilir. Türk yetkililer bu işi tamamlamak için yeterli enerjiyi toplayamadıklarından yılın yaz aylarındaki ölümlerin yaklaşık %80'i sıtmadan kaynaklanmaktadır. Yaklaşık 19 kişiden oluşan Amerikan vatandaşının tamamı, bu yaz farklı zamanlarda sıtmaya yakalandı, ancak özel tıbbi bakıma sahip oldukları için şanslıydılar.

Samsun'a gelmeden önce tifüs ve tifoya karşı aşı ve aşı yaptırmanız tavsiye edilir. Evli olan hiçbir konsolosluk memuru, mümkünse eşinin veya çocuklarının yaz aylarını bu son derece can sıkıcı ortamda geçirmesine izin vermemelidir. Sıtmanın en iyi tedavisi, daha doğrusu önleyicisi her gün alınması gereken bol miktarda kinindir. Mümkünse yaz aylarında günde yaklaşık 15 ila 20 tane alınmalıdır.

Normal zamanlarda Samsun'da, Osmanlı Rumu ve John Hopkins mezunu en az bir güvenilir doktor bulunur. Geçtiğimiz yıl Samsun'da hastalanan Amerikalılar, Amerika'dan Yakın Doğu Yardım Teşkilatı'na bağlı ve Anadolu'da faaliyet gösteren yetkin bir doktor ve hemşirelerin ve bölgede hizmet veren Samsun Devlet Hastanesi'nin hizmetini alma şansına sahip oldular. Bu bina [Samsun Devlet Hastanesi] moderndir ve hava şartlarının en iyi olduğu tepelerin üzerinde yer almaktadır. Yakın Doğu Yardım Teşkilatı tarafından son derece modern bir şekilde donatılmış olup her milletten insanı tedavi için kabul etmektedir. Ne yazık ki bu hastane kısa sürede Türk yetkililerin eline geçecek ve onların yönetimi altında kesinlikle kötüleşecek. Şehirde sayıları çok olmasına rağmen Türk doktorlar güvenilir değildir ve yukarıda bahsedilen bir istisna dışında Osmanlı Rum'u olan meslektaşları biraz daha iyi durumdadır.

Samsun'da ismine layık tek bir diş hekimi bulunmamaktadır. Dişlerin tüm bakımlarının iyi bir Amerikalı diş hekiminin bulunduğu İstanbul'da yaptırılması tavsiye edilir. Herhangi bir konsolosluk memurunun bu yüzden yanında bol miktarda kinin getirmesi tavsiye edilir. Yerel eczacılar kötü kinini fahiş fiyatlara satıyorlar. Ayrıca hint yağı, seperin vb. gibi en yaygın kullanılan ilaçlardan az bir miktar getirmeniz de tavsiye edilir.”⁴³

Amerikan konsolosun Samsun'daki sağlık durumu ve imkanları hakkında bilgi verirken ülkesi adına bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Amerikan Yakın Doğu Yardım Teşkilatı'ndan övgüyle bahsetmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak değerlendirmelerinde bölgede yaşayan gayrimüslim unsurlar hakkında hassas davranıp dönemin şartlarını göz ardı ederek gerekçesiz ve önyargılı bir üslupla bölgede hizmet veren Türk yetkililer hakkında olumsuz yorumlarda bulunması dikkat çekicidir. Görevde bulunduğu süre zarfında hazırladığı raporların genelinde bu yaklaşımını fazlasıyla ortaya koyan Tuck'ın bölgedeki Türk vatandaşları ve Türk yetkililer hakkında yapmış olduğu değerlendirmeleri siyasî bakış açısından bağımsız düşünmemek ve bu değerlendirmelere ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Samsun'daki hayat koşulları hakkında bilgi vermeye kendi ofisinden başlayan Tuck, ofisinin şehrin iş merkezinde denize sıfır bir konumda olduğunu; kendi ikametgâhının konsoloslukla bir bağlantısının olmadığını, kendisinin bir İngiliz'den kiralanan küçük, mobilyalı bir evde yaşadığını, evin tek katlı ve beş odalı olduğunu ve evde bir mutfak ve bir kiler bulunduğunu yazmıştır. Konsolosun ailesi olmadan tek başına şehirdeki tek düzgün otelde de ikamet edebileceğini ancak bunun maliyetli olacağını belirten Tuck, raporu kaleme aldığı dönemde şehirdeki kiralar düşük olduğu için mümkünse küçük bir ev alınmasının daha iyi olacağını, ancak

⁴³ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 4, 5.

böyle bir durumda aynı zamanda pahalı olan mobilyaların satın alınması gerekeceğini ifade etmiştir. Çözüm önerisi olarak Samsun'da iş yapan Amerikan tütün firmalarının temsilcileriyle anlaşarak bunlara ait evlerden birinde bir oda ve yemek ayarlanabileceğini belirten Tuck, ailesi olan bir konsolosun ev bulmasının kesinlikle gerekli olduğunu yazmıştır. Bölgede yaşayan Türklerle ilgili olumsuz değerlendirmelerini bu bahiste de devam ettiren Amerikan konsolos, yemeklerin ilgisiz olması ve müşterilerin çoğunlukla Türk olması nedeniyle otelde yaşamının çekilmez olacağı yorumunda bulunmuştur.⁴⁴

Samsun'da iyi bir mobilyasız ev kiralamanın maliyetinin yaklaşık 400 ila 500 dolar arasında olacağı, evi tek bir kişi için yaşanabilir hale getirmek için mobilya temini gerektiğine değinen Tuck, büyük mobilyaların İstanbul'dan, mutfak eşyaları ve küçük mobilyaların ise yerel satıcılardan temin edilebileceğini belirtmiştir. Konsolosluğun kirasının 1 Nisan 1920'den 1 Nisan 1921'e kadar 400 Türk Lirası (1 Nisan 1920 kuruna göre 360 dolar) olduğu, eşyalı bir özel konutun yıllık kirasının 720 dolara tekabül ettiği; aydınlatma (elektrik olmadığı için lambalar için yağ) maliyetinin yıllık yaklaşık 36 dolar, ısınma (kömür olmadığı için sobalarda yakılan odunun) maliyetinin ise yılda yaklaşık 150 dolar olduğu bilgileri de raporda konu hakkında verilen bilgiler arasındadır.⁴⁵

Şehrin sıhhi koşulları hakkında yaptığı değerlendirmelerde Tuck, Samsun'da çok az sayıda evde modern küvet bulunduğunu, evlerde Türk tipi klozetler olduğunu, bu yüzden kiralanacak evlerde modern bir banyo ve tuvaletin kurulmasının gerekeceğini belirtmiştir. Modern banyoların bulunmadığı evlerde suyun bir kova veya gazyağı tenekesinde ocakta ısıtılıp, üzerine su ilave edilerek bir küvette banyo yapıldığını, ortalama bir kişinin kullanımına yetecek kadar suyun ocakta ısıtılabilirdiğini sözlerine eklemiştir. Samsun'da hiçbir evde buhar ısıtılmadığını, evlerin kış aylarında sobayla ısıtıldığını, yazları ise ısıtmaya gerek olmadığını ifade eden Tuck, şehirde buz temininin Rum bir tüccardan çok yüksek fiyatlarla sağlandığını ancak kullanılan su nedeniyle bu buzun herhangi bir içeceğin içine konulmasının güvenli olmadığını belirtmiştir. Bunun haricinde şehrin suyunun banyo yapmak ve yemek pişirmek için güvenli olduğu, bununla birlikte maddi durumu iyi olanların içme suyunu dağlardaki kaynaklardan elde edebildikleri ve suların buralardan genellikle eski gazyağı tenekeleriyle eşek sırtında taşındığı bilgileri de raporda yer almaktadır.⁴⁶

Tuck raporunda Samsun'daki yiyecekler hakkında da bilgiler vermiştir. Buna göre Samsun'da Avrupa ve Amerika pazarlarında bulunan sebzelerin neredeyse tamamının temin edilebileceğini belirten konsolos, Türklerin pek fazla et yemediklerini, daha ziyade sebzelerle beslendiklerini ifade etmiştir. Süt bulunmakla birlikte bunun çoğunlukla keçilerden veya ineklerden elde edildiğini ancak bunları içmemenin daha güvenli olduğunu iddia eden Tuck, ABD'den veya İstanbul'dan bol miktarda konserve süt getirilmesini tavsiye etmiştir. Konsolosun Samsun dışından getirilmesini tavsiye ettiği diğer yiyecekler arasında konserve çorbalar, konserve elma, armut, kayısı, şeftali gibi meyveler, kuşkonmaz gibi sebzeler ile peynirler, sardalya, turşu ve reçeller de yer almaktadır. Bu yiyecek ve içeceklerin İstanbul'dan da ucuza elde edilebileceğini yazan Tuck, sözü Ankara Hükümeti'nin yürürlüğe koyduğu içki yasağına⁴⁷ getirmiş ve ülkede alkollü içki veya şarap ithalat veya ihracatının yasaklandığını, konsolosluk memurları için yerel yetkililer tarafından istisnalar yapılabileceğini belirtmiştir.⁴⁸

⁴⁴ NARA, RG 84: *Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 5.*

⁴⁵ NARA, RG 84: *Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 5, 6.*

⁴⁶ NARA, RG 84: *Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 6.*

⁴⁷ Konu hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Uğur Üçüncü, *Men-i Müskirat: Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Dene-mesi*, Yeşilay Yayınları, İstanbul 2017.

⁴⁸ NARA, RG 84: *Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 7.*

Giyim kuşam hakkında da değerlendirmelerde bulunan Amerikan konsolos, yaz aylarında tül ve ipek kumaş gibi çok hafif giysiler giyildiğini, kışın ise ne kadar kalın giyilirse o kadar iyi olduğunu yazmıştır. Yerelde doğru dürüst kıyafet bulmanın mümkün olmadığını bu yüzden İstanbul'daki terziyelerden satın alınması gerektiğini ifade eden Tuck, İstanbul'dan iyi bir takım elbise almanın maliyetinin 90 Türk lirası olduğunu belirterek bu elbiselerin kaliteli kumaştan iyi dokunmuş olduğunu yazmıştır. Ayrıca, Amerika'da o dönemde fiyatların aşırı yüksek olması nedeniyle konsolosluk görevlilerinin kıyafetlerini İstanbul'da yaptırımlarının onların yararına olacağı notunu düşmüştür. Tuck ABD'den getirilmesi gereken kıyafetler arasında kışlık ve yazlık iç çamaşırları ile eski kıyafetleri de saymıştır.⁴⁹

Samsun'da mobilya temini konusuna ilişkin olarak da konsolosun raporunda birtakım bilgiler bulunmaktadır. Gerekli olan mobilyaların iyisinin yerelden temininin mümkün olmadığını belirten Tuck, iyi mobilyaların ya konsolosluk görevlisi tarafından bizzat getirilebileceği ya da İstanbul'dan çok yüksek fiyatlara satın alınabileceğini ifade etmiştir. Samsun'da kullanılan mobilyaların herhangi bir Avrupa veya Amerika evinde bulunabilecek modern mobilyalardan olduğunu ifade eden Tuck, Samsun pazarında oldukça uygun fiyatlara çok sayıda ve çeşitte halı bulmanın mümkün olduğunu, bu sebeple Amerika'dan halı getirmeye gerek olmadığını yazmış ve bu konuda Samsun'da daha varlıklı kişilerin evlerinde kullanılan perdelerinin basma kumaştan yapıldığını sözlerine eklemiştir.⁵⁰

Samsun'da üç adet yetimhane bulunduğunu ve bunların Yakın Doğu Yardım Teşkilatı'na bağlı personel tarafından yönetildiğini belirten konsolos, şehirde bir kilise topluluğunun olmadığını, ancak Rum Ortodoks Kilisesi ve eskiden Lutheran kilisesi olarak kullanılan bir Katolik kilisesinin mevcut olduğu bilgilerini vermiştir. Amerikan vatandaşlarının kentteki bir evde toplanarak kısa süreli ayinler düzenlediklerini aktarmıştır.⁵¹

Şehirde gündelik hayatta boş vakitlerin nasıl değerlendirilebileceği konusunda da değerlendirmelerde bulunan Amerikan konsolos konu hakkında şu bilgileri vermiştir:

"Şehirde uluslararası üyeliğe sahip tek kulüp var. Çoğunlukla Osmanlı Rum tebaasından ve Türklere oluşturduğu için bu kulübe çok sık gidilmesi önerilmez. ... Şehirde golf, tenis vb. spor kulüpleri yoktur. Golf sahası yok ve yalnızca Amerikalı ve İngiliz sakinler tarafından kullanılan tek bir tenis kortu var. ... Anadolu atlarının çoğu kaba kır atlarıdır. Bu [at biniciliği], kendinizi şımartabileceğiniz iyi bir egzersiz şeklidir. İyi bir atın şu anki fiyatı yaklaşık 150 dolardır. Ancak köylerden birinde daha ucuza bir tane almak mümkün olabilir. Eyer, dizgin, battaniye gibi saraçlık malzemelerinin getirilmesi gerekmektedir ve bunlar bölgede temin edilememektedir. Yerli eyer Amerikalılar için uygun veya rahat değil. Bakım maliyeti şu anda ayda yaklaşık 25 dolardır."⁵²

Şehirdeki yabancıların eğlence hayatı hakkında ise raporda şu bilgiler yer almaktadır:

"[Kentte] yaklaşık 15 ila 20 Amerikalı, 30 veya 40 Fransız veya Fransız koruması altındaki tebaa, İtalyan, Rus ve Rum yaşamaktadır. [Bunlar] Osmanlı tebaası ile toplumsal olarak ilişki kurmadıkları için yabancıdırlar. ...Yabancılar açık hava sporlarına pek meraklı değiller ve en büyük eğlenceleri iş dışında kumar oynamak ve Türk kahvesi içmek gibi görünüyor. Bazıları atıcılığa meraklıdır ve çevrede bulunan bıldırcın, çulluk ve sülün [avlamak] için düzenli olarak dışarı çıkarlar. Bu, bazı Amerikalıların ilgisini çeken bir egzersiz şeklidir ve hiçbiri yerel olarak temin edilemediğinden hepsinin kendi silahları vardır. ...Piyasada ucuz av tüfeği de satılmıyor. Burada, bir konsolosun sosyal olarak kendisini neredeyse tamamen Amerikan vatandaşlarıyla sınırlamasının ve yapması gereken eğlencelerin yalnızca yerel memurların daha uygar olanlarını içermesi gerektiğinin

⁴⁹ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 7.

⁵⁰ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 7, 8.

⁵¹ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 8.

⁵² NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 8, 9.

tavsiye edilmesi gerektiği söylenebilir. Yunanlar ve Osmanlı Rum toplumu ortalama bir Amerikalının ilgisini çekmez. Bazen yabancılar arasında hoş insanlar da olabiliyor. Bir konsolosun meslektaşları arasında arkadaş bulması da mümkündür. ...Bir konsolosun geri dönüş konusunda titiz olması ve Türk yetkilileri ziyaret etmesi gerekir. Bu konuda insanlar formaliteler konusunda son derece hassastır ve bir görevlinin bu gerçeği gözden kaçırmaması iyi olur. Aramalara 48 saat içinde geri dönülmelidir.”⁵³

Tuck kentteki sosyal ve kültürel olanaklar bahsinde yukarıdaki bilgilere ek olarak başka bilgiler de paylaşmıştır. Yerel mağazalarda kitap satışının olmadığını belirten Tuck, bir konsolosun yanında götürebildiği kadar çok dergi ve süreli yayına abone olmasını tavsiye etmiş ancak alternatif olarak İstanbul'dan kitap satın alınabildiğini yazmıştır. Ayrıca, kentte tiyatro, opera ve konser olmadığını, çok eski filmlerin gösterildiği tek bir sinema salonu olduğunu eklemiştir.⁵⁴

Amerikan konsolos Tuck raporunda Samsun'daki ticaret ve ulaşım ve postacılık alanlarındaki durumla ilgili de birtakım değerlendirmelere yer vermiştir. Samsun'da konuşulan ticarî dillerin Türkçe ve Fransızca olduğu ve Samsun'daki firmaların çoğunluğunun mektuplarını doğrudan buharlı gemiyle İstanbul veya Batum'a gönderdikleri bilgisini veren Amerikan konsolos, Türk Postanesi'nin güvenilir olmadığını, mevcut siyasî durum nedeniyle sıkı bir sansür uygulandığını, bu yüzden Amerikalıların postalarını genellikle buharlı gemilerle İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderdiklerini ifade etmiştir.⁵⁵

Lloyd Triestino,⁵⁶ Fransız Pacquet⁵⁷ ve Messageries Maritimes⁵⁸ hatlarının tümünün ayda iki kez İstanbul, Batum ve dönüş seferlerinde Samsun'a uğradıklarını belirten Tuck, bu gemilerin yolcu gemisi olmakla birlikte sınırlı miktarda kargo taşıdıklarını yazmıştır.⁵⁹

Savaştan önce ihracat vergisinin olmadığını, ithalat vergisininse 11 dolar olduğunu belirten Tuck, ateşkesten sonra tüm ithalat kalemlerine ağırlık üzerinden farklı bir verginin getirildiğini ve bu verginin Anadolu'daki milliyetçi yetkililer tarafından keyfi bir şekilde beş kat artırıldığını, bu yüzden mevcut durumda tüm ana ihracat kalemlerine ağır vergiler uygulandığını ifade etmiştir.⁶⁰

Samsun'da öne çıkan ithalat ürünlerinin pamuklu kumaş, emaye eşya, züccaciye, hırdavat, mutfak eşyaları, ocak, av tüfeği, kibrit vb.; ihracat ürünlerinin ise tütün, yumurta, haşhaş tohumu, bağırsak, koyun postu ve derileri, kabuklu ceviz, meyve vb. ürünler olduğu bilgisini veren konsolos, önde gelen endüstri ve mesleklerle ilgili de değerlendirmelerde bulunmuştur. Samsun'un esasında bir üretim merkezi olmadığı ve zenginliğinin daha ziyade tütün ihracatına

⁵³ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 9.

⁵⁴ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/2, 23 Aralık 1920, s. 9.

⁵⁵ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/3, 23 Aralık 1920, Information Sheet.

⁵⁶ Osmanlı Devleti topraklarında da iş yapan Avusturyalı Lloyd şirketinin genel merkezinin bulunduğu Trieste'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya sınırlarında kalması üzerine şirket İstanbul seferlerini 1919'dan itibaren Lloyd Triestino adıyla sürdürmüştür. Kılıçaslan, 2015: 487.

⁵⁷ Fransa'nın Kuzeybatı Afrika limanlarına yayılması sürecinde çok sayıda özel vapur nakliyat şirketi ortaya çıkmış ve bunlar zaman içinde uluslararası çapta büyük vapur kumpanyalarına dönüşerek Fransa adına hizmet vermeye başlamışlardır. Bunlar arasında olan Paquet Vapur Kumpanyası da Fransız sermayesinin Karadeniz'e yayılmasında etkin rol üstlenmiştir. Uygun, 2016: 137.

^{58,59} İngiliz ve Avusturyalı büyük nakliyat şirketleriyle rekabette zayıf kalan Fransa, İstanbul ve Doğu Akdeniz'de posta ve ticari faaliyet yürütmek amacıyla 1851'de La Compagnie Messageries des Nationales isimli şirkete Akdeniz'e posta taşımacılığı yapma imtiyazını vermiş, şirketin adı daha sonra Messageries Maritimes olmuştur. Şirketinin kurulmasının ardından diğer bazı Fransız kumpanya ve posta vapurları şirketin filosuna katılmıştır. Uygun, 2015: 493.

⁵⁹ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/3, 23 Aralık 1920, Information Sheet.

⁶⁰ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/3, 23 Aralık 1920, Information Sheet.

bağlı olduğunu yazan Tuck, yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin Samsun sancağında yetiştirilen tütünün %80'inden fazlasını ithal ettiği bilgisini vermiştir. Bölgede faaliyet gösteren Amerikan tütün firmalarının tütün alımı için yılda ortalama 12 milyon doları piyasaya sürdüğünü, bunun yanında haşhaş tohumu, afyon ve yumurta ihracatının da oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Bu bahiste son olarak Samsun'da iyi bir liman ve Anadolu'nun içlerine gidecek olan bir demiryolunun eksikliğinin fazlasıyla hissedildiğini belirten Tuck, Anadolu'nun sınırsız kaynaklara sahip olduğunu ve sadece biraz dikkatli bir şekilde geliştirilmesinin gerektiği değerlendirilmesinde bulunmuştur.⁶¹

Sonuç

Karadeniz'in kaderi 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile geri döndürülemez şekilde değişmiştir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren uluslararası boyutta bir ticaret sahası hüviyetine bürünmeye başlayan Karadeniz'de Avrupalı büyük devletler etkilerini artırmaları fazla zaman almamıştır. Sahip olduğu stratejik konum Karadeniz'i kaçınılmaz olarak uluslararası ticarete rekabet alanı haline getirmiştir.

Bölgenin hızla gelişmesi Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyısında yer alan kentlerine de olumlu yansımış ve buraların sosyal ve iktisadî bakımdan gelişmelerine kapı aralamıştır. İran ile transit ticaret rotasının kavşağında yer alan Trabzon 19. yüzyılda gelişen Karadeniz ticaretinden en büyük payı alan bölge olurken, Trabzon'un gölgelediği Samsun'un öne çıkmak için yüzyılın ikinci yarısını beklemesi gerekmiştir. Samsun'un doğal bir liman özelliğini barındırması ve Anadolu'nun iç bölgelerinden gelen ürünlerin Karadeniz'e ulaştırılmasına müsait bir konuma sahip oluşu gibi iç potansiyeli, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan ticaret anlaşmalarının da sunduğu dış fırsatlarla birleşince Samsun kısa zaman içinde Karadeniz ticaretinde daha görünür hale gelmiştir.

19. yüzyılda ticarî açıdan cazip bir bölge olarak öne çıkan Samsun'da bölgede faaliyet yürüten yabancı ülkelerin diplomatik temsilcilik açmaları fazla uzun sürmemiştir. Bu ülkelerden biri de diğer büyük ülkelere nispetle bölgeye daha geç tarihlerde gelen Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasının hemen ardından uluslararası ticarete kendine alan açmaya çalışan bu yeni ülkenin radarına giren ilk bölge Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı Akdeniz olmuştur. İki devleti muhatap etmeye götüren bu yeni durum ABD'yi süratle Osmanlı Devleti ile resmî ilişki kurmaya sevk etmiştir. ABD nihayet 1830 yılında yapılan ticaret antlaşmasıyla amacına ulaşmış ve kısa zaman içinde Osmanlı topraklarında ABD'nin diplomatik temsilcilikleri oluşturulmaya başlanmıştır. 1830 yılındaki antlaşma aynı zamanda Amerikan ticaret gemilerine Karadeniz'in kapılarını da açmıştır. ABD Trabzon'da bulunan konsolosluk dışında Samsun'un da ilgi alanına girmesi üzerine 1867 yılında burada da bir diplomatik temsilci bulundurma kararını hayata geçirmiştir.

ABD'nin Karadeniz bölgesinde varlık göstermeye başlaması bölgedeki ticarî rekabet ve çeşitliliğe etki ettiği gibi bu ülkenin bölgeye olan ilgisini de artırmıştır. Samsun özelinde örneklemek gerekirse burada ticaret yapan Amerikan firmalarının sayısında 20. yüzyıldan itibaren artış gözlenmeye başlamıştır. ABD'li firmalar özellikle bölgede yetiştirilen kaliteli tütün yaprağı ticaretinde başat bir pozisyon edinmişlerdir.

1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı bölgeyi de oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. Bunda bölgede yaşanan karışıklıkların ve isyanların etkisi büyük olmuştur. Samsun'da yaşayan Rum ve Ermeni unsurlar savaş sürecinde ve sonrasında bölgeyi şekillendirmeye çalışan büyük güçlerin de büyük oranda etki ve desteğiyle Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntılardan yararlanmak istemişlerdir. Eş zamanlı olarak Anadolu'da başlayan işgallere karşı direniş hareketleri ortaya çıkmış ve bir süre sonra bölgede yaşanan karışıklıkları sona erdirmek ve sükuneti tesis

⁶¹ NARA, RG 84: Records of Foreign Service Posts, Consular Posts, Samsun-Turkey, Volume 020, 39/3, 23 Aralık 1920, Information Sheet.

etmek için bölgede karışıklık çıkaranlara karşı müdahale edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Samsun'da görev yapmaya başlayan ABD'nin Samsun konsolosu S. Pinkney Tuck bölgedeki gelişmeler hakkında ülkesini bilgilendirmek için çeşitli raporlar hazırlamıştır.

Bu çalışmada Amerikan konsolosun bölgedeki siyasî gelişmeler hakkında hazırladığı raporlar dışında, Anadolu'da Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde Samsun'daki sosyal ve ekonomik yaşamla ilgili bilgi, tespit ve gözlemlerine ilişkin 13 Aralık 1920 tarihinde hazırladığı raporda yer alan değerlendirmelere odaklanılmıştır. Her ne kadar bahsi geçen raporda doğrudan siyasî gelişmelere yer verilmemiş olsa da raporun satır aralarından konsolosun bölgedeki siyasî gelişmelere yaklaşımı hakkında izlenim edinmek de mümkündür. Bölgedeki Türk yetkililer ile Türk unsurlar ve hatta Ankara Hükümeti'nin uygulamaları hakkında yer yer kullandığı küçümseyici ve aşağılayıcı ifadeler, konsolosun önyargılı ve taraflı bakışını ele vermektedir.

Konsolos Tuck'ın siyasî yaklaşımı bir yana bırakılırsa, raporda Samsun özelinde ekonomik, sosyal ve gündelik hayata ilişkin yer alan bilgi, tespit ve gözlemlerin döneme ışık tutması bakımından değerli olduğunu ifade etmek gerekir. Bahse konu raporda Tuck, Samsun'da konsolosluk açılmasının gerekçelerini daha ziyade ekonomik perspektif göz önünde bulundurarak açıklamıştır. Samsun'un başta tütün ithalatı olmak üzere ABD açısından önemini ön plana çıkaran Tuck, Samsun'da faaliyet yürüten Amerikan firmaları hakkında bilgi vererek yapılan ticaretin boyutunu rakamlar eşliğinde aktarmıştır. Kentte yetiştirilen ürünler ve bunların ihraç rotaları hakkında bilgi veren konsolos, raporun ilerleyen bölümlerinde Samsun'un coğrafi yapısı ve iklim şartlarına etraflı bir şekilde değinmiştir. Bölgenin sağlık altyapısı ve Samsun'da sık görülen hastalıklar başta olmak üzere şehrin sağlık alanındaki imkanlarıyla ilgili değerlendirmeler de raporda bir başlık altında toplanmıştır.

Samsun'daki ev kiralari, evlerin ısınma, aydınlatma, yıkanma gibi sahip olduğu altyapı imkanları, kullanılan eşyalar, evler için ihtiyaç duyulan malzemelerin temini gibi konuları detaylı bilgiler vererek aktaran Tuck, insanların tükettikleri gıdalar ve kullandıkları kıyafetler hakkında da çeşitli değerlendirmeler yapmış, Samsun'a gelecek ABD'li görevlilere bu bağlamda birtakım tavsiyelere bulunmuştur. Gündelik hayatta boş vakitlerde yapılacak faaliyetler açısından şehrin sunduğu imkanlara da değinen konsolos raporunun son bölümlerinde ulaşım ve postacılık ile alınan vergiler gibi konulara yer açmıştır.

Amerikan konsolos Tuck'ın hazırlamış olduğu 1920 yılına ait rapor, içeriği itibariyle belli noktalarda Samsun özelinde Anadolu'daki ekonomik ve sosyal durum ve imkanlarını yabancı bir diplomatın gözünden ortaya koymaktadır. İçerikte yer yer yapılan taraflı yorum ve değerlendirmelere ihtiyatla yaklaşmak gerekirken birlikte, raporun Milli Mücadele Dönemi yıllarında bir Anadolu kentindeki imkanları ve yaşam koşullarını yansıtacak bir muhteviyata sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv

US National Archives and Records Administration (NARA)

Tetkik Eserler

Armaoğlu, Fahir (1991), *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aygün, Necmettin (2016), *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, II, Ankara: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Baskıcı, M. Murat (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Baykara, Tuncer (1992), *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir: Akademi Kitabevi.

Çağlayan, K. Tuncer (2006), “İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre 1841 Yılında Samsun ve Çevresinde Ticaret”, *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1. Kitap*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 283-298.

Çavdar, Tevfik (2001), *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye I*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Çiçek, Kemal (2005), *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ekinci, İlhan (2007), “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Samsun’da Deniz Ulaşımı”, *Geçmişten Geleceğe Samsun, 2. Kitap*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 113-141.

Erdoğan, Dilşen İnce (2017), “American Board Of Commissioners For Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief’e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu’daki Faaliyetleri”, *Belgi Dergisi*, 2/14, 552-565.

Erhan, Çağrı (1997), “Osmanlı -Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, 15-18 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2001), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi.

İpek, Nedim (1999), “Canik Sancağı’nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/1, 35-51.

Girgin, Kemal (1994), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Güler, Yavuz (2005), “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, 227-240.

Issawi, Charles (1970), “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: The Rise and Decline of a Route”, *International Journal of Middle East Studies*, I, 18-27.

Kaleli, Hüseyin (2003), “19. Yüzyılda İran Transit Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 1-19.

Kayapınar, Selda (2017), “1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması” Öncesi Amerika’nın Diplomasi Girişimleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 39-56.

Kılıçaslan, M. Emre (2015), “Avusturya Lloyd Vapur Şirketi’nin İstanbul’un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, *Büyük İstanbul Tarihi*, VI, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 480-490.

Köprülü, Orhan F. (1987), “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, LI/200, 927-928.

Köse, Metin Ziya (2013), “XIX. Yüzyılın Ortalarında Samsun Limanı’nda İthalat ve İhracat”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Ed: Osman Köse, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 103-108.

_____ (2006), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Rus Savaşlarında Karadeniz Liman Kenti Samsun”, *Geçmişten Geleceğe Samsun, I*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 273-281.

Kurat, Akdes Nimet (1959), *Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1859)*, Ankara: Doğu Şirketi Matbaası.

Kurt, Elif Tuğçe (2020), *II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti ve ABD Arasındaki Diplomatik İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı.

Okur, Mehmet (2011), İngiltere ve ABD Kontrol Subaylarının Raporlarına Göre Karadeniz Bölgesi'nde Rum-Ermeni Sorunu", *Karadeniz*, 10, 51-80.

Okur, Mehmet - Kul, Hazel (2015), "Amerikan Konsolos Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10, 119-137.

Saatci İzci, Büşra - Halaç, Hicran Hanım (2022), "Amerikan Board Misyonerlik Örgütüne Dair Çalışmaların Bibliyometrik Analizi", *Turkish Academic Research Review*, 7/1, 97-118.

Turan, Şerafettin (1951), "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, IX/1-2, 111-151.

Turgay, A. Üner (1983), "Ottoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports during the Nineteenth Century", *Economie et Sociétés dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- début du XXe siècle)*, Ed. J.-Louis Bacqué-Grammont, P. Dumont, Paris: Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 297-315.

Tüter, Mustafa (2015), "Türk-Amerikan İlişkilerinin Kökenleri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXIV/2, 153-176.

Uygun, Süleyman (2015), "Messageries Maritimes Vapur Şirketi'nin İstanbul Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri", *Büyük İstanbul Tarihi*, VI, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 492-501.

_____ (2016), "Karadeniz Sularında Fransız Paquet Vapur Kumpanyası (1878-1914)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 137-172.

Yılmaz, Özgür (2014), "Fransız Arşiv Belgelerinde Samsun: Şehirde Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Şehrin Durumu (1863-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/16, 57-86.

Elektronik Kaynak

<https://www.findagrave.com/memorial/21084979/somerville-pinkney-tuck> (Erişim Tarihi: 13.06.2023)

Çakıcı, Derya, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/19, ss.417-438.
DOI: 10.31765/karen.1265809

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr.,
Trabzon/TÜRKİYE
 deryatatlidil61@yahoo.com
ORCID : 0000-0002-8251-4931

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet, Demiryolu

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, The Republic, Railway

ATATÜRK DÖNEMİ DEMİRYOLU POLİTİKALARINDA KARADENİZ BÖLGESİ (1923-1938)*

Derya ÇAKICI**

Öz: Demiryolları 19. yüzyılın ortalarından itibaren öncelikle Avrupa'da, ardından da dünyanın hemen her yerinde en önemli ulaşım aracı olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu yapım çalışmaları 1850'li yıllarda başlamış ve bu yolların birçoğu yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla inşa edilmiştir. Yabancı devletlerin kendi siyasi ve iktisadi emelleri doğrultusunda kurulan demiryolları daha çok ülkenin batı bölgelerine yapılmış, Karadeniz bölgesi, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ihmal edilmiştir. Ayrıca bu bölgelerde demiryollarının bulunmaması, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu sebeple de Cumhuriyet döneminde yol politikasına ayrı bir önem verilmiş, ülkenin doğusu ile batısı arasında bir bütünlük kurulmaya çalışılmıştır. Atatürk dönemi demiryolu politikasının en önemli hedefi; milli sermaye ile demiryolları inşa etmek ve yabancı şirketlerin ellerinde bulunan demiryollarını satın alarak millileştirmektir. Bu hedef doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryolu şebekesini kısa süre içerisinde genişletmek için yoğun bir inşa ve satın alma sürecine gidilmiştir. Karadeniz bölgesinde inşa edilen demiryolları ile bölgenin zengin tarım ürünleri, madenleri ve daha birçok zenginliği iç bölgelere, batıya ve doğuya taşınabilme imkânı bulmuştur. Bu çalışmanın amacı 1923-1938 yılları arasında uygulanan demiryolu politikalarını Karadeniz bölgesi üzerinden incelemek, demiryollarının yapım süreçlerini ve ülke üzerindeki etkilerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır.

THE BLACK SEA REGION IN THE RAILWAY POLICIES OF THE ATATURK PERIOD (1923-1938)

Abstract: Since the mid-19th century, railways have come to the forefront as the most important means of transportation, first in Europe and then almost everywhere in the world. The first railway construction works in the Ottoman Empire started in the 1850s and most of these roads were built with concessions granted to foreign companies. The railroads established in line with the political and economic ambitions of foreign states were mostly built in the western regions of the country, while the Black Sea region, Central Anatolia and Eastern Anatolia regions were neglected. In addition, the lack of railroads in these regions was seen as a deficiency during the First World War and the War of Independence. Considering all

Geliş Tarihi / Received Date: 15.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.09.2023

these, a special importance was given to the road policy in the Republican period and an integrity was tried to be established between the east and the west of the country. The most important goal of Atatürk's railway policy was to build railways with national capital and to nationalize the railways owned by foreign companies by purchasing them. In line with this goal, an intensive construction and procurement process was undertaken in the early years

of the Republic to expand the railroad network in a short period of time. With the railroads built in the Black Sea region, the rich agricultural products, mines and many other riches of the region found the opportunity to be transported to the interior, west and east. The aim of this study is to examine the railway policies implemented between 1923 and 1938 through the Black Sea region and to reveal the construction processes of the railways and their effects on the country.

Giriş

19. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve ardından bütün dünyaya yayılan ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler ile birlikte Avrupa ülkeleri ekonomik, siyasi ve kültürel bakımdan büyük ve köklü dönüşümler yaşamaya başlamıştır. Bu yüzyıl içerisinde ulaşım alanında yaşanan en büyük gelişmelerden biri demiryollarının kullanılmaya başlanmasıdır. Demiryollarındaki gelişmeler buharlı makinelerde gerçekleştirilen önemli ilerlemelere paralel olarak yürütülmüştür. Nitekim buhar makinesinin icadı demir sanayisinin gelişmesine sebep olmuş ve her ikisinde de kaydedilen ilerlemelerle modern anlamda demiryollarının doğmasına olanak sağlamıştır.¹

Dünya tarihinde demiryollarını oluşturan ilk rayların Vivian adında bir İngiliz mühendisin düşüncesi ile ortaya çıktığı söylenebilir. 1802 yılında Mühendis Vivian, uç uca koyduğu ağaç direklerinin içini boydan boya oymuş ve maden ocaklarındaki kömür arabalarını da bu oyuklardan yürütmüştür. 1806 yılında ağaç direkleri yerine dökme çubukları kullanan Vivian, 1808 yılında da demir ray kullanmaya başlamıştır.² Bu gelişmelere paralel olarak, 1804 yılında İngiltere'de Richard Trevithick tarafından icat edilen buharlı lokomotif ile modern anlamda demiryolu inşasına başlanmıştır. Trevithick düzenlediği bir gösteride, 15 kilometre (km) uzunluğundaki dökme demir raylarında öncelikle 10 ton yük ve 70 yolcu, sonrasında 15 ton yük taşıyabilmiştir.³ Ardından demiryollarının babası olarak bilinen İngiliz George Stephenson, Trevithick'e göre daha sağlam raylar ve lokomotifler icat etmiştir.⁴ Stephenson 1829 yılında "roket" olarak adlandırdığı süratli bir lokomotif yapmış ve kendisine yapılan teklif neticesinde Liverpool-Manchester arası demiryolu hattını 1830 yılında tamamlamıştır.⁵ Avrupa'da 1800'lü yılların ortalarından itibaren demiryolları neredeyse bugünkü modern şekliyle kullanılmaya başlanmıştır. Ancak demiryollarının gelişimi, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Nitekim demiryollarının yapım maliyetinin yüksek olması, imkânları kısıtlı olan ülkelerin daha yavaş demiryolu inşa etmelerine sebep olmuştur.

Fransa'da ilk demiryolu hattı 1832 yılında, Almanya ve Belçika'da 1835 yılında inşa edilmiştir. 1843'te Almanya'nın Köln şehri ile Belçika'nın Liege şehri arasında ilk milletler arası demiryolu hattı kurulmuştur. Sonraki dönemde ise demiryolu yapımı büyük hız kazanmış ve 1852 yılında İngiltere'nin neredeyse bütün şehirlerine demiryolu hattı döşenmiştir.⁶ 1890 yılında dünya genelinde demiryolları 616.000 km'ye ulaşırken, 1910 yılında bu uzunluk 1.030.000 km'yi bulmuştur.

¹ Tamçelik, 2000: 484.

² Borak, 1969: 82.

³ Dickinson and Titley, 1934: 69.

⁴ Kâhya, 1988: 211.

⁵ Tamçelik, 2000: 485; Günçan, 1992: 7.

⁶ Deane, 1988: 151-152.

Osmanlı Devleti'nde demiryolları konusunda kapsamlı ve planlı ilk çalışmaların Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) başladığı görülmektedir. Aynı zamanda Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde de demiryolu yapımı devletin önemli bir politikası haline getirilmiştir. Ancak bunun için gerek yeterli bütçenin olmaması gerekse deneyimli teknik elemanların bulunmaması demiryolu imtiyazlarının İngiliz, Fransız ve Alman şirketlere verilmesine neden olmuştur.⁷

Osmanlı Devleti'ni demiryolu yapımı için ilk teşvik eden İngilizler olmuştur. İngiltere sömürgesi olan Hindistan'a ulaşabilmenin en etkili ve en kolay yolunu Osmanlı coğrafyasından geçecek demiryollarında görmüştür. Bu bağlamda İngilizler tarafından yapımı tamamlanan Mısır'daki İskenderiye-Kahire Demiryolu hattı 1856 yılında işletmeye açılmıştır.⁸ Osmanlı Devleti'nde inşa edilen demiryolu hatları özellikle dış ticaretin yoğun olduğu liman kentlerinden başlamış ve buradan iç kesimlerdeki verimli arazilere doğru uzanmıştır.⁹ Nitekim Anadolu'da yapılan ilk demiryolu hattında da bu özellik göz önünde tutulmuş ve İngilizlere 1856 yılında İzmir-Aydın Demiryolu hattının imtiyazı verilmiştir. 1857 yılında "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu Şirketi" kurulmuştur.¹⁰ İzmir-Aydın Demiryolu hattı 1862 yılında Torbalı'ya, 1866 yılında Aydın'a ulaşmıştır. Ayrıca 1866 yılında da İzmir-Kasaba hattı tamamlanarak işletmeye açılmıştır.¹¹

1850'li yıllardan itibaren Karadeniz'de bir demiryolu hattı yapımı İngilizler tarafından gündeme getirilmiştir. Çünkü İngiltere Karadeniz Demiryolu ile bir yandan Avrupa'ya diğer yandan Türkiye ve Kuzey İran üzerinden İran Körfezi ve Hindistan'a bağlanacak, böylece ticari ve siyasi anlamda büyük avantaj sağlayacaktı.¹² 1890'lı yıllarda Trabzon İngiliz Konsolosluğu tarafından hazırlanan raporlarda, Trabzon'dan İran'a ulaşacak bir hattın geçeceği güzergâh hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Rapora göre; "Ülke içi ulaşımda demiryollarının önemi büyüktü. Bölgede demiryollarının yapımı önünde bulunan askeri ve stratejik engeller mutlaka aşılmalıydı. Bu sayede devlet hem ekonomik olarak zenginleşecek hem de devletlerarası politik ilişkileri güçlenecekti. Samsun Demiryolu ile Sivas, Harput ve Diyarbakır vilayetleri arasında bağlantı kurulacak ve burası *ikinci Odesa* olacaktı. Diğer yandan Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum arasında demiryolu hattının yapılabilmesi için mühendislik bakımından birtakım problemler bulunmaktaydı. Bu durumu aşmak için de güzergâh Sürmene tarafından başlatılacak ve Karadere Vadisi ile Bayburt'a ve oradan da Erzurum'a ulaşacaktı."¹³

Trabzon'u demiryolu hattı ile Erzurum'a bağlamak ve Samsun'da bir demiryolu inşa etmek düşünceleri aynı döneme denk gelmişti. Yabancı yatırımcılara Samsun-Sivas Demiryolu hattı daha cazip gelmiş ve Trabzon-Erzurum hattının gerek masraflı olması gerekse zorlukları bu hattın geri plana atılmasına sebep olmuştur.¹⁴ Ancak her iki proje de o dönemde gerçekleştirilememiştir.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra demiryolu projelerine devam edilmiş ve özellikle Trabzon-Erzurum Demiryolu yapımı tekrar gündeme getirilmiştir. 1908 yılından itibaren Anadolu'da yapılacak demiryolları inşası için *Erkan-ı Harbiye*, *Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı)* ve *Şimendifer Umum Müdürlüğü* ortak bir çalışma ile projeler hazırlayacaktı. Bu doğrultuda 1909 yılında Nafia Nezareti Doğu Karadeniz'i iç bölgelere bağlayacak bir demiryolu inşası

⁷ Çerkez, 2020: 234.

⁸ Engin, 1993: 37; Özyüksel, 2013: 7.

⁹ Kurmuş, 2008: 20.

¹⁰ Kurmuş, 2008: 37.

¹¹ Engin, 1993: 39; Kolay, 2017: 102.

¹² Küçükkuşurlu, 2008: 285.

¹³ Küçükkuşurlu, 2008: 286.

¹⁴ Küçükkuşurlu, 2008: 287.

için birtakım incelemeler başlatmıştır. Ancak yapılan incelemeler neticesinde Trabzon-Erzurum hattının yapımı için masrafın fazla olacağı, bu hat tamamlansa bile Tebriz-Erzurum-Trabzon transit ticaretinin masrafları karşılamaya yetmeyeceği ileri sürülmüştür.¹⁵

Arşiv kaynaklarında geçen bir bilgiye göre; “Dâhiliye Nezareti’nin Trabzon Vilayetine hitaben gönderdiği bir yazıda, Trabzon-Erzurum Demiryolu hattının devlet tarafından desteklendiği ancak yeterli bütçenin bulunmadığı, Türk şirketlerinden bu hattın inşası için bir talep gelmediği ve bu sebeple de hattın yapımının ertelendiği” bildirilmiştir.¹⁶ Ayrıca Nafia Nezareti Karadeniz’de demiryolu hattı yapımında önceliğin Samsun-Sivas hattına verilmesi gerektiğini de ileri sürmüştür. Devletin bütçe sıkıntısının olması ve yerli şirketlerin de Karadeniz’de demiryolu yapımına yanaşmaması üzerine bu kez de konu yabancı şirketlere verilecek olan imtiyazlarla gündeme gelmiştir.

New York ve Londra’da şubeleri bulunan J.G. White Şirketi Haziran 1909’da temsilcisi Dr. Bruce Glaskow aracılığıyla ortaya sürdüğü projede, Sivas ve Erzurum arasına bir demiryolu inşa edecek ve oradan da Karadeniz sahillerine şubeler uzatacaktı. Bu hatlar yaklaşık 3.000 km uzunluğunda olacak ve böylece Erzurum ile Trabzon demiryollarına kavuşacaktı. Devamında şirket tarafından yeni öneriler de projeye eklenmişti. Buna göre; asıl demiryolu hattı Sivas’tan başlayacak, Harput, Diyarbakır ve Bitlis’ten Van’a ulaşacak ve bu hattın bir noktasından da Musul ve Kerkük üzerinden Süleymaniye’ye bir hat çekilecekti. Ancak bu sırada yeni projelerin de gündeme gelmesiyle J.G. White Şirketi ile yapılacak olan kesin mukaveleden vazgeçilmiştir.¹⁷

1908 yılında Dr. Bruce Glaskow aracılığıyla ortaya atılan Erzurum-Sivas ve Erzurum-Trabzon Demiryolu projesi değişikliğe uğramış ve petrol bakımından zengin olarak görülen ve yapımının daha kolay olabileceği düşünülen güney bölgelerine demiryolu inşa projesi gündeme getirilmiştir. *J.G. White Şirketi* ile yapılan görüşmeler esnasında gündeme getirilen bir diğer önemli proje de Chester Projesiydi. Amiral Colby M. Chester 1900 yılında İstanbul’a gelen ABD’ye ait bir geminin kaptanıydı. Amiral M. Chester 1909 yılında Osmanlı Nafia Vekâleti ile bir ön sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşmeye göre; “Sivas ile Van arasında Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis’ten geçen geniş bir hat ile bunu bir yandan Musul, Kerkük ve Süleymaniye’ye diğer yandan Adana yöresinde bulunan Yumurtalık ya da Süveydiye üzerinden Akdeniz’e bağlayacak yan hatlar yapılacaktı. Ayrıca Yumurtalık veya Süveydiye’de bir liman da inşa edilecekti.” Bu proje 1911 Haziran ayında onay için Meclis-i Mebusan’a gönderilmiş ancak Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya’nın baskıları neticesinde sonuçlandırılmamıştır.¹⁸

Meclis-i Mebusan 1 Haziran 1912’de “*demiryolu imtiyazının daha ayrıntılı bir şekilde incelenerek karara varılması için yeterli zamanın olmamasını*” gerekçe göstererek projeyi ertelemiştir.¹⁹ 1912 yılında *Ottoman-American Exploration Company (OAEC)* adında yeni bir şirket kuran Chester Grubu, proje üzerinde yaptığı değişikliklerle birlikte tekrar Osmanlı Hükümetine başvuruda bulunmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte proje hayata geçirilemeden rafa kaldırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı yapımı bir kez daha gündeme taşınmıştı. Nisan 1914’te Fransa, Doğu ve Kuzey Anadolu’yu birbirine bağlayan demiryolu hatları inşa etmek için Osmanlı Hükümeti ile bir görüşmede bulunmuştu. Buna göre; Samsun’dan başlayacak olan hat, Sivas’ta sona erecek; iki tane yan hat yapılacak ve bunlardan

¹⁵ Küçükuşurlu, 2008: 293-294.

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti (DH), Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI), 58/53.

¹⁷ Küçükuşurlu, 2008: 304-305.

¹⁸ İlkin, 1984: 741; Tezel, 1970: 288-290; Sükan, Kasım 1999-2003: 529-530.

¹⁹ Sükan, Kasım 1999-2003: 530.

biri Tokat'tan Yozgat'a, diğeri de Tokat'tan Erzincan'a, oradan da Trabzon'a uzanacaktı.²⁰ Ancak yapılan görüşmelere ve çizilen projelere rağmen Fransa ile kesin bir mukavele yapılamamıştır.

Milli Mücadele döneminden sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryolu konusu, devletin temel politikalarından biri haline getirilmiş ve ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda "milli ve bağımsız" bir demiryolu politikası takip edilmiştir. Bu politika kapsamında yeni yapılan demiryolları Osmanlı'dan kalan ağaç görüntüsündeki "koloni tipinden" çıkarak, milli ihtiyaçlara göre şekillenen "ağ tipine" dönüşmüştür. Cumhuriyet döneminde takip edilen demiryolu politikalarının en önemli özelliği inşa edilen hatların uzunluğundan ziyade, hangi bölgelere yapıldığıdır. Nitekim Osmanlı döneminde yabancı devletlerin siyasi ve iktisadi emelleri doğrultusunda inşa edilen hatlar daha çok ülkenin batı bölgelerine yapılmış, İç ve Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgesi ihmal edilmiştir.

Bu çalışmada Atatürk Dönemi demiryolu politikaları incelenerek, Karadeniz bölgesinde inşa edilen demiryolu hatlarının hangi vilayetlerden geçtiği, yapım süreçleri, karşılaşılan zorluklar ve ülke ekonomisine katkılarının neler olduğu detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

1. Milli Mücadele Döneminde Demiryolu Politikaları

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu 6.296 km uzunluğundaki demiryolu hattının, Türkiye sınırları içerisinde kalan bölümü 4.112 km'ydı. Milli Mücadele döneminin başında sınırlar içinde mevcut bulunan hatlar; Anadolu Demiryolu (İstanbul-İzmit-Eskişehir-Ankara), Bağdat Hattı (Eskişehir-Afyon-Konya-Adana-Halep), Mersin-Tarsus-Adana, İzmir-Aydın, İzmir-Salihli-Alaşehir-Uşak-Afyon, İzmir-Manisa-Soma-Bandırma, Mudanya-Bursa'ydı.²¹ Ancak Milli Mücadele döneminde sadece Konya-Afyon ile Eskişehir-Ankara hattı Türk orduları tarafından kullanılabilmiştir. Ayrıca Ege bölgesindeki demiryolları vasıtasıyla Yunanistan, bu bölgeyi kısa sürede işgal edebilmiştir.

Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenebilmesi ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için demiryollarının denetim altına alınması gerektiği görüşündeydi. Temsil Heyeti 23 Mart 1920'de genel bir emir çıkararak demiryollarının askeri idare altına alındığını duyurmuş ve böylece aynı tarihte Ankara'da tek hükümet kuvveti olan 20. Kolordu Komutanlığı, "demiryollarının sevk ve idaresini kendi denetimi altına aldığını" duyurmuştur.²² Denetime alınan demiryollarının işletilebilmesi ve ordunun muhafazası için Hudud-u Askeriye Müfettişlikleri oluşturulmuştu. Ayrıca 10 Temmuz 1920 tarihinde Eskişehir'de "Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi" kurulmuş ve yönetimine de Behiç Erkin Bey²³ getirilmiştir. Behiç Bey demiryollarının işletilmesi konusunda gerekli tecrübeye sahip bir isimdi. Ayrıca onun tavsiyesiyle de Ağustos 1921'den itibaren demiryolu lisanı Türkçe olarak kabul edilmiştir.²⁴

Milli Mücadele döneminde Chester Projesi tekrar gündeme getirilmiştir. 1920'li yıllarda Amiral Chester projenin kabul edilmesi için öncelikle Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na müracaatta bulunmuştur. Özellikle petrol konusunu öne süren Albay Chester, kendilerine verilecek imtiyazla

²⁰ Küçükuşurlu, 2008: 315.

²¹ Arslan, 2010: 49.

²² Arslan, 2010: 56-57; Sarıaslan, 2004: 112.

²³ 1876 yılında İstanbul'da doğan Behiç Erkin Bey 1898 yılında Harp okulunu bitirmiştir. 1901 yılında Harp Akademisi'ni tamamlayan Behiç Bey, Kurmay Yüzbaşı rütbesi almıştır. Behiç Bey, Çanakkale Savaşları ve Kurtuluş Savaşı'nda demiryolları açısından önemli lojistik destek sağlamıştır. İstanbul'un işgal edildiği tarih olan 16 Mart 1920'de Ankara'ya gelmiştir. Atatürk'ün en yakın ve en eski çalışma arkadaşlarından biri olan Behiç Bey 1920-1926 yılları arasında Devlet Demiryolları'nın ilk genel müdürü olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Bayındırlık Bakanlığı ve Büyükelçilik görevlerinde bulunmuş ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer almıştır. Behiç Bey'in hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Dinç, 2009.

²⁴ Arslan, 2010: 54.

Mezopotamya ve Süleymaniye'nin de kontrol altına alınabileceğini ileri sürmüştür. Diğer taraftan 14 Haziran 1920'de Amerikan Denizcilik Bakanlığı'na da başvuruda bulunan Amiral Chester, hayata geçirilecek olan bu projeye petrol arama olanaklarının elde edilebileceğini yinelemiştir.²⁵

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın temkinli yaklaşımlarına rağmen mücadelesini sürdüren Albay Chester, projesi için ortaklar ve sermayedarlar aramış ve neticede Chester'ın bu çabaları sonuçsuz kalmamıştır. Mart 1922'de kurulan Ottoman-American Development Company (OADC), daha önce faaliyette bulunan Ottoman American Exploration Company'nin (OAEC) bütün mal varlığını devralmış ve projede bir takım değişikliklerle tekrar ön plana çıkmıştır.²⁶ Diğer yandan ABD'nin İstanbul'da bulunan Ticaret Ateşesi Gillespie, Aralık 1921-Şubat 1922 tarihleri arasında Ankara'da bulunmuş ve Ankara Hükümetinin ABD sermayesi hakkındaki düşüncelerini sorgulamıştır. Gillespie'nin bu görüşmede edindiği izlenime göre; Türk Hükümetinin maddi desteğe ihtiyacı vardı ancak dış borçlanma olanağının dışında ABD'nin Türk Hükümetinin iç işlerine karışmayacak olması, Türkleri Amerika'ya yaklaştıran temel faktördü. Ayrıca Gillespie'ye göre Türkiye, ABD'ye ekonomik öncelik ve ayrıcalık tanıyarak ileride toplanacak olan barış konferansında ABD'nin desteğini sağlayacaktı. Bu sebeple Türk kamuoyunda hem Chester Projesi'nin hayata geçirilmesine hem de ABD'nin Musul petrolerini işletmesine sıcak bakılmaktaydı.²⁷

Eylül 1922'de Amiral Chester'ın oğlu Arthur Chester ve Kanadalı ortağı Clayton Kennedy Ankara'da Türk Hükümeti ile bir görüşme yaparak ön anlaşma imzalamıştır.²⁸ Ankara Hükümeti 88.000 dolardan, 30.000 dolara indirdiği teminat karşılığında projeyi meclise sunmayı teklif etmiştir. Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Chester Şirketi'ne duyduğu güvensizlik teminat parasının yatırılmasını geciktirmişti.²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlatılan Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, 20 Kasım 1922'de Türk Hükümeti temsilcileri ile İtilaf Devletleri'nin temsilcileri İsviçre'nin Lozan şehrinde bir araya gelmişlerdi. Lozan Konferansı'nın birinci dönem görüşmelerinde Chester Projesi gündeme getirilerek bir sonuca bağlanmak istenmiştir. İsmet Paşa Chester Projesi'nin Fransa ile yapılan anlaşmaya aykırı olduğunu, ancak hem Fransızları tahrik etmemek hem de ABD'yi küstürmemek için projenin imtiyaz işlemlerinin ertelenmesini uygun görmekteydi. Rauf Orbay ise Samsun-Sivas Demiryolu imtiyazının 1912 yılında Padişah emri ile Fransa'ya verildiğini ancak kesin bir anlaşma yapılmadan savaş çıktığını, bunun üzerine Bakanlar Kurulu'nun bu imtiyazı Fransa'ya verilmemiş kabul ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Rauf Orbay Chester grubu ile Ankara'da yapılan görüşmeler esnasında gerekirse Fransa'ya tazminat da ödenebileceğinin sözleşmeye kaydedildiğini ifade etmiş ve bu doğrultuda Artur Chester ve Kanadalı ortağı Clayton Kennedy ile yapılan görüşmelerin uygun olduğunu sözlerine eklemiştir.³⁰

Lozan Konferansı'nda özellikle Musul meselesinde ABD'nin desteğini sağlamak isteyen Türk Hükümeti ne yazık ki ABD'den umduğu desteği bulamamıştır. ABD'nin konferans sırasındaki ilgisiz tavrı ve Ocak 1923'ten itibaren Chester Grubu'nun gerekli mali kuvveti olmadığına dair söylentiler, Chester Projesi'ne karşı olumsuz bir havanın oluşmasına sebep olmuştur. Buna karşın Nafia Vekili Fevzi Bey, Ankara'da Artur Chester ve Clayton Kennedy ile görüşmelerini sürdürmüş ve hazırlanan sözleşmeye son şeklini vermiştir. Sözleşme 30 Ocak 1923'te Rauf Bey tarafından kanunlaşması için meclise sunulmuştur.³¹

Kanun tasarısı 8 Nisan 1923'te meclise sunulmuştur. Nafia Vekili Fevzi Bey öncelikle demiryolları hakkında mebuslara önemli bilgiler vermiştir. Fevzi Bey, Anadolu'daki demiryollarının

²⁵ İlkın, 1984: 745-746.

²⁶ Sükan, Kasım 1999-2003: 531.

²⁷ İlkın, 1984: 745-746.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0 / 206-410-3.

²⁹ İlkın, 1984: 749; Sükan, Kasım 1999-2003: 539.

³⁰ Uluğbay, 1995: 198-202.

³¹ Sükan, Kasım 1999-2003: 546-547.

nerelerden geçtiğini, demiryolu olmadan kalkınmanın mümkün olmayacağını ifade etmiş ve şöyle demiştir:

“1325 senesinde gerek Avrupa, gerek Amerika sermayedarları bir hücum gösterdiler. O vakit malî gruplar, Nafia Nazırına müracaat ettiler. Tekliflerde bulundular. İnşa edilecek hat, haritada görüldüğü veçhile Yumurtalık'tan bet ile Sivas-Harput-Malatya-Bitlis-Van-Süleymaniye'ye kadar dar hat olacaktı. Ve tarafeyninde yirmişer kilometre bugünkü şerait dâhilinde verilecekti. Başka bir şey vermemek üzere bu talepte bulunuldu. O zaman bendeniz o mecliste bulunuyordum. Bu talebe mukabil, şimdiki grup namına gelen (Mr. Çester) ve onun namına hareket eden İzmirli (Emin Çester) denilen Emin Bey namındaki zat teklifte bulundu ve onların teklifi Nafia Encümenince muvafık görülerek Heyeti Umumîye'ye sevk edildi... Büyük zaferimizi müteakip bu eski talip yine Anadolu'muza geldi ve o zaman eski talebini tekrar etti. Fakat biz tabii o zamanki şekli kabul etmedik. Evvelce meclisle müzakere edilen geniş hattı teklif ettik evvelki ret esbabını zikredilerek geniş hattı kabul ederse, müzakereye girişeceğimizi bildirdik. Haritada görüldüğü veçhile Samsun-Sivas, Sivas-Ankara, Sivas-Erzurum, Erzurum'dan Karadeniz'e bir kol ki 1320 kilometrelik müzeyyel bir hat daha ilâve ettik...”³²

Mebus Ali Sururi Efendi Nafia Vekili Fevzi Bey'e yönelttiği bir soruda, Karadeniz'de limanın nereye yapılacağını sormuştur. Fevzi Bey ise Karadeniz için Samsun Limanı'nın yapılacağını ve Erzurum'dan Karadeniz'e bir demiryolu hattı inşa edileceğini ifade etmiştir.³³ Ayrıca Ali Sururi Efendi mecliste Chester Projesi'nin depozito miktarını ve imtiyaz süresini de eleştirilmiştir. Erzincan Mebusu Emin Bey, öncelikle Chester Projesi'ni desteklediklerini belirtmiş ve demiryollarının önemi üzerinde durmuştur. Ardından, şirketin yatırdığı depozito miktarına değinen Emin Bey, 50.000 akçenin diğer ülkelere kıyasla çok düşük bir meblağ olduğunu ve yine Avrupa ülkelerinde verilen imtiyaz süresinin en fazla 44 yıl olduğunu, ancak bu projeye sunulan 99 yıllık süreyi çok uzun bulduğunu, nitekim Ergani madenlerinin 99 yıl kullanımından sonra geriye sadece çakıl ve taş kalacağını ileri sürmüştür.³⁴ Ardından söz alan İcra Vekilleri Başkanı Rauf Bey, Emin Bey'in sorularına cevap verdikten sonra şöyle demiştir:

“Biz bu hatları kendi sermayemizle yapamayız. Bu hakikati bilmeye ve itiraf etmeye mecburuz. İnşallah bu şebeke üzerinde çalışan evlâd-ı vatan, yetişecek mühendisler, bilhassa yetişecek müteşebbisler sonraki hududu inşa edebileceklerdir. Çünkü milletimizin her millet kadar kudret ve istidadı vardır, kabiliyeti vardır. Fakat tabii istidat ve kabiliyet kâfi değildir. Görmek, öğrenmek ve yaparak bilmek lazımdır.”³⁵

Rauf Bey demiryolları sayesinde gıda ürünlerinin daha hızlı ve ucuza taşınacağını, bir hastalık durumunda demiryolları vasıtasıyla daha hızlı müdahale şansı olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Rauf Bey savaşlarda askerlerin açlıktan ölme sebebinin de ülkedeki demiryolları ağının yetersiz olmasından kaynaklandığını sözlerine eklemiştir.³⁶ 8 Nisan günü mecliste proje kapsamındaki olumlu ve olumsuz bütün görüşler dinlendikten sonra oylamaya geçilmiştir. 158 oydan 141'i proje lehine oy kullansa da oy birliği sağlanamadığı için oylama 9 Nisan'a bırakılmıştır. 9 Nisan'da tekrar oylamaya sunulan projeye, 206 kişi katılmış ve 185 kişi lehte oy vermiştir.³⁷ Böylece kanun mecliste kabul edilmiştir.

Chester Projesi olarak adlandırılan ve TBMM tarafından da onaylanan anlaşmanın içeriği ise şöyleydi: “Türkiye'nin doğusunu Musul ve Kerkük bölgesini, Akdeniz ve Karadeniz'e bağlayan 4.400 km'lik bir demiryolu inşası ile 3 limanın yapımı Chester grubuna verilmiştir. Ayrıca demiryolu hattı üzerindeki 40 km'lik şeritler içerisinde kalan petrol ve diğer değerli madenlerin işletme hakkı da 99 yıllığına bu şirkete verilecektir.” Anlaşma gereğince belirlenen demiryolu

³² ZC, Devre 1, İçtima 20, C. 28, 8 Nisan 1923, 482-483.

³³ ZC, Devre 1, İçtima 20, C. 28, 8 Nisan 1923, 483.

³⁴ ZC, Devre 1, İçtima 20, C. 28, 8 Nisan 1923, 487-488.

³⁵ ZC, Devre 1, İçtima 20, C. 28, 8 Nisan 1923, 489.

³⁶ ZC, Devre 1, İçtima 20, C. 28, 8 Nisan 1923, 490-491.

³⁷ ZC, Devre 1, İçtima 21, C. 29, 9 Nisan 1923, 23.

hatları ise şöyle olacaktı: “Sivas-Harput-Ergani-Diyarbakır-Bitlis-Van; Harput-Yumurtalık; Diyarbakır-Bitlis hattının bir noktasından başlayarak Musul-Kerkük-Süleymaniye hatları inşa edilecekti.” Ayrıca bunlara ek sözleşmeyle ilave edilen yeni hatlar da şöyleydi: “Samsun-Havza-Amasya-Zile-Sivas; Musaköy (Dördüncü hat üzerinde)-Ankara; Çaltı (Birinci hat üzerinde)-Erzurum-Doğu Beyazıt (İran sınırı); Pikriç veya Aşkale (Altıncı hat üzerinde)-Karadeniz kıyısı (muhtemelen Trabzon); Hacı Şefaati (Beşinci hat üzerinde)-Kayseri-Ulukışla idi.” İnşa edilmesi öngörülen limanlardan biri Samsun’da olmak üzere Karadeniz kıyısında iki liman; ayrıca inşaat maliyetinin şirket tarafından karşılanacağı Akdeniz kıyısında Yumurtalık’ta da bir liman inşa edilecekti. Ek anlaşmaya göre, Samsun-Sivas hattının yapımına öncelik verilecekti.”³⁸

23 Nisan 1923’te Lozan Konferansı’nın ikinci dönemi başladığı sırada, gündemde olan konulara Chester Projesi de dâhil edilmiştir. İngiltere ve Fransa’nın projeye karşı olumsuz tutumu, ABD’nin Chester grubunu tam anlamıyla desteklememesi, Musul ve çevresinin Lozan ile birlikte Türk Hükümetine devredilmemiş olması ve dolayısıyla Musul sorununda yaşanan belirsizlik Chester Projesi’ne karşı geri durulmasına sebep olmuştu. Ancak projenin uygulanamamasındaki en büyük neden Musul sebebiyle zengin petrol yataklarının Türkiye dışında kalmasıydı.

1924 yılında Milletler Cemiyeti’ne götürülen Musul meselesinden bir sonuç alınamamış ve Irak petroleri İngiliz-Amerikan ortaklığı olan “The Turkish Petroleum Company”in denetimine bırakılmıştı.³⁹ Bir başka önemli neden de şirket içerisinde ortaya çıkan anlaşmazlıklardı. Neticede yeterli finansmanı bulamayan Chester grubu, Musul meselesinin de aleyhinde çözümlenmesiyle projeye beklenen zamanda başlayamamıştır. Ankara Hükümeti Chester Projesi’nde herhangi bir ilerlemenin olmadığını görünce 18 Aralık 1923’te projeyi feshetmiştir.⁴⁰ Chester Projesi her ne kadar gerçekleştirilemese de belirlenen hatların büyük bir kısmı ulusal sermaye ile Türk Hükümeti tarafından inşa edilmiştir.

2. Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Politikaları

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923’te TBMM’de yaptığı açış konuşmasında demiryollarının durumu ile ilgili açıklamada bulunmuş ve şöyle demiştir:

“Memuru, çalışanları ve işlemleri ile tümüyle Türk ve Türkçe olan demiryolu işletmemiz hem kuruluş ve hem de işlemler konusunda yakın bir gelecekte daha çok gelişmiş olacaktır. Aydın Demiryollarıyla İzmir-Turgutlu ve bu hattan ayrılan Soma-Bandırma ve Mudanya-Bursa Demiryolları ve İzmir Liman ve tramvayları, kurtuluştan sonra imtiyazlı şirketlerine teslim edilmiş ve bizi temsil eden yetkililer konularak yönetim ve işletilmelerine devam edilmiştir. Düşman tarafından bu demiryolları üzerinde yapılan yıkıntı, en çabuk bir şekilde onarılmış ve ulaşıma açılmıştır. Her ülkenin hayat damarlarını oluşturan demiryollarını bizde genişleterek Anadolu’ya uzatmak ve bilinen yönlere ana hatları kurarak işletmek üzere başvuran ilgililer ile bu konu ile görevli bakanlık arasında görüşmeler yapılmış ve sonuç olarak taraflarca uyuşma sağlanmış ve kararlaştırılan konuları ve hükümleri kapsayan sözleşme ve eklerini içeren taslak, yüce meclisinize sunulmuştur.”⁴¹

Milli Mücadele döneminden sonra ülke topraklarını yeniden imar etmek için bir çalışma programına gereksinim duyulmuştur. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde ulaştırma sorunu ele alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kongrenin açış konuşmasında; “Memleketimizi bundan başka şimendifer ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoselerle şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, bunlara karşı merkepler ile kağıt ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkânı yoktur”⁴² ifadeleri ile demiryollarının önemini vurgulamıştır.

³⁸ Antlaşmanın detayları için bkz. ZC, Devre 1, İçtima 20, C. 28, 8 Nisan 1923, 454-465; Tezel, Aralık 1970: 295-303.

³⁹ Tezel, Aralık 1970: 316.

⁴⁰ Sükan, Kasım 1999-2003: 552.

⁴¹ ZC, Devre 1, İçtima 1, C. 28, 1 Mart 1923, 9-10.

⁴² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 299.

Milli Mücadele döneminden sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryolu konusu, devletin temel politikalarından biri haline getirilmiş ve ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda "milli ve bağımsız" bir demiryolu politikası takip edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, "Demiryolları; bir ülkeyi medeniyet ve refah nurlarıyla aydınlatan kutsal bir meşaledir. Cumhuriyetin ilk senelerinden beri, dikkatle, ısrarla üzerinde durduğumuz demiryolları inşaat siyaseti hedeflerine ulaşmak için, durmadan başarı ile tatbik olunmaktadır"⁴³ ifadesi, demiryollarına verdiği önemi göstermektedir.

1924 yılında Türkiye'de toplam 203 yolcu vagonu, 1983 yük vagonu ve 118 de lokomotif vardı. Mevcut bulunan 4.112 km'lik demiryolu hattı ise ülke ulaşımı için yeterli değildi. Ayrıca memleketin her yerine ulaşan demiryolları da bulunmamaktaydı. Bu sebeple de Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulaşım sorunu üzerinde durulmuş ve 19. yüzyılın en etkili ve en güvenilir ulaşım aracı olarak görülen demiryolları devletin gündeminde yer almıştır. Memleketi demir ağlarla örmeyi kendisine hedef alan Türkiye Cumhuriyeti, 22 Nisan 1924'te TBMM'de kabul edilen bir kanunla⁴⁴ iki önemli politika belirlemiştir. Bunlardan ilki millî bütünlüğün ve millî iktisadın ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte millî sermaye ile yeni demiryolları inşa etmek, diğeri de yabancı şirketlerin denetiminde bulunan bütün demiryollarını satın alarak millileştirmektir.⁴⁵ Bu doğrultuda önce 1924 yılında Anadolu-Bağdat Demiryolları satın alınmış ve "Anadolu-Bağdat Müdürü Umumiliği" adı altında işletilmeye başlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti olan Ankara'nın İstanbul, İzmir, Eskişehir, Adana, Konya, Aydın gibi şehirlerle demiryolu bağlantısı bulunurken; Sivas, Samsun, Erzurum, Malatya, Kayseri, Diyarbakır gibi önemli vilayetlerle bağlantısı bulunmamaktaydı. Bu sebeple de hükümet yetkilileri ilk olarak Ankara'nın bu vilayetlerle bağlantısını sağlamak için Ankara-Sivas ve Samsun-Sivas hatlarının inşasına başlamayı uygun görmüştür.⁴⁶ Ancak daha sonra Ankara-Sivas hattının önemli ekonomik merkezlere uğramadan doğrudan Sivas'a ulaşması kararından vazgeçilmiş ve Kayseri üzerinden Sivas'a ulaştırılmasına karar verilmiştir. Ankara-Ereğli hattının da Ankara'nın batısından Ereğli'ye direkt yapılmasından vazgeçilerek, Ankara'nın doğusundan dolaşarak Ereğli'ye ulaşması için yeni güzergâhlar belirlenmiştir. Bağdat hattı üzerindeki Arade İstasyonu'ndan kuzey yönüne doğru yapımı planlanan Arade-Diyarbakır-Ergani hattının askeri yönden tehlikeli olabileceği düşüncesiyle de yapımı iptal edilmiştir. Ardından Ergani-Diyarbakır hattı için yeni güzergâhın, Keller-Malatya-Ergani-Diyarbakır olmasına karar verilmiştir.⁴⁷

Türk Hükümet yetkilileri arasında güzergâh konusunda yaşanan tartışmalara ek olarak bir de demiryollarının dar ya da geniş hat olarak inşa edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu problemi çözmek için Bayındırlık Bakanı Behiç Bey başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve 17-21 Şubat 1926 tarihleri arasında çalışmalar yapılmıştır. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar ise şöyleydi: "Kütahya-Balıkesir, Ulukışla-Kayseri, Ankara-Sivas hattı Kayseri'ye kadar normal hat; Adapazarı-Eskişehir-Ankara-Kayseri-Sivas hattının dışında kalan bölgelerde dar hat inşa edilecektir. Ankara-Ereğli, Samsun-Sivas, Kayseri-Sivas, Keller-Malatya-Diyarbakır dar hat olarak yapılacaktır."⁴⁸ Raporun ardından 17 Mart 1926'da Bayındırlık Bakanlığı, dar hattın bölgenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalabileceğini ve bu nedenle de hattın geniş olarak yapılmasına karar verildiğini açıklamıştır.⁴⁹

⁴³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 226-227.

⁴⁴ "Mubayaası kabul edilen Haydarpaşa-Ankara ve Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı Demiryolları ve Haydarpaşa Liman ve rıhtımının kâffei şubat ve müştemilatıyla beraber mukavele ve şartnamelerindeki ahkâmına tevfikan hükümetçe mubayaasına mezuniyet verilmiştir." ZC, Devre 2, İctima 44, C. 8/1, 22 Nisan 1924, 1079; Ayrıca meclis tartışmaları için bkz. ZC, Devre 2, İctima 44, C. 8/1, 22 Nisan 1924, 1066-1083.

⁴⁵ Yıldırım, 1996: 390.

⁴⁶ Yıldırım, 1996: 391.

⁴⁷ Yıldırım, 1996: 391.

⁴⁸ BCA, 30-10-0-0 / 151-69-19.

⁴⁹ BCA, 30-10-0-0 / 151-69-19.

Devletin bütçesinden ayrılan sınırlı kaynaklarla demiryolu yapımı istenilen düzeyde ilerlemekteydi. Bunun için düşünülen yol ise yeni demiryolu hatlarının inşası için finansman sağlamayı da içerecek şekilde yabancı şirketlere ihale edilmesiydi. 18 Aralık 1926'da bir Belçika Şirketi olan *S.I.T.* Samsun-Sivas, Ankara-Sivas Demiryolu hattını tamamlamak için ihaleyi almıştır. Ancak kısa bir süre sonra şirketin yeterli finansmanı sağlayamadığı görülmüş ve anlaşma feshedilmiştir. 7 Şubat 1927'de İsveç-Danimarka grubuna 805 km'lik Irmak-Filyos, Fevzipaşa-Diyarbakır hatları 55.000.000 liraya ihale edilmiştir. Haziran 1927'de de Eskişehir-Konya hattıyla, İzmir-Kasaba hattını bağlayan Kütahya-Balıkesir hattı ve Ulukışla-Boğazköy hattı *Julius-Berger Şirketi'*ne ihale edilmiştir. Ancak yabancı şirketlere verilen ihalelerden beklenildiği gibi başarılı sonuçlar elde edilememiştir.⁵⁰

Demiryolları inşasına 1924-1930 yılları arasında hızlı bir şekilde devam edilmiştir. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi de etkilemesi ile inşaa faaliyetleri sekteye uğramış ve planlanan hatların yapımına başlanamamıştır. 1933 yılından itibaren devam eden demiryolu inşalarında Fevzipaşa-Diyarbakır hattının, Ergani-Diyarbakır bölümü hızlı bir şekilde tamamlanmaya çalışılmıştır. Ancak gerek Ergani-Diyarbakır gerekse Sivas-Erzurum hattının yapımı için hazine tahvilleri çıkarılarak iç borçlanmaya gidilmiştir. Böylece kredi sağlama yoluyla üstünlük kazanan yabancı şirketlerin bu durumuna son verilmiştir. 690 km'lik Sivas-Erzurum ve Malatya-Çetinkaya hatları ilk kez bir Türk şirkete ihale edilmiş ve bundan sonra "*bir karış şimendifer*" sloganı yerine, "*Türk bilgisi, Türk sermayesi, Türk müteahhidi ve Türk işçisi ile demiryolu*" sloganı kullanılmaya başlanmıştır.⁵¹ Böylece demiryolları artık memleketin kendi malzemesi, sermayesi ve emeği ile inşaa edilecek ve işletilecekti.

Demiryollarının millileştirilme düşüncesinde, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında hatların yabancı devletlerin denetiminde bulunmasının ortaya çıkardığı stratejik tehlike önemli bir etken olmuştur.⁵² Ayrıca demiryolu hatlarının geçtiği bölgeye göre iktisadi, siyasi ve askeri sebepler de millileştirme politikasının benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Aslında Türk Hükümeti Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı demiryolu şirketlerinin millileştirilmesine sıcak bakmamaktaydı. Ancak Kurtuluş Savaşı sonrasında şirket hatları genel bir anlaşma ile eski sahiplerine devredilirken, Anadolu Demiryolu hattının şirket hisselerinin de İngiltere'nin eline geçtiği anlaşılmıştır. TBMM'de yapılan tartışmalarda, Anadolu Demiryolu hatlarının satın alınması için 2 önemli neden olduğu ve bunlardan ilkinin şirket hisse senetlerinin İngilizlerin elinde bulunmasının siyasi olarak önemli tehlikelere neden olabileceği; diğerinin de iktisadi sebepler olduğu belirtilmiş ve Anadolu hattının satın alınması oy birliği ile kabul edilmiştir.⁵³

31 Ocak 1928'de kabul edilen 1375 sayılı bir kanunla Anadolu Demiryolu hatlarının, Haydarpaşa Limanı'nın ve Adana-Mersin-Tarsus hatlarının satın alınmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 1928 yılında Anadolu hattı (Ankara-Eskişehir-Afyon-Ulukışla), 1929'da Mersin-Tarsus-Adana, 1931'de Mudanya-Bursa, 1933'te Samsun-Çarşamba, 1934'te İzmir-Kasaba ve Manisa-Bandırma, 1935'te İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi, 1937'de Ereğli Şirketi ve Şark Demiryolları satın alınmıştır.⁵⁴ Böylece 1938 yılına kadar demiryollarının millileştirilmesi tamamlanmış ve bütün demiryolu hatları devlet idaresine geçmiştir.

3. Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi

Mustafa Kemal Paşa demiryollarını askeri, ekonomik kalkınma ve refah düzeyini yükselten bir araç olarak görmüş ve demiryolu yapımı ile ilgili sistemli bir politika takip etmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar mevcut demiryolu hatlarının %90'ı Ankara'nın batısında yer alırken, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte bu oran dengelenmeye başlanmıştır. Nitekim ülkenin dört

⁵⁰ İlkin ve Tekeli, 2001: 140-141.

⁵¹ Yıldırım, 1996: 393; İlkin ve Tekeli, 2001: 143.

⁵² Tezel, 1986: 177.

⁵³ ZC, Devre 2, İçtima 44, C. 8/1, 22 Nisan 1924, 1071.

⁵⁴ İlkin ve Tekeli, 2001: 149-150.

bir yanını demir ağlarla örmek devlet politikası haline getirilmiş ve bu bağlamda gelişmiş bölgelerde olduğu gibi az gelişmiş bölgelerde de inşa edilen demiryolları ile ulusal bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz sahillerini Doğu Anadolu'ya demiryolu hatları ile bağlama düşüncesi ve projeleri ortaya çıkmış ancak bir sonuç alınamamıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Trabzon-Erzurum arasına bir demiryolu hattı inşa edilmesi fikri gündeme getirilmişti. 1909 yılında Nafia Nezareti Doğu Karadeniz'den iç kısımlara uzanan bir demiryolu hattının yapılabilmesi için bölgede araştırmalar yaptırmıştır. Bu araştırmalarda; Trabzon-Erzurum hattının Anadolu'da yapılması planlanan demiryolları içerisinde en masraflılardan biri olacağı, eğer yapılacaksa da dar hat olması gerektiği ancak dar bir demiryolu hattının bölgeye ekonomik olarak bir katkı sağlayamayacağı, geniş hatlı bir demiryolu yapımının da gerek ekonomik gerekse coğrafi nedenlerle mümkün olmayacağı sonucuna varılmıştır.⁵⁵

Trabzon-Erzurum Demiryolu hattının yapımı Cumhuriyet'in ilanından sonra tekrar gündeme getirilmiştir. 10 Nisan 1924'te Trabzon Milletvekili Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından "Trabzon-Erzurum Demiryollarıyla Trabzon Limanı Keşfiyat ve İhrazatının 1340 Senesi Zarfında İcrasına Dair Kanun" teklifi verilmiş ve bu kanun mecliste kabul edilmiştir.⁵⁶ Kanun'un birinci maddesinde; "Hükümetçe 1341 senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere 1340 senesinde Trabzon'dan Erzurum'a bir demiryolu ile bu demiryolun Erzincan'a suret-i iltisakını tayin ve maadin sahasından geçmek suretiyle güzergâhın istikamet-i umumiyesiyle nokta-i mücbiresini tespit edecek istikşafat icra edilir" ifadesi yer almaktaydı. Yani bu maddeye göre 1925 yılında bizzat devlet eliyle Trabzon-Erzurum arasına bir demiryolu inşasına başlanacak ve bunun için de 1924 yılında bölgeye bir keşif ekibi gönderilecekti. Kanunun ikinci maddesinde; "Hükümetçe 1341 senesinde inşaatına mübaşeret edilmek üzere 1340 senesi zarfında Trabzon Limanı için lazım gelen keşfiyat ve ihrazat icra edilir" denilmekteydi.⁵⁷ Bu maddeyle de 1925 yılında yapımına başlanacak olan Trabzon Limanı için gerekli incelemelere 1924 yılında başlanacağı belirtilmişti. Kabul edilen bu kanun hükümetin Trabzon transit ticaretini canlandırmak için hem demiryolu hem de liman yapımını desteklediğini göstermekteydi.⁵⁸

Mecliste yapılan tartışmalar doğrultusunda ülkenin Batı ve Güney kesimlerinde demiryolları, limanlar ve karayolları bulunduğu halde Doğu ve Kuzey bölgelerinde eskiden kalma karayollarından başka ulaşım aracı olmadığı üzerinde durulmuştur. Trabzon'da dağların yüksekliğinin 2.000 metreyi bulduğunu ve bu durumun da ulaşım yollarının yapılmasını zorlaştırdığını ancak buranın gelişimi için de vasıta, nakliye ve yolların inşa edilmesinin gerekli olduğu belirtilmişti. Ayrıca Trabzon-Erzurum Demiryolu'nun Karadeniz ile Doğu Anadolu'yu birbirine bağlayacak en uygun hat olduğu da kanun teklifinde belirtilmekteydi.⁵⁹

Kanun teklifinde demiryolu hattının geçeceği güzergâh hakkında da bilgiler verilmiştir. Trabzon-Erzurum yolunun ve özellikle de sahilden Bayburt Ovası'na kadar olan kısmın demiryolu için uygun olmadığı belirtilmiştir. Demiryolu hattının Erzincan, Gümüşhane, Erzurum, Elazığ, Tunceli, Ağrı, Muş, Van, Bitlis ve Şarkikarahisar (Şebinkarahisar) vilâyetlerinin ihtiyacını karşılayacak şekilde geniş bir hat olarak yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu hat inşa edildiği takdirde sağlayacağı faydalar ve muhtemel sonuçları da sıralanmıştır. Buna göre, "Kafkasya Demiryolu'na karşı rekabet edebilmek için geniş bir hatta ihtiyaç duyulmaktaydı. Erzurum'dan İran'a kadar uzatılacak olan bu hat, Erzurum-Sarıkamış hattı doğrultusunda inşa edilecekti. Zaten Kafkas sınırından Sarıkamış'a geniş bir hat mevcuttu. Savaş zamanında Ruslar, Sarıkamış-Erzurum arasında bir dekovil hat inşa etmiş, ancak bu hattın yetersiz geldiğini

⁵⁵ Küçükkuşurlu, 2008: 293-294.

⁵⁶ ZC, Devre 2, İçtima 34, C. 8/1, 10 Nisan 1924, 537.

⁵⁷ ZC, Devre 2, İçtima 34, C. 8/1, 10 Nisan 1924, 541.

⁵⁸ Öksüz, vd., 2009: 106.

⁵⁹ ZC, Devre 2, İçtima 34, C. 8/1, 10 Nisan 1924, 537.

görünce geniş hattın yapımına başlamışlardı. Hem bu hattın inşası tamamlanabilir hem de Trabzon-Erzurum arasında geniş bir hat yapılabilirdi.”⁶⁰

Kanun teklifinde belirtilen bir diğer hususta Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı ile doğudan İstanbul’a nakliyatın daha kısa sürede yapılabilir olmasıydı. Trabzon’dan, Erzurum ve Erzincan’a gidecek demiryolu güzergâhının tamamen belli olmamasına rağmen her ne şekilde olursa olsun hattın Bayburt ilinden geçmesi ve buranın gelişimine katkı sağlaması planlanmaktaydı. Nitekim Bayburt ovaları şekerpancarının yetiştirilmesi için uygundu ve buralarda yetişen şekerpancarları demiryolu sayesinde kolayca nakledilebilirdi. Bayburt iline yakın bulunan linyit, kömür madenleri demiryolları ile bütün köy, kasaba ve şehirlere taşınabilirdi.⁶¹ Devletin en önemli iktisadi mesellerinden biri de halkın şeker ihtiyacının karşılanamamasıydı. Şeker fabrikasının Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı üzerine inşa edilmesiyle bu sıkıntı çözülecek ve halk refaha kavuşacaktı. Doğu illerinde mevcut bulunan maden ve petrol de demiryolları sayesinde işletilebilir ve nakliyatı sağlanabilirdi. Böylece 10 Nisan 1924’te Trabzon Milletvekili Muhtar Bey ve arkadaşlarının Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı için verdikleri kanun teklifi meclis gündeminde tartışılmış oldu.⁶²

1924 yılı içerisinde hükümet tarafından verilen bir talimata göre, Trabzon-Erzurum Demiryolu’nun Erzincan üzerinden geçmesi için güzergâh tespitinin yapılması ve özellikle bu güzergâh belirlenirken de Gümüşhane yöresindeki maden yataklarının göz önünde bulundurulması istenmiştir. Verilen talimat doğrultusunda Temmuz 1924’te Trabzon Mebusu Muhtar Bey başkanlığındaki bir heyet, güzergâh tespiti yapmak için Trabzon’a gitmiştir. 17 Ağustos’a kadar çalışmalarını sürdüren Muhtar Bey’in demiryolu güzergâhı hakkındaki tespiti şu yönde olmuştur: *“Trabzon-Erzurum Demiryolu için sahilden dâhile giden bütün güzergâhların en elverişlisi olarak, Trabzon-Karadere-Bayburt-Erzurum hattı belirlenmiştir.”*⁶³ Güzergâhın tespitinden sonra uygulamanın yapılabilmesi için maliyete yönelik bir keşif çalışması da öngörülmüştür. Buna göre de demiryolunun toplam maliyetinin 40.000.000 lira civarında olduğu belirlenmiştir. Trabzon’a ilk ziyaretini gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa, 15 Eylül 1924’te yaptığı bir konuşmada: *“Halkı zeki, üretken, girişimci ve çalışkan olan Trabzon’umuzu kısa bir süre sonra ülkenin iç kesimlerine demiryolu ile bağlanmış, güzel bir rıhtım ve limana kavuşmuş olarak görmek en önde gelen dileğimdir”* diyerek, demiryolu yapımını desteklediğini belirtmiştir.⁶⁴

13 Nisan 1925 tarihli meclis oturumunda Trabzon Mebusu Muhtar Bey, Trabzon halkının Trabzon-Erzurum Demiryolu hattının ne zaman yapılacağını bilmek istediğini, kendilerinin de bu hattın 1930 yılına kadar tamamlanması için ek bir madde verilmesini teklif ettiklerini belirtmiştir.⁶⁵ Muhtar Bey’in bu isteği mecliste tartışmalara sebep olmuştur. Çorum Mebusu İsmet Bey Muhtar Bey’in talebinde haklı olduğunu, öncelikle vatanın acil ihtiyaçları doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini ve memleketin her yerinin zaten yollara muhtaç olduğunu ancak Muhtar Bey’in; *“Şu tahsisatla şuralarda, buralarda şunu bunu yapmaya mecbursunuz, bizim vilâyetlerimiz bunu istiyor, sizin vilâyetleriniz istemiyor”* gibi sözlerinin yanlış olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶

Erzurum Mebusu Rüştü Paşa da İsmet Bey’in sözlerini desteklediğini, memleketin yarısında demiryolu değil normal bir yol dahi bulunmadığını ve bu sebeple de ülkenin her yerini düşün-

⁶⁰ ZC, Devre 2, İçtima 34, C. 8/1, 10 Nisan 1924, 538.

⁶¹ ZC, Devre 2, İçtima 34, C. 8/1, 10 Nisan 1924, 538.

⁶² 31 Aralık 1924’te de TBMM’de Trabzon-Erzurum Demiryolu hattının ve Trabzon Limanı’nın inşası için ek bütçe ayrılması kabul edilmiştir. Bkz. “Samsun ve Trabzon Limanları’nın inşası imtiyazını almış olan Türkiye Millî Bankası namına müracaat eden mezkûr banka müdürlerinden Sir Tomson ile evvelce yapılmış olan mukavelat ahval-i hâzıraya göre ta’dil edilmek şartıyla, müzakere icrası zımında Nafia Vekili Fevzi Beyefendi’ye mezuniyet i’tâsı İcrâ Vekilleri Heyetinin 4.1.1340 tarihli içtimaında kararğır olmuştur.” BCA, 30-18-1-1 / 12-66-9.

⁶³ Öksüz, vd., 2009: 107.

⁶⁴ Öksüz, vd., 2009: 107; Usta, 2014: 18.

⁶⁵ ZC, Devre 2, İçtima 101, C. 17, 13 Nisan 1925, 299.

⁶⁶ ZC, Devre 2, İçtima 101, C. 17, 13 Nisan 1925, 299.

mek gerektiğini ancak Doğu'da yapılacak ıslahatın ilk adımının da Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı olduğunu ileri sürmüştür. Erzincan Mebusu Sabit Bey de bu demiryolu hattının bir ihtiyaç meselesi olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “Eğer Bağdat şimendiferi olmasaydı, biz Diyarbakir için çok fena müşkülât içerisinde kalacaktık. O şimendiferle yaptığımız nakliyat sayesinde Diyarbakir’e vaktü zamanıyla yetişilmiş ve orası kurtarılmıştır. Erzurum vaziyetini de hepimiz takdir edersiniz. Bu bir muntika meselesi olmayıp ihtiyaç meselesidir. Bu cihet kimsenin aklından geçmez. Teklifin kabulünü memleket namına çok rica ederim.”⁶⁷

Tartışmaların ardından Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey de şöyle demiştir: “Trabzon-Erzurum hattının yapılmaması mevzubahis değildir. Onun için bütçeye para konmuştur. Kanun da hazırlanmıştır. Kanunların bir kısmı gelmiş, bir kısmı da Meclis-i âlinize gelmek üzeredir. Onun için maddeye dercine lüzum yoktur. Muntika meselesi yoktur. Şark muntikasıdır, garp muntikasıdır, bu, yoktur. Sivas hattı da Erzurum’a kadar gidecektir.”⁶⁸ Ardından Muhtar Bey’in ek kanun teklifinin dikkate alınmasına karar verilmiştir.

1926 yılına gelindiğinde Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı inşası için henüz bir çalışma başlatılmamıştı. Bu duruma gerekçe olarak da bütçenin yetersiz olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın imzası ile 1927 yılında yayımlanan bir kararnamede, Trabzon Limanı ile Trabzon-Tebriz Demiryolu hattının İran’a kadar inşası için Türkiye İş Bankası’na bir opsiyon verilecekti.⁷⁰ Ancak Atatürk döneminde Trabzon-Erzurum Demiryolu hattının inşası için keşif çalışmalarından başka bir şey yapılamamıştır. Nitekim hattın inşası için gereken bütçe hükümet tarafından bir türlü sağlanamamıştır. Bu dönemde öncelik Trabzon ile Erzurum arasında ve oradan da İran sınırına kadar ulaşan karayolu yapmaktı. Bu doğrultuda 1931-1937 yılları arasında Trabzon-Erzurum Karayolu modern bir hale getirilmiştir.⁷¹

Trabzon’da ilk demiryolu 1914 yılında Trabzon-Hamsiköy arasına yapılmıştır. Normal hattan daha dar ve oldukça basit olan bu dekovil hat, Birinci Dünya Savaşı sırasında Trabzon Limanı’ndan Erzurum’a askeri malzemenin sevkiyatı için inşa edilmiştir. 1916’da bölgeyi işgal eden Rusya, hayvan ve insan gücüne dayalı bu dekovil hattı yetersiz bulmuş ve Maçka’ya kadar uzanan başka bir dar hat kurmuştur.⁷² Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Çakmak Paşa 1920 yılında yaptığı bir meclis konuşmasında bu konu ile ilgili önemli bilgiler vermiş ve şöyle demiştir:

“Harbi umumide Trabzon’la Maçka arasında Ruslar bir sahra demiryolu tesis ettiler. Yani dekovilden daha büyük bir hat. Malûmuâliniz dekovil şoseler üzerinde döşenir, adi ince demirlerden ibaret ve vagonları dardır. Hâlbuki sahra demiryolu için ayrıca bir yol yapılır. Bu dar hattan daha dar olmak üzere bir sahra hattıdır, lokomotifleri vardır, vagonları vardır. Rusların yapmış olduğu sahra hattı muharebe zamanında işledi ve Ruslar oradan çekildikten sonra bize kalmıştı. Geçen sene oralardan geçerken bu hattan nerelere kadar istifade edileceğini tetkik ettim. Müstacel yapıldığı için maatteessüf bizim istifademizi temin edecek bir halde kalmamıştı.”⁷³

Rusya 1916 yılında inşa etmiş olduğu demiryolu hattını Değirmendere’nin doğu tarafından geçirmiş ancak bu kısım sel baskını sebebiyle kullanılamaz hale gelmiştir. 1918’de başlayan Mütareke Dönemi’nde İngiltere, bütün vilayetlerde kalan silah, cephane ve diğer savaş malzemelerinin *Rus Denikin Ordusu*’na iade edilmesini istemiştir. Böylece demiryolu hattının önemli

⁶⁷ ZC, Devre 2, İçtima 101, C. 17, 13 Nisan 1925, 300.

⁶⁸ ZC, Devre 2, İçtima 101, C. 17, 13 Nisan 1925, 300.

⁶⁹ Öksüz, vd., 2009: 107.

⁷⁰ “Trabzon Limanı ile Trabzon-Tebriz şimendifer hattının Türk-İran hududuna kadar inşası için Türkiye İş Bankasına bir sen opsiyon itası Nafia Vekalet-i Celîle’sinin 5 Mart 927 tarih ve 121 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 5 Mart 927 tarihli içtimasında tasvip ve kabul edilmiştir.” Bkz. BCA, 30-18-1-1 / 23-13-18.

⁷¹ Küçüküçürlü ve Başkaya, 2019: 153.

⁷² Küçüküçürlü ve Başkaya, 2019: 146-147.

⁷³ ZC, Devre 1, İçtima 117, C. 6, 20 Aralık 1920, 445.

bir kısmı ve özellikle vagon ve lokomotifler Rusya tarafından, 1919 yılında Trabzon Limanı'ndan Kırım ve Novorosisk'e nakledilmiştir.⁷⁴ Kalan demiryolu ise Milli Mücadele döneminde yaşanan mali sıkıntı sebebiyle İtalyan bir iş adamına 90.000 liraya satılmak istenmiş ancak 1920 yılında meclisin açılmasıyla bu satıştan vazgeçilmiştir.⁷⁵

Ruslar tarafından Trabzon-Maçka arasına yapılan demiryolu hattının durumu 14 Şubat 1921 tarihinde mecliste yeniden gündeme getirilmiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey konu ile ilgili şöyle demiştir:

“Maçka ile Trabzon arasında Ruslar demiryolu yapmış ve onlar gittikten sonra muattal kalmış; demir çürümüş ve köylüler demirleri alıp götürüyorlar ve damlarının üstüne örtü yaparak kullanıyorlar. Bu gibi hallerden Nafia bihaberdir. Şimdiye kadar Nafia memurlarımızın muamelâtı; biri bir yere gider, keşif yapar, proje yapar, sonra öteki gelir bu olmamış, yapamamış der, bozar tarzında idi. Yani bizim paralar ile yalnız proje yapılır, yol vesaire yapılmaz.”⁷⁶

Orman İdaresi 1924'te Değirmendere mendireği üzerinde bulunan ray ve vagon demirlerinin bir kısmını teslim almıştır.⁷⁷ Zamanla demirlerin bir kısmı da çürümüş ve demirler kullanılmaz hale gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryolu şebekesini kısa süre içerisinde genişletmek amacıyla yoğun bir inşa sürecine gidilmiştir. Bu süreç içerisinde yapımına başlanan hatlardan biri de Samsun-Sivas Demiryolu hattıdır.⁷⁸ Bu hattın inşaatı için atılan ilk adım 1910 yılında Nafia Vekâleti tarafından bir tetkik heyetinin bölgeye gönderilmesidir. Samsun-Sivas Demiryolu hattının dar hat olarak yapılmasına karar veren heyet ayrıca güzergâh tespitinde de bulunmuştur. Ancak heyet daha sonra bu kararından vazgeçerek hattın geniş hat olarak yapılmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştür.⁷⁹ 1911 yılında devlet tarafından verilen tahsisatla⁸⁰ yapımına başlanan demiryolunun, 1914 yılına kadar 32 km'lik kısmı inşa edilmiştir. Bu doğrultuda 18 tünelin yarısı tamamen bitirilmiş, 152 km'ye kadar kati profil ve Sivas yolu güzergâh çalışmaları tamamlanmıştır.⁸¹ 1914 yılında hattın yapımı devlet tarafından *Fransız Regie Generale Şirketi'*ne devredilmiştir. 1911 yılında yapımına başlanan Samsun-Sivas Demiryolu hattı 22 Eylül 1914 tarihine kadar devam etmiş ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile hattın inşası durdurulmuş ve hükümet de imtiyazı iptal etmiştir.⁸²

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da ayak bastığı, özgürlük ve bağımsızlık ateşini yaktığı Samsun vilayeti tarih boyunca bütün Karadeniz'in sosyo-ekonomik ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Karadeniz'in liman şehri olan Samsun'u, Sivas üzerinden Ankara'ya bağlayacak bir hattın yapımına önem verilmiştir. Coğrafi konumu gereğince İç Anadolu'yu ve Anadolu'nun diğer bölgelerini deniz ulaşımı dışında Karadeniz kentleriyle birbirine bağlayan Samsun karayolu ydu. Orta ve Doğu Karadeniz vilayetlerinin birbirleriyle bağlantısını kesen dağlar sadece Samsun üzerinden geçit vermekteydi. Bu sebeple Samsun kara ve demiryolu taşımacılığında, uzun kıyı şeridinin sağladığı avantajları diğer bölgelere aktarabilecek önemli bir yöreydi.⁸³ Samsun-Sivas Demiryolu yapımı için 23 Mart 1924 tarih ve 449 numaralı kanun⁸⁴ çıkarılmış ve 23 Aralık 1924'te de inşasına başlanmıştır. Bu kanun çerçevesinde, Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy Demiryolları'nın inşası için hükümet 5 yılda harcanmak üzere 65.000.000 lira tahsis etmişti. Samsun-Kavak arasındaki hattın

⁷⁴ ZC, Devre 1, İçtima 117, C. 6, 20 Aralık 1920, 445; Küçükuşurlu ve Başkaya, 2019: 148.

⁷⁵ ZC, Devre 1, İçtima 117, C. 6, 20 Aralık 1920, 446; Küçükuşurlu ve Başkaya, 2019: 149.

⁷⁶ ZC, Devre 1, İçtima 150, C. 8, 14 Şubat 1921, 216.

⁷⁷ Küçükuşurlu ve Başkaya, 2019: 150.

⁷⁸ Samsun-Sivas Demiryolu inşası imtiyazları ve projeleri hakkında bkz. BCA, 230-0-0-0 /143-26-1.

⁷⁹ BCA, 30-10-0-0 / 151-69-19.

⁸⁰ BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 3889 / 292641.

⁸¹ Babaoğlu, 2014: 186.

⁸² BOA, BEO, 4311 / 323311; BCA, 30-18-1-1 / 12-75-17.

⁸³ Arı, 1991: 612.

⁸⁴ Düstur, 1931: 740.

ilk 7 km'lik kısmını ihaleyle 210.000 liraya Mühürdarzâde Nuri Bey (Nuri Demirağ) almıştır.⁸⁵ 48 km olarak yapılan Samsun-Kavak hattı, 23 Nisan 1926'da işletmeye açılmıştır.⁸⁶

Cumhuriyet Hükümetinin çok önem verdiği Samsun-Sivas hattının inşası devam ederken, dağlık Karadeniz bölgesinin hangi karayolu ile bu demiryoluna bağlanacağı meselesi gündeme gelmiştir. Nitekim Samsun'u Doğu Karadeniz'e bağlayacak karayolları mevcuttu, ancak yollar sık sık bozulduğu gibi çamur batağı ve çakıl yığınları altında da kalmaktaydı. Samsun-Çarşamba arasındaki yol da engebeli ve bozuk durumdaydı. Oysaki Çarşamba Ovası hem tahıl ürünleri hem de bahçe bitkileri bakımından zengin bir ovaydı. Samsun-Çarşamba, Samsun-Bafra karayollarının yapım ve onarımı için hükümetten para yardımı istenmiş ancak Nafia Vekaleti sadece Samsun-Havza yolu için ödenek tahsis etmişti. Hem Çarşamba ve ötesinin hem de Bafra'nın ekonomisini güçlendirebilmek için, Samsun-Sivas Demiryolu hattının bu havzalara kadar uzatılması gerektiği üzerinde durulan bir konuydu.⁸⁷

1924'te Samsun-Çarşamba-Bafra çizgisinde inşası planlanan demiryolu hattının imtiyazını Samsun vilayetinin önde gelen sanayicilerinden Nemlizâdeler kazanmıştı.⁸⁸ İmtiyaz şartlarına göre; hattın bir ucu Samsun'dan Çarşamba ve Terme'ye diğer ucu da Bafra ve Alaçam'a kadar uzanacak, hattın uzunluğu 150 km genişliği de standart ölçülere göre 75 cm olacaktı.⁸⁹ Samsun-Çarşamba hattı bizzat imtiyazı alan şirket tarafından yapılacak ancak hattın diğer kısımlarının yapımı şirketin isteğine bırakılacaktı. Diğer yandan Bafra-Terme hattı bütün uğraşlara rağmen yaşanan maddi zorluklardan dolayı hayata geçirilememiştir.

Türkiye Hükümetinin yerli sermaye ile inşa ettiği ilk demiryolu olan Samsun-Çarşamba hattının temeli, 21 Eylül 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmıştır. Burada bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

"Efendiler! Vatandaşlarımızın millî bir sermaye ile memlekette demiryolu inşa etme teşebbüsü, izaha muhtaç olmayan birçok nokta-i nazarlardan fevkalade mühimdir. Böyle millî teşebbüslerin Hükümet-i Cumhuriyemiz ve riyaset tarafından ne kadar büyük memnuniyet ve mefharetle karşılanmakta olduğu suhuletle tahmin edilebilir. Demiryolu yapmakta ilk millî teşebbüsün tatbikatına başladığını bizzat görmek fırsatı cidden benim için mutlu bir tesadüftür. Memleketimizin asırlardan beri yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse, bu hususta müteşebbis olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece müzahir olmak lazım geleceği pek güzel anlaşılır. Memleketin her tarafında olduğu gibi bu defa ziyaret ettiğim vilayetlerimizde de en büyük sıkıntının yolsuzluk olduğu bütün efrad-ı millet tarafından acı bir surette tekrar olundu... Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler: Yol, mektep. Hatta yoldan bahsederlerken yol köylünün kanadıdır, demeleriyle her şeyden evvel ona ehemmiyet verdikleri anlaşılıyor. Efendiler! Merkezi Anadolu'nun iskelesi olan Samsun'u Sivas'a raptedecek olan demiryoluna başlanırken, Nemlioğulları'nın hakiki programa fiilen tevessülleri ne kıymetli bir misal olmuştur. Samsun Çarşamba demiryolunun ne kadar feyiz ve refah yolu olacağını düşünerek, iftihar edebilirler."⁹⁰

Konuşmasını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, gümüş kazma ve kürekle demiryolu inşasının temeline ilk harcı atmıştır. 45 km uzunlukta olan Samsun-Çarşamba Demiryolu hattı 1925 yılının sonuna doğru tamamlanmış, 1926 yılında da işletmeye açılmıştır.⁹¹ Samsun-Çarşamba Demiryolu hattı imtiyaz sahibi şirket tarafından 1933 yılına kadar çalıştırılmıştır. Ancak yeterli

⁸⁵ Deliorman, 1957: 15.

⁸⁶ BCA, 30-10-0-0 / 152-75-13.

⁸⁷ Arı, 1991: 613.

⁸⁸ İpek, 2006: 333-348; BCA, 30-18-1-1 / 7-31-2; BCA, 30-18-1-1 / 8-42-3.

⁸⁹ BCA, 30-18-1-1 / 8-42-3.

⁹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006: 341.

⁹¹ BCA, 30-10-0-0 / 151-69-21.

sayıda yolcu ve yük talebi bulunmadığı gerekçesiyle zarar ettiğini ileri süren şirket, 1933 yılında hattı Devlet Demiryollarına satmıştır. Hattın işletmesi 1955 yılına kadar devlet tarafından yapılmış, lakin aynı yıl hat Samsun-Sivas Demiryolu İstasyonu'na bağlanmıştır.⁹²

380 km uzunluğundaki Samsun-Sivas Demiryolu'nun tamamlanması 8 yıl sürmüştü ve hat 1932 yılında işletmeye açılmıştır. Bu hat Türkiye Hükümetinin yaptırmakta en çok zorlandığı hatlardan biri olmuştur. Çünkü Sivas vilayetinin denizden 1266 metre yükseklikte olması, engebeli yolları ve dağlık alanlarının fazla olması demiryolunun inşasını zorlaştırmıştı. Bütün hat boyunca birbirini takip eden tüneller, yarmalar ve geçitler inşa masraflarını da arttırmıştı. Hattın en küçük parçasını oluşturan Çukurluk-Amasya arsındaki 103 km'lik kısmın sadece tesviye (düzeltme) masrafı 5.667.043 lirayı bulmuştu.⁹³

Samsun-Sivas Demiryolu hattının en önemli durağı Samsun İstasyonuydu. Nitekim asker, mühimmat, ithalat ve ihracat bakımından önemli olan bu istasyonun Çarşamba Ovası'yla da bağlantısı bulunmaktaydı. Samsun İstasyonu açıldığında tek katlı, dikdörtgen formu ve kırma çatılı bir gar binası, ambar binası ve birkaç teknik birimden oluşmaktaydı. Samsun-Sivas bağlantısının sağlanmasının ardından yük, yolcu ve sefer sayıları arttırılmış, teknik ve idari hizmet yapıları, lojmanlarla birlikte istasyon da geliştirilmiştir.⁹⁴

Öncesinde Belçikalı bir şirkete verilen Samsun-Turhal hattı, ardından yabancı şirketten alınarak Türk müteahhitlere verilmiştir. Bu hattın inşasında 15.700.000 lira harcanırken, Turhal-Kalın kısmında da 13.500.000 lira harcanmıştır. Samsun-Turhal kısmının Kavak-Havza bölümü 7 Eylül 1927'de, Samsun-Havza kısmı da 9 Eylül 1927'de işletmeye açılmıştır. Samsun-Sivas hattının en engebeli ve bozuk mıntıkası olan Havza kısmında 20 tünel açılmıştır.⁹⁵ 21 Kasım 1927'de Havza-Amasya arası, 23 Ağustos 1928'de Amasya-Zile, 11 Ağustos 1930 Zile-Kunduz, 31 Ağustos 1931 Kunduz-Yıldız, 6 Eylül 1931 Yıldız-Kalın arası hatları bitirilerek işletmeye açılmıştır. 7 yıl gibi bir süre de tamamlanan 372 km uzunluğundaki Samsun-Kalın hattı, Ankara-Sivas hattı üzerinden Sivas'a bağlanmaktaydı. Bu hat içerisinde 4914 metre uzunluğunda toplam 37 adet tünel bulunmaktaydı.⁹⁶

35.000.000 liraya mal olan Samsun-Sivas hattının açılışıyla birlikte ilk tren 16 Aralık 1932 tarihinde Ankara'dan Samsun'a hareket etmiştir. Ayrıca bu ilk tren Karadeniz ile Akdeniz'i birleştirerek Mersin'e kadar gitmiştir. Samsun-Sivas Demiryolu'nun ikmalî Karadeniz ve Akdeniz'i bağlaması açısından da son derece mühimdir.⁹⁷

Osmanlı döneminde İstanbul ile Karadeniz Ereğli'sinin bir demiryolu hattı ile bağlanması planlanmış ancak bu plan hayata geçirilememiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara ile Ereğli arasında demiryolu hattı yapılması için çalışmalar başlatılmıştı. Ankara-Ereğli arasındaki demiryolu hattının inşası öncelikle Batı Karadeniz bölgesindeki ormanların ve kömür ocaklarının işletilmesi gibi iktisadi bir amaçla düşünülmüştür. Nitekim kömürlerin sanayi merkezlerine taşınmasını kolaylaştıran denizyollarının dışında, Zonguldak'a kadar uzatılan bir demiryolu hattı ile karadan da taşınması sağlanacaktı.

26 Ocak 1925 tarih ve 548 numaralı kanun ile mecliste, Karadere ormanlarının işletilebilmesi için Ereğli-Karadere arasına 75 cm genişliğinde bir demiryolu hattı inşa edilmesi kabul edilmiştir.⁹⁸ Daha sonra bu kanun değiştirilerek hattın 1.44 metre açıklığında normal bir geniş hat olarak yapılmasına, Ereğli'den Ankara'ya kadar uzatılmasına ve 5 yılda harcanmak için

⁹² Aydın, 2001: 71; İpek, 2006: 333-348.

⁹³ Akalan, 2010: 128.

⁹⁴ Büyükçam, 2022: 850.

⁹⁵ Akalan, 2010: 128.

⁹⁶ Temizgüney, 2008: 30.

⁹⁷ Samsun'dan kalkan ilk trenin üstüne "Karadeniz'den Akdeniz'e Selam" levhası asılmıştır. Vakit, 16 Kânunuevvel (Aralık) 1932, No: 5366: 1; Cumhuriyet, 16 Kânunuevvel (Aralık) 1932, No: 3094: 1; Son Posta, 16 Kânunuevvel (Aralık) 1932, No: 861: 1; Milliyet, 16 Kânunuevvel (Aralık) 1932, No: 2461: 1.

⁹⁸ ZC, Devre 2, İçtima 41, C. 12, 26 Ocak 1925, 325.

40.000.000 lira ödenek verilmesine karar verilmiştir.⁹⁹ Demiryollarının güzergâhı hususunda yapılan çalışmalarda da Ereğli'den iç bölgelere inşa edilecek bir demiryolunun askeri açıdan güvenli olmayacağı üzerinde durulmuştur.

Hükümet yetkilileri Irmak-Çankırı-Safranbolu'dan geçirilecek hattın, bir yandan zengin kömür madenlerinin bulunduğu Söğütözü ve Safranbolu'ya ulaşmasını, diğer taraftan da Filyos'a inerek Filyos-Ereğli arasındaki kömür madenlerinin Ereğli Limanı'na ulaştırılmasını planlamaktaydı.¹⁰⁰ Buna göre çizilen güzergâh şöyle olacaktı; "Ankara-Ereğli Demiryolu, Ankara-Kayseri hattı üzerinde bulunan Irmak'tan başlayacak, Safranbolu yakınlarında iki kola ayrılacak, bu iki koldan biri Söğütözü diğeri de Filyos civarından geçerek Ereğli'ye bağlanacaktı. Bu hattın genişliği 1 metre olacak, adı da Irmak-Filyos (Çankırı-Zonguldak) hattı olarak geçecekti."¹⁰¹

Kömüre Giden Demiryolu Projesi adı verilen bu projede hükümet, Irmak-Filyos hattını 7 Şubat 1927'de İsveç-Danimarka ortaklığında kurulan *Nydquist Holm* şirketine ihale etmiştir. Aynı zamanda Fevzipaşa-Diyarbakır hattının ihalesini de alan şirkete, bu iki hattı 5 yılda tamamlaması için 50.000.000 liralık tahsisat verilmiştir.¹⁰² Bu doğrultuda şirket 1 Haziran 1927'de inşaat malzemesinin daha kolay nakledilebileceği düşüncesiyle hattın inşasına Filyos'tan başlamıştır. Ancak şirket güzergâh tespit çalışmalarını devam ettirdiği günlerde 1 metre genişliğinde yapılacak olan bu hattın, ihtiyaçlara cevap veremeyeceğini ve bu sebeple de az bir masrafla hattın normal olarak yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Böylece 25 Haziran 1927'de kabul edilen yeni bir kanunla hattın normal genişlikte yapılmasına karar verilmiştir.¹⁰³ 22 Ekim 1927'de ise hattın diğer ucu olan Irmak'tan inşa çalışmalarına başlanmıştır.

Bir ucu Filyos'tan diğer ucu Irmak'tan başlatılan demiryolu hattının yapımı kısa süre içerisinde tamamlanmıştır. Irmak-Filyos-Ereğli hattının, Filyos İstasyonu'yla Balıkısık İstasyonu arasındaki 70 km'lik kısım 1 Temmuz 1930 tarihinde işletmeye açılmıştır.¹⁰⁴ Hattın Irmak-Çankırı kısmının açılışı 23 Nisan 1931'de dönemin Maliye Bakanı Abdülhalik Bay tarafından yapılmıştır. Abdülhalik Bey açılış konuşmasında şöyle demiştir:

"Irmak-Çankırı demiryolunun resmi küşadında hükümet tarafından memur bulunuyorum. Bugün 23 Nisan bayramına Çankırı için bir bayram daha ilave etmekle müftehirim. Bittiği zaman kömür havzasının istihalatını memleketin içlerine sevk edecek olan bu demiryolunun büyük ehemmiyet ve faydaları hakkında size fazla bir şey söylemeye gerek duymuyorum. Hükümetin yürüttüğü demiryolu siyasetinin aynı şiddet ve ısrarla takip edeceğini ve buradaki yolun programında tespit edilen bütün noktalara gideceğini temin etmek isterim. Bugün buraya gelen bu tren demiryolu programının filii ve en canlı bir neticesidir."¹⁰⁵

1 Haziran 1934'te hattın Balıkısık-Eskipazar kısmı, 1 Ekim 1935'te Çankırı-Çerkeş bölümü, 27 Ekim 1935'te de hattın son kısmı olan Çerkeş-Eskipazar bölümü tamamlanmıştır.¹⁰⁶ Irmak-Filyos Demiryolu hattı 12 Kasım 1935'te Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından açılmıştır. Bakan Çetinkaya açılış töreninde önemli bir konuşma yapmış ve şöyle demiştir:

⁹⁹ 26 Aralık 1925 Tarih ve 548 Numaralı Kanun hakkında bkz. ZC, Devre 2, İçtima 23, C. 20, 12 Aralık 1925, 101, 108, 119-120.

¹⁰⁰ 7 Nisan 1926 Tarih ve 804 Numaralı Ankara-Ereğli Demiryolunun İnşa ve İşletilmesi Hakkındaki 21 Kânunuevvel (Aralık) 1925 Tarihli Kanunun İkinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun için bkz. TBMM Kavanin Mecmuası, 1926-27: 15; Resmi Gazete, 3 Ocak 1927, No: 541.

¹⁰¹ Yıldırım, 2001: 90-93.

¹⁰² ZC, Devre 2, İnkat 82, C. 33, 25 Haziran 1927, 789.

¹⁰³ "25 Kânunuevvel 1926 tarihli ve 943 numaralı Kanun ile 1 metre genişliğinde dar hat olarak inşasına mezuniyet verilen Ankara-Safranbolu-Ereğli ve Safranbolu-Söğütözü Demiryolu mebdeî hükümetçe Eskişehir-Kayseri hattı üzerinden intihap edilecek bir noktadan başlamak üzere geniş olarak inşa olunabilir." ZC, Devre 2, İnkat 82, C. 33, 25 Haziran 1927, 790.

¹⁰⁴ Hat üzerinde bulunan istasyonlar şöyledir; Filyos, Çaycuma, Tefen, Kayadibi, Cebeciler, Balıkısık. Bkz. BCA, 30-10-0-0 / 152-76-5.

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 24 Nisan 1931, No: 2502: 3.

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 28 Birinciteşrin (Ekim) 1935, No: 4115: 1.

“Bugün büyük ulusumuzun zamanlardan beri özlediği en önemli menzillerden biri olan kara elmasının kömür hazinesinin kapısına dayanmış bulunuyoruz... Bu kömür yolu daha bu günden Anadolu yaylasında yer yer kurulan ve kurulacak olan ağır endüstrimizin ve günden güne artmakta olan demiryollarımızı besleyecek enerjinin şah damarıdır. Bundan dolayıdır ki yolun takip ettiği istikamet de ancak bu gayeye varmak için seçilmiştir. Diğer bazı hatlarla bu hattın fenni murakabesi 7 Şubat 1927 senesinde İsveç ve Danimarka grubuna verilmiş ve inşaat malzemesinin kolay nakledebileceği düşüncesiyle inşasına 13 Haziran 1927 tarihinde bu noktadan, Filyos’tan başlanmış ve bu suretle şu önümüzde görülen iskele ve sair tesisat kurulmuştur. Fakat sonradan Sivas hattının ilerlemesi ve nakliyatın kara tarafından yapılmasında kolaylık hasıl olunca bu taraftan başlanan inşaat Eskipazar’da durdurulmuş ve buna karşı hattın diğer ucu olan Irmak İstasyonu’nundun Çankırı’ya doğru 105 km’lik kısım 23 Nisan 1931 tarihinde işletmeye açılmıştır. Hattın Irmak-Filyos arasındaki uzunluğu 391 km’dir. Üzerinde 27 İstasyon, 1368 menfez ve köprü, 8800 metre uzunluğunda tünel vardır. Bu hattın inşasına devlet hazinesinden sarf edilen para 45 milyondur. Filyos son bir menzil değil, kömür hazinesine girmek için bir kapıdır. Hat şimdiden Zonguldak’a Ereğli’ye doğru uzanmaktadır...”¹⁰⁷

Irmak-Filyos hattının, Filyos ile sınırlı kalması kömür madenlerinden istenildiği gibi fayda sağlanamamasına neden olmaktadır. Hem kömür üretiminin arttırılması hem de taşıma ihtiyacının karşılanabilmesi için Filyos’tan Zonguldak’a, oradan da Ereğli’ye kadar uzatılan bir hatta gerek duyulmaktaydı.¹⁰⁸ Bu doğrultuda 23 Mayıs 1933 tarih ve 2214 sayılı kanun kabul edilmişti. Bu kanun çerçevesinde, “*Demiryolu hattı Filyos İstasyonu’ndan başlayarak Zonguldak yoluyla sahili takiben Ereğli’ye varacak ve yapımına başlanmasından itibaren en fazla 4 yıl içerisinde ikmal edilecek, normal genişlikte olacak ve bu demiryolunun inşası için 20.000.000 lira ödenek verilecekti.*”¹⁰⁹

Filyos-Ereğli Demiryolu hattı, Filyos-Çatalağzı ve Çatalağzı-Ereğli olarak ikiye bölünmüştü. Filyos-Çatalağzı bölümü 8 Ağustos 1934’te 2.100.000 liraya, Çatalağzı-Ereğli bölümü de 25 Mayıs 1935’te 2.950.000 liraya Türk müteahhitlere ihale edilmiştir. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya 27 Mayıs 1936’da TBMM’de yaptığı bir konuşmada bu hattın yapım amacı ve önemi hakkında şöyle demiştir:

“Demiryolları inşaatı Filyos hattından sonra Filyos’tan Zonguldak’a doğru Çatalağzı’na kadar 13 kilometrelik bir yolumuz var. Bu sene onu bitireceğiz. Bununla kömür havzasına temas etmiş olacağız ve 1936 senesinde katıyetle Anadolu dâhiline kömür nakline başlayacağız. Bu bizim için öteden beri beslenen bir ümidin kemale gelip başarılması demektir. Ondan sonra, Zonguldak’a kadar olan kısım ki orada pek çok tüneller vardır, inşaata devam edeceğiz. 1937 de bitecektir.”¹¹⁰

18 Kasım 1936’da hattın Filyos-Çatalağzı kısmı tamamlanmış ve Zonguldak Valisi’nin de katılımıyla ilk tren seferi başlatılmıştı.¹¹¹ 14.684 metre uzunluğunda inşa edilen Filyos-Çatalağzı hattına aynı zamanda 3.236 metre uzunluğunda sekiz tünel yapılmıştır. Hat işletmeye açılır açılmaz da kömür nakliyatı başlatılmıştır. Hattın ikinci kısmı olan Çatalağzı-Ereğli bölümü 12 Ağustos 1937’de Zonguldak’ta bitirilmiş, hattın Ereğli’ye ulaşması mümkün olmamıştır. Toplamda 8 tünel yapılan hattın işletmeye açılması da 1 Ekim 1937 tarihinde olmuştur.¹¹²

1937 yılında dönemin Zonguldak Valisi demiryolunun Ereğli’ye ulaştığını Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’da vermiş olduğu cevapta şöyle demiştir: “*Demiryolunun kömür ilinin merkezine ulaştığı mes’ut hadisesini bildiren telgrafınızı büyük*

¹⁰⁷ Cumhuriyet, 13 İkinciteşrin (Kasım) 1935, No: 4131: 1, 6; Ulus, 13 Sontesşrin (Kasım) 1935, No: 5137: 1, 5; Tan, 13 İkinciteşrin (Kasım) 1935, No: 3508: 1, 9.

¹⁰⁸ BCA, 30-18-1-2 / 19-25-15.

¹⁰⁹ ZC, Devre 4, İnikat 57, C. 15, 23 Mayıs 1933, 311

¹¹⁰ ZC, Devre 5, İnikat 69, C. 11, 27 Mayıs 1936, 255.

¹¹¹ Cumhuriyet, 19 İkinciteşrin (Kasım) 1936, No: 4498: 1.

¹¹² Cumhuriyet, 2 Birinciteşrin (Ekim) 1937, No: 4809: 1, 3; Ulus, 2 Birinciteşrin (Ekim) 1937, No: 5813: 1; Son Posta, 2 Birinciteşrin (Ekim) 1937, No: 2577: 3.

memnuniyetle aldım. Bu münasebetle muhterem halkın bana karşı gösterdikleri yüksek duygulara teşekkür ederim."¹¹³

Filyos-Zonguldak Demiryolu'nun ardından, hattın Kozlu'ya kadar uzatılması meselesi gündeme getirilmişti. Kozlu'da büyük tonajlı kömür ocaklarının bulunması ancak bu ocakların limanlarla bağlantısının bulunmayışı buradaki kömür ocaklarından fayda sağlanamamasına sebep oluyordu. 5 Haziran 1940'ta kabul edilen 3879 sayılı kanunla, Zonguldak-Kozlu hattının yapımı için 2.000.000 lira ödenek verilmesi ve normal genişlikte bir hat yapılması kabul edilmiştir.¹¹⁴ Hattın ihalesi 30 Temmuz 1940'ta Emlakbank Yapı Limited Şirketi'ne verilmiştir.¹¹⁵ Ancak İkinci Dünya Savaşı sebebiyle yapımı uzayan ve maliyeti yükselen Zonguldak-Kozlu hattı, 3 yıl içerisinde tamamlanabilmiştir. Hat 2 Mayıs 1943'te işletmeye açılmıştır. Zonguldak-Kozlu hattının işletmeye açılması Türkiye Hükümetinin en büyük başarılarından biridir. Nitekim Kozlu bölgesinin kömür madenleri kısa ve güvenli bir şekilde Zonguldak limanına aktarılabilmiştir.

Sonuç

Osmanlı döneminde inşa edilen demiryollarının bir kısmı yeni Türkiye Devleti'nin sınırları içerisinde kalırken, önemli bir kısmı da devletin sınırları dışında kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin 6.296 km uzunluğundaki demiryolu hattının, Türkiye sınırları içerisinde kalan bölümü 4.112 km'di. Ancak Milli Mücadele döneminde uzun süren savaşlar neticesinde hatların birçoğu bozulmuş ve kullanılmaz hale gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mali imkânlar her ne kadar elverişsiz olsa da ulaştırma probleminin bir an önce çözülmesi için önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Demiryollarından beklentilerin çok yüksek olduğu bu dönemde, hükümet yöneticileri hiçbir fedakârlıktan kaçmamış ve ülke genelinde bir demiryolu seferberliği başlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa demiryollarını askeri, ekonomik kalkınma ve refah düzeyini yükselten bir araç olarak görmüş ve demiryolu yapımı ile ilgili sistemli bir politika takip etmiştir. "*Bir karış şimendifer*" parolasıyla memleketi demir ağlarla örmeyi kendisine hedef alan Türkiye, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda "milli ve bağımsız bir demiryolu politikası" takip etmiş ve bu doğrultuda iki önemli yol izlemiştir. Bunlardan ilki milli bütünlüğün ve milli iktisadın ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte milli sermaye ile yeni demiryolları inşa etmek, diğeri de yabancı şirketlerin denetiminde bulunan bütün demiryollarını satın alarak millileştirmektir. Yabancı şirketlere ait demiryollarının millileştirilmesi ise satın alma işlemi ile gerçekleştirilmiştir. Ancak hükümetin mali yetersizliği, satın alma işleminin borçlanarak yapılmasına sebep olmuştur. Hükümet tarafından işletilen demiryolları ise iç kaynaklarla finanse edilmeye çalışılmıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz sahillerini Doğu Anadolu'ya demiryolu hatları ile bağlama düşüncesi ve projeleri ortaya çıkmış ancak bir sonuç alınamamıştır. 1908 yılında gündeme getirilen Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı, Cumhuriyet döneminde tekrar ele alınan bir konu olmuştur. Trabzon-Erzurum Demiryolu hattı hayata geçirilirse, doğudan İstanbul'a nakliyat daha kısa sürede yapılabilecek, hattın geçtiği güzergâhlar üzerinde bulunan madenler bütün köy, kasaba ve şehirlere kolayca taşınabilecek, doğu ile batı arasında bir bütünlük sağlanabilecekti. Ancak bölgeye yapılan keşif çalışmaları sonucunda hattın maliyetinin çok yüksek olacağı, hükümetin de yeterli bütçesinin olmadığı gerekçesiyle bu hattın yapımı ertelenmiştir. Atatürk döneminde hedeflenen demiryolu projelerinin çoğunun gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, bu hat sürüncemede kalmıştır. Ayrıca Karadeniz'in büyük bir kısmı ile iç kesimler arasında bağlantı sağlanamamış ve istenilen reformlar Doğu Karadeniz vilayetlerine ulaşamamıştır.

¹¹³ Namal, 2010: 59.

¹¹⁴ "Zonguldak İstasyonu'ndan başlayarak Kozlu'ya varmak üzere iki milyon lira sarfile normal genişlikte bir demiryolu inşasına ve her sene tediye edilecek miktarı o sene bütçelerine konulmak suretiyle gelecek yıllara geçici taahhütlere girişmeye Nafia Vekâleti mezundur." Bkz. ZC, Devre 6, İnikat 63, C. 12, 5 Haziran 1940, 44.

¹¹⁵ BCA, 30-10-0-0 / 152-74-17.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Karadeniz'in liman şehri olan Samsun'u, Sivas üzerinden Ankara'ya bağlayacak bir hattın yapımına önem verilmiştir. Samsun, kara ve demiryolu taşımacılığında uzun kıyı şeridinin ekonomik avantajlarını diğer vilayetlere aktaracak önemli bir yöreydi. Bundan dolayı demiryolu ve karayolu yapımında çizilen projelerde Samsun, Karadeniz'e çıkmanın bir yolu olarak görülmüştür. Osmanlı döneminde yapımına başlanan ve Cumhuriyet döneminde devam ettirilen Samsun-Sivas Demiryolu, 8 yılda tamamlanarak 1932'de işletmeye açılmıştır. Samsun-Sahil Demiryolu hattı ise 1926 yılında tamamlanmıştır. Burada önemli olan sonuç ise Cumhuriyet döneminin bir simgesi olan Samsun-Sahil Demiryolu'nun, yeni kurulan rejimin yurdu demir ağlarla örme çabasını yansıtan ilk örnek ve aynı zamanda yerli sermaye ile inşa edilen ilk hat olmasıdır. Ayrıca Cumhuriyet döneminin mimari bir mirası olarak tanımlanan Samsun-Sahil Demiryolu bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminde de etkin bir rol oynamıştır. Karadeniz bölgesinin zengin tarım ürünleri, madenleri ve birçok zenginliği iç bölgelere, doğuya taşınabilme imkânı bulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara ile Ereğli arasında bir demiryolu hattı kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. Çünkü Ankara-Ereğli arasında bir hat inşa edilirse, Batı Karadeniz bölgesindeki orman ürünleri ve özellikle Zonguldak havzasının kömür ocakları iç bölgelere taşınabilecekti. *Kömüre Giden Demiryolu Projesi* adı verilen bu projede, 1930 yılında Irmak-Filyos hattı, 1931 Irmak-Çankırı, 1937'de de Filyos-Zonguldak hattı işletmeye açılmıştır. Hatlar biter bitmez da Karadeniz'in madenleri, kömürleri taşınmaya başlanmıştır.

Atatürk Döneminde devletin vazgeçilmez politikası olarak görülen demiryolları ile farklı bölgeler birbirine bağlanmış ve iç kesimlerdeki tarım ve maden kaynakları limanlara ulaşabilmiştir. Bu dönemde hedeflenen demiryolu projelerinin önemli bir kısmı hayata geçirilmiş, ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi de yakından etkilemesi, hatların millileştirilmesi için harcanan sermayenin fazla oluşu, kalifiyeli elemanın azlığı ve teknolojik yetersizlikler sebebiyle gerçekleştirilemeyen projeler de olmuştur. Bu projeler de Atatürk döneminden sonraki süreç içerisinde tekrar ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Kavanin Mecmuası, 1926-1927.

Düstur, Üçüncü Tertip, 5, (11 Ağustos 1339 - 19 Teşrinievvel 1340).

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

T.C. Resmi Gazete

Tan

Ulus

Vakit

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akalan, Ali Osman (2010), *Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Arı, Kemal (1991), "Samsun Demiryolunun Temel Atma Töreni ve Reisicumhur Gazi Paşa'nın Samsun Gezisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7/21, 609-622.

Arslan, Mukaddes (2010), "Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular", *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Sempozyumu*, (Yay. Haz. Mukaddes Arslan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 47-82.

Atatürk, Mustafa Kemal (2006), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aydın, Suavi (2001), "Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış", *Kebikeç*, 11, 49-94.

Babaoğlu, Resul (2014), "Türkiye Cumhuriyeti Nafia Vekâleti Devlet Demiryolları Samsun-Sivas Demiryolu Amasya İstasyonunun İşletmeye Küşadı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13/25, 183-234.

Borak, Sadi (1969), "Demiryollarının Tarihi", *Hayat Tarih Mecmuası*, 12/98, 82-86.

Büyükçam, Serap Faiz (2022), "Yitik Bir Miras: Samsun Demiryolu Yerleşkesi", *Online Journal of Design Art and Communication*, 12/3, 846-855.

Çerkez, Murat (2020), "Kırıkkale Tren Garı Üzerine Bazı Tespitler", *Troyacademy*, 5/2, 231-257.

Deane, Phyllis (1988), *İlk Sanayi İnkılabı*, (Çev. Tefik Güran), Ankara: TTK Yayınları.

Deliorman, Necmettin (1957), *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*, İstanbul: Nu. D. Matbaası.

Dickinson, H. W. and Title, Artur (1934), *Richard Trevithick The Engineer and The Man*, Britain: Cambridge at the University Press.

Dinç, Dilaver (2009), *Behiç Erkin ve Devlet Demiryollarının Kuruluşu*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Engin, Vahdettin (1993), *Rumeli Demiryolları*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Günçan, Ömer Kamil (1992), *Demiryollarının Ülke Stratejisine ve Ekonomisine Etkinliği Demiryollarımızın Dünü-Bugünü Ve Yarını Hakkında Bir Yorum*, Ankara.

İlkin, Selim (1984), "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi", *Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar, (17-22 Mayıs 1981)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 739-781.

İpek, Nedim (2006), "Samsun Sahil Demiryolu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, 333-348.

Kâhya, Esin (1988), "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Bellekten*, LII/202, 209-218.

Kolay, Arif (Ekim 2017), "Anadolu'da İşletmeye Açılan İlk Demiryolu Hattı: İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/54, 89-106.

Kurmuş, Orhan (2008), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Dördüncü Baskı, İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.

Küçükkuşurlu, Murat (2008), “Meşrutiyet Devrinde Trabzon-Erzurum Demiryolu Teşebbüsleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXII, 284-286.

Küçükkuşurlu, Murat ve Başkaya, Muzaffer (2019), *Sorularla Trabzon Tarihi*, Ankara: Çizgi Kitabevi.

Namal, Yücel (2010), *Atatürk'ün Zonguldak Gezisi*, Ankara: Zonguldak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Öksüz, Hikmet - Usta, Veysel - İnan, Kenan (2009), *Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi (1884-1950)*, Trabzon: Ticaret ve Sanayi Odası.

Özyüksel, Murat (2013), *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarıaslan, Ümit (2004), *Demir Ağlardan Örumcek Ağlarına: Cumhuriyet Demiryolculuğu ve Sonrası*, İstanbul: Otopsi Yayınları.

Tamçelik, Soyalp (2000), “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12/35, 483-535.

Tekeli, İlkin ve İlhan, Selim (2001), “Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulaması”, *Kebikeç*, 11, 125-164.

Temizgüney, Firdes (2008), *Erzurum'a Demiryolunun Gelişi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tezel, Yahya Sezai (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tezel, Yahya Sezai (Aralık 1970), “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4, 287-318.

Uluğbay, Hikmet (1995), *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara: Turkish Daily News Yayınları.

Usta, Veysel (2004), *Fotoğraflarla Atatürk ve Trabzon*, Trabzon: KTÜ Matbaası.

Yavuz, Ünsal (2010), “Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi”, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Sempozyumu*, (Yay. Haz. Mukaddes Arslan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 83-90.

Yıldırım, İsmail (2001), *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yıldırım, İsmail (Temmuz 1996), “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12/35, 387-396.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yılda dört sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini ve telefon numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğere özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi**• Tek Yazarlı Kitaplar**

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Çevirisi Yapılmış Yayınlar**

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• **Gazete**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Ansiklopedi Maddesi**

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• **İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• **Yazarı Belli Olmayan Makale**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>.”Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayınlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

The Journal of the Institute of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal publishes scientific studies four times a year, in March, June, September and December.

The publishing language of KAREN is Turkish and English.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses and phone numbers during submission.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board. Then the papers are evaluated by at least two independent referees selected by the recommendations of the Editorial Board. The name of the author is not notified to the referees and the name of the referee is not notified to the authors.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Journal of Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography**• Book by a Single Author**

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film or Documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2023 Cilt/Volume: 9 Sayı/Number: 19

- 231** A Comparative Analysis of Bulgaria before and after the EU Membership in Context of Minority Rights
- 245** Karadeniz Bölgeselleşmesinin Ekonomik Boyutu: İmkân ve Kısıtlar
- 267** Niksar Büyükyurt Köyü Mezarlığı ve Çantı Mezarlar Üzerine bir Değerlendirme
- 287** Kolektif Bellekte Yerin Tahribi ve Değişen Anlamı: Samsun Fuarı
- 311** Köhneleşmiş Tarihi Kent Çekirdeklerinin Soylulaştırılması Üzerine: Tokat Sulu Sokak Örneği
- 343** Turizm Paydaşlarının Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Anlayışının Değerlendirilmesi: Uzungöl'e Yönelik Bir Araştırma
- 363** Pandeminin Sosyal Etkileri ve Değişen Gündelik Hayat: Trabzon Kentinin KOVİD-19 Deneyimi
- 385** Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Nizâmiye ve Bahriye Ordusuna Kur'a Usûlüyle Asker Alımı (1846-1860)
- 401** Amerika Birleşik Devletleri Samsun Konsolosunun Gözünden 1920 Yılında Samsun'un Durumu
- 417** Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938)